

**MIELIPITEEN VOIMALLA.
YLIOPISTOJA, YRITYSJOHTAJIA JA POLIITIKKOJA JÄRJESTYKSEEN**

Pekka Pihlanto

Sarja/Series C-1:2014

Turun kauppakorkeakoulu
Turku School of Economics

Copyright © Pekka Pihlanto & Turun yliopiston kauppakorkeakoulu

ISBN 978-952-249-352-1 (nid.) 978-952-249-353-8 (PDF)

ISSN 0357-4679 (nid.) 1799-1366 (PDF)

Turun kauppakorkeakoulun julkaisuja, sarja C

Suomen yliopistopaino Oy – Juvenes Print, Turku 2014

TIIVISTELMA

Mielipiteen voimalla. Yliopistoja, yritysjohtajia ja poliitikkoja järjestykseen

Tämä julkaisu sisältää laatimiani mielipidekirjoituksia, joita on julkaistu vuosina 1998-2014 maamme johtavissa päivälehdissä, kuten *Turun Sanomissa* ja *Helsingin Sanomissa* sekä eräissä muissakin lehdissä. Viime vuosina kirjoituksiani on ilmestynyt myös *Uuden Suomen* verkkolehdestä (täydellinen luettelo julkaisufoorumeista on lähdeluettelon lopussa).

Kirjoitukset kattavat vaihtelevan aihepiirin. Teoksen luku 2 käsittelee filosofi Lauri Rauhalan kehittämää holistista ihmiskäsitystä, jota sovelsin tutkijanurallani laskentatoimessa ja muillakin liiketaloustieteen osa-alueilla. Tässä luvussa olen käyttänyt ihmiskäsitystä muun muassa robottien tarkasteluun – robottejahan on kuvattu ihmisen haastajiksi. Ihmiskäsitys valaisee selvästi, miten kaukana robotit esimerkiksi päätöksentekijöinä ovat "oikeasta" ihmisestä. Samoin ihmiskäsityksen avulla käsittelen ihmistä päätöksentekijänä organisaatiossa, ja tämän käyttämää monipuolista informaatiota.

Luvussa 3 tarkastelun kohteena on turvallisuuspoliittinen päätöksenteko, jota lähestyn liiketaloustieteilijän ottein. Päätöksentekohan on liiketaloustieteissä keskeinen tarkastelu- ja tutkimuskohde. Esiin nousevat Karjalan palautushaaveet, Suomen Nato-jäsenyys ja jalkaväkimiinat. Luvussa 4 käsittelen yliopistojen ongelmia, erityisesti yrityksistä kopioitujen ideoiden ajamista yliopistoihin, muutoksen huipennuksena uusi yliopistolaki.

Luvussa 5 arvostelen yritysmaailman käytäntöjä, erityisesti optiosopimuksia ja muita johdon palkitsemisjärjestelmiä sekä niiden ylilyöntejä. Myös uusliberalismin hedelmät, finanssikriisi ja taluskriisi joutuvat valokeilaan. Luku 6 ruotii valtionhallinnon päätöksentekoa: poliittisia valheita, vaalirahoitusta ja lumedemokratiaa. Siinäkin on asialla liiketaloustieteilijän kriittinen silmä. Luvussa 7 nousevat esiin kokonaistalouden ongelmat, erityisesti EU:n velkakriisi ja tukipaketit. Luku 8 analysoi saamaani palautetta, lehtikirjoittamisen motiiveja ja kirjoittajan urallani saamiini kokemuksia.

Hakusanat: holistinen ihmiskäsitys, päätöksentekijä, yliopistojen rakenteellinen kehittäminen, yliopistojen johtaminen, yliopistolaki, vastuullinen liiketoiminta, johdon optiot, tulospalkkiot, maanpuolustus, vaalirahoitus, Euroopan unioni, finanssikriisi, velkakriisi.

ABSTRACT

The Power of Opinion: Lining Up Universities, Corporate Managers and Politicians

This publication consists of selected Letter to the Editor -type articles the author has written from 1998 to 2014. They have been published mostly in leading Finnish newspapers, such as *Helsingin Sanomat* and *Turun Sanomat*, and also in some journals.

The area covered by the articles is rather wide. The first set of articles problematizes the notion of human actor by applying the holistic individual image (Rauhala 1986, 1998) in various areas. Among other things, the problem of future robots from the human point of view is discussed.

Finland's defense policy is dealt with in terms of the idea of returning those areas in Karelia to Finland, which were taken by Russia during World War II. The other main defense policy topic is Finland's possibilities with regard to joining NATO.

Some of the articles critically focus on the general university policy of the Ministry of Education. Possible tuition fees are also debated (currently university education is free-of-charge). In general, the Ministry's policy, which is trying to change the old educational university towards a business-like "academic factory" based on efficiency is targeted. As a climax of this development, the new Universities act (2010) is criticized from many angles.

In addition, business life in general as well as business managers in particular are given particular emphasis in these articles. Many forms of irresponsible business behavior are dealt with critically, such as management's enormous stock options and other forms of management compensation. Further, the reasons for the financial crisis and debt crisis are analyzed. The crises are seen at least partly as fruits of neoliberal business thinking and managerial human greed.

Furthermore, the actions of politicians are also critically discussed. In Finland, campaign money scandals have been revealed, as lobbyists have tried to influence politicians using cash and other types of compensation. In many cases, politicians have naively praised their not-so-clever decisions.

The European Union's debt crisis and bail-out of member states in crisis are strongly attacked – owing to the fact that politicians have breached the no-bailout rule valid in the EU. Also, the problems caused by the substantial cultural differences between the northern and southern EU states, as well as the role of market forces in setting up the crisis, are critically analyzed.

Finally, the reactions of readers to these articles are dealt with, as well as the author's experiences gained during this lengthy writing and publication process.

Keywords: holistic individual image, decision-maker, structural development of universities, university management, the new Universities Act, responsible business, management stock options, management rewards, defense policy, campaign money, European Union, financial crisis, debt crisis.

ESIPUHE

Tämän teoksen sisältämät aihepiirit ovat valikoituneet liiketaloustieteilijän taustani ohjaamana, mutta myös keskusteluteemojen kulloinenkin ajankohtaisuus on ollut ohjenuorana. Niinpä syntyneen kokonaisuuden voi katsoa tarjoavan aihepiiriensä edustamia ajankuvia kirjoitusten kattamista vuosista tyyliin "näistä aiheista keskusteltiin silloin".

Kirjoitusten kattaman ajanjakson alku valikoitui sillä perusteella, että 1990 -luvun lopulla alkoivat puheet yliopistojen rakenteellisesta kehittämisestä, ja ne johtivat sitten yliopistolaitosta mullistaneen yliopistolain säätämiseen. Samoihin aikoihin alkoivat myös keskustelut yritysjohdon optiopalkitsemisesta ja siinä yhteydessä yritysetiikasta yleisemminkin.

Nämä yliopistossa ja erityisesti kauppakorkeakoulussa työskennellyttä kiinnostaneet aihepiirit säilyivät ajankohtaisina koko kirjani kattaman ajan. Uusia teemoja tuli kuvaan matkan varrella. Teoksen kirjoitusten luonnollinen ajallinen päätehetki oli vuodenvaihte 2013/2014, jolloin luovuin kauppakorkeakoululla käytössäni olleesta emeritusprofessorin työhuoneesta. Sattumalta useimmat kirjoitusteni aihepiirit olivat ainakin sillä hetkellä lepotilassa, joten mikään keskustelu ei tuntunut jäävän pahasti kesken.

Ihmisten käyttäytyminen päätöksenteon yhteydessä on ollut tutkijan urallani keskeinen mielenkiinnon kohteeni. Niinpä tämä teema leimaa kauttaaltaan teoksen kirjoituksia. Päätöksenteko on myös valtakunnanpolitiikassa yhtä oleellinen inhimillinen toiminto kuin yliopistoissa, yrityksissä ja EU:n taloutta hoidettaessa. Koskivatpa päätettävät ongelmat mitä tahansa kohdetta, päätöksenteko on aina perusluonteeltaan yksilön toimintaa – silloinkin, kun lopullinen päätös tehdään ryhmässä. Juuri siksi ihmiskäsitys ja liiketaloustieteellinen päätöksentekijää korostava näkökulma ovat olleet hedelmällisiä lähtökohtia näitä kaikkia aihepiirejä analysoidessani.

Myös sidosryhmäteoria, jonka mukaan organisaatio on sidosryhmiensä koostuma, on vaikuttanut useisiin kirjoituksiini: näkyvästi tai välillisesti. Tarkastelennan ilmiöitä monesti usean sidosryhmän kannalta – oli kyseinen organisaatio yliopisto, yritys, yhteiskunta tai Euroopan Unioni.

Teoksen kohderyhmiksi olen ajatellut kaikkia niitä, jotka ovat kiinnostuneita yhteiskunnan eri alueilla – yliopistoissa, yritysmaailmassa ja valtakunnanpolitiikassa – esiintyvistä ilmiöistä ja päätöksenteosta niiden yhteydessä. Tähän lukijaryhmään ajattelin kuuluvan kauppätieteiden ja muidenkin alojen opiskelijoita ja tutkijoita, mutta myös niin sanottuja tavallisia kansalaisia, jotka haluavat tutustua kriittisen tarkkailijan aivoituksiin ajankohtaisista aiheista viimeksi kuluneiden puolentoista vuosikymmenen aikana. Teos saattaisi myös sopia opetusmateriaaliksi lukion ja muidenkin oppilaitosten mediaviestintäkursseille.

Olen kirjoittanut tieteellisten artikkelien ohella huomattavan osan tämän julkaisun käsikirjoituksesta ja viimeistellyt sen Turun kauppakorkeakouluun, sittemmin Turun yliopistoon kuuluvassa Innovaatiot ja yrityskehitys (BID) -yksikössä ja sen edeltäjässä Yritystoiminnan tutkimus- ja koulutuskeskuksessa. Näiden tiloissa minulla oli edellä mainitsemani työhuone emeritukseksi siirtymisestä lähtien yli kymmenen vuoden ajan. Olen tästä mahdollisuudesta työskennellä inspiroivassa ja luovassa ympäristössä hyvin kiitollinen yksikön johtajalle professori Antti Paasiolle. Kiitän myös BIDin henkilökuntaa miellyttävästä ja harmonisesta yhteisöstä, jonka piirissä olen saanut työskennellä.

Esitän lisäksi kiitokseni niiden lehtien toimittajille ja mielipideosastojen päälliköille, jotka ovat vuosien varrella juttujani lukeneet ja ilahduttavan usein niitä julkaisseet.

Kiitoksen ansaitsevat myös lukijat, jotka ovat kirjoituksiani kommentoineet, samoin kuin ne nimettömiksi jääneet henkilöt, jotka toivoakseni ovat juttujani silmäilleet, mutta pitäneet vaikutelmansa omassa tiedossaan.

Kiitän Turun yliopiston kauppakorkeakoulun Julkaisutoimikuntaa, joka on hyväksynyt käsikirjoitukseni julkaistavaksi.

Teoksen englanninkielisen yhteenvedon tarkistuksesta olen kiitollinen Paul W. Harrisonille.

Lopuksi esitän kiitokseni puolisololleni Pirjopäiville, joka on tukenut kirjoitteleuani ja toiminut kirjoitusteni ensimmäisenä lukijana sekä rakentavana kriitikkona.

Turussa maaliskuussa 2014

Pekka Pihlanto

Sisältö

TIIVISTELMÄ

ABSTRACT

ESIPUHE

1	JOHDANTO	11
2	KOKONAISSVALTAINEN IHMINEN VAI ROBOTTI?	13
	2.1 Mikä ihmeen kokonaisvaltainen ihmiskäsitys?	13
	2.2 Robotit ihmisten haastajina?	15
	2.3 Kokonaisvaltainen ihminen päätöksentekijänä ja tieto	21
3	MAANPUOLUSTUSMYÖNTEINEN KIRJOITTAJA PRESIDENTTIEN JA MINISTERIEN RIESANA	29
	3.1 Kukapa kaipaisi Karjalaa takaisin?	29
	3.2 Nato-jäsenyydestä jalkaväkimiinoihin	31
	3.3 EU:n laajeneminen, presidenttien johtamistaidot ja valtaoikeudet	50
4	OPETUSMINISTERIÖTÄ JA VÄHÄN OPISKELIJOITAKIN JÄRJESTYKSEEN	55
	4.1 Yliopistojen rakenteellinen kehittäminen ja johtaminen	55
	4.2 Keinotekoisia asiakkaita ja kiinteistöbisnestä	61
	4.3 Vauhtia opintoihin opintosetelein ja lukukausimaksuin	66
	4.4 Huippu- eli innovaatioyliopistossa riitti kritisoitavaa	71
	4.5 Turun kauppakorkeakoulun itsenäisyyden puolustus	79
	4.6 Uusi yliopistolaki: ulkopuoliset jäsenet yliopistojen hallituksiin	84
	4.7 Uuden yliopiston arviointia	99
5	REUNAHUOMAUTUKSIA YRITYSMAAILMAN MENOON	115
	5.1 Yritysskandaaleja ja vastuutonta liiketoimintaa	115
	5.2 Optiot: perusteetonta tulonsiirtoa johtajille	124
	5.3 Tulospalkkioiden ongelmia – Nokia valokeilassa	132

5.4	Finanssikriisi ja talouskriisi – uusliberalismin hedelmiä.....	141
6	POLIITIKOT TULILINJALLA: VAALIRAHAA, LUMEDEMOKRATIAA, SKANDAALAJA	163
6.1	Valheita, vaalirahaa, lobbareita ja puheiden vääristelyä	163
6.2	Jääräpäisyyttä, lumedemokratiaa ja presidentin elkeitä.....	175
6.3	Pääministerin ikioma Himas-skandaali – naiivia meininkiä	182
7	EU:N VELKAKRIISI JA TUKIPAKETIT	189
7.1	EU:n kriisimaiden tukeminen ja eduskuntavaalit	189
7.2	Uhkapelureita, takinkääntäjiä, kreikkalaisia ja luottoluokittajia	193
7.3	Lisää EU:n ongelmia: neuvostomeiningistä tabuihin ja ahneuteen..	205
7.4	Euroopan kulttuurierot, politiikka ja markkinat	214
8	PALAUTETTAKIN TULI – JA KOKEMUKSIA	235
	LÄHDELUETTELO.....	241

1 JOHDANTO

Olen kirjoitellut mielipidekirjoituksia lehtiin yli parin vuosikymmenen ajan. Viime vuosina ne ovat saaneet niin suuren roolin kirjoittelussani, että päätin julkaista niistä tämän koosteen. Osa kirjoituksista heijastelee, useimmiten peiteltyä, eräitä teorioita ja ideoita, joita olen hyödyntänyt tutkimuksen alueella – olenhan toiminut lähes koko urani ajan Turun kauppakorkeakoulussa laskentatoimen laitoksella, lopuksi seitsemäntoista vuotta liiketaloustiede, laskentatoimen professorina.

Siten ainakin osaa mielipidekirjoituksistani voidaan pitää tieteellisten tekstieni popularisoituina jatkeina tai sovelluksina. Tosin olen pyrkinyt näissä teksteissäni yhä enemmän iskevään ja poleemiseen suuntaan, joten toivon päässeeni pitkälti eroon akateemisesta kuivuudesta. Poleemisuudesta ja kriittisyydestä puheen ollen voisin viitata kriittiseen tutkimusotteeseen (critical perspective), joka on minuun tutkijan urani aikana vaikuttanut.

Lehtikirjoitusteni yhteydessä mainitsen seuraavassa yleensä lehden nimen lisäksi kyseisen numeron ilmestymiskuukauden ja -vuoden. Siteeraan myös joitakin lähinnä yleistajuisissa aikakauskirjoissa julkaistuja artikkeleitani. Niiden ja myös viittaamieni kirjojen osalta mainitsen tavanomaiset lähdetiedot.

Annan tekstieni paljolti puhua itse puolestaan, mutta olen kuitenkin lisännyt lähinnä kirjoitusten alkuun ja loppuunkin ”minämuotoisen” kommentin saadakseni tekstilleni persoonallisemman ilmeen. Lisäksi täydennän kirjoituksiani tarpeen mukaan nykyhetken tietämyksen valossa. Joskushan tilannetta on selitettävä tämän päivän lukijalle ymmärtämisen helpottamiseksi. Samoin katsoin aiheelliseksi lyhyesti kuvata jonkin päätökseensä tulleen keskusteluteeman jälkivaiheita.

Lehtikirjoitukseni käsittelevät mitä erilaisimpia asioita, kuten ihmistä päätöksentekijänä, maamme turvallisuuspolitiikkaa, yliopistomaailman ongelmia, yritysjohton palkitsemista, finanssikriisiä, sisäpolitiikan kiemuroita ja EU:n velkakriisiä. Tähän teokseen valitsemani kirjoitukset painottuvat erityisesti lähivuosiin – ehkä niillä onkin suurempaa mielenkiintoarvoa kuin vanhemmillä teksteillä.

2 KOKONAISVALTAINEN IHMINEN VAI RO-BOTTI?

2.1 Mikä ihmeen kokonaisvaltainen ihmiskäsitys?

Luvussa 21 kuvailen lyhyesti niin sanotun holistisen eli kokonaisvaltaisen ihmiskäsityksen pääpiirteet, sillä olen silloin tällöin nojautunut siihen kirjoittaessani ihmisestä esimerkiksi päätöksentekijänä. Lehtikirjoitusteni ymmärtämisen kannalta ei kuitenkaan ole haitaksi, vaikka kiireinen lukija hyppäisi luvun 21 yli.

Filosofi ja psykologi Lauri Rauhalan kehitteli monissa teoksissaan ihmistä koskevan mallin, jonka hän nimesi *holistiseksi eli kokonaisvaltaiseksi ihmiskäsitykseksi* (esim. Rauhala 1986). Sen mukaan ihminen on olemassa kolmessa ulottuvuudessa, tajunnallisuudessa, situationaalisuudessa ja kehollisuudessa.

Arkielämässä emme yleensä ajattele tarvitsevamme mitään ihmiskäsitystä. Tutkimus voi sen sijaan määritellä ihmisen omia tarpeitaan varten. Esimerkiksi taloustiede nojaa pitkälti niin sanotun *homo economicuksen* eli taloudellisesti rationaalisen ihmisen oletukseen. Tämä käsitys on käytännön kannaltakin merkittävä, sillä se näyttää heijastuneen joidenkin talouselämässä toimivien näkemykseen siitä, minkälainen päätöksiä tekevä johtaja on tai hänen pitäisi olla.

Siten ei ole samantekevää, minkälaiseen näkemykseen me perustamme käsityksemme ihmisen tärkeistä piirteistä. Tavoitteleeko yksilö vain mahdollisimman suurta omaa taloudellista hyötyään, vai onko hänessä myös muita, inhimillisempiä piirteitä? Holistinen ihmiskäsitys on eräs vastaus tähän haasteeseen, ja se tarjoaa paremmin ”todellista ihmistä” muistuttavan käsityksen kuin esimerkiksi *homo economicus*.

Holistisen ihmiskäsityksen mukaan *tajunnallisuus* eli ihmisen olemassaolo psyykkis-henkisenä oliona tarkoittaa ihmisen kokemisen muodostamaa kokonaisuutta. Se edustaa kansanomaisesti sanoen meidän ajattelu- ja ymmärtämisprosessejamme. Tajunnallisuus on aivoista ja muustakin kehollisuudesta erillisenä tarkasteltavissa oleva ihmisen ulottuvuus, jossa syntyy niin sanottuja merkityksiä (”ajatuksia”). Kun me kiinnitämme huomiomme siihen, mitä me sillä hetkellä

ajattelemme, olemme yhteydessä tajunnallisuuteemme ja käytämme sitä samalla ajattelumme välineenä.

Eräs tärkeä piirre kokonaisvaltaisessa ihmiskäsityksessä on tajunnallisuuden yhteydessä ilmenevä *maailmankuva*. Maailmankuva on yksilön siihen asti syntyneen aikaisemman ymmärryksen koostuma, eräänlainen ”tieto- ja kokemusvarasto” (psykologian termein kysymyksessä on ”muisti”). Se koostuu merkityksistä. Maailmankuva on jokaisella ihmisellä sisällöltään erilainen ja siksi subjektiivinen. Me ymmärrämme asioita suhteessa maailmankuvaamme. Me tajuaamme jonkin havainnon perusteella syntyvän uuden merkityksen niin, että tämä merkitys vertautuu maailmankuvassamme olevaan aikaisempaan asiaa koskevaan merkitykseen. Vertailun tuloksena ”lamppu syttyy” (jos on syttyäkseen) ja oivallamme, mistä havainnossa on kysymys.

Jokainen meistä on olemassa myös *situationaalisuutena* eli suhteina todellisuuden ilmiöihin. Siten olemme paitsi tajunnallisuutemme edustamaa ajattelua, myös kaikkia niitä suhteita, joita meillä on omassa henkilökohtaisessa tilanteessamme eli situaatiossamme oleviin kohteisiin.

Situationaalisuutemme on siten kaikkien niiden suhteiden muodostama ”kimppu”, joita meillä on elämämme ilmiöihin, kuten työpaikkaan, kotiin, perheeseen, erilaisiin kulttuuritekijöihin, yhteiskuntaan, luontoon, muihin ihmisiin, esineisiin jne. – todellakin kaikkeen.

Kehollisuus eli olemassaolomme orgaanisena tapahtumisena on konkreettisin olemuspuolemme. Kehollisuutemme ja tajunnallisuutemme ovat suhteissa paitsi toisiinsa, myös kaikkeen niiden ulkopuolella olevaan. Juuri näistä suhteista muodostuu verkosto nimeltä situationaalisuus.

Näiden kolmen ulottuvuutemme (tajunnallisuuden, situationaalisuuden ja kehollisuuden) kiinteä yhteys toisiinsa merkitsee, että kun yhdessä niistä tapahtuu jotakin, se heijastuu välittömästi kahdessa muussa. Niinpä jos situaatiossamme on esimerkiksi jokin ongelma – vaikkapa ristiriitatilanne työympäristössä tai kotielämässä – niin tajunnallisuuteen siitä syntyvät merkitykset ovat paljolti kielteisiä tunnemerkitsejä. Samalla saattaa muodostua myös kehollisia vaikutuksia, esimerkiksi fyysisiä kipuja, ja pitempään kestäneen epäsuotuisan tilanteen seurauksena jopa kehollisia stressisairauksia.

Koemme luonnollisesti myös kivut ja sairaudet tajunnallisuudessamme epämiellyttävinä merkityksinä. Näiden merkitysten ansiosta saatamme mieltää myös situaatiomme kokonaisuudessaan aikaisempaa synkempänä, vaikka objektiivisesti ottaen siinä ei olisi tapahtunut mitään muutoksia. Kun päätä särkee, maailmamme vain näyttää kurjalta.

Jokin kielteinen merkitys (esimerkiksi pelko tai huoli) ei välttämättä synny vain situaatiossamme olevasta uhkatekijästä, vaan se voi olla myös aivan sisäsynytynen eli muodostua tajunnallisuudessamme (maailmankuvassamme) ennestään olevista merkityksistä. Niiden siellä muhiessa vaikutukset saattavat moninker-

taistua, heijastuakseen sitten taas kehollisuuteemme ja kokemaamme situationaalisuuteen – sekä jälleen takaisin tajunnallisuuteen. Myönteiset ilmiöt ja kokemukset heijastuvat samaan tapaan kuin kielteisetkin, mutta luoden positiivisia vaikutuksia.

Ihmiskäsityksen ohella myös tietynasteinen *eettinen* vire leimaa ainakin osaa kirjoituksistani. Ovathan ne usein kriittisiä pyrkiessään arvostelemaan eettisesti arveluttavia toimintoja ja käyttäytymistä yhteiskunnan eri alueilla. Osaltaan juuri siksi, että ihminen on ollut tutkimuksissani keskeisesti mukana, en ole voinut (enkä halunnutkaan) välttää eettisen aspektin ajoittaista tunkeutumista mukaan kirjoituksiini.

2.2 Robotit ihmisten haastajina?

Robotin tunteet ja tietoisuus haihattelua

Kirjoitin vuoden 1998 loppupuolella *Tietoyhteys* -lehdessä otsikolla *Roboteistako ihmisten haastajiksi?* Julkisuudessa oli silloin keskusteltu tekoälytutkimuksen tulevaisuuden näkymistä ja esitetty hyvinkin hurjia näkemyksiä. Esimerkiksi oli kysytty, tuleeko roboteista meitä viisaampia, ja spekulointiin tietoisuuden ja tunteet omaavista roboteista. Eräät kirjoittajat pelkäsivät itse oppivien robottien muodostuvan aikanaan uhkaksi ihmiskunnalle.

Oli täysi syy epäillä tätä uhkaa, sillä ihminen sentään aina päätti robottien valmistuksesta. Puhe robottien tietoisuudesta ja tunteista osoitti tekoälytutkijoiden ihmiskäsityksen ohuuden ja mekanistisuuden: ihminen näytti heidän kuvitelmissään olevan vain monimutkainen kone, jonka aivot toimivat periaatteessa tietokoneohjelman tapaan. Monet tekoälytutkijat ovatkin verranneet ihmisaivoja tietokoneohjelmaan ja arvelleet tieteen kehityksen ennen pitkää tuottavan ”koneita”, jotka pystyvät *kaikkeen* mihin ihmisaivotkin, mutta paljon nopeammin ja älykkäämmin.

Oli helppoa ohjelmoida robotti niin, että se *näytti* omaavan tunteita ja kertoi olevansa tietoinen itsestään, mutta kyseessä olivat vain ohjelmoidut tunteet ja tietoisuus. Humanistisen psykologian mukaan ihmisen ainutlaatuisuuden eräs ilmentymä oli juuri aito tietoisuus omasta itsestään ja olemassaolostaan. Ihminen oli tajunnallisena ja henkisenä oliona niin monitahoinen ja ainutlaatuinen, että oli vaikea uskoa minkään teknologisen luomuksen koskaan yltävän samaan.

Lauri Rauhala osoitti teoksessaan *Ihmisen ainutlaatuisuus* (Rauhala 1998) terävän filosofisen analyysin keinoin robottien tunteista ja tietoisuudesta puhumisen haihatteluksi: jos robottien tajunta ja tietoisuus olisivat aidosti samaa kuin ihmisillä, täytyisi niillä olla kaikkia kokemuslaatuja, joita ihmisilläkin on. Siten robotit olisivat muun muassa eettisesti vastuullisia, kokisivat pyhyden tunnetta, nauttisivat kauneudesta jne. Rauhalan mukaan oletus, että tietokoneille voitaisiin kehittää esimerkiksi eettiseksi tulkittava vastuullisuus, tuntui pelkältä vitsiltä – niille, joilla oli tähän tarvittavaa huumorintajua.

Miksi kannatti piitata robottien tietoisuudesta ja tunteista puhuvien spekulatiivista – nehän voisi jättää omaan arvoonsa?

”Yksinkertaisesti siksi, että tällaiset puheet kaventavat ja köyhdyttävät näemyksiämme ihmisen ainutlaatuisuudesta ja rinnastavat meidät tarpeettomasti koneisiin. Näillä spekulatioilla ja keskusteluilla on kuitenkin se positiivinen merkitys, että ne pakottavat nostamaan mielenkiinnon kohteiksi juuri ihmisen ainutlaatuisuuden ja siihen liittyvät henkiset ulottuvuudet, esimerkiksi eettiset kysymykset. Nämähän pyrkivät helposti jäämään tieteen ja teknologian kehittämisen yhteydessä kokonaan sivuun.”

Ihminen verkossa

Käytin hyväkseni ihmiskäsitystä myös *Helsingin Sanomien* Tieto&Kone -palstalla julkaistussa kirjoituksessa *Homo retis – verkkoihminen* (Pihlanto 1999; aikaisempi versio aiheesta Pihlanto 1998). Peilasin siinä ihmiskäsityksen valossa, miten elämä internetissä saattaa vaikuttaa ihmiseen.

Ihmisen ja tietoverkon välinen suhde näytti ihmiskäsityksen valossa seuraavalta. Kun ihminen laajensi elämäntilannettaan tietoverkon avulla, hänen kaikki kolme olemassaolon muotoaan joutuivat sen vaikutuspiiriin. Verkon tiedoista syntyneet merkitykset muokkasivat jatkuvasti hänen maailmankuvaansa. Tietoverkkoa voitiin pitää henkilön eräänlaisena “virtuaalisena tilanteena” eli virtuaalitodellisuutena, joka vaikutti häneen periaatteessa samalla tavalla kuin “oikea todellisuuskin”.

Tietoverkosta ei saatu vain tosiasiatietoa, vaan sen lisäksi myös jokapäiväinen arkitieto, tunteet, uskomukset, intuitio ja harha leimasivat verkon sisältöjä. Näillä erilaisilla merkityksillä voi olla verkossa toimiville yksilöille jopa suurempi merkitys kuin tosiasioilla: esimerkiksi verkkokeskusteluissa viestejä syntyi monesti spontaanisti tunteiden, uskomusten ja intuition varaisesti. Kaikki nämä merkityslajit saattoivat kietoutua ihmisen tajunnassa toisiinsa ja myös tosiasioihin niitä värittäen.

Verkossa liikkumisen hyötyjen vastapainona oli myös haittoja. Seurauksena voi olla syrjäytymistä, kun verkossa kohdattavat henkilöt saivat yksilön elämänti-

lanteessa hallitsevamman roolin kuin todelliset fyysiset ihmiset. Surffailun oli todettu myös aiheuttavan henkilössä masentuneisuutta ja yksinäisyyttä, ja oli puhuttu jopa verkkoriippuvuudesta. Tällöin tietoverkon osuus yksilön elämässä oli hyvin suuri ja pakonomainen: verkosta saatavat virikkeet (merkitykset) voivat vallata jopa suurimman osuuden hänen maailmankuvassaan.

Oli mahdollista, että verkossa seikkailevan ihmisen reagointi asioihin saattoi vähitellen muuttua yhä enemmän ”verkkotyypiseksi”. Tämä merkitsi, että hän suhtautui myös todellisen elämäntilanteensa ilmiöihin verkossa oppimallaan tavalla, esimerkiksi toimien tosimaailmassakin yhtä kevytmielisesti kuin verkossa.

Silloin – viitisentoista vuotta sitten – ei vielä tiedetty mitään kouluampumisista, joiden valmistelussa internetillä nyt arveltiin olleen oma osuutensa, ja joihin väkivaltaiset pelit saattoivat yksilöä osaltaan totutella.

Verkkomaailmassa oli tapahtunut alla olevan loppupäätelmän kirjoittamisen jälkeen hyvin paljon – oli syntynyt muun muassa sosiaalinen media, Facebook etunenässä. Silti voin hyväksyä päätelmäni edelleen:

”Tietoverkko on ilmeisesti hyvä renki, mutta huono isäntä. Ihmiset ovat kuitenkin erilaisia: riippuu yksilön situationaalisuuden, tajunnallisuuden ja keholisuuden ominaisuuksista, minkä vallan verkkoelämä ottaa ja mitä vaikutuksia se aiheuttaa. Jos verkkoihmisellä on jo ennestään rikas ja arvoiltaan terve tajunnallinen elämä, monipuolisia tasapainoisia yhteyksiä sisältävä elämäntilanne sekä hyvä fysiikkakin, ongelmien syntyminen ei tunnu todennäköiseltä.”

Ihmismielen seikkailu kiintolevyllä

Ihmettelin alkuvuodesta 2001 *niin & näin* -nimisessä filosofisessa aikakauslehdessä erään dosentin näkemystä, jonka mukaan ihmismieli eli ”postmoderni minä” voisi seikkailla tietokoneen kiintolevyllä mediayhteiskunnassa. Kirjoittaja siteerasi eräitä hätkähdyttäviä tulevaisuuden visioita pohdiskellessaan tällöin syntyviä eettisiä ongelmia nimenomaan virtuaalitodellisuuden näkökulmasta.

E erityisen kiinnostavia dosentin visiossa olivat ihmisen ja koneen väliset erot. Hämärtyisivätkö tulevaisuudessa tosiaan fyysisen ja ei-fyysisen älyllisyyden rajat eli ihmisen ja koneen väliset erot? Näin hän oletti käyvän kvanttifysiikan, molekyyli- ja bioteknologian sekä tietoteknologian ja myös muiden tieteenalojen kehityksen seurauksena. Halusin kritisoida tällaisen kehityksen mahdollisuutta ja esittää näkökohtia, joiden valossa sitä voitiin pitää epätodennäköisenä. Apuvälineenä toimi tässäkin kokonaisvaltainen ihmiskäsitys.

Kirjoittajan mukaan virtuaalitodellisuus rikkoi perinteistä dualistista ajattelumallia häivyttämällä osaltaan materian ja hengen, mielen ja ruumiin välisiä rajoja. Samalla se häivytti Daniel Dennettin kirjassaan *Consciousness Explained* (Dennett 1991) mainitsemalta ’kartesiolaiselta teatterilta’ pääroolin esittäjän eli

ihmisen, kun yksittäisten ihmisten tajunta sulautuisi globaaliin tajunnanvirtaan. Näin syntyisi ”kollektiivisen tajunnan tasolla ’minätön’ superälykkyyks” kun mielet kasautuisivat yhdeksi metatajunnaksi.

Tällainen metatajunta ei kuitenkaan olisi enää ihminen tai edes ihmisten koostuma – ilmeisesti minkään määritelmän mukaan. Kokonaisvaltaiseen ihmiskäsitukseen viitaten aito tajunnallisuus ja siihen oleellisesti liittyvä minätietoisuus häviäisivät ”kartesiolaisen teatterin pääroolin esittäjän” mukana. Samoin tältä oliolta puuttuisi kehollisuuden myötä situationaalisuus, sillä sen tarkoittamat suhteet yksilön ulkopuolisiin kohteisiin syntyvät kehon aistien avulla.

Ilman kehon aistien apua kollektiiviseen tajuntaan ei todennäköisesti voisi muodostua uusia kokemuksia, siis merkityksiä myöskään pelkästä virtuaalisesta tilanteesta. Yhtä kyseenalaista olisi, pystyisikö tämä virtuaaliolento kokemaan uudelleen kollektiiviseen maailmankuvaansa tallennettuja ihmisten kokemuksia. On vaikea uskoa, että ihmisen kyky kokea ilmiöitä saataisiin siirtymään tietokoneen muistiin. Syntyyhän modernin aivotutkimuksen mukaan ihmisen tietoinen kokemus hyvin monen eri aivoalueen edustaman tiedostamattoman mekanismin samanaikaisen yhteispelin tuloksena. Sitä, miten se tapahtui, ei edes vielä täysin ymmärretä.

Kirjoittaja viittasi lähteisiin, joissa spekulointiin, että koko luonnollinen maailma voitaisiin jopa vähitellen hylätä, jos ihmismielet voisivat jatkaa oloaan tietokoneiden ylläpitämässä virtuaalitodellisuudessa. Miksi ihmiset yleensä haluaisivat hylätä luonnollisen maailman edes vähitellen, jos se nyt olisi joskus mahdollista, tai miksi yhteiskunnat tähän ryhtyisivät?

Kirjoittajan lennokkaan ajatuksen mukaan väestöongelma olisi ratkaistavissa niin, että kokonainen manner voitaisiin muuttaa biteiksi ja koko maapallon väestö mahtuisi yhden työhuoneen nurkkaan – mutta kenen työhuoneen nurkkaan? Siinäkin tapauksessa, että tämä utopia voisi toteutua, tietokoneita ja tietokoneellisuutta hoitavien ihmisten pitäisi tietysti pysytellä kehollisina olioina luonnollisessa maailmassa. Tietokoneväen vaikutusvalta meidän jokapäiväiseen elämäämme oli jo nykyisellään varsin suuri – kyseisessä utopiassa tai pikemminkin dystopiassa – se olisi sietämätön. Eettiset ongelmat muodostuisivat koko tässä prosessissa ylipääsemättömän vaikeiksi.

Tämä utopia vaikutti lähinnä huonolta vitsiltä, jota olisi tarpeetonta ottaa vakavasti. Kirjoittaja itsekin perääntyi ajatuksistaan päätyessään lopulta hyväksyttävään johtopäätökseen, että henkisyys elämän ja todellisuuden elementtien kuvaajana edellytti materiaalia ja ruumista. Ilman yhteyttä fyysiseen maailmaan ja keholliseen olomuotoon edes ”puhdas henki” ei etiikan näkökulmasta voisi edustaa henkisyyttä.

Maltillinen ja kohtelias loppupäätelmäni tästä kirjoituksesta oli seuraava:

”Kokonaisvaltaisen ihmiskäsityksen perusteella voidaan nähdäkseni yhteenvetona päätellä, että tajuntaa ei pystytä näillä näkymin siirtämään tietokoneelle siinä mielessä, että se täyttäisi ihmistajunnan tuntomerkit ja säilyttäisi sen toimintatavat: tietoisuuden itsestään ja olemassaolostaan sekä kyvyn ymmärtää eli muodostaa monipuolisia merkityksiä. Jos jotakin ihmistajunnasta pystytään siirtämään kovalevylle tai vastaavalle, se lienee vain passiivisia merkitysrakenteita, joista puuttuu elämä edellä kuvatussa mielessä. Siten näin saatu lopputulos ei käsittääkseni voi korvata kehollis-tajunnallis-situationaalista ihmistä, vaan toimia korkeintaan tätä avustavana tietovarastona tai robottina. On siten mitä todennäköisintä – ellei planeettamme tai ihminen tuhoudu – että ihmiselle tulee aina olemaan olemassa sekä ”oikea”, luonnollinen todellisuus että virtuaalitodellisuus, jotka normaali ihminen pystyy vaikeuksitta pitämään erillään toisistaan sekä käyttämään niiden yhdistelmiä hyödykseen ja huvikseen – valitettavasti myös muiden haitaksi.

Jos halutaan ennakoida jotakin ihmistä ja ihmiskuntaa positiivisella tavalla muuttavaa ”uutta tietä”, luulisin sen löytyvän kirjoittajan loppuksi viittaamasta suunnasta eli ihmisen elämän eettisistä ja henkisistä ulottuvuuksista. Siten apu löytyisi ihmisen tajunnasta, mutta se ei olisi mahdollista ilman kehollisuutta ja situationaalisuutta. Syynä uuden etsintään juuri tekniikan ja kovien tieteiden kautta materiaalisin ratkaisuin saattaa olla se, että etsijöiltä on aito ihminen kadoksissa. Tieteen ja tekniikan saavutuksia ei tule vähätellä, mutta ne on syytä nähdä realistisesti omalla paikallaan ainutlaatuisen henkisen ja toivottavasti yhä henkistyvän ihmisen apuvälineinä – ei ihmisen korvaajina, eikä hänen kanssaan voitollisesti kilpailevina ihmismäisinä olioina.”

Samana vuonna kritisoin popularisoivassa kirjoituksessani *Tietoyhteys* -lehdessä niitä tutkijoita, jotka vertasivat ihmisaivoja tietokoneeseen. Kokonaisvaltaisen ihmiskäsityksen sijasta käytin nyt hyväkseni niin sanottua aivojen teatterimetafora (Baars 1997). Katsoin, että monia aikaisemmin esitettyjä realistisempi näkemys ihmisaivoista näytti olevan niillä neurobiologeilla, kognitiotutkijoilla ja psykologeilla, jotka vertasivat ihmisen aivojen ja tajunnan toimintaa teatteriin. Teatterimetaforan avulla sai aavistuksen siitä, millä tavalla käsittämättömän monimutkaiset ihmisaivot tuottivat tietoisuuden.

Kuvattuani teatterimetaforan pääpiirteet pohdiskelin loppuksi sen suhdetta ihmisaivoihin ja erityisesti tietoisuuden syntymisen arvoituksellisuutta:

”Tiedämme siis, että vaikkapa tietokoneen näyttöruutua katsellessamme aivoissamme tapahtuu jotakin sellaista, mitä teatterimetafora kuvaa näyttelijöiden, yleisön, vuorosanojen, kulussien ja ohjaajaan toiminnan avulla. Sen sijaan tutkijakaan eivät pysty selittämään, miten teatteriesitys eli tietoinen kokemus

kaikkien näiden hankkeeseen osallistuvien tahojen yhteisvaikutuksesta oikein syntyy. Se on kuitenkin selvää, että tietoisuuden syntymisestä ei vastaa mikään yksittäinen kohta aivoissa, vaan monet aivojen alueet aktivoituvat samanaikaisesti kun tiedostamme”.

Kirjoitin teatterimetäforasta useita artikkeleita sekä yksin että yhteistyössä kollegojen kanssa. Kaikkia niitä olen tarkemmin käsitellyt teoksessa *Tiedettä ja ihmisiä* (Pihlanto 2011).

Viisitoista vuotta "verkkoihmissen" jälkeen

Miltä näytti ihmisen ja tietokoneen suhde viitisentoista vuotta "verkkoihmissen" ja "kiintolevy-utopian" jälkeen? Kirjoitin *Turun Sanomiin* lukiouudistuksesta vuoden 2013 viimeisenä päivänä. Uudistuksen yhteydessä suunniteltiin valinnaisuuden lisäämistä. Epäilin, että joidenkin oppilaiden motiivit hyödyllisten valinnaisten aineiden hylkäämiseen voisivat olla kyseenalaisia. Luovuttaisiin vaikeaksi mielletystä aineesta, jotta päästäisiin helpommalla. Enää ei monikaan halunnut ponnistella oppiakseen, vaan kaikesta piti selvitä mukavasti.

Arvelin, että eräs tekijä, joka ohjasi meitä helppoutteen oli sähköinen kommunikointimaailma internetteineen ja sosiaalisine medioineen. Ystäviin oltiin jatkuvasti yhteydessä ja keskusteltiin kevyesti niitä, näitä. Netissä hypeltiin asiasta toiseen paneutumatta mihinkään syvällisesti. Näin voitiin oppia pinnallista elämänasennetta, joka etsii nopeaa tyydytystä vaivattomasti. Tietokonepeleissä jouduttiin kyllä keskittymään, mutta yleensä pelaaja vain reagoi pelin antamiin virikkeisiin

Teknologian ja median kehityksen pyörää ei tietenkään ole mahdollista pysäyttää. Sitä voi kuitenkin tarkastella kriittisesti ja ymmärtää sen ongelmat etujen ohella. "Hyvä renki, mutta huono isäntä" -vertaus päti tässäkin. Opetusta ja oppimista ei voitaisi ainakaan kovin suurella määrällä kammata surffailumaailman suuntaan, vaikka tietokoneita ja muita informaatioteknologian tuotoksia käytettäisiinkin tukena opetuksessa. Opiskelu vaati pitkäjänteisyyttä, vaivannäköä ja kypsytelyä – itsensä peliin panemista. Näin kehittyi myös laajojen kokonaisuuksien hallinta ja yleissivistys.

Arvelin lopuksi, että tuskinpa koskaan päästäisiin sellaiseen lukioon, jossa mukavasti viihtyen surffailtiin ylioppilaaksi.

2.3 Kokonaisvaltainen ihminen päätöksentekijänä ja tieto

Presidentti Koiviston käsitys päätöksenteosta

Jatkoin ihmisen tarkastelua painottaen ihmistä erityisesti päätöksentekijänä. Tämä tapahtui siteeraamalla ja arvioimalla presidentti Mauno Koiviston omaksumaa päätöksentekokäsitystä. Tässä *Kanava*-lehdessä julkaistussa artikkelissa (Pihlanto 1995) oli kysymys talouspoliittisesta toimijasta sellaisena kuin presidentti Koivisto oli sen esittänyt *Kansantaloudellisen aikakauskirjan* haastattelussa. Hänen kuvauksensa siitä, mitä ihmisen mielessä liikkui päätöksentekoprosessin aikana, oli helppo havainnollistaa juuri kokonaisvaltaisen ihmiskäsityksen avulla.

Jo Koiviston haastattelun otsikko, *Nämä kytkeytyvät toisiinsa: talouspolitiikka, politiikka, puoluepolitiikka ja henkilöpolitiikka*, kertoi tavallista todenmukaisemmasta ja laaja-alaisemmasta päätöksentekoa koskevasta näkemyksestä. Siihen verrattuna esimerkiksi taloustieteen *homo economicus* -oletus näytti hyvin yksipuoliselta.

Kun Koivistolta kysyttiin intuition merkitystä tutkimustiedon rinnalla, hän totesi ihmisen ajatustyön tapahtuvan pääosin alitajunnassa, mikä ei tosin hänen mukaansa tahtonut olla selvää empiristeille. Koivisto siis korosti omalla tavallaan ihmisen tajunnallisuuden ja nimenomaan sen tiedostamattomalle alueelle jäävän ulottuvuuden, intuition, merkitystä.

Koivisto kuvasi ihmisen ajattelua värikkääseen tapaan:

”Ihmisessä on sisällä systeemi, jota tietokoneet imitoivat. Ratkaisuja tehtäessä ilmenee vakuuttuneisuuden tai epävarmuuden tunnetta. Jossakin raksuttaa jokin systeemi, jossa kaikki on mukana. Paljon on sellaistaikin, jota ihminen ei pysty sieltä aktiivisesti saamaan ’näyttörüutuun’, vaikka yrittäisi”.

Tämän voi tulkita ihmiskäsityksen termejä käyttäen niin, että Koivisto kuvasi ihmisen tajunnallisuuden toimintaa – tosin hieman mekanisoivaa kielikuvaa käyttäen.

Merkille pantavaa oli myös se, että puhuessaan vakuuttuneisuuden ja epävarmuuden tunteista, Koivisto katsoi *tunteilla* olevan merkitystä ihmisen ymmärryksen syntymisessä. Kokonaisvaltainen ihmiskäsityshän näki samalla tavalla ihmisen ymmärryksen muotoutuvan paitsi tiedon, myös tunteiden, uskon ja jopa luulojen pohjalta. Mehän ymmärrämme esimerkiksi talouspoliittisen ilmiön, kun tiedämme, tunnemme tai uskomme tämän ilmiön joksikin.

Ihmiskäsitys selitti paljolti samaan tapaan kuin Koivisto, että osa ihmisen maailmankuvaan varastoituvasta kokemuksesta painui tiedostamattomaan, mutta voi silti vaikuttaa osaltaan siihen, miten ihminen ymmärsi havaintokohteen, joka liittyi jotenkin tähän jo unohtuneeseen ainekseen. Yleensä kuitenkin ajateltiin, että talouspolitiikassa, yritysmaailmassa ja erityisesti tieteessä tapahtuva päätöksenteko olisi jotenkin selvästi ”kehittyneempää”, kuin esitetyn näkemyksen mukainen – jotenkin hallitumpaa ja järkipäisempää.

Koiviston riisuikin myyttejä talouspoliittisen päätöksenteon alueelta todetaan:

”Mutta tällaistahan ihmisen käyttäytyminen on yleensäkin. Kuinka se olisi talouspolitiikassa erilaista? On perittyjä ja on vaistonvaraisia käyttäytymistapoja.”

Myös tutkijan päätöksenteko ja argumentointi olivat näiden samojen rajoitusten alaisia. Tutkijan tietoinen pyrkimys järkipäisyyteen ja objektiivisuuteen saattoi tosin hieman lieventää näitä ilmiöitä verrattuna talouspolitiikan ja yritysmaailman päätöstilanteisiin. Viimeksi mainituissahan jouduttiin usein toimimaan sekavassa tilanteessa ja ristiriitaisten intressien vallitessa, kiireen ja päätöksentekopakon painaessa päälle – toisin kuin tutkijankammiossa.

Koivisto antoikin haastattelussaan tietyn merkityksen tieteen ja kulttuurin opetustehtävälle, viitaten näiden alueiden edustajien pyrkimykseen saada käyttäytyminen vähemmän vaistonvaraiseksi. Voidaan kuitenkin väittää, että pyrkiessään loogisuuteen ja objektiivisuuteen tiede monesti etäännytti käytännöstä omaan norsunluutorniinsa. Tämä ilmeni esimerkiksi niin, että tutkimuksen kohteiksi valittiin vain helposti mitattavia osia todellisuudesta. Käytännössä ei useinkaan ollut käytettävissä rationaalisen mallin edellyttämää tosiasiatietoa, tai ei ollut aikaa kerätä ja analysoida sitä. Ja vaikka olisikin ollut, ihminen kuitenkin toimi luontaisesti juuri siihen tapaan kuin Koivisto kuvasi.

Koiviston esittämä näkemys päätöksenteosta edusti joka tapauksessa selvää kritiikkiä empiiristä tutkimusta ja ”empiristejä” kohtaan. Tutkimustiedon luonteeseen viitaten hän myös totesi:

”Kun tulee uusia tilanteita, joihin pitää reagoida, niin ei ole referenssisysteemiä eikä sellaista voida tehdä. Ei voida ajatella, että tutkimustuloksista olisi tehty sellaisia hierarkkisia kokonaisuuksia, josta sisällysluettelosta katsottaisiin, mitä missäkin tilanteessa tulisi tehdä.”

Tällainen Koiviston kritisoima tutkimustiedon kasautumisen ajatus näytti kuitenkin edelleen olevan monen tutkijan mielessä.

Koiviston mukaan taloudelliseen ajatteluun vaikuttivat ja sitä värittivät monet muutkin kuin taloudelliset asiat. Tämäkin oli yhdenmukainen kokonaisvaltaisen ihmiskäsityksen kanssa, jonka mukaan ihmisen elämäntilanne eli situaatio, josta ihmisen tajuntaan muodostuu merkityksiä, vaikutti ihmisen ajatteluun sekä toimintaan eräänlaisena kokonaihashahmotelmana. Me emme välttämättä havainneet vain yksittäisiä kohteita, vaan kokonaisuuksia. Niinpä situaatiomme sisältämät tekijät eli elämän erilaiset tosiasiat tarjosivat tajunnallisuudellemme ne aiheet, joista ymmärryksemme muodostui.

Esimerkiksi työhön ja vapaa-aikaan liittyvät tekijät kietoutuivatkin erottamattomalla tavalla toisiinsa tajunnallisuudessa – sitä ei vain yleensä huomattu tai myönnetty. Koivisto kertoi esimerkin tyttärensä jalkaan tulleesta tikusta, ja sen poistamisesta. Ihmiskäsityksen kielellä ilmaisten tämä tapahtuma kietoutui hänen tajunnallisuudessaan samaan aikaan vireillä olleeseen kipeään devalvaatoratkaisuun. Näin siis isän ja pääministerin roolit heijastuivat toisiinsa ja ehkä hieman vaikuttivat kummankin alueen päätöksentekoon.

Samaan tapaan paitsi käsillä olevassa päätöstilanteessa, myös aikojen kuluessa päättäjän maailmankuvaan kasautuneet vanhat kokemukset saattoivat vainota häntä hänen työssään. Koiviston sanoin ilmaistuna:

”Tuolla päässä muodostuu kokonaisuus, mitkä kaikki tekijät vaikuttavat: ihmisen kokemat nöyryytykset, henkilösuhteet, lapsuuden kokemukset ja mitä kaikkea. Se on yksi erittelemätön kokonaisuus. Sieltä tulee jonkinlaisena käsityksenä se mitä pitää tehdä.”

Tämä näkemys oli pitkälti paitsi arkikokemuksen, myös kokonaisvaltaisen ihmiskäsityksen mukainen. Maailmankuvaan varastoituneet mitä moninaisimmat kokemukset olivat mukana siinä tapahtumasarjassa, jossa tajunnallisuus tulkitsi kulloinkin havaitsemamme ilmiön joksikin – ymmärtäminenhän tapahtui aina suhteessa aikaisemmin ymmärrettyyn.

Koiviston ilmeisesti paljolti kokemuksensa perusteella omaksuman näkemyksen pätevyyttä lisäsi sen melkoinen yhdenmukaisuus kokonaisvaltaisen ihmiskäsityksen kanssa, joka oli monissa yhteyksissä todettu hyödylliseksi lähtökohdaksi ihmistä tutkittaessa.

Päätin artikkelini ajatukseen, että jos Koiviston luonnostelema näkemys päättäjistä hyväksyttäisiin tutkimuksen piirissä, se todennäköisesti merkitsisi melkoista metodologisen ajattelun muutosta tiukasta perinteisestä luonnontieteen sääntöjä seuraavasta tutkimuksesta pehmeämmän näkemykseen suuntaan. Koivisto ei tosin esittänyt mitään metodologisia johtopäätöksiä tästä teemasta – ainoksi viittaukseksi tutkimukseen jäi hänen heittonsa empiristien suuntaan. Keskustelun avaajana Koiviston haastattelu saattaisi hyvinkin toimia, ja keskustelua

hän sanoi myös odottavansa. Jälkikäteen arvioiden tämä haastattelu sivuutettiin kuitenkin melko vähällä huomiolla.

Myös Sauli Niinistö toi kortensa kekoon

Arvioin Mauno Koiviston lisäksi myös toisen tunnetun valtiomiehen, silloin valtiovarainministerinä toimineen Sauli Niinistön päätöksentekokäsitystä. Tämä lyhyt kirjoitus julkaistiin *Suomen Kuvalehdessä* toukokuussa 2000. Sen ydinkoh- ta oli seuraava:

”Niinistö myöntää, että suuriin kysymyksiin vaikuttavat voimakkaasti tunne ja syvältä kaikuva ohje, että niin ei voi tehdä tai että näin pitäisi tehdä. ’Kai ne ovat arvoja, joita soveltaa käytäntöön, vaikka ei sitä aina edes huomaa’, hän toteaa. Käsittääkseni juuri tähän tapaan päätökset syntyvät, kertoipa päätök- sentekijä itse olevansa miten järkipерäinen ja viileän harkitseva tahansa. Ku- kaan meistä ei pääse päätöksenteossa eroon maailmankuvaansa ankkuroitu- neista arvoista, tunteista ja uskomuksista, jotka värittävät ja arvottavat käsityk- siämme tosiasioista. Kaikessa päätöksenteossa tunne ja järki kertovat meille toisiinsa kietoutuneina, mikä on oikein.”

Tässä sitaatissa vilahti kokonaisvaltaisen ihmiskäsityksen keskeinen käsite, maailmankuva, samoin tunteet ja uskomukset, jotka ihmiskäsitys määritteli ta- junnallisuudessa käsiteltäviksi merkityslajeiksi.

Kokonaisvaltainen ihmiskäsitys olikin popularisoiduissa kirjoituksissani ollut usein vain peitellysti esillä. Olin monesti ainoastaan viitannut siihen, miten ihmi- nen tajunnassaan ymmärsi ja miten hänen (minun mielestäni) tulisi ymmärtää omaa tilannettaan (situaatiotaan) muokkaavia ja siihen heijastuvia ilmiöitä. Kun teknisiltä ja mekaanisilta vaikuttavien asioiden takaa nostettiin tähän tapaan esiin subjektiivinen ihminen omine etupyrkimyksineen, asia tuli uudenlaiseen valais- tukseen.

Arvioin lehtien palstoilla useita filosofian oppi-isäni Lauri Rauhalan teoksia. Joulukuussa 2005 puolustin *Helsingin Sanomissa* Rauhalan näkemyksiä. Hän kritisoi sitä lääketieteen piirissä tavanomaista käsitystä, että kaikki psyykkiset ongelmat olivat aivosairauksia. Eräs kirjoittaja arvosteli Rauhalaa ja arveli filoso- fien turhautuneen luonnontieteiden voimakkaan kehityksen johdosta.

Rauhala korosti mielipiteessään, että ihmisen psyykkiset ongelmat olivat mo- nesti epäsuotuisan maailmankuvan ilmenemismuotoja. Siksi niitä olisi lähestyt- tävä epäsuotuisien merkitysten (siis vinoutuneiden ajattelutapojen) tasolla, pyrki- en normalisoimaan niitä.

Rauhala epäili, voitaisiinko aivofysiikasta koskaan johtaa jokin tajunnallinen merkitys, ”kuten esimerkiksi oikeudenmukaisuus tai lukukäsite viisi”. Hän ei

pitänyt järkevänä väitettä, että aivot ja merkitys olivat alusta alkaen ja loputtomasti samaa. Sen sijaan hän korosti – kuten monissa teoksissaan – että vaikka aivot ja se, mitä tapahtui tajunnallisuudessa, olivat vastavuoroisessa vaikutusyhteydessä toisiinsa, niistä tutkimukselle aiheutuneet ongelmat eivät suinkaan olleet sama asia. Ne eivät olleet myöskään sama asia silloin, kun sekä aivoissa että tajunnallisuudessa esiintyi samanaikaisesti häiriöitä.

Siten Rauhalan mukaan myös häiriöitä korjaavat toimenpiteet olivat kummallakin alueella pääosin erilaisia. Lääkkeet toimivat aivokemian, eivät tajunnallisten merkitysten tasolla. Merkitysten eli ajattelun häiriöitä korjattaessa ihmisten auttamistyön mahdollisuudet olivat paljon moninaisemmat kuin kemialliset keinot. Lisäksi on ilmeistä, että esimerkiksi psykoanalyysi ja muut vastaavat merkityksiin vaikuttamisen ”pehmeät”, laadulliset keinot ovat inhimillisempiä kuin persoonattomat kemialliset aineet.

Puolustin Rauhalan näkemyksiä seuraavaan tapaan todeten aluksi, että vaikka en ollut filosofi, en nähnyt Rauhalaa kritisoineen kirjoittajan osuneen asian ytimeen:

”Ihmiskeskeiset filosofit antavat käsittääkseni täyden arvon luonnontieteiden saavutuksille, mutta alan ulkopuolisina heillä on myös silmää niiden rajoituksille. Eräs olennainen puute luonnontieteilijöiden suhtautumisessa ihmiseen on kaiken henkisen toiminnan selittäminen pelkkinä aivotoimintoina. Rauhala ja muut humanistiset filosofit tekevät eron aivojen edustaman kehollisuuden ja ihmisen tajunnallisuuden välillä. Kukaan meistä ei tiedä ilman apuvälineitä, mitä aivoissamme kulloinkin tapahtuu, mutta me kaikki koemme itse, mitä merkityksiä tajunnassamme syntyy juuri nyt. Tajunnan merkityksiä havainnoimalla on mahdollista lähestyä ihmisen monia ongelmia ja ihmisyyttä yleensäkin. Nämä havainnot voivat rikastuttaa ja täydentää sitä tietoa, mitä aivotutkijat paljastavat mittauslaitteillaan.”

Tämä maltillinen asenteeni sopi ilmeisesti joulun tunnelmiin, koska toimitus kelpuutti sen jouluaaton lehteen.

Ihmiset ajattelivat, eivät yritykset

Toin ihmiskäsityksen ja ihmisen tutkimisen tarpeen esiin jälleen syksyllä 2006 *Talouselämässä* julkaistussa puheenvuorossa, jonka otsikkona oli *Huomio ihmiseen*. Sain idean päätoimittaja Pekka Seppäsen kolumnista, jossa hän kiinnitti huomiota siihen, että julkisuudessa puhuttiin tyyliin: ”Nokian mielestä” oli niin ja niin. Kuitenkaan yrityksellä ei ollut sielua, sydäntä, eikä aivoja – vain ihmiset ajattelivat, eivät yritykset. Yritys ei myöskään ollut mitään mieltä, vain ihmiset, kirjoitti Seppänen.

Huomasin heti, että päätoimittaja oli keksinyt hyvin samanlaisen ajatuksen kuin se, mitä olin hyödyntänyt tutkimuksissani jo parin vuosikymmenen ajan. Niinpä kiittelin kirjoittajan tekemää mielenkiintoista avausta ja esittelin pähkinänkuoressa – tosin melko peitellysti – vanhan suosikkiteemani lähtien liikkeelle liiketaloustieteellisen tutkimuksen yksipuolisuudesta sen unohtaessa yrityksessä (ja myös sen ulkopuolella) toimivan ihmisen:

”Esimerkiksi johtamisen alueella käsitellään muun muassa johtamismenetelmiä ja organisaatiomuotoja ihmisistä irrallisina asioina. Samoin laskentatoinnissa keskitytään tavallisesti laskentamenetelmiin ja -järjestelmiin unohtaen toimijat. Ajattelevien ihmisten häivyttämisellä on haittansa, sillä käytännössä inhimilliset toimijat ovat yhtä tärkeitä elementtejä kuin elottomat järjestelmät – joskus jopa tärkeämpiä. Ihmiset ja järjestelmät kietoutuvat yhteen ja vaikuttavat toisiinsa. Ihmisethän tekevät järjestelmät ja ”pyörittävät” niitä, ihmiset myös elävät niiden vaikutuspiirissä.

Pelkkien järjestelmien tarkastelu johtaakin siihen, että ongelmia asetetaan ja ratkaistaan osajärjestelmän ehdoilla, sillä elottomat rakenteet ja niissä toimivat ihmiset muodostavat tietyn kokonaisjärjestelmän. Niinpä vastauksiakin saadaan vain osaongelmiin.

Ei riitä, että henkilöstö- ja ihmisjohtaminen lokeroidaan erillisiksi tiedon ja tieteen alueiksi, vaan ihmiset olisi syytä ottaa huomioon keskeisenä elementtinä periaatteessa kaikkia yrityksen toimintoja ja osa-alueita tarkasteltaessa – samaan tapaan kuin päätoimittaja Seppänen tekee kolumninsa esimerkeissä. Pitäisikyn kysyä, miten ihmiset ja ryhmät vaikuttavat järjestelmän toimintaan, ja miten järjestelmä ongelmineen ja ratkaisuineen vaikuttaa ihmisiin. Vaikutukset eivät suinkaan ole aina toivottuja.”

En halunnut nimenomaisesti mainita ihmiskäsitystä, sillä termi aiheutti helposti torjuntaa lukijoissa. Kuitenkin esimerkiksi monille kollegoilleni kirjoitukseni päätöskappale toi varmasti mieleen ajatuksen, että olin jo monissa julkaisuissani tehnyt juuri tässä suosittellamallani tavalla:

”Kun kysymyksissä mennään syvemmälle, joudutaan myös miettimään – niin käytännön työssä kuin käytännönläheisessä tutkimuksessakin – minkälaisia ihmiset yleisesti ottaen ovat ja minkälaisia ovat ominaisuuksiltaan juuri tietysti organisaatiossa, tietyssä tehtävässä toimivat yksilöt. Tämän tiedon perusteella voidaan pyrkiä ymmärtämään yrityksen ja sen järjestelmien toimintaa entistä syvällisemmin, ja ehkä myös paremmin ennakoimaan sitä.”

Eräs motiivini tätä kirjoitusta laatiessani oli viestittää *Talouselämän* lukijoille, että esittämäni yksilöä korostava ajattelutapa oli (vastoin yleistä näkemystä) sitenkin varsin käytännönläheinen, koska myös lehden toimittaja oli keksinyt jotakin vastaavaa.

Tieto on suhteellista

Marraskuussa 2007 reagoin *Turun Sanomien* silloisen päätoimittajan Markku Salomaan kolumniin, jossa hän pohdiskeli tiedon luonnetta ja sen luotettavuutta. Salomaa päätyi siihen, että absoluuttista totuutta ei koskaan saavutettu. Totesin tämän pohjalta aluksi, että internetin maailmassa meidän oli ehkä asennoiduttava hieman uudella tavalla tietoon, tähän tietoyhteiskuntaa koossa pitävään voimavaaraan.

Tarjosin vallitsevan näkemyksen tilalle Lauri Rauhalan esittämää laajaa käsitystä tiedosta. Rauhalan mukaan tietoa olivat päätoimittaja Salomaa esittämään tapaan tieteellinen tieto ja arkitieto, mutta niiden lisäksi myös kaikki muut ihmisen tajuntaan syntyneet merkitykset – muun muassa tunteet ja uskomukset. Oliko tunteen tai uskomuksen edustama tieto ”oikeaa” tai ”vääää”, se oli sitten toinen asia.

Rauhalan näkemyksiä seuraten kannanottomme mihin tahansa asiaan muodostui tajunnallisuudessamme tiedon, tunteiden ja myös muiden merkitysten samanaikaisen käsittelyn perusteella. Joskus lopputulos eli päätös tai kannanotto syntyi erilaisten merkitysten tiukan keskinäisen ”kamppailun” lopputuloksena. Ei ole itsestään selvää, että edes tutkijalla tieteellinen tieto aina voitti täydellisesti tunteen. Varsinkin tavallisella internetiin sisältöä syöttävällä yksilöllä tunne tai usko saattoi helposti värittää ja jopa vääristää viestin sisältämää tietoa.

Ennakoimaani epäuskoisen lukijan kysymykseen pyrin vastaamaan jo etukäteen:

”Mitä hyötyä tästä näkemyksestä on tietoa etsiville ihmisille? Se voi ehkä aiheuttaa jopa ahdistusta, sillä ”joka tietoa lisää, se tuskaa lisää”. Toisaalta se voi saada meidät entistä paremmin oivaltamaan, miten vaikeita tiedon ja totuuden käsitteet käytännössä ovat.”

Lopputoteamukseni ei ollut mitenkään yllättävä. Tieto oli hyvin suuressa määrin suhteellista, ja erityisesti tämä piti paikkansa internet-maailmassa, minne kenellä tahansa tiedon tarjoajalla oli lähes esteetön pääsy. Tämän ajatuksen kanssa meidän oli vain kyettävä elämään.

Tämän mielipiteen kirjoittamisen jälkeen tietoverkkojen informaatio-ongelmat vain lisääntyivät ja monipuolistuivat ennalta arvaamattomalla tavalla. Näin oli

käynyt verkon käyttäjien ja erilaisten sovellusten määrän, esimerkiksi niin sanotun sosiaalisen median, jatkuvasti kasvaessa.

Seuraavan luvun myötä siirryn ihmisen ja ihmistä lähellä olevan yhteiskunnan ongelmista valtiolliselle tasolle, ottamalla esille maanpuolustukseen liittyviä teemoja. Karjalan asema, Suomen Nato-jäsenyys ja EU:n turvallisuuspoliittiset kysymykset ovat olleet julkisuudessa sitkeästi esillä vielä sen jälkeenkin, kun jätin nämä aihepiirit.

3 MAANPUOLUSTUSMYÖNTEINEN KIRJOITTAJA PRESIDENTTIEN JA MINISTERIEN RIESANA

3.1 Kukapa kaipaisi Karjalaa takaisin?

Liian kallis ja tarpeeton investointi

Sekä ulko- että sisäpolitiikan päätöksenteon alueella olen monesti esittänyt näkemyksiä, jotka ovat olleet virallisen kannan vastaisia, ja esimerkiksi juuri kulloisenkin tasavallan presidentin tai istuvien ministerien toimia kritisoivia. Karjalan alueen palautushaaveet eivät kuitenkaan olleet virallisen tahon ajamia hankkeita – päinvastoin se suhtautui niihin torjuvasti. Tästä huolimatta aihepiiri oli siinä määrin arka valtio johdon kannalta, että se ei liene katsonut hyvällä asian ruotimista julkisuudessa.

Kritisoin Karjalan palautusta haikailevia muun muassa realismin unohtamisesta ja ylivallan antamisesta tunteille. Kytkinpä eräässä tavallista laajemmassa kirjoituksessa Naton ja Karjalan palautuksen samaan asetelmaan (Pihlanto 2000): jos Natoon liittymisprosessista alettaisiin vakavasti puhua, luultavasti optimistisimmatkin Karjalan palautuksesta haaveilevat ymmärtäisivät sen mahdottomaksi, sillä venäläiset eivät päästäisi ainakaan Natoon havittelevaa maata niin lähelle Pietaria.

Olisi ehkä myös mahdollista spekuloida ajatuksella, että voisimme ”ostaa” Karjalan takaisin sitoutumalla olemaan liittoutumatta sotilaallisesti. Tosin tällainen kauppa ei olisi maamme kannalta mitenkään järkevä. Palaan Natoa koskeviin mielipiteisiini luvussa 32.

Karjalan palautus olisi todellisuudessa Suomelle liian kallis ja siten tarpeeton investointi. Ensinnäkin maa-alueen mukana tulisi todennäköisesti suuri määrä alueen nykyistä väestöä, ja ehkä vielä lisää muualta Venäjältä. Nämä aiheuttaisivat pitkään suunnattomia kustannuksia ja sosiaalisia sekä muita ongelmia. Toiseksi mistä rahat tähän kaikkeen olisi otettu eli mitä menoja olisi valtion budjetissa leikattu ja leikattaisiin edelleen?

Oli meidän onnemme, että ei ollut mitenkään todennäköistä, että Venäjä suostuisi palauttamaan Karjalan. Puolustusvoimain komentajana toiminut kenraali Gustav Hägglund esitti aikoinaan toteamuksen, että vaikka Karjalaa olisi tarjottu meille kultalautasella, sitä ei olisi kannattanut ottaa vastaan (tosin hän sittemmin muutti kantaansa).

Julkisuudessa oli esitetty väitteitä, että Venäjä olisi todellakin ollut jossakin vaiheessa halukas palauttamaan Karjalan. Jos palautus olisi toteutunut, Venäjän nykyjohto olisi palautusidea koskevista viimeaikaisista reaktioistaan päätellen tullut kuitenkin katumapäälle. Tämä olisi aiheuttanut maittemme välille vakavan ulkopoliittisen ongelman. Venäjä piti edelleen tiukasti silmällä Pietarin turvallisuusongelmaa – kuvatussa tilanteessa se olisi Venäjän näkökulmasta ollut suorastaan hälyttävä.

Valtiojohto kerrankin oikeassa

Annoin toisinaan valtiojohdolle kritiikin ohella myös tunnustusta toiminnastaan silloin, kun aihetta siihen oli. Otin *Helsingin Sanomissa* heinäkuussa 2006 kantaa erään tutkijan näkemykseen, että presidentti Mauno Koivisto ja ulkoministeri Paavo Väyrynen olisivat passiivisuudellaan estäneet Karjalan palautuksen.

Palautus ei todellakaan olisi ollut maamme edun mukaista. Siten meidän oli syytä olla kiitollisia silloisen valtiojohdon passiivisuudesta.

”He tiesivät, mitä tekivät ja jättivät tekemättä. Ulkopoliitiikkaa ei pidä tehdä nostalgisten tunneperusteiden, vaan realistisen viileiden etulaskelmien maisesti.”

Tämä mielipiteeni poiki *Helsingin Sanomissa* kolme kantaani vastustavaa vastinetta. Sain vielä lopuksi palstatilaa torjuakseni nämä melko tunteenomaiset vastaväitteet:

”Aluepalautus ry:n tiedottaja maalaili optimistisia seurauksia Karjalan palautuksesta. Laskelmilla ei kuitenkaan ole todistusvoimaa, sillä hanketta leimaa erittäin korkea epävarmuus paitsi taloudellisten, myös väestöpoliittisten, kulttuuristen ja ulkopoliittisten seurausten osalta. Kukaan ei voi taata, että kahdeksan miljardia euroa riittäisi palautuksen kustannusten kattamisessa alkuun. Tuottojen saaminen alueelta on täysin hämärän peitossa sekín. Esimerkiksi Saksa ei ole toipunut yhdistämisen vaikutuksista vielääkään.”

Kuten näkyy, laskentamies pääsi minussa nakertamaan pohjaa Karjalan palautuksen tueksi esitetyiltä laskelmilta. Olin tutkinut tarpeeksi sitä, miten laskelmilla

voitiin pyrkiä vaikuttamaan muiden mielipiteisiin ymmärtääkseni, että näin epävarmassa tapauksessa laskelmilla oli mahdollista todistaa melkein mitä vain. Pari kriitikoistani tähdensi erityisesti muita kuin taloudellisia arvoja sekä viittasi viime sotiimme ja Baltian maiden itsenäistymistavoitteen toteutukseen, joissa ei tietenkään kustannuksia laskettu:

”Kyse ei ole pelkästään rahasta, mutta on harhaista verrata puolustustaisteluumme ja Karjalan palautuksen kustannuksia, sillä maan itsenäisyyttä ei voida hinnoitella. Meidän ei kuitenkaan kannata maksaa itseämme kipeiksi lisäalueista. Maata meillä on jo aivan riittävästi. Samoin on perusteetonta rinnastaa Karjalan palautus Baltian maiden itsenäisyyspyrkimyksiin.”

Vaikka Karjalan palautusta koskeva keskustelu on silloin tällöin käynnistynyt uudelleen, en ole välittänyt siihen enää osallistua. Vladimir Putinin toimiessa presidentin, pääministerin ja sen jälkeen presidentin tehtävissä käsitys Karjalan palautuksen mahdottomuudesta on käynyt ainakin minulle entistä selvemmäksi. Siten en ole tuntenut enää tarvetta torjua palautusta haikailevien utopistisia näkemyksiä.

3.2 Nato-jäsenyydestä jalkaväkimiinoihin

Nato: mörkö ja optio

Turvallisuuspolitiikka ja varsinkin siihen liittyvä kysymys maamme Nato-jäsenyydestä tuotti kynästäni lukuisia valtiojohtoa kohtaan kriittisiä mielipiteitä. Kirjoitin Nato-jäsenyydestä artikkelin *Kanavaan* (Pihlanto 2000) ja sisällytin siihen aineksia muualla aikaisemmin julkaisemistani lehtikirjoituksista.

Silloiset presidenttiehdokkaat Tarja Halonen ja Esko Aho ottivat vaalikampanjoissaan hyvin paljon toisistaan poikkeavia kantoja Nato-kysymykseen. Jo silloin Suomen virallista kantaa sotilaallista liittoutumista vastaan perusteltiin hokemalla, että kukaan ei uhannut meitä. Samoin puhuttiin mahdollisuudesta liittoutua eli Nato-optioista, kuten vielä viime aikoinakin on tehty. Optioajattelulla on kuitenkin selviä heikkouksia. Silloin kun sitä haluttaisiin lopulta käyttäen, pääsy sotilasliittoon saattaisikin olla jo suljettu.

Käytin jäsenyydestä palovakuutusmetaforaa, ja torjuin samalla eräissä yhteyksissä esitetyn moitteen, että (todellisuudessa) palovakuutus ei estänyt tulipaloa:

”Maamme kannalta liittymisessä olisi luonnollisesti kyse varautumisesta epävarmaan tulevaisuuteen. Se toimisi hieman samaan tapaan kuin palovakuutus, joka on luonnollisesti otettava ennakoita. On väitetty, että palovakuutusmetafora on tässä tapauksessa ontuva, sillä vakuutus ei estä tuli paloa. Tämä metafora on kuitenkin tarkoitettukin kuvaamaan Nato-kytkennästä vain tulevaisuuteen varautumista koskevaa puolta. Natoon liittyminen on todellisuudessa palovakuutusta parempi keino: se saattaa suorastaan estää palon syttymisen.”

Tsetsenian sota osoitti, että liialliseen luottavaisuuteen Venäjän suhteen ei ollut varaa, joten hakeutuminen Naton suojaan hyvän sään aikana vaikutti tutkimisen arvoiselta vaihtoehdolta. Siihen aikaan sanottiin maamme liittoutumattomuuspolitiikan perusteiden olevan tarkasti selvitetty, mutta oli ilmeistä, että tilanne Euroopassa muuttui koko ajan. Siten selvitysten tulokset vanhenivat nopeasti.

Virallisen politiikkamme muotoilijat ja kannattajat ilmeisesti ajattelivat, että Nato-jäsenyys veisi maamme Venäjän ja Naton välisessä kriisissä taistelulentäkösi. Itse näin tilanteen toisin:

”Tärkeää on kuitenkin tajuta, että mahdollinen Natoon liittymisemme tähtäisi sodan uhkan vähentämiseen, ei lisäämiseen – se voisi nimenomaan ehkäistä maahamme kohdistuvaa sotilaallista ja muutakin painostusta sekä samalla vähentää sodan syttymisen mahdollisuutta. Jos suursota Euroopassa kuitenkin syttyisi, meidät todennäköisesti vedettäisiin mukaan, olimmepa Naton jäsenenä tai emme.”

Nato-jäsenyydellä oli tietenkin myös mahdollisia haittoja. Venäjän reaktioiden pelkäämisessä oli kieltämättä tiettyä viisautta ainakin lyhyellä tähtäyksellä. Lievekö tehty asiantuntijavoimin skenaarioroita siitä, miten Venäjän johto tulisi Natoon liittymisprosessin käynnistyessä todennäköisesti reagoimaan, ja miten pian se mahdollisesti myöntäisi realiteetit sekä olisi halukas maansa etujen mukaiseen taloudelliseen yhteistyöhön? Joukkojen määrä ja ryhmitykset itärajan takana muuttuisivat varmasti Natoon liittymisemme myötä offensiivisemmiksi, mutta ei siellä silläkään hetkellä ollut sotilaallista tyhjiötä. Jos mahdollisen Nato-option käyttöön joskus ryhdyttäisiin, se edellyttäisi rehellistä ja taitavaa diplomatiia Venäjän suuntaan, josta maallamme piti kyllä olla kokemusta.

Päätin artikkelini Nato-jäsenyyttä koskevan osion seuraavaan pohdiskeluun:

”Nykyisessä pidättyvässä turvallisuuspolitiikassamme voidaan nähdä mielekkyyttä pitemmälläkin aikavälillä mm. siinä mielessä, että Nato-option avoimena pitäminen saisi venäläiset varomaan muuttamasta tilannetta sellaiseksi, että liittymisemme tulisi ajankohtaiseksi. Tässä on kuitenkin se heikko kohta, että tilanne Venäjällä voi ajautua maattamme uhkaavaksi hyvin nopeasti ja hallitsemattomasti esimerkiksi ääriainesten voittaessa vaalit. Samalla Nato-ovi saattaisikin meiltä lopullisesti sulkeutua. Nykyisen perusongelmana on juuri se, että ei ole varmaa, että liittoutumattomuuspolitiikkamme tilanne säilyy jatkossakin rauhallisena, kunhan emme vain liittoudu sotilaallisesti, emmekä muutoinkaan ärsytä itäistä naapuriamme.”

Tätä kirjoitettaessa tiedotusvälineissä esiintyi uutisia, joiden mukaan itärajamme takana olevien joukkojen ja sotakaluston määriä oli huomattavasti lisätty. Lisäksi Venäjä paransi voimakkaasti puolustusvoimiensa suorituskykyä. Sotilasasiantuntijat olivat äskettäin arvioineet, että maamme ei pystyisi torjumaan yllättävää hyökkäystä, mutta rajantakainen varustautuminen ei näyttänyt mitenkään häiritsevän valtiojohtomme mielenrauhaa.

Päättäjien ja kansalaisten asenteissa ei tapahtunut muutosta myöskään vuoden 2014 alussa, vaikka Venäjä liitti Ukrainan vallanvaihdoksen aiheuttaman kriisin yhteydessä Krimin alueen itseensä. Sotaharjoitukset rajamme takana lisääntyivät, mutta sitä pidettiin meillä "normaalina".

Kesällä 2001 vastasin *Helsingin Sanomissa* erään entisen urheilu- ja ammattiyhdistysjohtajan kirjoitukseen perustellen Suomen ja Baltian Nato-jäsenyyttä lisääntyvällä vakaudella. Luonnehdin tilannetta kauhun tasapainolla, joka oli todennäköisesti suojellut maailmaa ydinasesodalta. Sotilaallinen tyhjiö veti kriisitilanteissa puoleensa sotilaallista toimintaa ja Baltia oli epäilyksittä sotilaallinen tyhjiö (Baltian maat kun eivät vielä silloin olleet Naton jäseniä). Suomen todellista kykyä vastata turvallisuudestaan olikin joillakin tahoilla epäilty.

Itärajamme oli pitkä, ja Venäjän yhteiskunnallisesta sekä poliittisesta kehityksestä ei kukaan voinut ennustaa oikeastaan mitään hiukankaan pitemmällä aikavälillä – ja puolustuskysymyshän oli pitkän aikavälin asia. Poliitikoille tyypillinen korkeintaan vaalikauden mittainen suunnitteluhorisontti ei ollut tässä yhteydessä lainkaan riittävä.

Mitkä sitten olisivat Venäjän todennäköiset reaktiot, jos liittyisimme Natoon?

”Suurin ongelma niin Baltian kuin Suomenkin mahdollisessa Nato-jäsenyydessä olisivat tietysti Venäjän reaktiot. Eräät asiantuntijat ovat kuitenkin arvelleet, että Venäjä tunnustaisi tosiasiat ja jatkaisi taloudellista ja muuta kassakäymistä melko pian liittoutumisen jälkeenkin. Puheet ja toimet ennen Nato-jäsenyyttä hakevan naapurin liittymistä sotilasliittoon ovat eri asia kuin sen jälkeen. Käsittäakseni realistisi ottaisi mieluummin Venäjän reaktioiden ris-

kin kuin jättäytyisi täysin naapurin ehdoin toteutettavan perinteisen ystävyyspolitiikan varaan. Maailma kun ei valitettavasti ole vielääkään sellainen, että sisäilmaisyyden kansainvälisissä suhteissa olisi perusteltua.”

Sittemmin saatiin näyttöä Venäjän reaktioista Baltian maiden liittyttyä Natoon. Esimerkiksi Viron ja Venäjän välit eivät tämän (-kään) jälkeen olleet lämpimät, mutta mistään jatkuvasta kriisitilanteestakaan ei voitu puhua. Asiantilaan oli kummallakin puolen rajaa sopeuduttu, ja maiden välinen kauppavaihto oli suhteellisen vilkasta. Mutta mikä tärkeintä Baltian maiden kannalta, niillä oli nyt suuren sotilasorganisaation turva takanaan.

Aina löytyi tosin epäilijöitä, jotka olivat sitä mieltä, että Nato ei tulisi Baltian maille apuun tiukan paikan tullen. Vielä paljon varmempaa kuitenkin oli, että Naton ulkopuolella olevalle maalle ei minkäänlaista apua heruisi. Venäjä ainakin uskoi, että Naton jäsenenä me saisimme tarvittaessa apua. Sen voi päätellä siitä, että Venäjä vastusti tiukasti jäsenyyttämme.

Entinen diplomaatti, presidentti ja kenraali asialla

Entinen diplomaatti Max Jakobson piti jo vuonna 2001 *Helsingin Sanomissa* kaukonäköisesti todennäköisenä Baltian maiden Nato-jäsenyyttä, mikä synnyttäisi hänen mukaansa uuden jakolinjan Suomen ja Ruotsin sekä muiden rantavaltioiden välille. Mahdollisessa liittymisessämme Natoon ei hänen mukaansa olisi kysymys hyökkäyksen uhan torjumisesta tai pysyttäytymisestä uuden eurooppalaisen suursodan ulkopuolella, vaan roolistamme Naton ja EU:n yhteisessä turvallisuusjärjestelmässä. Tämän roolin pohjalta pyrittäisiin kehittämään myös kriisinhallintayhteistyötä Venäjän kanssa.

Totesin myöhemmin samassa lehdessä, että Jakobson tarjosi diplomaatin tai dolla solmitun paketin Natoon liittymisemme perusteluiksi, vaikka hän ei liittymistä aivan suoraan suositellutkaan. Venäjän vastareaktion pelko, joka lienee siihen asti ollut suurin este Nato-jäsenyytemme tiellä, oli hänen mukaansa nyt poistettu toteamalla, että hyökkäyksen tai suursodan uhka oli väistynyt. En tähän arvioon uskonut, ja tyydyinkin kommentoimaan sitä tavalla, joka itse asiassa kyseenalaisti sen:

”Aika näyttää, saako Jakobsonin järkiperäinen analyysi maamme ulkopoliittisen johdon ja muut vaikuttajat lämpenemään Natoon liittymiselle. Mikäli jäsenyytemme toteutuisi näillä perusteilla ja myöhemmin ilmenisi, että Jakobsonin analyysi uhkien häviämisestä ja muuttumisesta olikin toiveajattelua, olisi meillä joka tapauksessa turvanamme Nato-sateenvarjo, jota emme katsoneet tarvitsevamme liittymispäätöstä tehdessämme.”

Koska turvallisuuspolitiikka oli varsinkin poliitikoille, mutta myös Jakobsonin tapaisille asiantuntijoille jotenkin arka asia, tuulettelin asiaa vielä loppuvuodesta 2001 *Turun Sanomissa*. Ilmeisesti osittain siitä syystä, että tasavallan presidentti Tarja Halonen oli haluton liputtamaan edes turvallisuuspoliittisen tilanteen muutoksia kartoittavan keskustelun puolesta, useimmat johtavista poliitikoista ja puolustusvoimien edustajat olivat erittäin varovaisia puheissaan:

”Poliitikkojen ja virkamiesten kädet ovat siis sidotut, ja toisaalta he ilmeisesti haluavat myös välttää selviä kannanottoja, joista olisi vaikea poiketa tilanteen mahdollisesti muuttuessa. Liittoutumiskysymys onkin tässä tilanteessa ollut helppo siirtää seuraavaan turvallisuus- ja puolustuspoliittisen selonteon tarkistamiseen, ja vakuuttaa tilanteen olevan kaikin puolin ennallaan. Nykyisenä ”avoimen keskustelun” aikakautena tämä arkailu herättää tiettyä hämmennystä.”

Vielä silloin oli aihetta viitata presidentti Vladimir Putinin ansiosta Venäjän aikaisemmasta lieventyneisiin asenteisiin Naton suhteen, mutta arvattavasti sikkäläisten poliitikkojen ja kansan enemmistön ajattelutavat eivät olleet seuranneet mukana. Putinin vallassa pysyminen näytti silloin Suomen ja muiden länsimaiden edun mukaiselta, mutta:

”Aina on kuitenkin olemassa myös toisenlaisen kehityskulun mahdollisuus. Joka tapauksessa hyvä naapuruuspolitiikka olisi pitkällä aikavälillä nykyistä tasavertaisemmalla pohjalla, mikäli Suomella olisi liittoutumisen ansiosta kaikkia tilanteita ajatellen aidosti uskottava puolustus.”

Yritin jopa ymmärtää päättäjimme varovaista kantaa, vaikka eri mieltä heidän kanssaan olinkin:

”Ymmärrettävää ja hyväksyttävääkin on, että maamme poliittiset ja ulkopoliittiset toimijat jättävät tällaiset näkymät mainitsematta, sillä ei ole viisasta maalata pirua seinälle. Samalla tavoin vaiettiin turvallisuuspoliittisesta näkökohdasta EU-päätöstä perusteltaessa. Pitkän aikavälin päätöksiä valmisteltaessa ei ole kuitenkaan mielekästä tuijottaa pelkästään kulloinkin ”muodissa” oleviin käsityksiin tulevaisuudesta, vaikka ne tuntuisivat miellyttäviltä, sillä ne saattavat osoittautua lyhytkestoisiksi.

Todella äärimmäistä kantaa potentiaalisten turvallisuusongelmiemme vähätellyssä edusti kenraali Gustav Hägglundin maamme Nato-jäsenyyttä koskeva lausunto, jota kommentoin *Helsingin Sanomissa*:

”Kenraali Gustav Hägglund katsoo, että Nato-jäsenyys on Suomelle lähinnä yhdentekevä. Hänen mukaansa on täysin mahdoton ajatus, että Suomeen voisi suuntautua mikään erillinen sotilaallinen uhka – ollaan sitten Natossa tai ei. Selvää puhetta, mutta kenraalin sanomaksi hämmästyttävän yksioikoinen tilanteen analyysi. Sen sijaan puolustusvoimiemme johdossa luulisi varauduttavan tulevaisuuteen edelleen hieman useamman kuin yhden skenaarion pohjalta.”

Kenraalin kommentti oli kyllä sopuisa ja keskustelua tyynnyttävä, sillä yhdentekevä asia ei herättäisi suuria tunteita. Se ei myöskään riidellyt maamme ulkopolitiittisen johdon näkemyksen kanssa. Tosin siinä oli se varjopuoli, että valtion budjetista keskusteltaessa joku voi ottaa tosissaan viestin, jonka mukaan puolustusvoimien tehtäväkenttä oli entisestä kaventunut. Pienet rauhankumppanuusjoukot näyttäisivät riittävän meille tässä uhkattomassa tilanteessa.

Tuolloin (syksyllä 2002) kenraali oli vielä julkisessa tehtävässä – ei tosin enää puolustusvoimien komentajana, vaan Euroopan sotilaskomitean puheenjohtajana – mikä epäilemättä vaikutti hänen kantaansa. Tietävästi hän oli ollut Nato-jäsenyydestä eri tilanteissa eri mieltä.

Presidentit ja muut isokenkäiset eri kannoilla

Joulukuussa 2002 kommentoin *Helsingin Sanomissa* presidentti Martti Ahtisaaren puhetta, jota pidin merkittävänä huipputason poliittisen toimijan kannanottona Natoon liittymisen tarpeellisuudesta. Tämä tapahtui uudessa tilanteessa, joka syntyi Baltian maiden saatua kutsun Natoon. Virallisen linjan mukaan meillä ei ollut kiirettä ottaa kantaa, ja kansalaisten suuri enemmistö vastusti liittoutumista silloinkin.

Avoimen kansalaiskeskustelun aikana turvallisuuspolitiikasta vastaavat jouutuivat ottamaan huomioon muiden maiden reaktioiden ohella myös kansalaisten suuren enemmistön näkemyksen. Mahdollisesta uhkasta ei sopinut puhua, sillä hyvin epätodennäköisenkin mutta mahdollisen uhkatekijän mainitseminen huonontaisi valtiollisia suhteita ja voisi jopa käynnistää uhkaa toteuttavan prosessin. Niinpä oli ymmärrettävää, että kansalaiset katsoivat liittoutumisen tarpeettomaksi, kun sitä perusteltiin vain kansainvälisellä yhteistyöllä – ja varsinkin kun sen yhtenä osapuolena olisi sellainen haukka kuin Yhdysvaltojen silloinen presidentti George W. Bush.

Turvallisuuspoliittisten vaihtoehtojen punnitsemisen tulisi kuitenkin olla äärimmäisen realistista. Pääesikunnan strategit varmasti pohtivat sotilaspoliittisia skenaarioitaan, joita vastuullinen poliitikko ei olisi voinut mainita julkisuudessa. Näillä pohdintoilla pitäisi silti olla jotakin merkitystä myös poliittisen päätöksenteon taustalla. Enää ei eletty Kekkosaikaa, jolloin naapurimaan vaatimukset ohit-

tivat kokonaan omat sotilaalliset näkökohtamme. Sotilaat saivat kyllä jo olla aktiivisempia kuin ennen, mutta he näyttivät pitäytyvän melko selkeästi virallisessa näkemyksessä.

Merkittävät pitkän aikavälin turvallisuuspoliittiset päätökset vaatisivat nykyyhetkestä irtoavaa näkemystä ja rohkeutta visiointiin. Turvallisuustarpeiden mahdollisesta aktualisoitumisesta joskus tulevaisuudessa ei voinut välttämättä odottaa näkyvän etukäteen pienintäkään merkkiä. Ongelmallista olikin, että turvallisuuspoliittinen päätös tai sen lykkääminen perusteltiin kulloinkin vallitsevan hetken näkymin. Minkään valtion turvallisuustilannetta ei tosin voitu ennustaa kovinkaan pitkällä aikavälillä, ja kuten ennenkin, täysin yllättävät käännteet olivat aina mahdollisia.

Jos turvallisuuttamme koskevan uhkan puuttumista käytettiin jatkuvasti keskeisenä perusteluna, tilanteen täytyisi ilmeisesti muuttua varsin pahaksi, ennen kuin kansalaiset havahtuisivat ja antaisivat tukensa liittoutumiselle. Olisiko Nato-optio siinä tilanteessa vielä avoinna?

Loppuvuodesta 2003 palasin Nato-keskusteluun *Turun Sanomissa* viitaten hieman poleemisesti presidentti Koiviston kantaan:

”Keskustelu maamme sotilaallisesta liittoutumisesta on alkanut vilkastua. Presidentti Koivisto on arvellut, että keskustelusta muodostuu inhottava. Jopa eräät poliittiset vaikuttajat ovat jo ottaneet suhteellisen selkeitä kantoja, vaikka kansalaisten enemmistön torjuva asenne liittoutumiseen luonnollisesti hillitsee äänestäjistä riippuvaisia poliitikkoja.”

Kertasin liittoutumisen vastustajien kantoja, jotka tulivat myöhemmässä keskustelussa yhä uudelleen esiin, vaikka niitä pyrittiin kumoamaan: suomalaiset voisivat joutua ulkomaille sotimaan, ja jäsenyyden kustannukset olisivat korkeat. Monilla tuntui olevan periaatteellinen vastenmielisyys sotaisaa presidentti George W. Bushia kohtaan, ja eräät epäilivät edelleen avun saantia tosipaikan tullen, vaikka olisimme jäsen. Joku toisti vanhoja perusteluja, että kukaan ei meitä uhannut, joten ainakaan kiirettä liittoutumiseen ei olisi.

Huomion arvoista oli, että Naton jäsenet eivät olleet viime konfliktien aikana joutuneet osallistumaan sotatoimiin, vaan lähinnä Yhdysvallat oli hoitanut ne Natosta riippumatta. Asiantuntijat olivat vakuuttaneet, että vaikka olisimme Naton jäsen, asevelvollisiamme ei tulaisi lähettämään ulkomaille, ja yleensäkin osallistuminen sotatoimiin vaatisi eduskunnan päätöksen.

Itsenäinen uskottava puolustus tulisi sekä hintoihinsa, ja jos joskus joutuisimme yksin todelliseen konfliktiin, sen inhimillinen hinta saattaisi muodostua hyvin raskaaksi. Niin kauan kuin armeijoita oli olemassa, aseellisen selkkauksen mahdollisuus oli tietenkin olemassa, vaikka jollakin hetkellä ei siltä näyttänytkään.

Siitä huolimatta, että kukaan ei meitä uhannut, turvallisuuspoliittiset ratkaisut pitäisi tehdä pitkää aikaväliä silmällä pitäen. Kiirettä liittoutumiseen ei siis ollut, mutta joskus ”inhottava” keskustelu oli kuitenkin käytävä ja päätökset tehtävä – mieluummin hyvän sään aikana.

Jotkut olivat pelänneet, että liittoutumisemme lisäisi konfliktin uhkaa itärajallemme, mutta toisaalta se saattaisi todennäköisemmin ehkäistä niitä. Natollahan oli kylmän sodan aikana rauhoittava vaikutus jopa Suomen kohdalla, vaikka emme voineet edes uneksia jäsenyydestä. Sotahistorioitsijat olivat tuoneet päivänvaloon tietoja, joiden mukaan Neuvostoliiton johto seurasi jatkosodan aikana tarkasti, mitä mieltä Yhdysvallat oli Suomen tilanteesta. Jokainen pienikin myötätunnon osoitus taistelevaa Suomea kohtaa pantiin Moskovassa merkille erittäin huolestuneina – mikä oli meidän kannaltamme hyvä asia.

Eri mieltä idealistisen presidentti Halosen kanssa

Nato-jäsenyyttä koskevassa mielipiteessäni (*Turun Sanomat* tammikuu 2004) pohdiskelin tasavallan presidentin idealistista kantaa asiaan:

”On myös olemassa se mahdollisuus, että mitkään näköpiirissä olevat muutostekijät eivät jatkossakaan saa presidenttiä [Tarja Halosta] poikkeamaan 60-lukulaisesta ulkopoliittisesta idealismistaan, jonka mukaan saamme olla rauhassa, kunhan emme ärsytä Venäjää liittoutumalla lännen suuntaan. Ihmisen maailmankuvaan iskostuneet näkemykset saattavat tunnetusti olla hämmästyttävän pysyviä tilanteiden muutoksista huolimatta. Meillä on kaikilla henkisiä mekanismeja, jotka ”selittävät parhain päin” tai jättävät huomiotta informaation, joka on vastoin syvälle juurtuneita näkemyksiämme”.

Eräänlainen lisävahvistus tähän yksilön maailmankuvan hallitsevaan rooliin tasavallan presidentti Tarja Halosen osalta tuli helmikuussa 2004. Hän esitti, että Suomen olisi mentävä ”uskottavuussyistä” mukaan jalkaväkimiinat kieltävään Ottawan sopimukseen. Oli huolestuttavaa, että kriisitilanteissa maan kohtaloista vastaava henkilö, puolustusvoimien ylipäällikkö, antoi idealisminsa johdattaa itsensä tällaiseen realismin puutetta osoittavaan näkemykseen. Henkilön oma idealismi ja se, mitä hän arveli muiden ajattelevan meistä, ohitti maan pitkän aikavälin turvallisuuden.

Jatkoin vielä presidentin ”arvostelua” hieman myöhemmin *Turun Sanomien* palstoilla kirjoittaen, että idealistinen presidentin vastapainona tarvittiin jäməkää pääministeriä. Sittemmin pääministeri Matti Vanhanen tosin hiukan jäməköityikin (en tietenkään tarkoita, että kirjoitukseni vaikutti asiaan).

Yksilön pitäytymistä vanhoissa ajatuskuvioissa ja asenteissa voitiin luonnollisesti kuvata monienkin psykologisten teorioiden avulla, mutta juuri kokonaisval-

taisen ihmiskäsityksen mukaisen maailmankuvan käsite oli eräs varteenotettava vaihtoehto.

Kuten Nato- ja miinaesimerkit osoittivat, presidentin maailmankuvaan iskos-tuneet merkitysrakenteet olivat niin tiukasti juurtuneita, että uusien havaintojen pohjalta ei syntynyt riittävän voimakkaita niitä kumoavia merkityksiä. Uusia merkitysrakenteita ei joko syntynyt tai sitten niiden intensiteetti ei ollut riittävä muuttamaan kyseistä ilmiötä koskevia ideologistyyppisiä merkitysrakenteita, jotka olivat pesiytyneet hänen maailmankuvaansa. Syvästi koetut ja omaksutut ideologiat edustivatkin esimerkkiä merkitysrakenteista, jotka voivat olla luonteeltaan hyvin pysyviä.

Kirjoitin jälleen presidenttiä arvostelevan Natoa ja Venäjää koskevan mielipiteen *Helsingin Sanomiin* joulukuussa 2004. Presidentti Tarja Halonen oli seuraavalla viikolla lähdössä tapaamaan Venäjän presidentti Vladimir Putinia.

”Venäjän presidentin Vladimir Putinin erityisavustaja on kritisoinut Suomea epäluuloisesta asenteesta itänaapuriaan kohtaan. Hän katsoo Suomen kuuluvan EU:n uusien Venäjään vainoharhaisesti suhtautuvien jäsenmaiden joukkoon. Onko siis Suomen Venäjän politiikka epäonnistunut? Varovainen suhtautuminen Venäjään esimerkiksi tähdentämällä joka käänneessä sotilaallista liittoutumattomuutta ei näytä kantaneen toivottua hedelmää. Meidät on nyt niputettu yhteen vanhan Nato-maan Tanskan ja EU:hun vasta liittyneiden uusien Nato-maiden kanssa. Olisiko sittenkin ollut viisaampaa liittoutua ajoissa samassa rysäyksessä kuin Baltian maat? Nyt itänaapurimme näyttää istuvan yhä tukevammin ehkä vielä hieman raollaan olevan Nato-oven edessä. Kun meidät on naapurissa näin luokiteltu, voisimme hyvin ottaa lopullisen askeleen – niin kauan kuin se vielä on mahdollista. Ottaen huomioon päättäjiemme ja kansalaisten enemmistön asenteet tämä on tosin toiveajattelua.”

Sittemmin Venäjän asenne maatumme kohtaan vain kiristyi entisestään naapurin intressit huomioon ottavasta turvallisuuspolitiikastamme huolimatta. Tähän viittasivat muun muassa metsäteollisuuttamme vahingoittaneet puutullit ja kaupankäyntiä hankaloittaneet rekkajonot maittemme välisellä rajalla. Ehkäpä tapahtuneet ilmatilamme loukkauksetkin oli tulkittavissa vähintään jonkinlaisena välinpitämättömyytenä maatumme kohtaan – ehkä uhkailunakin. Suomen liittoutumattomuuspolitiikan muodossa osoittama hienotunteisuus ei siis näyttänyt erityisemmin vaikuttaneen Venäjään.

Valtiopäivien 2005 avajaisissa presidentti Halonen puuttui kritiikkiin, jota oli julkisuudessa kohdistettu hänen ja ulkoministeri Erkki Tuomiojan harjoittamaan ulkopoliittiseen ajatteluun. Pistin lusikkani tähänkin keittoon *Turun Sanomissa* helmikuussa 2005 julkaistussa mielipiteessäni, jonka sävy oli jälkeinpäin arvioiden hyvin tiukka:

”Näyttää siltä, että presidentti Halonen ja varsinkin Tuomioja ovat asettuneet puolustuskannalle esitetyn kritiikin edessä. Tuomiojan nettipäiväkirjassaan esittämää vastakirjoitusta [Jukka] Tarkalle on luonnehdittu niin, että Tuomioja poltti päreensä. Presidentin reaktio on luonnollisesti maltillisempi, mutta hänen esittämänsä keskustelun tärkeyden korostaminen ja isänmaan etuun viittaaminen ovat tiettyssä ristiriidassa keskenään: onko vain myötäsukainen keskustelu maamme edun mukaista?”

Oli aivan perusteltua kysyä, olivatko esimerkiksi [presidentin] jalkaväki-miinakanta ja EU:n yhteisen puolustuksen suhteen esitetty varauma todella isänmaan edun mukaisia. Entä oliko YK:n mandaatin edellyttäminen EU:n nopean toiminnan joukkojen operaatioihin osallistumiselle ilman muuta maamme etu? Tällöinhän siirtäisimme päätösvallan Venäjälle ja Kiinalle sekä muille turvallisuusneuvoston pysyville jäsenille. Tämä hiertäisi uskottavuuttamme EU:ssa, ja suomettumisepäilyt heräisivät aivan oikeutetusti.

Valtaa pitävillä oli taipumusta suhtautua nurjamielisesti ”veneeseen keikuttajiin”. Kansalaisten ei kuitenkaan pitänyt tyytyä keskustelun hienovaraiseenkaan tukahduttamiseen. Ulkopoliittisessa vastuussa olevilta oli edellytettävä asiapohjaisia perusteluja omille kannoilleen. Eri mieltä olevien vähättely ja heidän motiiviansa leimaaminen ei ollut asiallista, eikä myöskään isänmaan edun mukaista.

Vaikka meillä tuolloin jo periaatteessa hyväksyttiin keskustelu turvallisuuspolitiikasta, ei sitä näiden reaktioiden perusteella voitane täysin vapaaksi arvioida. Kritisoimani valtiojohdon kannanotot tekivät selväksi ainakin niille, jotka olivat jotenkin presidentistä ja ulkoministeristä riippuvaisia, että oli parasta olla hiljaa, mikäli oli valtiojohdon kanssa eri mieltä.

Valtiojohdossa hyssyteltiin

Kesäkuussa 2005 kirjoitin taas kerran turvallisuuspolitiikasta *Turun Sanomiin* kommentoidessani Markku Salomaan aliokirjoitusta. Salomaa katsoi, että Venäjälle oli suuri houkutus miehittää demilitarisoitu Ahvenanmaa mahdollisen kriisin sattuessa, ja ahvenanmaalaisten olisi turha odottaa Suomen, Ruotsin tai EU:n apua.

Tämä antoi aiheen arvostella valtiojohdon hyssyttelevää näkemystä, jonka mukaan mitään tällaisia ”vanhoja” uhkakuvia ei ollut näköpiirissä, vaan uhat olivat aivan uusia – terrorismia ynnä muuta sellaista. Tässäkin kirjoituksessani näkyi yksilökeskeinen ja ihmiskäsitykseen nojaava peruslinja, sillä viittasin tasavallan presidentin ja pääministerin maailmankuviin tai persoonallisuuspiirteisiin (näitä termejä tosin mainitsematta):

”Se, ettei lyhyellä aikavälillä vanhoja uhkia näyttäisi olevan, ei kuitenkaan kerro mitään tulevaisuudessa mahdollisesti syntyvistä tilanteista. Olisi syytä uskoa esimerkiksi, että Baltian maiden liittyminen Natoon muutti Pohjois-Euroopan turvallisuustilannetta meille huolestuttavaan suuntaan.”

Saattoi olla viisasta, että valtiojohto ei maalannut julkisesti piruja seinälle, mutta sen piti olla tietoinen kaikista uhkista ja varautua niihin. Välttelevät puheet Nato-optiosta eivät todistaneet, että tilanne olisi oikein oivallettu. Maan johdolla olikin selvästi henkisiä esteitä tulevaisuuden uhkien monipuoliselle hahmottamiselle. Presidentti Halosen idealismi ja rauhanaktivistin tausta löivät tehokkaasti jarruja päälle, kun näistä asioista tuli puhe. Pääministeri Matti Vanhanen puolestaan oli hyväuskoinen myötäilijä, jota muut pyörittivät miten tahtovat.

Samalla sivulla kuin tämä kirjoitukseni, sattui olemaan silloisen eduskunnan varapuhemiehen Ilkka Kanervan mielipidekirjoitus, jossa hän otti kantaa samaiseen aliokirjoitukseen. Hän oli aivan eri mieltä kuin minä. Hänen asemansa huomioon ottaen oli tietenkin ymmärrettävää, että hän myötäili maamme virallisen ulkopoliittikan mukaista linjaa. Myöhemmin hänet nimitettiin ulkoministeriksi.

Marraskuussa 2006 otin *Turun Sanomissa* kantaa puhemies Paavo Lipposen kirjoitukseen, jossa hän totesi, että Nato-kytkennästä ei pitänyt tehdä vaaliteemaa seuraavan kevään eduskuntavaaleissa. Hänen perustelunsa mukaan asian puiminen ennen vaaleja johtaisi puolueiden kantojen lukkiutumiseen – minkä jälkeen asian analyttinen selvittäminen jäisi turhaksi. Nato-myönteisestä näkökulmasta oli tosiaan järkevää jättää asia vaalien jälkeiseen aikaan, jolloin tunneargumentit ja vaalitaktiset harkinnat eivät ehkä nousisi liian hallitseviksi.

Lipponen esitti kirjoituksessaan, että seuraavalla vaalikaudella myös Naton jäsenyys oli syytä nostaa pohdittavaksi, sillä Suomen puolustuksen omat voimavarat eivät sotamateriaalin kustannusten yhä noustessa tulisi riittämään. Mikä lienee rohkaissut puhemiestä vihjaamaan näinkin selvästi Nato-option käyttämisen suuntaan – olisiko maan ulkopoliittisen johdon taholta tullut paine sotilaalliseen liittoutumattomuuden säilyttämiseen vähentynyt, vai oliko puhemiehen oma turvallisuuspoliittinen tilannearvio ehkä jotenkin muuttunut? Ilmeisesti ”valtiomies Lipponen” näytti nyt voivan toimia liittoutumiskysymyksessä aikaisempaa vapaammin oman järkensä mukaisesti.

Lipposen kirjoitus käynnisti Nato-keskustelun, kun puolustusministeri Seppo Kääriäinen esitti näkemyksen, että puolustusmäärärahojen korotus ja sotilaallinen liittoutumattomuus voitiin nähdä vaihtoehtoina. Hänkin oli Lipposen tavoin huomannut, että maamme sotilaallista valmiutta ei voitu ylläpitää silloisilla panostuksilla.

Tasavallan presidentti Tarja Halonen torjui heti tämänlaatuisen kytkennän ja katsoi, että sotilaallinen liittoutuminen oli pelkästään poliittinen valinta, ei talou-

dellinen. Tämä oli täysin kestävä ajatus. Kyllähän politiikka ja talous kietoutuvat erottamattomasti yhteen – ja oli veronmaksajien kannalta kohtalokasta, jos tämä kytkentä unohtui. Idealistilta näytti kuitenkin taloudellisten realiteettien sivuuttaminen tapahtuneen kevyesti.

Vähän myöhemmin presidentti esitti kannan, että maamme osallistuminen rauhanturvatoimintaan ei merkinnyt sitä, että maamme oltaisiin hivuttamassa Natoon. Hallitus astui tässä yhtä jalkaa presidentin kanssa. Tästä voitiin tehdä sellainenkin johtopäätös, että kyllä tasavallan presidentillä oli edelleen melkoisesti valtaa, vaikka viimeaikaiset presidenttimme olivat antaneet sen kuvan, että heiltä oltiin viemässä loppuakin vallan rippeitä.

Tunteita ja tosiasioita Nato-optiosta

Helmikuussa 2007 kytkin *Helsingin Sanomissa* Nato-kysymyksen tarkasteluun vanhan keppihevoseni eli tunteiden ja tosiasioiden toisiinsa kietoutumisen päättöksenteossa. Kun tunteilla näytti olevan suuri rooli kansalaisten kannanmuodotuksessa ei ollut ihme, että asiantuntijoiden perustelut Natoon liittymisen puolesta helposti sivuutettiin.

Toisaalta myös asiantuntijat olivat ihmisiä, joiden arvioissa tosiasiat ja tunteet kietoutuivat toisiinsa. Kuitenkin asiantuntijat pyrkivät yleensä minimoimaan subjektiivisten tunteidensa vaikutuksen, toisin kuin suuri yleisö. Koska poliitikot seurasivat tässä kansan enemmistön mielipidettä, sain aiheen lopuksi kysyä provosoivasti:

”Voidaanko sanoa, että maamme nykyinen liittoutumattomuutta suosiva kanta perustuu pikemminkin tunteisiin kuin tosiasioihin?”

Tällaisella ”välittömällä demokratialla” oli siis myös haittansa. Virallisen edustuksellisen demokratian mallin mukaanhan kansalaiset valitsivat poliitikot hoitamaan yhteisiä asioita ja tekemään päätöksiä oman järkensä mukaisesti. Nykyisessä läpinäkyvässä reaaliaikaisen tiedonvälityksen ja mielipidetiedustelujen yhteiskunnassa kansa pääsi vaikuttamaan tärkeisiin kysymyksiin vaalien välissäkin. Tulevaisuus näyttäisi, oliko se aina kansakunnan edun mukaista.

Toisaalta oli sanottava, että aina ei kansalaisten enemmistön kantaa otettu huomioon. Nato-kysymyksessä kansa vain sattui olemaan ”oikeaa mieltä”, ja siksi siihen oli päättäjien helppo yhtyä.

Nato-jäsenyyttä koskeva keskustelu jatkui vuonna 2007 edelleen siitä huolimatta, että se ei näyttänyt yhtään ajankohtaisemmalta kuin aikaisemminkaan. Heinäkuussa kaksi valtiosääntöoppinutta professoria Ilkka Saraviita ja Lauri Hannikainen esittivät väitteen, että Venäjän kanssa solmittu valtiosopimus saattoi kyseenalaistaa Suomen Nato-option oikeudellisen perustan. Sopimuksen mukaan

osapuolet pidättäytyivät uhkaamasta voimakeinoilla, eivätkä sallineet aluettaan käytettävän aseelliseen hyökkäykseen toista vastaan.

Turun Sanomissa julkaistussa mielipiteessäni arvelin professorien näkemyksen ilmeisesti tarkoittavan sitä, että maamme Nato-jäsenyys merkitsisi samalla autoomaattisesti Venäjän uhkaamista voimakeinoilla tai suorastaan hyökkäysmahdollisuuden sallimista Nato-joukoille. Professorit olivat kuitenkin jättäneet huomioon ottamatta, että Natossa päätökset tehtiin yksimielisesti, eivätkä sen joukot voisi antaa jäsenvaltiolleen pyytämättä aseellista apua.

Oli selvää, että jos Naton piirissä syntyisi sinänsä järjetön ajatus hyökätä Venäjälle tai edes uhata sitä voimakeinoilla, Suomi noudattaisi puolustusliiton jäsenenäkin Venäjän kanssa solmimaansa valtiosopimusta, eikä hyväksyisi naapurin uhkailua.

Pidin professorien tulkintaa todella huonosti harkittuna ”juristeriana” ja totesin juttuni päätteeksi:

”Venäjä on ainakin tähän asti myöntänyt, että Nato-jäsenyys on Suomen sisäinen asia, joskaan naapurimme ei tietenkään toivo option realisointia. Mikäli Suomen jäsenyys nousisi joskus vakavasti esiin, Venäjä varmasti suorittaisi itse omaa turvallisuuttaan koskevat harkinnat ja tulkinnat. Toisin kuin Neuvostoliiton aikoina, suomalaisilla ei pitäisi enää olla mitään tarvetta tarkastella maansa turvallisuusratkaisuja omat edut sivuuttaen pelkästään naapurin näkökulmasta.”

Viime aikoina Venäjän kanta Suomen Nato-jäsenyyteen on ollut tuolloin vallinnutta tiukemmin kielteinen.

Suomettumisen varjossa edelleen

Neuvostoliiton aikaista suomettumista koskevaan keskusteluun heittämani kommentti (*Helsingin Sanomat* syyskuussa 2007) sisälsi viittauksen liittoutumaratkaisuun ja keskeisen perusteluni sille:

”Puolustaessaan kyseisen ajan politiikkaa Vahteristo kysyy [mielipidekirjoituksessaan], mikä seikka maassamme olisi nykyistä paremmin, jos ulkopoliittikkamme olisi ollut vähemmän Neuvostoliiton pyrkimyksiä ymmärtävää. Eräs seuraus tästä politiikasta näyttäisi olevan, että kansalaistemme ja poliitikkojemme enemmistö ei uskalla vielääkään hyväksyä sellaista turvallisuuspoliittista liittoutumaratkaisua, joka varmistaisi maamme puolustuksen pahan päivän varalta – ja estäisi ehkä tällaisen päivän tulemisen.”

Myös *Suomen Kuvalehdessä* keskusteltiin vähän myöhemmin (vuoden 2008 alussa) suometumisesta. Siihen oli hyvä lisätä kärkevä kommentti, jonka terävyyttä toimitus vielä lisäsi otsikoimalla juttuni provosoivasti: *Älä turhaan lausu Venäjän nimeä:*

”Suomen politiikan ykkösketju on jo useamman vuoden ajan johdonmukaisesti välttänyt sanomasta mitään, mikä voitaisiin edes epäsuorasti tulkita Vladimir Putinin kritiikiksi (SK 4/2008). Sama suomettuminen vaivaa myös turvallisuuspolitiikkaamme. Liittoutumattomuutta perusteltaessa Venäjän nimeä vältetään kuin kissa kuumaa puuroa. Kukaan ei meitä uhkaa, todetaan selvityksissäkin, ja sen jälkeen ryhdytään puhumaan asian vierestä. Ajatellaan hyväuskoisesti, että jos me emme huolehdi turvallisuudestamme, Venäjä antaa meidän olla rauhassa. Milloin heikkous on tuonut turvaa sotilaalliselta painostukselta? Meillä olisi liittoutumiselle aivan yhtä hyvät perusteet kuin Baltian mailla, sillä kukaan ei osaa sanoa, mihin suuntaan Venäjä kehittyy tulevaisuudessa – eivät edes venäläiset itse. Venäjä on koko ajan huolestunut turvallisuudestaan, mutta suomettunut Suomi ei omastaan. Pää pensaassa tuntuu niin turvalliselta.”

Jossakin vaiheessa näytti jo siltä, että poliitikkojen osalta varsinainen jäsenyyttä kannattava Nato-keskustelu olisi ohi, kun liittoutumattomuus toistuvasti siunattiin turvallisuuspoliittisessa selonteossa ja silloisen sinivihreän hallituksen ohjelmassa. Tosin Nato-teema pulpahti aika ajojin esiin, kun jotakin uutta tapahtui maailmalla.

Erityisesti Venäjän ja Georgian välinen aseellinen konflikti kesällä 2008 nosti liittoutumiskysymyksen jälleen esiin. Kirjoitin sen johdosta *Turun Sanomiin* hieman resignoituneen tilannekatsauksen ja esitin otsikossa kysymyksen *Georgia opettaa?* Tulkitsin julkisuudessa esiintynyttä kaksijakoista suhtautumista tilanteeseen seuraavasti:

”Varovainen suomalainen enemmistö näyttää ajattelevan, että maamme nykyinen status quo on paras tae rauhan säilymisestä rajoillamme. Toisaalta vähän pitemmällä aikavälillä varovainen kansalainen taas ehkä pohdiskelee, voisiko joskus syntyä tilanne, jossa Venäjä katsoo aiheelliseksi uhata lähettää panssarinsa ja ilmavoimansa esimerkiksi puolustamaan maassamme asuvia maanmiehiään – tai varjelemaan Suomenlahdella sijaitsevaa öljyputkeaan. Tällaisen tilanteen varalle meillä ei olisi juuri muuta vaihtoehtoa kuin suostuminen naapurin kaikkiin vaatimuksiin – tai ajoissa hankittu Nato-jäsenyys. Uskottava itsenäinen puolustus alkaa jo olla jalkaväkimiinoista luopumisen ja puolustusmenojen leikkaamisen myötä poissa laskuista.”

Jalkaväkimiinoista luopuminen ja uskottava puolustus

Jalkaväkimiinoista luopumiseen viittasin silloin tällöin uudelleen. Georgian kriisin saatua erään mielipidekirjoittajan ehdottamaan miinapäätöksen peruuttamista, kannatin kirjoittajan kantaa syyskuussa 2008 *Helsingin Sanomissa*. Samalla tosin kysyin, milloin meillä oli peruutettu päätös, joka oli osoittautunut virheelliseksi. Nyt valtiojohdon ideologiset silmälasit vääristivät uudenkin tiedon niin, että tehty miinapäätös näytti edelleen hyvältä:

”Lisäksi poliittiset päättäjämme ovat todennäköisesti jo niin vauhkoja erityisesti Venäjän suhteen, että he epäilevät jalkaväkimiinapäätöksen peruuttamisen jotenkin uhkaavan sitä. Ajatus on tietysti järjetön, ottaen huomioon miinojen puhtaasti puolustuksellisen luonteen ja sen, että Venäjä ei ole näistä miinoista itsekään luopunut. Voi tosin ollakin niin, että naapurimme pitää miinoista luopumistamme ”saavutettuna etuna” ja tulkitsisi päätöksen purkamisen epäystävälliseksi teoksi.”

Asetin samalla uskottavan itsenäisen puolustuksen kyseenalaiseksi:

”Käy melkein sääliksi maamme ammattisotilaita. He tietävät mikä on tilanteemme, mutta joutuvat viran puolesta hokemaan ”uskottavaa itsenäistä puolustusta” – jonka voi todella panna jo lainausmerkkeihin.”

Jalkaväkimiinakiellon lisäksi ehdotettiin, että maamme liittyisi myös rypäleammukset kieltävään sopimukseen. Tämä olisi jälleen ollut yksi naula itsenäisen puolustuksemme arkkuun. Niinpä puolustusvoimain komentaja totesikin, että viimeksi mainittuun sopimukseen ei pitänyt mennä, sillä se heikentäisi kykyämme vastaiskuun yhdellä kolmasosalla.

Eräät asiantuntijat olivat ehdottaneet, että sotilaallisen liittoutumisen seuraukset olisi selvitettävä tutkimuksin, ja päätös tehtävä niiden perusteella. Tämä oli kuitenkin naivia ajattelua, sillä kun kannat oli näin lyöty lukkoon, selvityksillä saataisiin juuri sellaiset tulokset kuin haluttiinkin. Asiantuntijoita valittaessa voitaisiin varmistaa, että näiden kanta asiaan oli ”oikea”.

Mustia Nato-joutsenia

Myöhemminkin viittasin silloin tällöin ohimennen Nato-kysymykseen. Esimerkiksi heinäkuussa 2008 heitin lopuksi verhotun Nato-kommentin kirjoittaesani *Turun Sanomiin* niin sanotuista mustista joutsenista eli yllättävistä tapahtumista, joita ei olisi etukäteen uskottu mahdollisiksi. Kirjoituksessani tuli esiin myös yritysmaailman kritiikkiä, johon palaan seuraavassa myöhemmin.

”Yhdysvalloissa nykyisin vaikuttava libanonilaissyntyinen Nassim Nicholas Taleb esittää näkemyksen, että päätöksenteossa jätetään usein ”Mustan joutsenen” esiintymisen mahdollisuus huomioon ottamatta. Musta joutsen on metafora, joka tarkoittaa yllättävää, vaikutuksiltaan laaja-alaista tapahtumaa, jota ei jaksettu uskoa mahdolliseksi.”

Mustia joutsenia olivat esimerkiksi suuret katastrofit tai muut merkittävät ja yllättävät käännteet, jotka katkaisivat normaalina pidetyn tapahtumien virran. Esimerkiksi Neuvostoliiton romahdus, pörssiromahdukset, internetin leviäminen, isku New Yorkin kaksoistorneihin ja Tyynen valtameren tsunami olivat tällaisia. Niin eri alojen päättäjät kuin tavalliset kansalaisetkin luottivat tyypillisesti trendeihin – kaiken jatkumiseen samalla uralla kuin aikaisemmin. Trendien katkeamiset olivat sitten aina suuria yllätyksiä.

Yrityksissä tehtiin usein suunnitelmia ottamatta huomioon pahinta vaihtoehtoa. Esimerkiksi Sonera osti arvottomaksi osoittautunutta ”ilmaa” Keski-Euroopasta, ja Stora-Enso hukkasi miljardikaupalla rahaa investoituaan Pohjois-Amerikkaan. Valtiolliset päättäjimmme toimivat usein ikään kuin mustia joutsenia ei olisi olemassakaan: esimerkiksi ydinvoimalakatastrofiin ei ole varauduttu kunnolla ja sotilaallista liittoutumista ei ole hyväksytty, koska ”mikään ei meitä uhannut”.

Kysymys oli hyväuskoisesta suhtautumisesta tulevaisuuteen. Tuntui miellyttävämmältä ja tuli halvemaksi olla optimisti. Siksi tuomiopäivän ennustajia ei ole koskaan suvaittu.

”Kun pahin sitten joskus tapahtuu, sanoudutaan irti vastuusta todistelemalla, että kysymyksessä oli suuri yllätys, jota kukaan ei olisi voinut aavistaa. Tämä on tavallaan tottakin, mutta miksi valtio ja yritykset eivät voisi toimia vastuullisen kansalaisen tapaan, joka varautuu myös ikäviin yllätyksiin – esimerkiksi ottamalla vakuutuksen? Monikaan ihminen ei hätistäisi mustaa joutsenta pois sanomalla, että hänellä ei ole tarvetta vakuutukseen, sillä tulipalo ei uhkaa hänen asuntoaan ennakoitavissa olevassa tulevaisuudessa.”

Rivien väliin jäävä ideani siis oli, että maamme turvallisuutta saattoi vaarantaa jokin musta joutsen, jonka torjuntaan juuri Nato-jäsenyys olisi omiaan.

Turvallisuuspolitiikan alueelta kirjoittelin edellä mainitsemieni lisäksi joitakin muitakin maamme Natoon liittymistä puoltavia kirjoituksia. Perusteluna esitin, että Venäjän tilanteen kehityksestä ei voinut koskaan olla varma. Nato-jäsenyys ei merkinnyt suinkaan sodanuhkan lisääntymistä vaan päinvastoin sen vähene- mistä: sotilaallisesti liittoutunutta ei kriisitilanteessa niin vain uhkailtaisi aina- kaan tosissaan. Sitä paitsi suuri osa EU-maista kuului Natoon – miksi meidän piti

torjua jäsenyys varsinkin kun geopoliittinen asemamme oli se, mikä oli? Oli itsepetosta puhua uskottavasta itsenäisestä puolustuksesta – siihen eivät resurssimme yksinkertaisesti enää riittäneet. Tässä oli miettimistä niille, jotka valittelivat mahdollisen liittoutumisen kustannuksia.

Tämän kirjoittelun jälkeen maamme ja samalla puolustusvoimien taloudellinen ahdinko paheni entisestään. Kansainvälisiin rauhanturvaamistehtäviin Suomi kyllä osallistui aktiivisesti, mutta kuka vielä tosissaan uskoi puolustusvoimiemme kykenevän suorittamaan kunnialla perustehtävänsä? Ehkä juuri siksi asian oivaltaneet Nato-jäsenyyden vastustajat hokivat mantraa siitä, että kukaan ei meitä uhannut. Kaiken huippuna Suomi sitten luopui vuonna 2011 jalkaväkimiinoista, kuten oli aikoinaan luvannut.

Loppuvuodesta 2011 presidenttiehdokas Paavo Väyrynen otti Natomuksymyksen vaaliaseekseen ja hyökkäsi sen avulla ”kuin yleinen syyttäjä” kilpikumppaniensa Sauli Niinistön ja Paavo Lipposen kimppuun. Asiasta keskusteltiin julkisuudessa jonkin verran, mutta kansan vastustus sotilaalliseen liittoutumiseen vain vahvistui.

Nato-tabu

Kirjoittaessani tammikuussa 2012 *Turun Sanomiin* lukijan kolumnin julkisessa keskustelussa vallitsevista tabuista, mainitsin sotilaallisen liittoutumisen yhtenä niistä. Palauttelin mieliin tämän vanhan teeman ja esittelin ensin suomettumisen ajan keskeisen tabun:

”Näistä tabuista lienee kuuluisin ollut suomettumisen ajan kielto arvostella Neuvostoliittoa. Tuolloin ei myöskään sopinut kirjoittaa poliitikkojen toiluista. Esimerkiksi pääministeri ja presidentti Urho Kekkonen sai medialta rauhassa viettää railakasta vapaa-aikaa.

Nämä tabut on nyt purettu, joskin Venäjän arvostelussa on edelleen syytä pitää kieli keskellä suuta. Tabuja riittää silti. Sotilaallisesta liittoutumisesta ei sovi olla kuin kielteisellä kannalla. Perusteluksi riittää se, että kansa on tätä mieltä. Realiteeteilla ei ole paljonkaan tekemistä itsenäisen puolustuksen myytin kanssa, vaan se elää ja voi hyvin puolustuskyvyn heikennyksistä riippumatta.”

Kevään 2012 presidentinvaalien toisella kierroksella, jolla Sauli Niinistö voitti Pekka Haaviston, Nato-teema ei noussut näyttävästi esiin. Tosin tiedettiin, että Niinistö oli hieman myönteisempi jäsenyydelle kuin Haavisto.

Natosta keskusteltiin edelleen monelta kannalta. Usein katsottiin häveliäästi, että perustelu jäsenyydelle ei ollut Venäjän aiheuttama uhka vaan lähinnä käy-

tännöllinen: näytimme kummajaisilta kun emme toimineet tässä oman viiteryh-
mämme mukana. Suurin osa EU:n jäsenvaltiosta kun kuului puolustusliittoon.

Nato-kysymys tuli myöhemmin monesti esille venäläisten päättäjien vierail-
lessa maassamme. Esimerkiksi marraskuussa 2012 Venäjän pääministeri Medve-
dev totesi, että sivistysvaltiossa Nato-jäsenyydestä suoritettaisiin kansanäänestys.
Silloinkin gallup-tutkimusten mukaan kansalaisten suuri enemmistö sopivasti
vastusti maamme Nato-jäsenyyttä.

Nato-jäsenyydestä pidättäytyminen ei kuitenkaan ollut saanut naapuriamme
erityisen myötämieliseksi maattamme kohtaan. Aika ajoin nostettiin esiin ongel-
mia, esimerkiksi venäläisten perheiden lasten huostaanottoja Suomessa (vuonna
2012). Tyypillisesti tällaisista aiheista tehtiin Venäjän medioissa suuri uutinen,
joka yleensä perustui virheelliseen, usein täysin vääristeltyyn tietoon.

En kuitenkaan pistänyt enää lusikkaani Nato-keittoon, sillä ajattelin jo tuonee-
ni moneenkin kertaan esiin omat perusteluni. Voisi sanoa, että kyllästyin kaata-
maan aina vain lisää vettä hanhen selkään.

Ongelmallinen puolustusyhteistyö

Vuoden 2013 alussa puutuin kuitenkin *Helsingin Sanomissa* keskusteluun
Ruotsin ja Suomen puolustusyhteistyöstä. Ruotsalaisten ministerien kannanotto
maittemme puolustusyhteistyön tiivistämisestä ja puolustusresurssien yhteisomis-
tuksesta sekä jakamisesta kirvoitti julkisuudessa vilkkaan keskustelun. Periaat-
teessa Suomen olisi hyvä turvautua kaikkiin mahdollisiin yhteistyökumppanei-
hin, varsinkin kun EU:n yhteinen puolustus näytti olevan vain paperilla. Yksin
jääminenhan olisi maamme puolustukselle kohtalokasta.

Ruotsin ehdotus puolustusresurssien yhteisomistuksesta oli kuitenkin yhtä
epärealistinen ajatus kuin maatilojen yhteiset leikkuupuimurit. Silloin kun yhtei-
siä välineitä tarvittaisiin, molemmilla omistajilla olisi tarve käyttää niitä.

Vaikuttikin siltä, että Ruotsi halusi avauksellaan lähinnä edistää oman aseeteol-
lisuutensa markkinointia. Varsinkin jos surullisenkuuluisat Jas-hävittäjät olivat
vielä myyntilistalla, ministereillä saattoi olla ketunhätä kainalossaan. Ruotsin
hävittäjäkoneet kun eivät olleet tavaraa, jota ostajat kilvan tavoittelivat.

Yleisesti ottaen ei ollut uskottavaa, että Ruotsi halusi todellisuudessa sitoutua
puolustuksessaan millään tavalla Suomeen, jolla oli oma hankala itänaapurinsa.
Järkevin strategia Ruotsille oli ilmeisesti edelleen pysyttely Suomen selän takana
piilossa toivoen parasta, jos konflikti Suomen ja Venäjän välillä sattuisi joskus
puhkeamaan.

Oma ongelmallinen lukunsa yhteistyökuvioita arvioitaessa muodostivat Venä-
jän mahdolliset reaktiot, joita meillä oli totuttu seuraamaan korvat herkkinä. Jos
Suomi ja Ruotsi pääsisivät joskus edes jonkinlaiseen todelliseen puolustusyhteis-
työhön, Venäjä tietenkin katsoisi sen lisäävän uhkaa rajoillaan.

Juuri tähän tapaan Venäjä todennäköisesti ilmoittaisi tulkitsevansa jokaisen puhtaasti puolustuksellisenkin kohennuksen Suomen turvallisuudessa, vaikka todellisuudessa se vain halusi säilyttää itsellään option puuttua tarpeen tullen sotilaallisesti naapurinsa asioihin. Jokainen maamme puolustukseen liittyvä parannus lisäisi tällaisen puuttumisen hintaa, ja siksi Venäjä pyrki torjumaan sen.

Verkkovakoilun tulisi havahduttaa hyväuskoiset

Puolustusministeriön tietoverkossa paljastui tietovuoto, joka julkistettiin marraskuussa 2013. Kirjoitin siitä lyhyen mielipiteen *Helsingin Sanomiin*. Tapaus herätti monia ajatuksia, varsinkin kun suuren naapurimme arveltiin syyllistyneen siihen.

Eräät vähätelivät tapahtunutta sanomalla, että kaikki valtiot vakoilivat. Näin varmasti olikin. Tapaus kuitenkin osoitti, että valtioiden välillä ei voinut vallita todellista ystävyyttä – tuskin edes aitoa luottamusta – kuten ihmisyksilöiden kesken. Valtioiden välit voivat olla hyvät, ja siihen tuli myös pyrkiä, mutta kun edut joskus menivät ristiin, valtion oma etu voitti.

Suurvallat olivat tunnetusti erityisen itsekkäitä. Monesti liiallista hyväuskoisuutta osoittaneiden suomalaisten tuli nyt tiedostaa tämä. Esimerkiksi kun harkittiin ison naapurin päästämistä määrääväksi omistajaksi strategiseen investointiin tai kun suunniteltiin viisumivapautta, kannatti analysoida tarkasti, miten omaa etuaan ajava valtio voisi käyttää näitä väärin. Esimerkkejä vaikkapa energiasta riippuvan naapurin kiristämisestä oli lähivuosiltakin olemassa riittävästi. Päätin mielipiteeni kommenttiin, jonka rivien välissä kummitteli Nato-jäsenyys:

”Myös turvallisuuspolitiikassa kannattaisi unohtaa puheet siitä, että kukaan ei meitä uhkaa. Ei vakoilua huvia tai tavan vuoksi harjoiteta, vaan naapurin heikkojen kohtien löytämiseksi ja omien toimenpiteiden helpottamiseksi kun tarvetta niihin ilmenee.”

Kuten edellä totesin, en enää pistänyt lehtikirjoituksissa lusikkaani Nato-keittoon. Alkuvuodesta 2014 Ukrainan presidentti syrjäytettiin ja sen seurauksena Venäjä otti – kiistellyn kansanäänestyksen jälkeen – Krimin haltuunsa. Seuraavaksi uhkan pelättiin kohdistuvan Itä-Ukrainaan. Tulin tämän kriisin aikana siihen tulokseen, että Nato-juna meni meiltä jo ohi.

Myös Euroopan unionin laajeneminen, presidenttiamme johtamistaidolliset puutteet ja presidentin valtaoikeudet tuottivat kriittisiä kirjoituksia ajatushautomostani. Niistä seuraavassa luvussa.

3.3 EU:n laajeneminen, presidenttien johtamistaidot ja valtaoikeudet

Kaikki mukaan vaan?

Myös muita ulkopolitiikkaan liittyviä aihepiirejä kuin Nato-jäsenyys, nousi keskustelun ja mielipiteiden kohteiksi. Presidentti Tarja Halonen kirjoitti kesällä 2005 *Helsingin Sanomiin* eräiden muiden EU-maiden presidenttien kanssa yhteisen kirjeen, jossa he muun muassa kannattivat Turkin EU-jäsenyyttä. Presidentit viittasivat siihen, että ”sopimukset oli pidettävä”. Tämä tarkoitti, että kun Turkin kanssa oli sovittu jäsenyysneuvottelujen alkavan, enää ei voitu perääntyä, vaikka Turkin jäsenyyttä vastustavia ääniä ja päteviä perusteluja jäsenyyden torjumiselle oli alkanut esiintyä.

Kirjoitin elokuussa *Suomen Kuvalehden Kirjeitä* -palstalla Turkin jäsenyyttä vastustavan mielipiteen – tosin mainitsematta tasavallan presidenttiä, mutta viittasin ”joidenkin korostamaan sopimukseen”:

”Turkki on aivan liian väkirikas ja kulttuuriltaan eurooppalaisille vieras maa sopiakseen EU:hun. EU:lla on tarpeeksi sulattelemissa jo tähän asti tapahtuneissa laajenemisissa. Jotkut korostavat sopimusten pitämistä. On kuitenkin liioiteltua puhua Turkin kanssa tehdystä sitovasta sopimuksesta. Kysymys on tietyissä olosuhteissa annetusta lupauksesta.

Jos nyt käynnistetään jäsenyysneuvottelut, on vaarana, että jäsenyyskriteereistä ei lopulta pidetä kiinni. Ja mitä tapahtuisi Turkin jäsenyyden toteuduttua? EU ei ole halunnut tehdä mitään, kun eräät nykyiset suuret jäsenmaat ovat jättäneet taloutensa korjaamiseksi välttämättömät kipeät leikkaukset tekemättä.”

Päätin lyhyen kirjoitukseni ajatukseen, että tämän Unionia koskevan merkittävän päätöksen tekemisessä tarvittiin enemmän järkeä kuin tunnepohjaista laajenemisindealismia.

Europarlamentaarikko Ville Itälä kirjoitti samasta teemasta hieman myöhemmin *Helsingin Sanomissa*, ja oli selkeästi Turkin jäsenyyttä vastaan. Sittemmin Turkin uhittelu EU:ta kohtaan ja Turkin armeijan rankaisuretket naapurimaiden

alueille kurdien kurittamiseksi vain vahvistivat käsitystä, että Turkki ei ollut kelvollinen EU:n jäseneksi.

Myöhemmät tapahtumat – erityisesti EU:n velkakriisi viitisen vuotta myöhemmin – osoittivat, että uusien jäsenmaiden liittymiskriteerejä ei pitänyt katsoa läpi sormien. Kreikka oli eräs valitettava malliesimerkki harkitseamattomasta jäsenhankinnasta (palaan asiaan luvussa 7 euroalueen velkakriisin yhteydessä). Kaikesta huolimatta vuonna 2011 – ollessaan viimeistä kokonaista vuotta tasavallan presidenttinä – Tarja Halonen ilmoitti valtiovierailullaan Turkissa, että Suomi tuki vahvasti maan pyrkimyksiä päästä Euroopan unionin jäseneksi. Tässä olisi ollut hyvä kommentin paikka, mutta syystä tai toisesta sen kirjoittaminen minulta jäi.

Vuoden 2012 aikana Turkin sisäiset levottomuudet lisääntyivät, ja näytti yhä ilmeisemmältä, että maa ei ole kypsä EU:n jäseneksi. Onneksi Turkin politiikat ja kansalaiset ovat alkaneet vieroksua jäsenyyttä.

Presidentit kehoja johtajia?

Marraskuussa 2005 tartuin *Turun Sanomien* mielipiteessäni *Suomen Kuvalehden* artikkeliin, jossa arvioitiin presidentinvaalien kolmen pääehdokkaan Tarja Halosen, Sauli Niinistön ja Matti Vanhasen johtamistaidot vähäisiksi. Johtamistaidon opiston suorittaman tutkimuksen mukaan kukaan heistä ei osoittautunut ykkösluokan huippujohtajaksi, ja istuvan presidentin Tarja Halosen taidot olivat selvästi kaikista kehoimmat.

Ihmisläheisyyttä puheissaan korostava Halonen ei lehden mukaan ottanut ihmisiä juurikaan huomioon, eikä arvostanut alaisiaan, vaan jyräsi oman kantansa voimalla läpi. Näin syntyi vaikutelma leipäpapista, jonka puheet ja teot olivat keskenään ristiriidassa. Toisin kuin presidentin nimissä julkaistu vaalikirja väitti, Tarja Halonen ei siten ollut ”yksi meistä.”

Tarja Halosessa oli kyllä sellaista lavasäteilyä, joka näytti vaimentavan sen kanssa ristiriitaiset piirteet – muun muassa itsepäisyyden päätöksenteossa ja esimerkiksi sellaiset ylilyönnit, kuin ensimmäisen presidenttikauden alkupuolella tapahtuneen puolison julkisen ojentamisen.

Hieman samanlaisia elkeitä edustivat aikaisemmat presidentit Mannerheim ja Mauno Koivisto. He olivat kansansuosikkeja, vaikka kohtelivatkin lähipiiriään, muun muassa virkamiehiä huonosti. Mannerheim simputti kenraaleja lounaspöydässään, ja Koivisto jyräsi lausunnoissaan rötösherrajahtiin ryhtyneitä tuomareita sekä ulkopoliittikkaan puuttuvia akateemisia ”ennustajaeukkoja”.

Koivisto lähti myös ristiretkelle median ”sopulilaumaa” vastaan, joka tulkitsi väärin hänen koukeroisia lausuntojaan. Jos palstatila olisi antanut myöden, esimerkkejä olisi voinut kehittää myös päätoimittajia ja virkamiehiä haukuskelleesta presidentti J.K. Paasikivestä sekä teräviä myllykirjeitä suoltaneesta Urho Kek-

kosesta, ja miksei Martti Ahtisaarestakin, jota jotkut kutsuivat ”Mahtisaareksi” – hankalia persoonia lähipiirilleen omalla tavallaan kaikki.

Kansansuosio vaikutti usein perusteiltaan epärationaaliselta ja tunneperäiseltä sen nojautuessa pelkkään ulkoiseen vaikutelmaan. Presidentit osasivat kyllä valita, ketä voi simputtaa:

”Kansakunnan johtoon valitut henkilöt ovat siinä määrin älykkäitä, että he ymmärtävät olla äksyilemättä tavallisille kansalaisille. Ystävällisen isä- tai äitihahmon imago on valttia, ja siinä sivussa tapahtuva herrojen ja narrien kurittaminen koetaan tiettyä vahingoniloa kokien aivan oikeutetuksi, ja siten se vain vahvistaa kurittajan suosiota”.

Koska muun muassa Tarja Halosen ja Sauli Niinistön kansansuosio oli edelleen suuri, *Suomen Kuvalehden* teettämän tutkimuksen kaltainen tieto huonosta johtamisesta ei ilmeisesti herättänyt vastakaikua niissä kansalaisissa, jotka jo olivat valinneet kyseisen henkilön suosikikseen.

Kiistaa presidentin valtaoikeuksista

Presidentinvaalikamppailun ollessa kuumimmillaan joulukuussa 2005 esitin *Turun Sanomissa* näkemyksiäni virinneestä perustuslakikiistasta: eduskunnan perustuslakivaliokunta olisi poistanut tasavallan presidentiltä mahdollisuuden osallistua kriisinhallintaa koskevaan päätöksentekoon tapauksissa, joissa päätös asiasta tehtiin EU:n piirissä.

Hallitus ryhtyi kuitenkin nopeaan vastaiskuun ja käynnisti perustuslain muutoshankkeen, jossa presidentille taattaisiin tämäkin päätös. Myös presidentti Halonen asettui tiukasti puolustamaan presidentin valtaoikeuksia tässä sinänsä melko marginaalisessa tapauksessa. Hän painotti asemaansa puolustusvoimien ylipäällikkönä:

”Keskeisenä toimijana uudessa linjanmuutoksessa näyttää olleen tasavallan presidentti Tarja Halonen. Hän ryhtyi puolustusvoimien ylipäällikön asemaansa vedoten julkisesti pönkittämään presidentin roolia. Myös kulissien takana hänen sanotaan pyrkineen vaikuttamaan perustuslakivaliokunnan näkemykseen.

Ylipäällikön asemaan vetoamisesta ei puutu huvittaviakaan piirteitä, sillä puolustusvoimia ja sen arvoasteita huonosti tuntevan pasifistipresidentin imago istuu hieman vaivalloisesti ylipäällikön rooliin. Vaikuttaakin siltä, että presidentti Halonen haluaa varmistaa, ettei myöskään EU:n rauhanturvaoperaatioi-

hin lähdetä hänen mielestään liian kevein perustein. Hän ei luota tässä parlamentarismen toimintakykyyn.”

Toisella presidenttikaudellaan Tarja Halonen puolusti edelleen sitkeästi presidentin valtaoikeuksien säilyttämistä ennallaan, vaikka sinivihreä hallitus osoitti määrätietoista halua niiden karsimiseen.

Nelisen vuotta myöhemmin eli tammikuussa 2010 perustuslain muutoshankkeet ja siihen liittyvä keskustelu antoivat taas aiheen kirjoittaa presidentin valtaoikeuksista maan hallituksen ajaessa pontevasti presidentin vallan karsimista. Arvelin *Turun Sanomissa*, että erityisesti presidentin ja pääministerin kahden lautasen sekoilu EU-huippukokouksissa olisi eräs pätevä perustelu tähän – olihan epätietoisuus siitä, kumpi sanoi kokouksissa viimeisen sanan, nakertanut maamme arvovaltaa.

Taustalla oli Urho Kekkosen pitkä varjo, mutta myös myöhemmin hallinneet presidentit lienevät vaikuttaneet omapäisyydellään vallan karsintahankkeen käynnistämiseen. Otin asiaan kantaa seuraavasti:

”EU-huippukokouksissa käsitellään sekä perinteiseen sisä- että ulkopoliittikaan luettavia asioita, mutta näiden jakaminen kokouksessa kahden henkilön kesken ei ole mielekäästä. Siksi säännöksiä on syytä selkeyttää ja antaa eduskunnalle vastuussa olevalle pääministerille yksinoikeus huippukokouksiin osallistumiselle. Presidentille voitaisiin edelleen jättää yhteydenpito kolmansiin maihin, mutta yhteistoiminnassa valtioneuvoston kanssa. Arvojohtajuus on aina presidentille mahdollinen ja tärkeä rooli – jos vain henkilön edellytykset siihen riittävät.”

Presidentin valtaa koskevissa asiaperusteissakin olisi ollut riittävästi pohdittavaa, mutta eri tahojen kannanottoihin näyttivät vaikuttaneen sekä istuvan presidentin että hänen spekuloidun seuraajansa henkilöllisyydet – ja näiden henkilökohtaiset mielipiteet. Edeltäjiensä tapaan presidentti Tarja Halonen puolusti tiukasti tulevien presidenttien valtaa. Kukapa halusi, että hänen jälkeensä virka menettäisi hohtoaan.

Myös Sauli Niinistö oli presidentin vallan säilyttämisen kannalla vastoin oman puolueensa kokoomuksen näkemystä. Hänen kantaansa oli ehkä vaikuttanut mahdollisuus, että hän saattoi itse istua seuraavaksi presidentin pallilla – kuten sitten kävikin.

Yksilösidonnaisuus leimasi myös sosialidemokraattien kantaa. Solidaarisuudesta ”nöyryytettyä” oman puolueen presidenttiä Halosta kohtaan johtavat sosialidemokraatit kannattivat maan päämiehen vallan säilyttämistä. Tämä saattoi olla osittain myös vaalitaktiikkaa, sillä kansalaisten enemmistö vastusti presidentin vallan karsimista.

Juttuni otsikkoon sisältyi ajatus, että keskustelu presidentin valtaoikeuksista oli sivuraiteilla. Ilmaisin tämän ajatuksen kirjoitukseni lopussa:

”Näyttää joka tapauksessa siltä, että keskustelua presidentin vallasta ei ole kaikilta osin käyty henkilöistä ja muista taktisista harkinnoista riippumattomalla periaatteellisella tasolla. Toivottavaa on, ettei tärkein näkökohta eli maan etu jäisi samalla toissijaiseksi.”

Siinä vaiheessa uudistus vesittyi sosialidemokraattien ja tasavallan presidentti Tarja Halosen vastustukseen. Myöhemmin Halonen antoi tuhtuneen haastattelun aihepiiristä. Hän moitti niitä tahoja, jotka olivat katsoneet, ettei hänellä olisi ollut puhevaltaa asiassa. Vaikka presidentillä oli kokemusta presidentin vallasta, hän kuitenkin puhui siinä tietyllä tavalla omassa asiassaan. Siksi ei ollut demokratian kannalta oikein, että presidentti jyräsi arvovallallaan kantansa läpi.

Myöhemmin hallitus kuitenkin toteutti näkemyksensä ja poisti tasavallan presidentin vapaan osallistumisoikeuden EU:n huipputapaamisiin. Presidentti Tarja Halonen ilmaisi lehtihaastattelussa tästä harminsa.

Myöhemmin, kun esimerkiksi Jyrki Kataisen poliittisesti ylileveä hallitus ei saanut maan velkaantumista kuriin, heräsi monessa ajatus, että presidentillä pitäisi olla oikeus puuttua tavalla tai toisella asiaan. Nykyisellään tehottomat, eväänsä loppuun syöneet hallitukset vain kitkuttelevat koko vaalikauden ajan.

Tässä luvussa siteeraamiini usein valtiojohtoa arvosteleviin kirjoituksiini viitaten haluan todeta, että presidentti Urho Kekkosen ajan nähneenä minulle oli tietty elämys saada kritisoida esimerkiksi tasavallan presidenttien näkemyksiä. Tämä oli mahdollista ilman Kekkosen ajalle niin tyypillisen presidentin ”myllykirjeen” tai muunkaan boikotin vaaraa.

Kekkosen aikaan kritiikin julkisuuteen saaminen olisi ollut hyvin epävarmaa, sillä media oli tottunut harjoittamaan ”itsesensuuria”. Erityisesti tämä ilmiö tuli tutuksi Neuvostoliittoa koskevissa asioissa.

Seuraavassa luvussa siirryn turvallisuuspolitiikasta ja valtiojohtoon toiminnan arvostelusta aivan toisenlaisiin asioihin eli yliopistomaailman ongelmiin. Näiden voikin sanoa edustavan ominta aluettani, sillä toiminhan käytännöllisesti katsoen koko työurani yliopistolaitoksen palveluksessa – lukuun ottamatta muutaman vuoden ”harharetkeä” verohallinnon piiriin.

4 OPETUSMINISTERIÖTÄ JA VÄHÄN OPISKELIJOITAKIN JÄRJESTYKSEEN

4.1 Yliopistojen rakenteellinen kehittäminen ja johtaminen

Kriittisen massan harha

Vuosien varrella olen kirjoitellut useita mielipiteitä yliopistomaailmaan liittyvistä kysymyksistä. Monissa niistä ovat kritiikin kohteina olleet erityisesti kaksi sidosryhmää: *opetusministeriö* usein yliopistomaailmaan huonosti sopivine hankkeineen, ja *opiskelijat* opiskelua koskevina epärealistisine näkemyksineen.

Jo 1990-luvun viimeisinä vuosina alettiin suunnitella yliopistolaitoksen ”rakenteellista kehittämistä” ja samalla yliopistojemme johtamisjärjestelmien sekä tutkintorakenteen muuttamista. Tämä kaikki huipentui uuteen yliopistolakiin, joka tuli voimaan 1.1.2010.

Tätä huipentumaa valmisteltiin opetusministeriössä ja muuallakin yhteiskunnassa ainakin kymmenen vuotta. Kirjoitin *Helsingin Sanomien* kulttuurisivulla kesäkuussa 1999 otsikolla *Yliopistolaitoksen rakenteellinen kehittäminen* kommentoiden akatemiaprofessori Risto Näätäsen teosta *Yliopiston ja Suomen tulevaisuus*.

Pidin kirjaa ansiokkaana – ehkä osittain kohteliaisuuttani – mutta halusin kuitenkin esittää näkemykseni teoksessa esitetyistä ajatuksista, jotka koskivat yliopistolaitoksen rakenteellista kehittämistä. Professori Näätäsen mukaan yliopistojen hajasijoituksessa oli jo kirkkaasti ylitetty hajasijoituksen optimi: tällä väestöpohjalla olisi mahdollista ylläpitää vain 2-3 laaja-alaista yliopistoa, jos todella tähdättiin laatuun ja kansainväliseen kilpailukykyyn.

Näätäsen tarkastelun ongelmana oli suurten yliopistoyksikköjen ja niihin liittyvän ”kriittisen massan” yliarvostus. Kokemus oli osoittanut, että pienet, tehokkaasti hoidetut yksiköt olivat usein innovatiivisempia ja tehokkaampia kuin jättimäiset ”tuotantolaitokset”. Jälkimmäisissä vaani jatkuvasti luovuutta tukahduttava byrokraatia. Kun yritysmaailmassakin tämä ongelma oli havaittu, suurten

yksiköiden strategiaa ei olisi kannattanut tavoitella varsinkaan yliopiston kaltaisessa tieto-organisaatiossa.

Tutkimusyhteistyöhön pyrittäessä yliopiston yksikköjen väliset raja-aidat voivat tunnetusti olla paljon korkeammat kuin yliopistojen väliset. Nykyisen tieto- ja kommunikaatioteknologian aikakaudella ei ollut ratkaisevaa merkitystä sillä, missä yliopistossa tai valtiossa yhteistyökumppanit olivat. Oli perin juurin vanhakantaista ajatella, että yhteistyö ja ”kriittinen massa” syntyivät vain saman katon alla tai saman rehtorin alaisuudessa.

Professori Näätäsen lähestymistapaa leimasi huolestuttavan mekanistinen luonnontieteellinen lähestymistapa, jonka mukaan ongelma olisi ratkaistavissa laskennallisesti. Jo termi ”hajasijoituksen optimi” viittasi tähän. Samoin voi sanoa itse ratkaisutavasta eli painoarvojen määrittämisestä kullekin valitulle kriteerille, jonka jälkeen oikea tulos saataisiin laskemalla. Yliopistolaitoksen organisoimista punnittaessa jouduttiin miettimään niin monia laadullisia ja kvantifioimattomia tekijöitä, että laskennallista ajattelua ei kannattaisi yrittääkään.

Ratkaisua yliopistolaitoksen ongelmiin piti sen sijaan hakea ensisijaisesti yliopistolaitoksen kokonaisbudjetin kasvattamisen kautta, kuten oli jo osittain tehtykin. Toiseksi yliopistojen ja niiden yksiköiden toimintaa piti luonnollisesti entisestään tehostaa. Näinkin oli pyritty tekemään. Näätäsen ehdotus päällekkäisyyksien ja liian pienten laitospöytäkirjojen poistamisesta vaikutti järkevältä. Se tapahtuisi jopa laitosten ja jopa tiedekuntien vaihdoin yliopistojen välillä. Sen sijaan kuvitelma suurten yksiköiden tehokkuudesta näytti lähinnä harhaiselta. Ulkomaiset suuret yliopistoyksiköt olivat syntyneet sikäläisessä kulttuurissa ja olosuhteissa monista eri syistä, jotka eivät välttämättä vaikuttaneet lainkaan samalla tavalla meillä.

Lisäämällä yliopistojemme välistä yhteistyötä ja verkottumista käyttäen hyväksi tietotekniikkaa ja inhimillistä toimintaa koskevaa tietämystä, saataisiin suurempia hyötyjä kuin pyrkimällä keinotekoisesti luomaan ylisuuria mammuttiyliopistoja. Yliopistojen ei edes tarvinnut välttämättä olla laaja-alaisia. Pienehköt, erikoistuneet yliopistot olivat parhaimmillaan tehokkaita ja joustavia. Näihin tulisi suorastaan pyrkiä. Ei myöskään olisi haitaksi, jos suuret yliopistomme olisivat ryhtyneet miettimään tiedekuntiansa ja muiden yksikköjensä autonomian lisäämistä aidon tulosjohtamisen hengessä yritysmaailman tapaan. Näin olisi suuren koon byrokratiahaittoja voitu lievittää.

Jälkeenpäin todeten esittämäni periaatteet eivät saaneet vastakaikua, vaan suurten yliopistoyksiköiden tavoittelu jatkui vuosikymmenen kuluessa. Samoin yliopistojen johtamisessa siirryttiin yhä suurempaan keskitykseen, ja siinä tiedekuntien sekä muiden yksiköiden itsenäisyys väheni entisestään. Kaikki tämä toteutettiin sittemmin uudessa yliopistolaissa. Ja pian alkoivat tiedot lisääntyneen byrokratian ja keskitetyn hallinnon haitoista tihkua julkisuuteen.

Yliopisto jazz-bändinä

Saman vuoden syksyllä (1999) tartuin *Yliopisto-lehdessä* hieman kevyeen tyyliin Nokian pääjohtaja Jorma Ollilan toteamukseen, että toimiva yritys on kuin jazz-bändi, jossa taitavat musikit soittavat kurinalaisesti, mutta samalla improvisoiden. Vertaus tuntui toimivalta varsinkin luovassa yliopistomaailmassa. Tosin moni esimies näytti edelleen mieltävän johtavansa tasatahdissa astuvaa ja täsmällisesti nuoteista soittavaa marssi-orkesteria. Kokeilin kirjoituksessani, miten pitkälle jazzbändivertausa voitiin soveltaa.

Parhaiten hyvin toimivaa työyhteisöä kuvaamaan sopi pieni jazzyhtye, vaikkapa kvartetti tai kvintetti, jonka soitinvalikoimassa oli yksi tai kaksi puhallinta sekä piano, basso ja rummut. Oli yllättävää, että suuryrityksen pääjohtaja oli selvästikin ajatellut pienyhtyettä – moni voisi ajatella, että Nokia olisi lähinnä big band tai sinfonia-orkesteri, kun musiikkimaailmaan verrataan. Suuryrityksiä oli kuitenkin pakko jakaa pieneköihin itsenäisiin tulos- ja muihin yksiköihin. Edes pääjohtaja ei voinut johtaa välittömästi kuin korkeintaan runsaan kymmenen ihmisen ryhmää. Suhteellisen itsenäisten, yrityksen tapaan toimivien yksiköiden suosiminen olikin yritysmaailmassa ollut jo pitkään suosittu johtamisrakenne. Tämä olisi luonnollista yliopistotutkimuksen piirissäkin.

Esimerkiksi tutkimusryhmä, muu pienryhmä tai tiimi voi parhaimmillaan toimia juuri jazzorkesterin tapaan. Kun kappaleen teema eli kirjoitettu osuus oli soitettu, alkoi improvisointi. Jokainen muusikko sai yleensä oma soolo-osuutensa, jossa hän pääsi toteuttamaan itseään kappaleen sointurakenteen tai muun ennalta annetun idean rajoissa. Soolonkin aikana yhtyeen muut musikit kantoivat kortensa kekoon eli tukivat solistia huolehtimalla rytmin jatkuvuudesta, täyttivät tyhjät kohdat sekä tukivat ja korostivat solistin sanomaa.

Ryhmätyöstä puhuttaessa koettiin yleensä kielteiseksi jos joku ”soiloili” eli pyrki tuomaan itseään liikaa esille. Jazzyhtyeessä solisti ei tässä mielessä parhaimmillaan ”soiloillut” vaan teki vuorollaan annetuissa rajoissa oman luovan osuutensa, jota muut solidaarisesti tukivat. Tämä oli hyvä periaate myös yliopistoissa ja työelämässä yleensäkin. Hyvin toimivassa työryhmässä jokainen tiesi saavansa soolovuoron jossakin vaiheessa, tietysti omien kykyjensä rajoissa. Kuitenkin niin musiikkimaailmassa, yrityksissä kuin yliopistoissakin suosittiin yhä yleisemmin tähtikuluttia, jossa johtaja nostettiin tähdeksi ja unohdettiin, että hän ei yksin pystynyt luomaan kokonaisuutta.

Tutkijaryhmän työskentelyn luovien alkuvaiheiden vertauskuvaksi sopisi edellä esitettyä tavanomaista jazzyhtyettä paremmin kollektiivista improvisointia harjoittava yhtye. Ennalta sovitussa ehkä hyvinkin väljissä rajoissa pysytellen jokainen soittaja olisi tässä samanaikaisesti solisti. Kukin muusikko kuunteli kuitenkin sooloaan rakentaessaan koko ajan muita ja reagoi toisten esittämiin ideoi-

hin salamannopeasti, jolloin lopputulos muodostui mielenkiintoiseksi kudelmaksi.

Toisten soittoon reagointi kuului ideaalisesti kuvaan myös tavanomaisissa jazzyhtyeissä, joissa kukin sooloili vuorollaan, eikä yhtä aikaa: solistihan ei soittanut yksinään, vaan muut tukivat säestyksellään häntä. Pitkään yhdessä soittaneet muusikot oppivat tuntemaan toistensa soittotyylin niin hyvin, että he saattoivat jo etukäteen aavistaa, mitä solisti tietyssä tilanteessa tulisi soittamaan. Tällöin säestäjän reaktio solistin esittämään fraasiin oli melkein samanaikainen ja erittäin hyvin sen kanssa yhteen sopiva.

Näin tulisi menetellä hyvän tutkijaryhmäkin. Sen jokainen jäsen toimi luovasti ja suhteellisen itsenäisesti, mutta kuunteli ja otti huomioon muiden ideat, pitäen mielessä kokonaisuuden vaatimukset. Jos toimittiin vapaamuotoisen jazzin hengessä, ei ollut ehkä niin väliä, jos joskus soitettiin vääräkin nuotti, kunhan seuraava oli sitten jo kokonaisuuden kannalta oikea.

Nykyhetkellä arvioiden edellä kuvattu idea ei ole saanut yliopistolaitoksen kehittäjien hyväksyntää – aivan päinvastoin. Ylhäältä johtaminen ja lisääntynyt byrokratia ovat tehneet yliopistoista ja niiden yksiköistä pikemminkin tiukasti annetuista nuoteista soittavia orkestereita, joiden johtajat helposti napauttavat tahtipukollaan nuoteista improvisoinnin puolelle lipeävän muusikon sormille. Improvisoinnin edustama innovatiivisuus ei siis ole suurista puheista huolimatta yliopistoissamme myötätuulessa.

Yliopisto ei ole yritys

Jo vuoden 2000 tienoilla yliopistoihin yritettiin tyrkyttää yritysten johtamistapoja, ja trendi vain vahvistui vuosikymmenen loppua kohti. Kirjoitin kyseisen vuoden helmikuussa *Yliopistolehteen* kritiikin, joka kohdistui professori Göte Nymanin kirjoitukseen *Helsingin Sanomissa*. Siinä hän arvosteli yliopistojen edustuksellista hallintomallia. Professorin huoli tutkimuksen ja opetuksen toimintaedellytyksistä oli monelta osin oikeutettu, ja vallinneen hallintomallin byrokratiaa olisi siten ollut syytä vähentää voimakkaasti.

En kuitenkaan uskonut avun löytyvän Nymanin ehdottamassa laajuudessa huippuosaavien yritysten johtamistavoista. Joskin yliopistoissa voitaisiin omaksumaa yritysmailmasta joitakin toimintatapoja – esimerkiksi tiimityöskentelyä ja ”improvisoivaa” toimintakulttuuria – olisi pidettävä mielessä, miten ratkaisevasti yliopisto ja yritys poikkesivat toisistaan. Yrityksen tavoitteet olivat keskeisiltä osin taloudellisia, ja ne asetettiin omistajien etujen mukaisesti.

Edelleen yrityksen ja periaatteessa myös sen johtajien toiminnan tulos voitiin mitata rahamääräisesti. Tällaisen organisaation toiminta oli varsin suoraviivaista, verrattuna yliopistojen kaltaiseen sivistys- ja asiantuntijaorganisaatioon. Rahoi-

tuksen yhä lisääntynyt hankkiminen ulkopuolelta ei suinkaan muuttanut yliopistojen perusluonnetta yritysmäiseen suuntaan.

Niinpä yritysmaailman johtamismallin omaksuminen saattoi johtaa huonoon ja jopa diktatoriseen johtamiseen, johon ei voitu ajoissa puuttua mm. juuri tulostareiden puutteellisuuksien takia. Edustuksellisessa mallissa henkilöstön ja opiskelijoiden osallistuminen päätöksentekoon motivoi ja vahvasti näiden sitoutumista työhön. Siinä johtajan asema ei muodostunut liian vahvaksi, koska henkilöstöön kuuluvat valitsivat hänet. Juuri asiantuntijaorganisaatioissa olisikin kaikin tavoin huolehdittava siitä, että liiallinen ”johtaminen” ei tukahduttaisi luovuutta ja aloitteellisuutta.

Yliopistojen asiantuntijajohtajien eli professorien ja muiden opettajien yhä lisääntynyt hallintotyö oli kyllä ongelma, johon oli mietittävä ratkaisuja. Vähemmän tärkeät tehtävät piti kyetä delegoimaan hallintohenkilöstölle. Johtamista ei kuitenkaan voitu siirtää ”toimistotyön ammattilaisille” – rutiinitehtäviä kyllä – sillä uskottavan johtajan oli oltava asiantuntija sekä tutkimuksessa että opetuksessa.

Mistä tällaisia ammattihenkilöitä sitten löytyisi? Eivät yliopistojen hallintohenkilöt olleet keskimäärin sen parempia johtajia kuin opetus- ja tutkimustehtävissäkään toimivat. Yritysmaailmastakaan ei sopivia johtajia yliopistoihin löytyisi, sillä toimintatavat olivat siellä liian erilaiset. Asiantuntijajohtajien johtamistaidollisten ja muidenkin puutteiden korjaamiseen voitiin panostaa ilman, että eliminoitiin periaatteessa hyvin toimiva hallintomalli.

Vuosikymmentä myöhemmin alettiin uuden yliopistolain nojalla sittenkin ”löytää” yritysjohtajia yliopistojen hallitusten jäseniksi ja johtoon. Eri asia on, olivatko nämä sen parempia kuin entiset asiantuntijajohtajat. Yritykset kun todellakin olivat hyvin erilaisia organisaatioita kuin yliopistot.

Runsaassa kymmenessä vuodessa kehitys yliopistoissa meni myös siihen suuntaan, että hallintohenkilöstön valta lisääntyi aivan ratkaisevasti suhteessa tutkimus- ja opetushenkilöstöön. Hallintohenkilöstö keskittyi tietenkin siihen, mitä se osasi – hallinnoimiseen – mikä on paradoksaalisesti aiheuttanut tutkimus- ja opetushenkilökunnalle lisääntynyttä hallintotyötä muun muassa monenlaisen raportoinnin muodossa. Tähän ongelmaan palasin varsin usein myöhemmissä kirjoituksissani.

Taas kerran tutkinnonuudistus

Yliopistojen hallintorakenteen ja johtamisen ohella uudistushankkeet kohdistuivat 2000 -luvun alussa myös tutkintorakenteeseen. Niinpä kirjoitin *Acatiimi* -lehteen otsikolla *Taas kerran tutkinnonuudistus*. Opetusministeriö oli nimittäin muuttamassa yliopistojen tutkintorakennetta, joka olikin alkanut vähitellen vaikiintua. Nyt ideana oli saada aikaan Bolognan julistuksen hengessä ”yleiseu-

rooppalainen” 3+2+4 -vuoden malli, jonka mukaan kandidaatin, maisterin ja tohtorin tutkinnot veivät yhteensä aikaa suunnilleen yhdeksän vuotta.

Yliopistojen maisteriohjelmiä arvioinut työryhmäkin suositteli suunnilleen vastaavanlaista rakennetta. Tutkintojen ja opintosuoritusten harmonisoinnilla oli tarkoitus lisätä opiskelijoiden liikkuvuutta, nostaa koulutuksen yleistä tasoa ja vahvistaa Euroopan asemaa kilpailussa työvoimasta. Uudistus tähtäsi siihen, että perustutkinnoksi tulisi kolmivuotinen kandidaatintutkinto silloisen maisterintutkinnon asemesta. Tosin opetusministerin mukaan opiskelija saisi heti opinto-oikeuden maisteriksi asti.

Ennustin, että mitä useammat opiskelijat tulisivat tyytymään kandidaatintutkintoon, sitä enemmän muutos johtaisi koulutustason laskuun, sillä ohjeellisen opiskeluajan lyhentymistä ei kyettäisi kompensoimaan laadun parannuksella. Toteutuva asiantila riippuisi tosin paljolti siitä, riittikö komivuotinen tutkinto työmarkkinoilla. Näin voisikin käydä hyvien suhdanteiden vallitessa, mutta mikäli koulutetun työvoiman kysyntä vähenisi ja kilpailu työpaikoista kiristyisi, opiskelijat alkaisivat ehkä suosia maisterintutkintoa turvatakseen kilpailuasemansa.

Hyvin toimivan järjestelmän muuttaminen tällaiseen koulutustason alenemisen mahdollistavaan suuntaan ei vaikuttanut kovin perustellulta. Uudistus pyrki olemaan käytännön työelämää suosiva, mutta se oli samalla koulutusta vähättelevä. Kaavailtuun uuteen perustutkintoon ei sisältynyt silloisen maisterintutkinnon kulmakiveä, pro gradutyötä, joka muun muassa opetti suurehkon tiedollisen kokonaisuuden hallintaa ja itsenäistä työskentelyä. Kaikille tämä työskentely ei tosin sopinut, joten oli niitäkin, jotka tervehtivät muutosta ilolla.

Oli mahdollista, että entistä nopeampi työelämään siirtyminen voisi uudistuksen jälkeen houkuttaa lahjakkaitakin opiskelijoita jos uskottaisiin, että kandidaatintutkinnon antamat eväät riittivät työelämässä. Toisaalta oli myös mahdollista, että jopa suurin osa opiskelijoista suorittaisi omaa etuaan ajatellen maisterintutkinnon. Uudistus ei olisi tällöinkään pelkkä muodollisuus, sillä kandidaatintutkintoa piti kehittää työelämän tarpeita ajatellen. Vaikutti epäselvältä, mitä tämä käytännössä merkitsi. Ilmeisesti kuitenkin jouduttaisiin astumaan askel ammattikorkeakoulujen reviirille.

Tosin ainakin kauppatieteellisellä alalla silloinen kandidaatintutkinto oli varsin käytännönläheinen samoin kuin myös maisterin tutkinto. Mitään suuria muutoksia ei todellisuudessa olisi tarvittu, ja toisaalta kolmeen vuoteen ei ihmeitä mahduttuisikaan. Varteenotettava vaara oli, että viimeksi mainittua kuitenkin yritettäisiin, ja kolmivuotinen tutkinto muuttuisikin käytännössä vaikkapa viisivuotiseksi.

Mitä tuli hankkeen tavoitteisiin, opiskelijoiden liikkuvuutta uudistus tuskin sanottavasti lisäisi. Ja vaikka hieman lisääsikin, eikö olisi jopa parempi, että opiskelijat olisivat paikoillaan ja opiskelisivat? Koulutuksen yleisen tason nosto jäisi

kuitenkin hurskaaksi toivomukseksi, varsinkin jos kandidaatintutkinto muodostuisi valtavirraksi.

Tiivistin asian vähän kitkerään sävyyn:

”Kun on seurannut niin yliopistollisen kuin muunkin koulutuksen jatkuvaa uudistamista, ei voi välttyä näkemykseltä, että suunnittelutehtävissä on edelleen liikaa resursseja. Keskushallinto pystyy tarttumaan lähinnä vain rakenteisiin, mutta varsinaiset ”sisällöntuottajat” joutuvat tekemään uskomattomankin työläitä pirouetteja, pyrkiessään sopeutumaan ja pelastamaan sen, mitä pelastettavissa on. Kaiken näissä uudistuksissa kruunaa tulenpalava kiire. Asiantuntijoiden kantoihin ei ehditä, eikä halutakaan perehtyä, mikäli ne eivät myötäile hankkeen puuhamiesten kaavailuja. Hanke runnotaan läpi, ja jäljet korjaavat sitten henkilökunta sekä opiskelijat.”

Loppujen lopuksi uudistus toteutui ilmeisesti kivuttomasti. Kandidaatin tutkinnosta ei tullut kovin suosittua ainakaan kauppatieteellisellä alalla, vaan maisterin tutkinto houkutteli opiskelijoiden valtavirtaa. Kuitenkin opiskeluaajat pitivät niin, että vuosikymmenen lopulla ja seuraavan alkupuolella siitä oltiin yleisesti huolestuneita. Palaan tähän ongelmaan luvussa 43.

Yliopistojen rakenteellinen kehittäminen kiihtyi 2010-luvun loppua kohti. Palaan näihin vuosikymmenen alussa käynnistyneen prosessin uusiin vaiheisiin hieman myöhemmin ja otan välillä hampaisiini muutamia muita ”uudistuksia”, kuten asiakasajattelun, yliopistokiinteistöt ja opintosetelin.

4.2 Keinotekoisia asiakkaita ja kiinteistöbisnestä

Yliopiston sidosryhmiä

Joissakin yliopistolaitosta koskevissa kirjoituksissa hyödynsin *sidosryhmäteoriaa*, joka oli kummitellut silloin tällöin myös muiden mielipidekirjoitusteni taustalla. Tätä liiketaloustieteessä suosittua teoriaa olin soveltanut muun muassa opinnäytetöissäni ja myöhemmissä tutkimuksissani.

Sidosryhmäteorian mukaan yritys tai mikä muu tahansa organisaatio voidaan nähdä sidosryhmiensä yhteenliittymänä. Kullakin sidosryhmillä on omat tavoitteensa ja intressinsä, jotka on sovittava yhteen, jotta sidosryhmien muodostama

yhteisö toimisi. Yrityksen sidosryhmiä ovat asiakkaat, tavarantoimittajat, velkojat, toimihenkilöt, työntekijät, omistajat, jne. Yliopiston sidosryhmiksi voidaan puolestaan lukea, yhteiskunta ja valtiovalta lähinnä opetusministeriön edustamina, sekä opettajat, tutkijat, muu henkilökunta, opiskelijat, jne.

Aika ajoin kirjoituksissani nousi esiin opiskelijoiden ja opettajien välisen suhteen ongelma – nämähän olivat kaikkien opetuslaitosten kaksi keskeisintä sidosryhmää. Opiskelijat katsovat mieluusti, että he ovat yliopistojen *asiakkaita*, ja siten opettajat toimivat palvelutehtävissä – eräänlaisina opetustuotteiden ”myyjinä”.

Asiaksmetaforaa voi tässä yhteydessä pitää huonosti toimivana, sillä asiakkaan rooliin kuului yleensä odottaa, että häntä palveltiin. Paljon hyödyllisempi olisi valmennusmetafora, jonka mukaan opettaja oli valmentaja ja opiskelija valmennettava. Se antoi opiskelijalle paljon aktiivisemmän roolin kuin asiakasmetafora, sillä valmennettavan oli kehittyäkseen ”hikoiltava”, tehtävä itse, valmentajan ohjauksessa – toisin kuin asiakkaan.

Asiaksmetafora oli huonosti istuva siitäkin syystä, että meillä opiskelu oli ja on edelleen käytännöllisesti katsoen ilmaista (ja siitä jopa maksettiin opiskelijalle opintotuen muodossa). Normaalistihan maksajana oli asiakas, joka maksoi saamastaan palvelusta. Jos yliopistolla oli perustutkinnoista puheen ollen jokin asiakas, niin sellainen voisi olla yhteiskunta (ja sen edustajana opetusministeriö), jonka osoittamiin ja maksamiin tarpeisiin opetuspalveluja annettiin.

Opetusministeriöllä oli perinteisesti ollut se näkemys, että jos opiskelun suhteen oli jotakin parantamisen varaa – kuten aina oli – vikaa piti etsiä nimenomaan opetuksesta, ei oppimisesta. Toisin sanoen altavastaajiksi otettiin aina opettajat. Korostin monessa kirjoituksessani, että tämän kapean näkemyksen sijasta olisi tarkasteltava tasapainoisesti koko prosessia – niin opetusta kuin opiskeluakin. Kirjoitin kollegani Kari Lukan kanssa jo vuosia sitten *Turun Sanomiin* opiskelua koskevan mielipiteen, jossa ideanamme oli ajatus, että ”opiskelijan kuului opiskella”. Jo silloin puhuttiin liian pitkistä valmistumisajoista.

Kiinteistöbisnestä yliopistojen kustannuksella

Laadin useita kirjoituksia, joissa arvostelin yliopistolaitoksen kiinteistökannan siirtoa Senaatti-kiinteistöt -nimiselle yhtiölle, joka perisi yliopistoilta vuokraa. Siirto merkitsi yliopistojen joutumista omissa kiinteistöissään torpparin asemaan, kuten luonnonmaantieteen professori Matti Seppälä asian ilmaisi kirjoituksissaan. Kyseisen järjestelyn seurausta olivat lisääntyneen byrokratian ohella yhä kasvavat tilakustannukset, jotka johtuivat muun muassa vuokrien sitomisesta sataprosenttisesti indeksiin.

Kirjoitin *Helsingin Sanomiin* toukokuussa 2002 otsikolla *Yliopistojen vuokrat ovat keinotekoisia*. Se kohdistui selvitysmies Pekka Pajakkalan ehdotukseen, jo-

ka tähtäsi yliopistojen tilakustannusten pienentämiseen. Ehdotus sisälsi joitakin oikean suuntaisia, mutta riittämättömiä toimenpiteitä.

Eräs suurimmista epäoikeudenmukaisuuksista koko vuokra-ajatuksessa oli vuokrien periminen myös yliopistojen lahjoitusvaroin rakennetuista kiinteistöistä ja lahjoitusmaista. Lahjoittajien tahto sivuutettiin näin täysin. Selvitysmies ehdotikin, että lahjoitusmaista ei perittäisi enää vuokraa, mutta maat jäisivät edelleen Senaatti-kiinteistöjen hallintaan.

Valtiovarainministeriön edustaja luonnollisesti vastusti ehdotusta todeten, että raha ei tullut tyhjästä. Sen sijaan lahjoituskiinteistöistä Senaatti-kiinteistöille kannettava vuokra tuli kyllä tyhjästä, sillä uhrauksen oli tehnyt aikoinaan lahjoittaja, eikä suinkaan valtio. Nyt yliopistot joutuivat maksamaan saamastaan lahjoituksesta uudelleen. Tämä loukkasi oikeusvaltion periaatteita.

Ehdotettu uusien kiinteistöjen pääomavuokran alentaminen yhdellä prosenttiyksiköllä oli lähinnä kosmeettinen toimenpide. Yliopistojen tilat olivat yleensä sen luonteisia, että niille oli vaikea arvioida mitään markkinavuokraa – eikä sellaisen periminen valtion sivistyslaitokselta olisi edes periaatteessa mielekästä.

Niinpä tilavuokrien kantaminen yliopistoilta näytti maholta idealta, samoin kuin Senaatti-kiinteistöjen toiminta-ajatuskin. Olihan keinotekoista kammeta yliopistoja tähän tapaan markkina-ajattelun piiriin, varsinkin kun yliopistojen perustehtävät kuitenkin rahoitettiin edelleen valtion budjetista. Viittasin lehden pääkirjoittajan esittämään kysymykseen, mitä järkeä on siinä, että valtio perii itseltään markkinavuokraa.

Tilavuokrien parissa näpertelyä perusteltiin tietysti tehokkuuden vaatimuksella. Oli kuitenkin selvää, että yliopistot pystyisivät tehostamaan tilankäyttöänsä ilman keinotekoisia vuokrapaineitakin. Lisäksi yliopistoja jo ohjattiin sekä niiden tulosten eli tutkintojen määrien että budjettiruuvin avulla. Siitä aiheutui aivan riittävästi tehokkuuspaineita yliopistoille. Tähän malliin eivät Senaatti-kiinteistöt ja niiden perimät vuokrat istuneet. Senaatti-kiinteistöistä olikin muodostunut eräänlainen veronkantaja, joka lypsi rahaa yliopistoilta ja rakennutti kiinteistöjä, vuokratakseen ne taas yliopistoille. Kierre jatkui.

Voi kysyä, koska joku keksisi, että samanlainen välikäsi voisi palkata yliopistojen henkilökunnan ja sitten vuokrata nämä ihmiset yliopistoille. Ja tietysti hintaan, joka kattoi välikäden hallinnon kulut ja tuotti vielä ylijäämää vaikkapa henkilöstöressurssien kehittämiseen tai muuhun hyvään tarkoitukseen.

Sittemmin puolustushallinnon kiinteistöt joutuivat samaan kurimukseen kuin yliopistojen, kun niitä ehdotettiin siirrettäviksi Senaatin haltuun.

Senaatti-kirjoitusteni tiimoilta minulle syntyi yhteistyösuhde puolustushallinnon rakennuslaitoksen Hämeenlinnan aluetoimiston aluejohtajan Matti Leppäsen kanssa vastustaessamme kumpikin puolustuslaitoksen kiinteistöjen siirtoa Senaatin haltuun. Vuoden 2002 loppupuolella kun hanketta ryhdyttiin tosissaan ajamaan, Leppänen otti minuun yhteyttä. Lähetin hänelle yliopistokiinteistöjen Se-

naatti-kytkentää kritisoivia lehtijuttujani, ja hän informoi tehokkaasti kansanedustajia. Itsekin lähetin kirjoituksiani eräille tuntemilleni kansanedustajille. Monet viestimme saaneista ilmoittivat olevansa asiallemme myötämielisiä.

Tässä tapauksessa saatoin jälleen kerran todeta, miten pieni maa Suomi on: kävi ilmi, että aluejohtaja Matti Leppäsen isä toimi Reserviupseerikoulun pioneerikompaniassa kouluttajana suorittaessani siellä vuonna 1961 kurssia numero 104.

Ministeri Ilkka Kanerva kutsui minut alustamaan puolustushallinnon kiinteistöjen Senaatti-hankkeesta johtamansa puolustusvaliokunnan istuntoon. Ensin esiintyi asialle myötämielinen pääesikunnan upseeri, sen jälkeen minä vastustavine puheenvuoroineni. Mikään ei kuitenkaan auttanut, vaan Senaatti-hanke kuului luokkaan ”on sovittu”. Vaikka lähes parikymmentä hallituspuolueidenkin edustajaa äänesti hallituksen esitystä vastaan, puolustushallinnon kiinteistöjen siirto Senaatti-kiinteistöille hyväksyttiin.

Taskusta toiseen: hullun hommaa

Palasin yliopistokiinteistöihin vuonna 2003 *Acatiimi* -lehdessä otsikolla *Taskusta toiseen: Yliopistokiinteistöt ”tuottamaan”*. Kertasin aluksi yliopistokiinteistöbisneksen historiaa:

”Viime vuosikymmenellä [1990-luvulla] valtiovarainministeriössä syntyi ajatus ryhtyä markkina-ajattelun hengessä tehostamaan muun muassa yliopistolaitoksen kiinteistöhallintoa. Valtion kiinteistölaitos ajettiin alas henkilöstöpoliittisesti tökeröllä tavalla ja tilalle perustettiin itsenäisiä yksiköitä, joista Senaatti-kiinteistöt -niminen liikelaitos ryhtyi hallinnoimaan yliopistojen tiloja. Toimenpide on herättänyt julkisuudessa kritiikkiä, joka ei tosin ole vaikuttanut mitään, sillä viime vuonna puolustushallinnon kiinteistöt kokivat saman kohtalon.”

Yliopistojen tilat siirrettiin aikoinaan valtiollistamisen yhteydessä korvauksetta valtiovarainministeriön hallintaan. Siinä menivät muiden mukana myös yliopistojen lahjoitusmaat ja -kiinteistöt. Yksityiset yliopistot luopuivat kiinteistöistään hyvässä uskossa voimatta kuvitella, että niistä joskus perittäisiin vuokraa. Valtiovarainministeriö ”myi” itse korvauksetta saamansa yliopistokiinteistöt Senaatti-kiinteistöille. Tämä osaltaan vastikkeeton omaisuudensiirtoketju ei oikein vastannut markkinataloudellista – eikä muutakaan järkiperaistä – ajattelua.

Yliopistojen kiinteistöille määriteltiin pääoma-arvot, joiden pohjalta laskettiin markkinavuokrat riippumatta siitä, oliko kiinteistöllä markkinoita vai ei. Kun kyseessä oli tavallista luotettavampi vuokranmaksaja, keskimääräistä markkina-vuokraa voitiin pitää ylimitoitettuna. Tulohan oli käytännössä riskitöntä.

Peruskysymys oli, miksi valtion sivistyslaitoksen pitäisi maksaa markkina-
vuokraa valtion omistamasta kiinteistöstä. Senaatti-kiinteistöjen katsottiin tarjoa-
van kiinteistöpalveluja asiakkaille eli yliopistoille. Kyseessä oli todellisuudessa
lähes monopoliasemassa olevan hallintoviranomaisen ja hallintoalamaisen väli-
nen suhde. Tätä osoitti paitsi vuokraehtojen määrittämiseen liittynyt sanelupoli-
tiikka, myös vuokrien sitominen sataprosenttisesti indeksiin. Indeksiehdon joh-
dosta yliopistojen vuokrataso alkoi nousta. Jatkossa vuokrat söivät lisääntyvässä
määrin varoja varsinaisesta toiminnasta eli opetuksesta ja tutkimuksesta. Lyhyes-
ti todeten: hullun hommaa.

Senaatti-kiinteistöt pyrkivät liikeyritysten tapaan kasvuun ja kannattavuuteen.
Sille kerääntyvä ylijäämä oli todellisuudessa keinotekoisesti konstruoidun väli-
käden yliopistoilta laskuttamaa budjettirahaa. Raha siirtyi valtion ”taskusta toi-
seen”, ja se oli siten poissa eduskunnan budjettipäätöksellään määrittelemästä
tarkoituksesta. Välikäsiorganisaation ylijäämän pitäminen ansaittuna voittona
olikin ilmeinen harhakäsitys. Senaatti-kiinteistöt tuotti vuosina 1995-2000 tällais-
ta ”voittoa” 3,6 miljardia markkaa, joka oli poissa yliopistojen varsinaisen toi-
minnan rahoituksesta.

Senaatti-järjestelmää arvioidessa oli vaikea välttyä johtopäätökseltä, että pe-
rusteeton tehokkuusidea mielessä oli ryhdytty jäljittelemään markkinatalouden
periaatteita. Aidosta markkinaehtoisuudesta ei tässä kuitenkaan ollut kysymys
kahdesta syystä. Ensinnäkään yliopistot eivät olleet asiakkaita, joilla olisi todelli-
nen valinnan vapaus. Kuten todettu, ne olivat pikemminkin hallintoalamaisia,
joiden neuvotteluasema oli heikko.

Toiseksi, edelliseen liittyen, kyseinen toiminta ei tapahtunut aidoilla markki-
noilla, sillä yliopistokiinteistöille ei ollut useinkaan tällaisia markkinoita, eikä
siten markkinahintaa. Vuokran määrittelyssä käytettävä pääoma-arvo perustui
laskelmiin, joiden periaatteista ei juurikaan neuvoteltu yliopistojen kanssa.

Ydinongelmana tässä asetelmassa olikin se, että yliopistojen ja niiden tilan-
käytön tavoite oli aivan toinen kuin vuokranantajansa: yliopistot pyrkivät tuotta-
maan uutta tietoa ja kouluttamaan opiskelijoita yhteiskunnan tarpeisiin. Ristiriita
tämän laadullisen tietotavoitteen ja Senaatin rahamittaisen tulosajattelun välillä
oli silmiinpistävä.

Asetelma johti osapuolten erilaisten kulttuurien ja tavoitteiden johdosta kasva-
viin ongelmiin, ja samalla aidoilla markkinoilla esiintyvät tehokkuusedut jäivät
paljolti saamatta. Olisi ollut muitakin kiinteistöjen käytön tehostamisen keinoja,
jotka sopivat markkina-aatetta ratkaisevasti paremmin yhteen valtion virastojen
ja laitosten toiminta-ajatusten kanssa.

Tulevaisuus näytti synkältä: siihen mennessä kymmenen valtion liikelaitosta
oli muutettu valtion osakeyhtiöksi, ja näistä neljä oli yksityistetty. Jos näin oli
tarkoitus tehdä Senaatti-kiinteistöillekin, yliopistojen tilanne ei siitä suinkaan
paranisi – päinvastoin. Senaatti-yhtiö joutuisi markkinavoimien armoille, ja sa-

malla yliopistolaitokselle viritettäisiin melkoinen riskin lähde, jota se ei pystynyt itse juuri mitenkään kontrolloimaan.

Sittemmin (vuonna 2009) yliopistojen kiinteistöt siirrettiin Senaatti-kiinteistöiltä kolmelle kiinteistöyhtiölle, koska taloudellisesti itsenäistyneet yliopistot tarvitsivat pääomapohjaa. Yhteen yhtiöistä sijoitettiin pääkaupungin ulkopuolisten yliopistojen kiinteistöt ja kahteen muuhun Helsingin yliopiston sekä Aalto-yliopiston kiinteistöt. Kyseiset yliopistot omistavat näistä yhtiöistä kaksi kolmasosaa ja valtio yhden kolmasosan.

Tämä merkinnee yliopistojen kannalta tiettyä parannusta, sillä yliopistoilla oli nyt enemmistöosuus yhtiöissä. Moni ehkä ajatteli, että Senaatti-seikkailu sai onnellisen lopun. Kuitenkin markkinavuokrien periminen jatkui, joten tilanne ei yliopistojen kannalta loppujen lopuksi juurikaan parantunut.

4.3 Vauhtia opintoihin opintosetelein ja lukukausimaksuin

Akateemista vapautta vai vastuuttomuutta?

Otin myös kantaa pitkittyvien yliopisto-opintojen vauhdittamiseen. Seuraavassa esimerkki tätä aihepiiriä koskevasta kirjoituksesta, joka julkaistiin *Kanava*-lehdessä syyskuussa 2004.

Valtiovallan suunnitelmien mukaan opinto-oikeuden kestoksi määriteltiin tutkinnon tavoitteellinen suorittamisaika lisättynä kahdella vuodella. Tämän jatkoksi opiskelija voisi saada opinnoilleen erityisestä syystä vielä kaksi vuotta lisääaikaa. Opiskelijalla olisi lisäksi mahdollisuus ilmoittautua tietystä syystä kahdeksi lukuvuodeksi poissaolevaksi, mikä ei kuluttaisi opinto-oikeusaikaa. Tämä hanke merkitsi mahdollisuutta suorittaa viisivuotiseksi tarkoitettu tutkinto yhdeksässä vuodessa ja lisäksi saada kaksi vuotta poissaoloaikaa.

Kerrankin olin samaa mieltä valtiovallan edustajien kanssa, jotka pyrkivät vauhdittamaan yliopisto-opintoja. Tosin uudistuksessa ei ollut kysymys kovin tehokkaasta vauhdittamisesta.

”Valtiovallan toimenpiteet opintoaikojen järjeistämiseksi tuntuvat joka tapauksessa perustelluilta. Ne eivät toimi vain valtionalouden ja siten veronmaksajien ja sosiaaliturvan nauttijoiden sekä työmarkkinoiden hyödyksi. Toimenpiteiden motivoimina kohtuullisessa ajassa valmistuneet saavat itselleen paitsi

uudistukseen liitetyt edut, myös muita hyötyjä verrattuna siihen tilanteeseen, että he olisivat kuluttaneet aikaansa koulutustaan vastaamattomissa päätöksissä ja yhä vasenmielisemmiksi käyvien pitkittyneiden opintojen parissa. Nopeasti valmistuneet pääsevät aikaisemmin kuin pitkään opiskelevat ansaitsemaan palkkaa ja kerryttämään itselleen eläkettä. Samalla opiskelun rahoitustarve jää heillä pienemmäksi. On myös hyvin todennäköistä, että kohtuullisessa ajassa tutkintonsa suorittanut antaa työtä hakiessaan itsestään vakuuttavamman kuvan kuin vuosikausia yliopistossa ja rutiinitöissä viihtynyt sekä samalla ehkä tavoitteellisesta toiminnasta vieraantunut”.

Opintolaina ei ollut silloin, eikä ole nykyisinkään suosittu opintojen rahoitusmuoto. Se olisi kuitenkin perusteltu muun muassa siltä kannalta, että opiskelu oli nähtävissä henkilökohtaisena investointina omaan tulevaisuuteen, ja investoinnin rahoituksessa laina oli luonnollinen rahanlähde. Opiskelijat – hyvinvointivaltion kasvatit – kuitenkin rinnastivat opiskelun työntekoon tai työttömänä olemiseen, josta valtion olisi maksettava korvausta. Toisaalta he tuntuivat ajattelevan, että työn saanti valmistumisen jälkeen oli niin epävarmaa, että lainaa ei uskallettu ottaa. Kelpasihän jokaiselle mieluummin ilmainen raha kuin laina – jos nämä olivat vaihtoehtoja.

Opiskelijat puhuivat mielellään ”akateemisesta vapaudesta”, jonka he tulkitisivat niin, että valmistumisella ei ollut mitään kiirettä vaan heidän piti voida ”toeuttaa itseään”. Tämä ei kuitenkaan tuntunut oikeutetulta, kun se tapahtui toisten kustannuksella. Nykyiset pitkät valmistumisajat varmasti lyhenisivät, jos opiskeluun käytettäisiin entiseen malliin myös lainarahoitusta.

Tässä kirjoituksessa esiintyivät vastakkaisia etuja edustavina sidosryhminä opiskelijat ja valtiovalta. Myös veronmaksajia ja sosiaaliturvan nauttijoita voi pitää tässä yhteydessä merkittävinä sidosryhminä. Oma kirjoittajan kantani oli tällä kerralla valtiovallan edustajien ja veronmaksajien puolella. Itselläni ei ollut asiassa muuta intressiä kuin veronmaksajan etu ja sen ohella eräänlainen eettinen, oikeudenmukaisuuden sekä kohtuullisuuden vaatimus.

Valtiovarainministeriön valtiosihteeri Raimo Sailaksen pidettyä Turun kaupakorkeakoulussa esitelmän kansantaloutemme huolestuttavista tulevaisuuden näkymistä, keskustelin hänen kanssaan kahvikupin ääressä opiskeluaikaa koskevista kirjoituksistani. Hän kannusti minua tässä puuhassa, joskin hän piti opiskeluaikojen rajaamiseen tähtäävää lakiesitystä liian lievänä puuttumisena asiaan ja siten tarpeetonta byrokratiaa lisäävänä.

Itse katsoin, että pienikin askel oikeaan suuntaan oli parempi kuin pitäytymisen entisessä täysin rajoittamattomassa opiskeluajassa. Sailas oli eri yhteyksissä aivan oikein todennut, että pitkittynyt opiskeluaika oli muodostunut kulttuuriksi, ja kulttuureja on tunnetusti vaikea muuttaa. Hän luonnehti ”elämäntapaintiaaneiksi” niitä opiskelijoita, joiden oleskelusta yliopistossa oli muodostunut pitkä-

kestoinen elämäntapa. – Eduskunta hyväksyikin keväällä 2005 opiskeluaikaa koskevan rajoituksen.

Monissa muissakin mielipidekirjoituksissani kuin opiskelua koskevissa korostin, että julkisuudessa puhuttiin niin mielellään henkilökohtaisesta vapaudesta, mutta vastuusta ei haluttu tietää mitään. Monien mielestä esimerkiksi huumeita, alkoholia ja tupakkaa pitäisi saada käyttää mielensä mukaan ilman mitään rajoituksia. Toisaalta sitten kun terveys romahti, pidettiin luonnollisena, että yhteiskunta otti vastuun ja maksoi laskut.

Monopolipeliä opintoseteleillä

Otin vuonna 2006 *Acatiimi*-lehdessä pariinkin otteeseen kantaa koulutus- eli opintoseteliin, jota Helsingin kauppakorkeakoulun silloinen rehtori Eero Kasanen oli ehdottanut otettavaksi käyttöön yliopistoissa ja ammattikorkeakouluissa.

Ehdotuksen mukaan opiskelijat ”maksaisivat” opintonsa seteleillä, ja jos opiskelu venyisi, opiskelijan pitäisi ostaa lisää seteleitä omalla rahallaan. Tarkoitus oli, että opiskelijasta tulisi asiakas, joka voisi marssia setelinsä kanssa halumaansa yliopistoon tai ammattikorkeakouluun. Näin kertyvä rahoitus ratkaisisi, kuinka paljon opiskelupaikkoja avattaisiin yliopistojen ja ammattikorkeakoulujen eri linjoille ja eri paikkakunnille.

Ajattelin aluksi, että en lähde arvioimaan vanhan ystäväni tekemää ehdotusta. Tulin kuitenkin toisin ajatuksiin, kun *Helsingin Sanomien* pääkirjoituksessa käsiteltiin opintoseteliä otsikolla ”Opiskelija on oikeastaan asiakas”. Olinhan jo aikaisemmin kirjoittanut asiakasmetaforan sopimattomuudesta yliopistomailmaan. Opintoseteleitä perusteltiin myös opiskeluaikojen rajaamisella ja ulkomaisten opiskelijoiden opintojen muuttamisella maksullisiksi. Nämä toimenpiteet voitaisiin toteuttaa ilman opintoseteleitäkin, jos poliittista tahtoa vain riittäisi. Esimerkiksi *Kanavan* pääkirjoituksessa kannatettiin tuolloin seteli-ideaa juuri näistä syistä.

Opiskelija ei kuitenkaan olisi opintosetelimaailmassakaan valintoja tekevä asiakas sen paremmin kuin nykyisessä. Kyse oli vain – vähemmän onnistuneesta – kielikuvasta, jolla opiskelijan asemaa pyrittiin kuvaamaan. Kyllä vallitsevassakin järjestelmässä opiskelija voi ”marssia” valitsemaansa yliopistoon – tai pääsykokeeseen. Myös setelijärjestelmässä jouduttaisiin varmistamaan opiskelijoiden laatu ja karsimaan yliopisto-opintoihin soveltumattomat hakijat pois. ”Asiakas” kuulosti joissakin piireissä hyvältä, ja sen olikin ilmeisesti tarkoitus toimia porkkanana seteli-idea myytäessä.

Jos opiskelijoiden hakeutuminen opiskelupaikkoihin jakaantuisi suunnilleen niin kuin ennenkin, uudistus ei juurikaan sävyttäisi yliopistomailmaa. Kuitenkin, jos kysynnän muutokset olisivat suuria, koulutus saattaisi joutua melkoisen myllerryksen kohteeksi. Toiminnan suunnittelu vaikeutuisi, sillä opetusresurssit oli-

vat monelta osin joustamattomia: virkoja ei voitu kysynnän oikkujen mukaan noin vain panna jäihin.

Ei myöskään ollut käytännössä mahdollista perustaa pikaisesti uusia virkoja ja saada ne täytetyiksi pätevillä henkilöillä. Suurten kysyntähuippujen varalta olisi-kin edelleen asetettava ylärajoja, joten rehtori Kasasen mainitsemasta nykyisestä ”suunnitelmataloudesta” ei voitaisi kokonaan luopua.

Asialla oli myös periaatteellinen puolensa. Ei olisi perusteltua, että opiskelijoiden mielihalut vaikuttaisivat ehkä hyvinkin voimakkaasti kulloistenkin muotilojen kasvuun ja sinänsä tarpeellisten, mutta tilapäisesti epäsuosittujen näivetymiseen.

Seteli-idean taustalla saattoi kummitella tavarantuotannon mielikuva, jonka mukaan valmistettiin ja myytiin sitä, mitä markkinat kysyivät, ja siirryttiin uusiin tuotteisiin kun markkinoiden mieli muuttui. Joka tapauksessa olisi tärkeää, että koulutuksessa säilytettiin pitkäjänteisyys ja valtakunnallisen tason suunnitelmallisuus.

Seteli-idea oli jo aikaisemmin hylätty, ja näin saattaisi käydä nytkin. Keskeisistä sidosryhmistä opiskelijat vastustivat sitä, sillä setelit oli ideologisessa mielessä suhteellisen helppo muuttaa maksullisiksi – varsinkin kun setelit tekivät opiskelijoiden saaman edun entistä näkyvämmäksi. Opetusministeriö ja valtiovalta yleensäkin tuskin luopuisivat mahdollisuudestaan vaikuttaa resurssien ja koulutustarjonnan suuntautumiseen koulutusaloittain – eikä niiden pitäisikään luopua.

Lisäksi liiallisen markkina-ajattelun juurruttamisella yliopistoihin oli eri tahoilla yhteiskunnassa omat vastustajansa. En maininnut olevani eräs näistä, mutta se lienee tullut selväksi muutoinkin.

Opintoseteli nousi myöhemminkin aika ajoin esille keskusteluissa, mutta tätä kirjoitettaessa sitä ei ole meillä yleisenä järjestelmänä toteutettu. Esimerkiksi vapaan sivistuskoulutuksen tukemiseksi valtio voi kuitenkin tietävästi jakaa budjettirahoitteista avustusta opiskelijoille opintoseteleiden muodossa.

Kissa pöydälle: lukukausimaksut yliopistoihin

Vasta tammikuussa 2012 kirjoitin uudelleen opintojen vauhdittamisesta *Helsingin Sanomissa*, nyt ehdottamalla lukukausimaksujen käyttöönottoa. Kun juttuani ei näkynyt lehdessä, lähetin sen toimitukseen uudelleen viitaten toimittaja Markku Liitenin kirjoitukseen opintojen vauhdittamisesta. Samaa teemaa käsittelevä kirjoitukseni ilmestyikin heti seuraavana päivänä.

Julkisuudessa oli keskusteltu siitä, että yliopiston perustutkinnon suorittamisajat olivat meillä kansainvälistä keskiarvoa pidemmät. Syitä tähän oli esitetty lukuisia. Opiskelijat katsoivat opintotuen liian alhaiseksi, ja siksi heidän oli käytävä opiskelun ohella työssä, mikä pidentä opiskeluaikojaa. Työnteon eduksi kat-

sottiin perehtyminen työelämään, ja pitkän opiskeluajan uskottiin myös kypsytävän tutkinnon suorittajaa.

Monissa maissa opintotukea ei tunnettu tai se oli alhaisempi kuin meillä, mutta silti opiskelajat olivat niissä suhteellisen lyhyitä. Useissa maissa opiskelijat maksoivat lukukausimaksun, ja opinnot rahoitettiin yleisesti opintolainalla. Lukukausimaksu olisi ilmeisen hyvä kannustin, joka saisi opiskelijat keskittymään opintoihinsa ja valmistumaan suhteellisen nopeasti. Tutkinnon suorittaminen olisi nähtävä opiskelijan henkilökohtaisena investointina, ja lukukausimaksu oli oikeudenmukainen juuri siitä syystä, että tämä investointi antoi suorittajalleen tuottoa hyvin palkatun työtehtävän muodossa.

Meillä opiskelijat sanoivat, etteivät he uskaltaneet rahoittaa investointiaan lainalla, sillä he pitivät työpaikan saamista valmistumisen jälkeen epävarmana. On kuitenkin vaikea uskoa, että yliopistoihin hakeutuvat pikavippisukupolven nuoret olisivat riskinkarttajia. Nuorten perheiden suuret asuntolainathan viittasivat siihen, että taloudellisia riskejä kyllä otettiin tarvittaessa. Opintolainaa vain vältettiin kun sen ottamiseen ei ollut pakkoa. Olihan mukavampaa, että veronmaksajat – myös ne, jotka eivät hankkineet itselleen koulutusta – maksoivat suuren osan opiskelukustannuksista. Niinpä opiskelusta ja työnteosta oli muodostunut suhteellisen siedettävä elämäntapa, eikä vaativaksi koettuun ”oikeaan” työelämään ollut kiirettä.

Ehdotin lukukausimaksuja lopuksi suhteellisen varovaisin sanakääntein. Samalla kuitenkin torjuin tavanomaisen vastaväitteen varakkaiden suosimisesta:

”Jos yhteiskunta ei enää siedä pitkien opiskeluaikojen aiheuttamaa voimavarojen tuhlausta, varmin lääke ovat lukukausimaksut. Väitetään, että silloin vain varakkaiden lapset voisivat opiskella. Siksi olisi luotava tehokkaat opintolain- ja stipendijärjestelmät. On yhteiskunnan kannalta järkevämpää palkita tehokkaasti opiskeleva opiskelija apurahalla tai vapauttaa hänet lukukausimaksusta, kuin jakaa opintotukea kaikille.”

Kirjoittamishetken huonot talousnäkymät velkakriisin kurittamassa Euroopassa (ks. luku 7) saivat minun lopuksi viittaamaan yhteiskunnan budjettiraamien kiristymiseen tulevaisuudessa, jolloin joudutaan harkitsemaan lukukausimaksuja. Saavutettuihin etuihin puuttuminen oli luonnollisesti ikävää, mutta yhä tiukentuva talousilmapiiri ei suosinut elämäntapatyyppistä opiskelua.

Tämä kirjoitus toi suuren joukon kanssani eri mieltä olevien vastineita lehden palstoille. Kirjoittajien perustelut eivät olleet kovinkaan vakuuttavia. Kysymyksessä oli tosiaan saavutettu etu, josta ei haluttu vapaaehtoisesti luopua. Esimerkiksi asuntolainaa pidettiin sikäli eri asiana kuin opintolainaa, että siinä hankittiin vakuuskelpoista omaisuutta. Kuitenkin opiskelun avulla saavutettu työmarkkina-

kelpoisuus oli tutkinnon suorittaneelle arvokasta ”omaisuutta”, joka antoi hänelle tulevaisuudessa tuottoja kohonneen tulotason muodossa.

Opiskelijoiden kokema riski työpaikan saamisesta vaikutti epä johdonmukaiselta, sillä opiskeluaikana työpaikka oli tunnetusti halukkaille itsestään selvyys, mutta sitten kun maisterin paperit olivat taskussa, työpaikka muuttui hyvin epävarmaksi.

Myös sitä voi ihmetellä, että opintotukia jaettaessa ei saisi ottaa opiskelijan vanhempien varallisuutta huomioon, koska opiskelijat olivat täysi-ikäisinä itselistä väkeä. Kuitenkin varakkaiden vanhempien tukea lapsilleen pidettiin selvänä asiana silloin, kun haluttiin todistella, että lukukausimaksut olivat epäoikeudenmukaisia: niiden sanottiin syrjivän vähävaraisia, jotka eivät voineet saada rahoitusta vanhemmiltaan.

Kirjoitukseen tuli myös joitakin samaa mieltä olevien kommentteja. Muun muassa taloustieteen professori Vesa Kanninen Helsingin yliopistosta kirjoitti analyysini olleen oikean. Myös nämä kirjoitukset saivat aikaan opiskelijoiden vastustavia vastineita.

4.4 Huippu- eli innovaatioyliopistossa riitti kritisoitavaa

Yliopistot ajastaan jäljessä, väittivät yritysjohtajat

Yliopistomaailma joutui erityisesti loppukesällä 2005 tavallista tiukemman kritiikin kohteeksi. Asialla olivat erityisesti yritysmaailman järjestöjohtajat ja yritysjohtajat. Yliopistoja sanottiin olevan aivan liikaa ja niitä pidettiin tehottomina. Kuten edellä kävi ilmi, olin jo vuosien mittaan silloin tällöin puuttunut julkisuudessa yliopistoihin kohdistettuun höykytykseen – usein opetusministeriön asiantuntematonta vallankäyttöä moitiskellen. Nyt oli tarpeen kääntää rintamasuunta osittain yritysmaailmaan päin.

Kone Oyj:n hallituksen puheenjohtaja Antti Herlin arvosteli *Talouselämä*-lehden haastattelussa erityisesti kaupallista ja teknillistä korkeakoulutusta ajastaan jälkeen jääneeksi ja liian vähän kansainvälistyneeksi. Oman kokemukseni mukaan tässä ei ollut mitään perää. Kirjoitin *Acatiimi*-lehdessä seuraavaan tapaan:

”Herlinin haastattelu paljastaa, mistä hänen kritiikkinsä kumpuaa: maamme yliopistot eivät päässeet kärkisijoille Shanghaissa toimivan Jioa Tong - yliopiston vuosittaisessa listauksessa, joka sisältää 500 maailman ”parasta” yliopistoa. Shanghaiin kriteerien tiedetään suosivan luonnontieteisiin keskittyneitä suuria, erityisesti anglosaksisella kulttuuri- ja kielialueella toimivia ”nobeltasoisia” yliopistoja. Ranking-mittareita rakennettaessa tehdään monia subjektiivisia ja varmasti tarkoitushakuisiakin valintoja, jotka tietenkin vaikuttavat mittaustuloksiin. Samalla moni esimerkiksi Suomen kannalta tärkeä tehtäväalue jää huomiotta.

Yliopistojen ranking-listat edustavatkin lähinnä harmitonta akateemista viihdettä. Harmillisiksi ne muuttuvat, jos joku ottaa ne vakavasti ja alkaa ehdottaa maan yliopistopoliitikan muuttamista niiden mukaisesti. Moni yliopistojemme nykyisin toteutuva tasokas ja samalla kansainvälisesti suuntautunut talouselämä ja muuta yhteiskuntaa palveleva tehtäväalue jäisi retuperälle, jos ryhdyttäisiin noudattamaan ranking-listojen kulloistenkin laatijoiden aivoituksia.”

Ranking-listat liittyivät mielikuvatalouteen – mitä termiä Turun kauppakorkeakoulun rehtori Tapio Reponen käytti syksyn 2005 avajaispuheessaan. Listojen aiheuttamaa mielikuvavaikutusta oli hyvin vaikea oikaista asiaperustein. En malttanut olla tässä *Acatiimin* jutussani lyömättä ”vyön alle” – Herlin oli nimittäin juuri joutunut tutkinnan kohteeksi sisäpiiriepäilyistä (joista hänet tosin myöhemmin vapautettiin):

”Yliopistomaailmassa ei myöskään tavoitella tuloksia millä hinnalla hyvänsä, vaan tutkijoiden ja opettajien on täytettävä alansa eettiset normit. Vastaavat näyttävät yritysjohtajilta viime aikoina yhä useammin unohtuneen. Ei ole pitkää aikaa siitä, kun Soneran silloinen toimitusjohtaja esitti visioitaan Suomen yliopistolaitoksen uudelleenorganisoinnista. Nyt häntä kuuntelevat korkeintaan asianajat.”

Mainittu Soneran toimitusjohtaja oli yrityksensä niin sanotuista UMTS-kaupoista kuuluisaksi tullut ja toimistaan syytteeseen joutunut Kaj-Erik Relander. Kyseiset kaupat merkitsivät käytännössä ”tyhjän ilman” eli tarpeettomien radiotaajuuksien ostamista Euroopasta huomattavilla rahasummilla. Joitakin vuosia sitten hän oli silloisen business-menestyksensä tuoman pätevyyden turvin esittänyt eräässä luentotilaisuudessa yhden ainoan yliopiston riittävän hyvin Suomeen. Tässä tilaisuudessa, jossa oli mukana opetusministeriön edustajia ja yliopistojen rehtoreita, kukaan ei ollut rohjennut kysellä perusteluja Relanderin visioille, puhumattakaan vastalauseiden esittämisestä. Näin suvereenin aseman voi meillä

saada (sillä hetkellä) hyvin menestynyt yritysjohtaja: hänestä tuli kaikkien alojen asiantuntija.

Kaupalehdessä tarkasteltiin syksyllä 2006 ulkopuolisten jäsenten määrää eräiden suurten yliopistojen hallituksissa ja todettiin se suhteellisen vähäiseksi. Kommentoin tätä näkemystä todeten, että vaikka yhteistyö yritysmaailman kanssa oli hyödyllistä kummallekin osapuolelle, yliopisto-organisaatio oli kuitenkin tavoitteiltaan ja toimintatavoiltaan erilainen kuin yritys.

Yliopisto ei pyrkinyt taloudelliseen voittoon, vaan uuden tiedon ja sivistyksen tuottamiseen. Tämä tieto poikkesi esimerkiksi yrityksen tutkimusyksikön tavoittelemasta tiedosta siinä, että sen tarkoitus ei yleensä ollut tuottaa välitöntä kaupallista hyötyä. Vaikka kaupalliseen hyödynnettävyyteen tähtäävää tutkimustakin tehtiin, yliopistojen toiminta lepäsi edelleen perustutkimuksen varassa. Tämä voi kyllä myöhemmin tuottaa myös kaupallisia sovelluksia.

Yliopistoja ohjasi Suomessa erityislainsäädäntö, johon sisältyivät muun muassa muotoihin sidottu päätöksenteko ja voimakas oikeusturvakorostus erityisesti suhteessa opiskelijoihin. Tällainen pykälävetoisuus, joka voi joskus estää niin sanotun ”järkevä” päätöksenteon, ei rajoittanut yritysten toimintaa.

Näistä erityispiirteistä seurasi, että hallituksessa toimiva yritysjohtaja ei useinkaan kykenisi hyödyttämään yliopisto-organisaatiota kovin merkittävästi: hänen yritysmaailmasta lainaamansa ajattelutavat kun eivät välttämättä toimineet yliopistossa. Näin siitä huolimatta, että opetusministeriössä oli vallalla suuri – ja pitkälti perusteeton – innostus yritysmaailman oppien soveltamiseen.

Oli edelleen syytä luottaa yliopistoihin niiden harkitessa, missä määrin hallituksiin olisi tarkoituksenmukaista valita ulkopuolisia – yliopistoväki tunsivat organisaationsa erityisluonteen ja tiesi, mitä teki. Mielialat maassamme olivat kuitenkin yliopistojen yritysmallia kannattavien puolella. Niinpä myöhemmin yliopistolakia muutettiin siten, että ulkopuolisten rooli yliopistojen hallituksissa kasvoi huomattavasti. Tähän teemaan palasin monesti – siitä lisää luvussa 46.

Business-ajattelu loi innovaatioyliopiston

Oli ilmeistä, että business-ajatteluun liittynyt yliopistoja kritisoinut ranking-listakeskustelu ja yritysmäisiä hallintokäytäntöjä suosiva kirjoittelu olivat eräs syy huippuyliopiston eli innovaatioyliopiston perustamiseen keväällä 2007.

Innovaatioyliopisto muodostettiin liittämällä yhteen Teknillinen korkeakoulu, Helsingin kauppakorkeakoulu ja Taideteollinen korkeakoulu. Sen nimeksi valittiin sittemmin Aalto-yliopisto. Peruspääomaksi valtio sijoitti 500 miljoonaa euroa, sillä edellytyksellä, että talouselämä lahjoittaisi samaan tarkoitukseen 200 miljoonaa. Kritisoin tätä yliopiston kaupallistavaa hanketta monilla eri foorumeilla.

Kirjoitin hankkeesta *Acatiimiin* otsikolla *Kaupallisia innovaatioita muiden kustannuksella?* Tukeuduin Helsingin yliopiston kansleri Kari Raivio toteamuk-

seen, että hanke ei nousisi tutkimusrintamalla helposti lentoon, sillä sen osapuolet eivät silläkään hetkellä olleet edes kansallisesti tutkimuksen huipulla. Lisäksi siteerasin akatemiaprofessori Olli V. Lounasmaan näkemystä, jonka mukaan ”huippuyksikköä ei perusteta vaan se syntyy”.

Koska yritysmaailma oli luvannut rahoittaa innovaatioyliopiston peruspääomasta parisataa miljoonaa euroa, sille tulisi yliopiston hallitukseen vahva edustus. Näin yritysmaailma saisi toivomansa ”oman yliopiston”, joka arvattavasti palvelisi yritysten nopeasti vaihtuvia ja usein lyhyen tähtäyksen ansaintatarpeita. Termi innovaatiohan oli kaupallisuudessaan paljon puhuva, sillä se tarkoitti jotakin uutuutta, tavallisimmin uutuustuotetta, esimerkiksi teollista tai teknistä keksintöä. Se voitiin ymmärtää ideana, käytäntönä tai esineenä, jota pidettiin uutena.

Innovaatioyliopiston toiminnassa kerrottiin ensisijalla pidettävän tutkimus- ja opetustehtäviä. Sen tarkoituksena oli perustan luominen maailmanluokan tutkimusyliopistolle. Tästä pyrkimyksestä huolimatta perustutkimukselle saattoi siinä käydä huonosti – taidekasvatuksesta nyt puhumattakaan:

”Hankkeen tuloksena saattaakin pahimmassa tapauksessa olla elitistinen ”teollisuusammattikorkeakoulu” sovelluspainotteisine tutkimuksineen ja yritysmaailmasta lainattuine johtamiskulttuureineen. Lukukausimaksutkin tullevat myöhemmin kuvaan, vaikka hankkeen suunnittelijat ne nykytilanteessa torjuvatkin.”

Jutun loppuhuipennuksessa viittasin hankkeen kansainvälisiin rankingeihin nauhattuun tavoitteeseen: tämä oli meillä melko turhan kunnianhimon ilmentymä, sillä rankig- listojen kriteerit eivät olleet erityisen soveliaita aidosti mittaamaan pienen maan yliopiston hyvyttä – eivät ainakaan koko yhteiskunnan kannalta. Se rahoitus, joka todennäköisesti tultaisiin vetämään innovaatioyliopistoon muilta yliopistoilta, olisi poissa muun muassa paikallisia tarpeita palvelevalta ja kansainvälisestäikin kohtuullisesti menestyvältä yliopistotoiminnalta. Tätä menetystä innovaatioyliopisto ei voisi edes onnistuessaan korvata.

Innovaatioyliopistoa koskeva kritiikkini sai jatkoa kun patologian professori Ari Rinne, puolisoni pikkuserkku, ehdotti, että laatisin uuden kirjoituksen innovaatioyliopistosta Oulussa ilmestyvään *Kalevaan*. Täydentelimme yhdessä aikaisempaa kirjoitustani – ja lehti julkaisikin aikaansaannoksemme näyttävästi loppuvuodesta 2007. Sen viimeistelyyn osallistui toinenkin patologi, oikeuslääkäri Antti Jääskeläinen.

Kaleva oli suopea foorumi innovaatioyliopiston kritiikille. Sen pääkirjoittaja oli juuri arvostellut hanketta otsikolla: *Huippua haetaan huppu päässä*. Lehti tuki selvästi Oulun yliopistoa, joka epäilemättä joutuisi muiden yliopistojen tapaan kärsimään mittavasta resurssikeskityksestä pääkaupunkiseudun innovaatioyliopistoon.

Suomessa oli jo sillä hetkellä hyvin menestyviä, huippututkimusta tekeviä yliopistoja – esimerkiksi Oulun, Helsingin ja Turun yliopistot – joiden näivettäminen ei olisi kansallisen edun mukaista. Oulun yliopistossa opiskellut Rinne ja minä turkulaisen kauppakorkeakoulun kasvattina korostimme näiden kaupunkien yliopistojen korkeaa tasoa. Rinne kirjoitti lennokkaasti "Oulun ihmeestä", sillä Oulun yliopisto oli määrätietoisen työn tuloksena kehittynyt korkeatasoiseksi tutkimuskeskittymäksi.

Palasimme tässä niihin ongelmiin, joita vahva yritysmaailman edustus innovaatioyliopiston (säätion) hallituksessa todennäköisesti aiheuttaisi. Yliopistoorganisaation erityispiirteistä johtui, että sen hallitukseen nimitettävät yritysjohtajat eivät kykenisi hyödyttämään yliopisto-organisaatiota kovin merkittävästi: heidän yritysmaailmasta lainaamansa ajattelutavat eivät voineet toimia yliopistossa.

Tällaisen kehityksen myötä innovaatioyliopiston johto tulisi etääntymään tutkijoista ja muusta henkilökunnasta, mitä ei luonnollisestikaan voitu pitää suotavana. Talouselämä tulisi kuitenkin saamaan kaipaamansa "oman yliopiston", joka arvattavasti palvelisi yritysten nopeasti vaihtuvia ja usein lyhyen tähtäyksen ansaintatarpeita. Palaan kysymykseen yliopistojen hallituksiin valittavista ulkopuolisista jäsenistä perusteellisesti luvussa 46.

Innovaatioyliopiston puuhamiehet olivat unohtaneet yliopiston perusluonteen ja samalla sen, miten huippututkimusta syntyy. Yliopisto oli perinteisesti perustutkimuksen ja kriittisen ajattelun sekä sivistystiedon tuottamisen keskus. Se oli luonteeltaan *universitas*, kokonaisuus, jossa luonnontieteet ja ihmistieteet kohtasivat hedelmällisessä vuorovaikutuksessa. Kapea-alainen tekniikan, kaupan ja taideteollisuuden hallinnollinen yhteenliittymä, joka tähtäsi ensi sijassa tieteellistaloudellisiin pikavoittoihin, ei täyttänyt *universitas*-kriteeriä.

Aidolle yliopistolle ominainen monipuolinen tieteellinen perustutkimus kehittyi suotuisissa olosuhteissa vähitellen ja tieteen sanelemin ehdoin. Tämä tutkimus ei yleensä tähännyt välittömiin taloudellisiin hyötyihin vaan tiedon lisäämiseen ja sivistykseen. Perustutkimus oli aina riskipitoista, sillä sen tuloksia ei voitu etukäteen taata. Kokemus kuitenkin osoitti, että osa perustutkimuksen hankkeista onnistui ja tuotti aikaa myöten myös kaivattuja käytännön sovelluksia sekä samalla taloudellisia hyötyjä.

Juuri perustutkimukselle saattoi käydä innovaatioyliopistossa huonosti. Tämä johtui siitä, että jos tutkimukselle asetettiin välitön hyötytavoite, todella syvällistä tutkimustyötä ei ehdittäisi eikä edes uskallettaisi tehdä. Tutkimuksen tavoitteet oli tällöin asetettava niin, että jo etukäteen nähtiin sen tulokset melko tarkasti. Mitään kovin yllättävää ja uutta ei tällä tavalla saataisi aikaan.

Sen sijaan antamalla luovan uteliaisuuden ja sattumankin ohjata tutkimusprosessia – mikä vei yleensä runsaasti aikaa – saatettiin tuottaa jotakin todella ennen näkemätöntä. Tieteelliset tulokset eivät siten syntyneet ulkoa ohjatuilla toimen-

piteillä ja rahoittajien nopeasti vaihtelevien ansaintapyrkimysten pakottamina. Luovuus ei ollut tekniikka tai taito, jota voitiin hallinnollisin päätöksin synnyttää.

Mikä tahansa yliopisto voitiin lamauttaa epävarmuudella. Juuri innovaatioyliopistohanke ja opetusministeriön johtama yliopistopolitiikka yleensäkin oli jonkin aikaa ollut omiaan lisäämään epävarmuutta maamme yliopistolaitoksessa. Muutoksia oli ajettu lävitse hengästyttävässä tahdissa ja usein ne perustuivat yliopistoihin sopimattomaan yritysanalogiaan. Yliopisto ei ollut tuotantolaitos, jossa tehtiin mekaanista tutkimusta liukuhihnalta. Juuri tällaisessa ympäristössä perustutkimus joutuisi uhanalaiseksi.

Kehittelin innovaatioyliopiston kritiikkiä Ari Rinteen kanssa edelleen ja julkaisimme laajennetun version artikkelistamme *Kansan Uutisissa*, jonka toimitukseen kumppanillani oli hyvät suhteet. Itselleni se ei ollut kovin luonteva foorumi mutta pääasia, että kirjoituksemme otettiin mielihyvin julkaistavaksi. Otsikoksi valitsimme provosoivasti: *Innovaatioyliopisto ei ole aito yliopisto*.

Tekstimme oli ehkä aikaisempaa suorasukaisempaa, sillä poliittisen opposition lehdessä voi hallituksen hankkeita arvostella räväkämmin kuin muissa. Viitaten innovaatioyliopistoon suunnattavaan suureen taloudelliseen panostukseen ja sen organisaatiomuotoon korostimme, että pelkkä raha ei ratkaissut yliopiston paremmuutta. Jos itse hankkeen idea ontui, kuten tässä tapauksessa, rahat valuivat hukkaan. Myöskään organisaatiokaavioiden laatikoita uuteen järjestykseen siirteläällä ei saatu aikaan innovaatioita eli uudistuksia, vaikka valtionhallinnossa tunnuttiinkin näin uskottavan.

Tutkijoiden toiminta ja hedelmällinen yhteistyö, joka oli uutta luovan tutkimuksen eräs elinehto, ei myöskään parantuisi siitä, että heidät sijoitettaisiin saman katon alle. Päinvastoin, suuria yksiköitä väkivaltaisesti luomalla synnytettiin lisää byrokratiaa, joka oli omiaan tappamaan luovuutta. Tutkijat kyllä löysivät tietoyhteiskunnassa yhteistyökumppaninsa mistä tahansa organisaatioiden ja valtioiden rajoista piittaamatta.

Innovaatioyliopistolle tyrmäys Cambridgestä

Innovaatioyliopistohanke antoi aihetta kirjoituksiin vielä myöhemminkin. Alkuvuodesta 2008 *Suomen Kuvalehti* julkaisi kuvauksen innovaatioyliopiston suunnittelijoiden matkasta Englantiin, missä he tutustuivat innovatiiviseen toimintaan. Kohteina olivat Microsoft ja Cambridgen yliopisto. Kirjoitin tämän pohjalta jutun *Acatiimiin*.

Kuvalehden artikkeli oli sikäli herkullinen innovaatioyliopiston kriitikolle, että huolimatta toimittajan positiivisesta asenteesta, artikkelista ei löytynyt juuri muuta kuin suomalaisen innovaatioyliopiston idean kyseenalaistavia näkökohtia.

Microsoftilla yksi isännistä yllätti matkailijat luonnostelemalla yliopistomallin, johon hän päätyisi, jos saisi vapaat kädet. Hänen mielestään pahinta, mitä

yliopistot voivat tehdä, oli keskittyä sellaiseen tutkimukseen, jota elinkeinoelämä halusi!

Suomessa elinkeinoelämän keskeinen rooli innovaatioyliopiston hallintomallissa ja sen rahoittajana herättikin epäilyn siitä, että monet yliopiston projektit tulisivat olemaan juuri sellaisia elinkeinoelämän suosikkeja, joita Microsoftin johtaja vieroksui, eli käytännönläheisiä, aikatauluiltaan kireitä ja rahanarvoisiin oivalluksiin tähtääviä. Tässä ilmapiirissä perustutkimus uhkasi todellakin jäädä sivuun, sillä se oli rytmiltään verkkaista ja sitä ohjasivat normaalisti tieteenalan sisäinen logiikka sekä tutkijoiden itse valitsemat tavoitteet – eivät ulkopuolisten tilaajien.

Tiedeturisteille tuli lisää lunta tupaan Cambridgen yliopistossa. Kommentoin asiaa seuraavasti:

”[Cambridgen] yliopiston varakanslerin apulainen töksäyttää, että he ovat opetusministerien painajainen. Hallitus toisensa jälkeen on yrittänyt alistaa yliopistoa tiukemmin valtaansa, mutta se on pitänyt puolensa. Nykyisiin yliopistoihimme verrattuna itsenäisemmästä hallintorakenteestaan huolimatta myös innovaatioyliopisto tulee selvästi olemaan tiukasti ylhäältä hallinnoitu organisaatio. Isännät vain ovat toiset kuin nykyisissä yliopistoissa.

Selvä armonisku innovaatioyliopistohankkeen idealle tulee kokeneelta virusopin professorilta. Hänen selityksensä sille, että cambridgeläiset ovat niin hyviä, on *vapaus*: ihmisten annetaan tehdä omia juttujaan ilman suuria strategioita. Parhaita tuloksia syntyy kun ruohonjuuritason ideat saavat kypsyä vähitellen. Samalla karsastetaan isoja tieteidenvälisiä projekteja. Huippututkijat eivät hänen mukaansa mielellään kuuntele ylhäältä tulevia ohjeita, joissa neuvotaan keskittymään milloin mihinkin muotiasiaan.”

Tutkimuksen vapaus ja ideoiden aikaa vaativa kypsytys olivatkin tunnetusti yliopistollisen perustutkimuksen kulmakiviä. Oliko innovaatioyliopiston ilmapiirissä tilaa ja aikaa ruohonjuuritason ideain kehittelylle, jos tutkijoita patistettiin kulloistenkin käytännön muotiaiheiden pariin? Tuskin. Oli merkille pantavaa, että Cambridgen professorin vieroksuma tieteidenvälisyys oli suorastaan innovaatioyliopiston avainsanoja – lyötiinhan siinä kolme hyvin erilaista tiedemaailmaa yhteen ”tuottamaan innovaatioita”. Tämä malli luontuisi paljon paremmin soveltavaa palvelututkimusta suorittavan yliopistoyksikön kuin koko yliopiston toiminta-ajatuksiksi.

Cambridgen yliopistossa pyrittiin kyllä olemaan yritysten toivomusten suhteen niin joustavia kuin suinkin, mutta päätösvalta haluttiin pitää tiukasti omissa käsissä. Siellä katsottiin, että yliopistoihmiset ymmärsivät itse paremmin kuin elinkeinoelämän edustajat, miten yliopistoja piti johtaa.

Meillä taas uskottiin yliopistojen ulkopuolelta tulevien johtamistaitoihin ikään kuin yliopisto olisi luonteeltaan yritys – tai siitä pitäisi sellainen tehdä. Tutkimuksen vapauteen viitaten yritysorganisaatioissa toimijoiden vapaus ei suinkaan ollut mikään perusarvo, mikä vaikutti huolestuttavalta yliopistojen kannalta. Silloin ajankohtaisessa uudessa yliopistolakiluonnoksessa kuitenkin kaavailtiin, että puolet yliopistojen hallitusten jäsenistä ja puheenjohtaja valittaisiin yliopiston ulkopuolisista henkilöistä. Sitten nämä kaavailut myös toteutuivat uudessa yliopistolaisissa.

Lopputoteamukseni oli seuraava:

”Retkeläiset vaikuttivat kirjoituksen mukaan kuitenkin tyytyväisiltä. Saivathan he toki myös ajatuksiaan tukevia kommentteja – tosin lähinnä vain konsultilta ja yritysmaailman etuja vahtivan neuvoston edustajalta. Mutta opittiinko matkalla jotakin oleellista tieteen huippua edustavan yliopiston synnyn salaisuudesta? Edellä siteeraamieni asiantuntijoiden näkemykset viittaavat siihen, että meillä ei ole vielä osuttu asian ytimeen sen paremmin innovaatioyliopistokonseptin kuin kaikilta osin yleisen yliopistopolitiikankaan kehittämisen osalta.”

Kuten edellä siteerattujen englantilaisen huippuyrityksen ja huippuyliopiston edustajien näkemykset osoittivat, matkalaiset saivat itse asiassa tyrmyksen ideoilleen. Vierailun kohteissa huipputuloksia oli tehty pikemminkin perinteistä yliopistomalliamme vastaavassa ympäristössä. Suomen huippuyliopiston suunnittelijat olivat siis hakoteillä luottaessaan yritysmaailman ja opetusministeriön edustajien viisauteen yliopiston johtamisessa.

Järjen ääni ei kuitenkaan kantautunut opetusministeriöön, eikä valtakunnan hallitukseen saakka, sillä yliopistolaki jyrättiin eduskunnassa edellä kritisoituine piirteineen voimalla lävitse. Palaan lakia ja siitä saatuja kokemuksia ruotiviini kirjoituksiini luvuissa 46 ja 47, mutta sitä ennen tarkastelen turkulaisen kauppakorkeakoulun itsenäisyystaistelua – joka hävittiin niin ikään.

4.5 Turun kauppakorkeakoulun itsenäisyyden puolustus

Liikaako yliopistoja?

Innovaatioyliopistoa koskeva kritiikki voidaan nähdä suomalaisen sivistysyliopiston puolustustaisteluna. Sivistysyliopiston ihanteena ja sen tulosten kriiteerinä oli *totuus*. Totuutta arvioitiin tieteen näkökulmasta – ei taloudellisen hyödyn tai sitä tavoittelevien sidosryhmien kannalta.

Useissa mielipidekirjoituksissani asetuin vuosien kuluessa puolustamaan myös pienten yliopistoyksiköiden, erityisesti Turun kauppakorkeakoulun säilyttämistä. Taloudellinen hyötyajattelu oli yliopistojen yhdistämishankkeissa keskeinen, ellei ainoa motiivi. Huomiota ei kiinnitetty siihen, miten tässä kävi koulutuksen ja tutkimuksen.

Kirjoitin toisinaan myös yleisemmällä tasolla pienten yliopistoyksikköjen eduista. Näidenkin kirjoitusten eräänä motiivina oli Turun kauppakorkeakoulun itsenäisyyden puolustus, vaikka korkeakoulun nimeä en maininnutkaan. Esimerkkinä näistä *Kauppalehdessä* marraskuussa 2005 julkaistu kirjoitus, jonka otsikossa väitin yliopistojen yhdistämisen perustuvan suuruusharhaan.

Julkisuudessa oli esitetty tuon tuostakin maamme yliopistojen yhdistämisiä koskevia ehdotuksia, joiden perusteluiksi ei useimmiten tarjottu juuri muuta kuin yliopistojemme ”liian suuri lukumäärä”. Merkitykseltään vähäisempienkin yhteiskunnallisten muutosten tueksi tehtiin yleensä puolueeton selvitys, mutta nyt näytti riittävän mainittu lukumäärä-mantra. Jos muita perusteluja esitettiin, ne nojautuivat yritysmaailmasta otettuihin analogioihin: suurempi tuotantoyksikkö oli tehokkaampi kuin pieni. Vertailu yritykseen oli kuitenkin tässä yhteydessä perusteeton, sillä yliopisto ei ollut tuotantolaitos, vaikka tämä harhaluulo elikin hyvin sitkeästi.

Viittasin jälleen yhdistämistä vaativien tahojen silmällä pitämiin ulkomaisiin rankinglistoihin, joissa voittajia olivat suuret ulkomaiset yliopistot. Rankingeista tehty yliopistojen yhdistämispäätelmä oli täysin virheellinen. Kahden tai useamman kansainvälisesti katsoen pienen suomalaisen yliopiston yhteen liittäminen ei synnyttäisi suurta ulkomaista yliopistoa vastaavaa yksikköä. Ulkomaiset yliopistot, joihin vertailu kohdistui, olivat yleensä tulleet suuriksi luonnollisen kasvun tuloksena – eivät kertarysäyksellä, kuten meillä nyt ajateltiin tehdä. Lukuisat laadulliset ja muut tekijät vaikuttivat yliopiston tulosten laatuun, ja niistä yliopiston suuruusluokka oli merkitykseltään hyvin pintapuolinen selittäjä.

Suuruusharhan vallassa olevat yliopistojemme arvostelijat eivät olleet ajatelleet, mitä todellisia vaikutuksia yliopistojen yhdistämisistä syntyisi. Varsinkin kun oli tarkoitus liittää samaan organisaatioon hyvin erilaisia tiedekuntia, olisi synergian syntyminen todella kyseenalaista. Näytti varmalta, että mahdolliset pienet säästöt saisivat vastapainokseen voimakkaasti lisääntyvän byrokratian. Olihan ilmeistä, että niin keskushallinnon kuin opetuksen ja tutkimuksenkin henkilöstö joutuisi koordinoimaan toimintoja, mikä merkitsisi lisääntyneitä kokouksia, matkustelua ja valtataisteluja, kun aivan erilaiset kulttuurit ja tavoitteet kohtaisivat. Tämä kaikki aiheuttaisi kustannuksia ja tehottomuutta. Yhteistyötä ja synergiaa voitiin synnyttää ilman byrokratiaa ja muita haittoja esimerkiksi verkottamalla. Yliopistojen yhdistämishalun taustalla saattoikin olla lausumaton ajatus yliopistolaitoksen rajusta supistamisesta julkisen sektorin muiden osien tapaan.

Oli selvää, että yliopistoja yhdistämällä ei saataisi aikaan tehokkuuden lisäystä, jolla asiaa perusteltiin. Opetus- ja tutkimustyö olivat yksilö- ja pienryhmäkohtaista toimintaa, jota hallinnon byrokratisoituminen vain haittasi. Suomessa tarvittiin joka alalla innovatiivisuutta, ei vähiten yliopistomaailmassa, missä se oli tietenkin tutkimuksen perusedellytys. Esitinkin kirjoitukseni päätteeksi mielestäni hyvällä syyllä kysymyksen: mitä innovatiivisuutta oli nykyisessä kaavamaisessa suuruuden ekonomiaan nojaavassa ajattelussa?

Valtakunnallista trendiä seuraten myös Turussa oli aika ajoin noussut esiin ”uudistajia”, jotka katsoivat, että yliopistoja oli aivan liika. Erityisesti Turun kauppakorkeakoulua ja Turun yliopistoa oli oltu yhdistämässä jo pitkään. Eräs poliitikassa aktiivinen opiskelija teki kesällä 2006 tällaisen ehdotuksen *Turun Sanomissa*.

Kun rehtorimme Tapio Reponen totesi minulle, että ei ole hänen asiansa lähteä väittelemään julkisuudessa opiskelijan kanssa, katsoin aiheelliseksi torjua opiskelijan ajatuksen. Se olikin varsin helppoa, sillä kirjoittaja ei alkuunkaan tajunnut niitä haittoja, joita isompaan yksikköön ”hukkuminen” korkeakoulumme toiminnalle aiheuttaisi. Hän ei myöskään ollut selvillä korkeakoulumme kansainvälisistä ansioista, joiden hän kuvitteli lisääntyvän suuremman organisaation yhteydessä:

”Yhdistämisen haittapuolena nykyisellään kustannustehokas kauppakorkeakoulu saisi riesakseen mittavan byrokratian. Tehokas toiminta ei parane yksikön liittämisestä isompaan kokonaisuuteen. Päinvastoin elinkelpoisen yksikön irrottaminen organisaatiosta itsenäiseksi on keino, jota esimerkiksi yritysmaailmassa usein sovelletaan hyvällä menestyksellä.

Kirjoittaja ei näytä tuntevan Turun kauppakorkeakoulun vahvaa profiilia ja kansainvälistä näkyvyyttä. Tutkijoiden taso ratkaisee jokaisen yliopistoyksikön houkuttelevuuden yhteistyökumppanina. Liittäminen suuren organisaation

yhteyteen ei tulisi tasoa nostamaan. Synergiaedut jäisivät syntymättä, sillä yliopistossa ei ole kauppakorkeakoulun ydinaineiden, liiketaloustieteiden osamista.”

Yhdistämishankkeet Turussa kuitenkin etenivät. Ratkaisevana vaiheena tässä yliopistojen ”rakenteellisessa kehittämisessä” oli Turun kauppakorkeakoulun ja Turun yliopiston tekemä ehdotus yhteisestä konsortioista, jossa osapuolet pysyisivät suhteellisen itsenäisinä yliopistoina. Suunnittelutyöryhmän raportin mukaan konsortioilla olisi hallitus, mutta kummallakin yliopistolla edelleen omat hallitukset ja rehtorinsa. Tähän ehdotukseen mentiin opetusministeriön kauan jatkuneen painostuksen johdosta – jotakin yhteistyötä oli pakko tehdä.

Konsortioon liitettiin kuitenkin raportissa jatkovaihe, jota kutsuttiin ”uudenlaiseksi yliopistoksi”. Siinä kauppakorkeakoulu oli osana Turun yliopistoa niin sanottuna ”schoolina”, jonka asema olisi itsenäisempi kuin tiedekunnan. Uudenlainen yliopisto voisi sisältää muitakin shooleja ulkomaisten esikuvien mukaan, esimerkiksi medical schoolin. Aavistelin, että konsortio tulisi siis toimimaan Troijan puuhevosena yliopistojen yhdistämiselle – ja Turun kauppakorkeakoulun antautumiselle ehdoitta. Näin sitten tapahtuikin.

Turun konsortiohämäys

Kirjoitin hankkeesta vielä maaliskuussa 2007 *Turun Sanomissa*, ja pidin Turun yliopiston ja kauppakorkeakoulun konsortiovaihetta ehkä strategisesti viisaana vetona muutosalttiissa yliopistomaailmassa, mutta totesin, että samalla jouduttiin menemään aiottua pitemmälle. Konsortio olisi ollut jotenkin siedettävä vaihtoehto kauppakorkeakoululle, mutta kuten jäljempänä ilmenee, se hylättiin ja mentiin suoraan yliopistojen yhdistämiseen.

Konsortion yhteydessä luvattut ”porkkanarahat” näyttivät vaatimattomilta varsinkin pääkaupunkiseudulle kaavailtuun ”innovaatioyliopistoon” verrattuna, jonka peruspääoma oli 700 miljoonaa euroa. Kuten kyseisen suunnitteluryhmän raportin otsikko ”Turusta tieteen huippukeskittymä” kuvasi, hankkeelle oli ladattu valtavia odotuksia. Niinpä pääsin jälleen vanhaan teemaani, ja ammuin alas perusteettomia haaveita:

”...meillä luotetaan valtionhallinnossa aivan liikaa pelkän uudelleenorganisoinnin voimaan. Tutkijoiden ja opettajien työn tuloksellisuutta eivät ylätason rakennemuutokset juurikaan paranna, vaan usein ne vain lisäävät haitallista byrokraatiaa. Tutkimuksen yhteistyöverkostot syntyvät niiden tutkijoiden kesken, joilla on samanlaisia tutkimuksellisia intressejä siitä riippumatta, missä kukin työskentelee. On naivia kuvitella, että saman katon alla oleminen syn-

nyttäisi automaattisesti hedelmällistä yhteistyötä. Raha auttaisi kyllä siinä mielessä, että tuloksentekijöitä voitaisiin palkata lisää.”

Oli syytä epäillä jopa luvatusen rahoituksen lisäyksen toteutumista. Sen sijaan jätin sanomatta epäilyni siitä, missä määrin mahdollinen lisärahoitus koituisi jatkossa suuren yliopiston kainalossa toimivan kauppakorkeakoulun hyväksi: oli mahdollista, että yliopiston vahvat tiedekunnat tulisivat viemään suurimman osan potista, ja uudelle tulokkaalle jäisi vain luu kouraan. Lopuksi tuli jo aikaisemminkin esittämäni käsitykseni tämän yhdistämishankkeiden todellisesta tarkoituksesta:

”Vähän pitemmällä aikavälillä tämä ja muut vastaavanlaiset suunnitelmat saattavat muodostua osaksi maamme yliopistolaitoksen saneeraussuunnitelmaa, vaikka tätä rumaa sanaa ei vielä ääneen sanotakaan.”

Olin siis vähemmän luottavainen Turun kauppakorkeakoulun ruusuisesta tulevaisuudesta ”uudenlaisessa yliopistossa” kuin suunnitteluryhmän jäsenet ja muut asian puolesta puhuneet.

Turun yliopiston ja Turun kauppakorkeakoulun konsortioneuvottelujen ollessa kuumimmassa vaiheessaan yliopistojen rakenteellista kehittämistä pohtinut kahden hengen työryhmä esitti työnsä lopputuloksen. Työryhmä ehdotti muun muassa kaksi erilaista vaihtoehtoa yliopiston johtokunnan kokoonpanoksi. Toisessa johtokunnassa olisi enemmistö yliopiston ulkopuolisilla, ja toisessa yliopistoon kuuluvilla. Johtokunnan puheenjohtajaksi esitettiin vaihtoehtoisesti rehtoria tai ulkopuolista henkilöä. Sitten nämä asiat ratkaistiin yliopistolaisissa ulkopuolisten hyväksi.

Keväällä 2008 Turun yliopiston ja kauppakorkeakoulun konsortiosuunnitelman tausta-ajatukset alkoivat tulla näkyviin, kun opetusministeri Sari Sarkomaa ehdotti *Turun Sanomissa* konsortiovaiheen sivuuttamista ja siirtymistä suoraan ”uuteen yliopistorakenteeseen”. Näin siitä syystä, että uusi yliopisto pääsisi alkamaan uuden yliopistolain tullessa voimaan.

Pidin tätä perustelua samassa lehdessä ilmestyneessä kirjoituksessani keinotekoisena, ja herätin kysymyksen, mikä kiire tässä oikein oli. Esityksen motiivina lienee ollut ministerin kunnianhimo, tarve osoittaa, että korkeakoululaitoksen rakennemuutos eteni. Joka tapauksessa, opetusministeriön hanke oli jälleen kerran pahasti irrallaan todellisuuden realiteeteista: hankkeen näkyvyys ratkaisi, ja sisällölliset sekä laadulliset näkökohdat suurin piirtein unohdettiin.

Jo alusta alkaen konsortio oli näyttänytkin vain silmänlumeelta. Turussa oli elänyt sitkeästi käsitys, että paikallisten suomenkielisten yliopistojen yhdistämisen suunnitelma oli ollut opetusministeriön kansliapäällikön Markku Linnan pöytälaatikossa jo vuosikausia. Kun juuri hänet istutettiin konsortiota suunnittelevan

työryhmän johtoon, vaikutti heti siltä, että siinä asetettiin pukki kaalimaan varti-jaksi. Näin asian laita olikin, sillä todellisia vaihtoehtoja ryhmän työn tuloksille ei annettu. Kyseessä oli siis tilaustyö.

Lopetin kirjoitukseni johtopäätökseen:

”Näyttää yhä ilmeisemmältä, että konsortiohanke oli vain Troijan puuhevonon, jolla yliopistojen täydellinen yhdistäminen saatiin käyntiin. Konsortiovaihe voidaankin nyt peruuttaa tarpeettomana. Tällainen kikkailu ei edusta oikeus-valtioon sopivaa hallintokulttuuria, eikä järkipäätäistä organisaatiomuutoksen valmistelua.”

Niinpä Turun yliopisto ja Turun kauppakorkeakoulu yhdistettiin vuoden 2010 alusta lukien, jolloin myös uusi yliopistolaki astui voimaan. Kummankin yliopiston hallitukset hyväksyivät liittymistä tarkoittavan sopimuksen sekä organisaatiorakenteen, jonka piti antaa kauppakorkeakoululle suhteellisen itsenäisen rooli yliopiston tiedekuntien rinnalla. Yksi yliopiston vararehtoreista valittiin kauppa-korkeakoulusta. Kauppakorkeakoulun ylin virkamies olisi nimikkeeltään johtaja, ei siis dekaani, kuten esimerkiksi Aalto yliopiston kauppakorkeakoulussa.

Kun yliopistojen yhteiseloja oli kestänyt muutaman vuoden, voin kauppakorkeakoulun henkilökunnan puheita kuunneltuani havaita, että ilmaisemani arvelut byrokratian lisääntymisestä ja kauppakorkeakoulun näkyvyyden heikkenemisestä olivat käyneet toteen. Johtopäätöksiä tosin häiritsivät samaan aikaan voimaan tullut yliopistolaki ja monet yliopiston tietojärjestelmiä koskeneet muutokset.

Joka tapauksessa byrokratia oli lisääntynyt aivan oleellisella tavalla, ja kauppa-korkeakoulun näkyvyys kaventunut. Pienen organisaation joustavuus näytti korvautuneen raskaalla moniportaisella hallintobyrokratialla, jota hallinnon nurjat asenteet tulokasta kohtaan ja huonosti toimivat tietojärjestelmät vielä vahvistivat.

Eräs syksyllä 2011 julkisuudessa yliopistojen mittavaa byrokratiaa arvostellut kirjoittaja kuvasi yliopistojen keskushallinnon käsitystä omasta roolistaan käyttäen termiä ”komentokeskus”, kun sen piti olla opetuksen ja tutkimuksen tukiorganisaatio. Tämä luonnehti osuvasti myös Turun yliopiston keskushallinnon asenteita.

Edellä kuvaamassani kauppakorkeakoulun itsenäisyystaistelussa tunsin olleeni paljolti yksin. Kollegani eivät yleensä julkisuudessa puolustaneet korkeakoulumme itsenäisyyttä. Ymmärrän, että virassa olevilla professoreilla oli parempaakin tekemistä kuin kirjoitella lehtiin. Lisäksi professorien tai muun henkilökunnan ei ollut viisasta näkemyksillään suututtaa opetusministeriön virkamiehiä ja yliopistonsa johtoporrasta. Asemani emerituksena tarjosi vielä suuremman vapauden kirjoittaa kuin virassa toimiessani. En tosin ollut professorinakaan epäroinyt kertoa opetusministeriön lyhytnäköisistä päätöksistä, kun siihen oli aihetta.

Turun kauppakorkeakoulun itsenäisyyden puolustus oli vain eräs sivuteema kritiikissäni, joka kohdistui opetusministeriön harjoittamaan yliopistopolitiikkaan. Uusi yliopistolaki toi mukanaan runsaasti arvostelun aihetta sivistysyliopiston puolustajalle ja yritysmäisen yliopistolaitoksen vastustajalle. Näitä teemoja käsitteleviin kirjoituksiini paneudun seuraavissa luvuissa.

4.6 Uusi yliopistolaki: ulkopuoliset jäsenet yliopistojen hallituksiin

Päätösvalta yliopistoissa siirrettiin ”managereille”

Kuten edellä kävi ilmi, uuden yliopistolain valmistelun yhteydessä nousi esiin yliopistojen hallitusten kokoonpano. Niihin haluttiin vahva ulkopuolinen edustus. Vastustin tätä pyrkimystä, sillä yliopisto-organisaation ulkopuolelta tulevilla henkilöillä ei yleensä ollut sitä osaamista, jota yliopistojen johtamisessa tarvittiin. Yliopistot olivat tutkimukseen ja opetukseen erikoistuneita laitoksia, ja siksi yritysmaailmassa tai julkishallinnossa saavutettu kokemus ei ollut pätevä yliopistojen johtamisessa. Johtamisen vaatimukset eivät siten olleet yleisesti samanlaisia, vaan ne riippuivat johdettavan organisaation luonteesta.

Kauppalehti tuki tammikuussa 2007 voimakkaasti tällaista ”manageriaalista” yliopistojen johtamismallia. Ihmettelin tässä lehdessä julkaistussa mielipiteessäni, minkä mekanismin kautta ulkopuolisten hallitsema ja johtama maallikkojohdotunkunta pystyisi saamaan aikaan aikaisempaa parempaa opetusta ja tutkimusta.

Todennäköisesti seurauksena olisi sen sijaan lyhytnäköisiä ”tehokkuusratkaisuja” ja johdon etääntyminen henkilöstöstä. Yliopistoilla oli varsin huonoja kokemuksia yritysmaailmasta kopioiduista malleista: tämä linja oli tehnyt pitkäjänteisen tutkimustyön entistä vaikeammaksi. Konsernijohtaja Björn Wahlroosin sumeilematon lausunto sopi argumentiksi myös yliopistojen yhdistämishankkeiden arvosteluun:

”Konsernijohtaja Björn Wahlroos, joka on itse työskennellyt yliopistossa, toteasi äskettäin, että yliopistokokoa kasvattavassa innovaatioyliopistoa koskevassa hankkeessa ei ole järjen häivää – esimerkiksi amerikkalaiset huippuyliopistot ovat aika pieniä. --- Wahlroosin mukaan keskinkertaiset yritysjohtajat huutavat fuusiota apuun aina kun tulee ongelmia, mutta korkeakoulumaailmassa suurtuotannon edut ovat vaatimattomia – tämä toiminta kun on luonteeltaan pitkälti ’brändibisnestä”.

Anglosaksisten huippuyliopistojen kilpailuetu ei suinkaan ollut niiden hallinnollisessa järjestelmässä, vaan vahvassa rahoituspohjassa, jollaiseen meillä ei voitu kuvitellakaan päästävän. Siksi anglosaksinen yliopistomalli ei soveltunut meille. Lisäksi voitiin kysyä, halusivatko kansalaiset maahamme kalliita luku-kausimaksuja periviä eliittiyliopistoja, johon suuntaan nyt kaavailtu kehitys väistämättä veisi.

Kirjoitin yliopistojen hallitusten ulkopuolisista jäsenistä taas keväällä 2008, tällä kertaa *Turun Sanomissa*. Keskityin lähinnä siihen, että huippuyliopiston ja muiden niin sanotun säätiömallin valitsevien yliopistojen hallituksiin tultaisiin nimeämään pelkästään ulkopuolisten edustajia. Lisäksi kaikkien muiden kuin tämän mallin valinneiden yliopistojen hallitusten jäsenistä puolet tulisi olemaan ulkopuolisia. Yritysten tarjoama esikuva koskisi siis kaikkia yliopistoja. Tulevaisuudenkuva näytti seuraavalta:

”Nyt kun huomattava osa yliopistojen isännistä vaihtuu talouselämän ja valtiiovallan edustajiin, niiden toimintakulttuurit uhkaavat muuttua ”yritysmäiseksi”. Yritysjohtajat ovat päteviä yritysten asioissa, mutta heidän ajattelutapansa ja päätöksensä nojaavat kriteereihin, joilla menestytään yritysmaailmassa. Ne liittyvät välittömiin taloudellisiin tuloksiin ja ahtaasti määriteltyyn tehokkuuteen. Monet valtiiovallan edustajat näyttävät halukkaasti omaksuneen nämä arvot. Niiden soveltaminen yliopistoissa johtaa sellaisten tutkimushankkeiden suosimiseen, jotka tuottavat nopealla aikataululla rahanarvoisia tuloksia, innovaatioita. Tämä sopii kyllä yliopiston palvelututkimusta tuottavan yksikön, mutta ei koko yliopiston tavoitteeksi.”

Asiaan perehtymättömät kansalaiset voivat tosin ajatella, että oli pelkästään hyvä asia kun ulkopuoliset pääsivät sekoittamaan yliopistojen ”seisovaa vettä”. Avaimena tämän suuntauksen arviointiin voitiin kuitenkin pitää sanontaa: ”sen lauluja laulat, kenen leipää syöt”, eli ulkopuoliset ajattelivat asioista omiin taustayhteisöihinsä sopivan mallin pohjalta, eivätkä osanneet arvioida asioita yliopistojen ja yhteiskunnan todellisen edun kannalta.

Perinteinen yliopisto sai valtiolta lähes kaiken rahoituksensa ja samalla yleisluonteisen mandaatin tuottaa yhteiskunnalle tutkimusta sekä tutkintoja. Oli ilmeistä, että vaikka yliopistolaitosta oli kilvan parjattu, yhteiskunnan suotuista pitkän aikavälin kehitys oli ollut mahdollista paljolti juuri tällaisten yliopistojen tuottaman tieto- ja sivistyspääoman avulla, joka uhkasi nyt uudella menolla rapautua.

Kirjoitukseni päätöskappale sopi koko yliopistouudistuksen arvioinniksi:

”Kestää varmasti kauan, ennen kuin päättäjien on pakko myöntää politiikkansa virheellisyys. Ihminen on ihmeen sitkeä uskomaan kerran omaksumaansa ideologiaan, vaikka sitä horjuttavaa näyttöä olisi tarjolla kuinka paljon tahansa.”

Todellakin, markkina-ajattelun tuominen yliopistoihin asiakasajatteluineen, kiinteistöjen markkinavuokrineen, ja yritysjohtajien suosiminen yliopistojen hallintoelimissä edustivat uusliberalismin ideologiaa. Valtionhallinnossa tämä ideologia omaksuttiin yli puoluerajojen analysoimatta asiaa pohjia myöden.

Vallansiirto yliopistojen ulkopuolisille ja hallinnolle

Jatkoin yliopistojen ”vallansiirron” arvostelua *Helsingin Sanomissa* ja *Acatiimissa* loppukevällä ja syksyllä 2008. Vallansiirto näkyi erityisen selvänä innovaatioyliopiston (sittemmin Aalto-yliopisto) hallinnossa, sillä säätiön hallitukseen oli kaavailtu – ja tämä toteutettiin – pelkästään ulkopuolisia jäseniä. Näiden nimitäminenkin oli ulkopuolisten käsissä. Myös muissa eli julkisoikeudellisissa yliopistoissa ulkopuolisten osuus hallituksessa oli puolet, ja ulkopuolisen puheenjohtajan myötä he saivat enemmistön.

Totesin *Helsingin Sanomissa*, että jos yliopiston hallintoon valittavat yritysjohtajat ja valtionhallinnon korkeat virkamiehet tyytyisivät vain pitämään yllä yhteyksiä talouselämään ja hankkimaan sieltä rahoitusta, yliopistojen toiminta ei vaarantuisi.

Inhimillinen tosiasia kuitenkin oli, että kun henkilölle annettiin valtuudet, hän myös käytti niitä täysimääräisesti. Hän voi toimia yliopiston johdossa parhaan kykynsä ja tahtonsa mukaisesti, mutta jos hänen ymmärryksensä koski aivan toisenlaista instituutiota kuin yliopisto, hän tuli soveltaneeksi periaatteita, jotka eivät voineet yliopistoa hyödyttää. Samalla repeäisi kiulu johdon ja henkilökunnan välille, koska osapuolet eivät ymmärtäneet toistensa puhetta.

Syvensin yritysjohtajien ja akateemisten henkilöiden maailmankuvien eroa koskevaa kuvausta *Acatiimissa*:

”Yliopiston johtoelimissä toimiva yritysjohtaja soveltaa niitä kriteereitä, jotka hän on oppinut yritysympäristössä. Akateemisen perustutkimuksen hyveet kuten vapaus, perinpohjaisuus, kiireettömyys, tiedelähtöisyys, epäkaupallisuus, epäonnistumisen sieto, totuuden etsintä ja uuden tiedon itseisarvoisuus, eivät kuulu yritysjohtajan maailmankuvaan. Niinpä hän ei kykene niitä arvostamaan yliopiston hallinnossa.”

Kun yritysjohtajien osaamisen merkitystä yliopistojen johdossa korostettiin voimakkaasti, ei todellakaan oivallettu, että ammattihenkilön pätevyys oli sidottu

siihen tehtävään ja ympäristöön, jossa hän oli sen hankkinut. Ei ollut olemassa mitään yleisjohtajuutta, joka päti kaikkialla.

Viittasin *Acatiimissa* myös tekijään, josta innostus ulkopuolisten jäsenten suosimiseen todennäköisesti johtui: yliopistoja kohtaan tunnettiin meillä suurta epäluottamusta. Ilmeinen yllyke epäluottamuksen synnylle olivat olleet kansainväliset ranking-listat, joilla ei arvostelijoiden mielestä esiintynyt tarpeeksi suomalaisia yliopistoja. Mitään painoa ei pantu huomautuksille, että jos ranking-tulokset olisi suhteutettu käytettävissä olleisiin resursseihin, suomalaiset yliopistot olisivat menestyneet listoilla erittäin hyvin. Yhtä hatara perustelu yliopistolaitoksen radikaaleille muutoksille olivat vertailukohdaksi otetut koululaisten saamat hyvät Pisa-tulokset. Niillähän ei ollut mitään tekemistä yliopistojen ranking-listojen kanssa.

Acatiimin kirjoitukseni hieman tuhtunut ja resignoitunut loppukaneetti sopi laajemminkin kuvaamaan käsitystäni yliopistomuutoksia ajaneiden päättäjien asenteista:

”Meillä mennään useasti tähän tapaan sokeasti näennäisuudistusten perässä, muuttamatta suunnitelmia, vaikka uutta tietoa syntyvistä ongelmista saataisiin. Kun professorit esittävät yliopistouudistuksesta kokemukseen ja todelliseen asiantuntemukseen perustuvia vasta-argumentteja sekä esimerkkejä hyvistä kansainvälisistä käytännöistä, heidän näkemyksensä sivuutetaan, sillä heidän katsotaan esiintyvän omassa asiassa. Kuitenkin he esiintyvät tieteen asiassa, jonka edun ajaminen on heidän velvollisuutensa. Kukaan muu ei näytäkään siitä meillä nykyisin tosissaan huolehtivan.”

Syyskuussa 2008 tartuin *Acatiimissa* siihen amerikkalaisten yliopistojen matkimiseen, joka oli eräänä tausta-ajatuksena suomalaisia yliopistoja muutettaessa. Kirjoitukseni perustui yhdysvaltalaisen dekaanin artikkeliin. Maan yliopistot olivat kriisissä, ja keskeinen syy siihen oli dekaanin mukaan yritysten toimintatapojen matkiminen yliopistojen organisoinnissa ja johtamisessa.

Amerikkalaisten yliopistojen hallintoviranomaiset julistivat säästämisen hyveitä samalla kun koko ajan piti organisoida uudelleen kaikkea. Laadittiin strategisia suunnitelmia, joiden ainoana tuloksena oli joukko erilaisia ”tuottavuustoi-menpiteitä”. Pääsinkin kysymään: ”Kuulostiko tutulta?”

Amerikkalaisten yliopistojen valtasuhteet olivat muuttuneet entistä hierarkkisemmiksi. Monissa osavaltioissa lakeja oli muutettu niin, että kuvernöörit saivat nimittää yliopistojen johtajat, jotka olivat sittemmin alkaneet toimia liikkeenjohdon tapaan. Sama ulkopuolisia johtajia suosiva trendi oli toteutumassa myös meillä.

Yhdysvaltalaisten yliopistojen johdon arvioinnissa painotettiin määrällisiä tuottavuuslukuja. Niillä ei amerikkalaisen dekaanin mukaan kuitenkaan ollut mi-

tään tekemistä luovuuden kanssa, joka oli sentään yliopiston mission ydin. Samoin oli ryhdytty menettelemään Suomessakin.

Yhdysvalloissa opiskelijoita oli alettu yhä yleisemmin pitää maksavina asiakaina, minkä seurauksena nämä vaativat vastineeksi rahoilleen käytännössä hyödyllistä tietoa. Perinteisen sivistys- ja tiedeyliopiston periaatetta ”tietoa tiedon itsensä vuoksi” oli alettu pitää vanhanaikaisena, ellei peräti naiivina.

Useat artikkelissa mainitut vahingolliset kehityslinjat sisältyivät maamme hallituksen hyväksymiin yliopistolaitoksen uudistamishankkeisiin, joita ajettiin läpi suurella innostuksella. Voi kysyä, miksi meillä ei kyetty tässäkään tapauksessa ajattelemaan omilla aivoilla, vaan tehtiin samat virheet kuin muualla.

Pikaista muutosta oli turha toivoa, sillä kun ideologinen prosessi oli lähtenyt liikkeelle, se eteni vääjäämättä – siitäkin huolimatta, että alkuperäisen idean syntysijoilla alettaisiin jo keskustella uudistusten arveluttavista piirteistä.

Loppukommentti vallinneesta menosta:

”Pelkällä maalaisjärjelläkin olisi mahdollista ymmärtää, että yrityksiä matkimalla ei yliopistojen innovatiivista toimintaa paranneta. On selvää, että yliopistojen luovaa kapasiteettia vain nakerretaan, kun niitä yritetään johtaa kuin rahaa tahkoavia likeyrityksiä. Ongelma onkin siinä, että yliopistolaitoksen kohtaloista päätetään paljolti niiden ulkopuolella – sen asiantuntemuksen turvin mitä sieltä sattuu kulloinkin löytymään.”

Muka lisää autonomiaa ulkopuolisten hallitessa

Loppusuoralla ollut yliopistouudistus kirjoitti minulta kirjoituksen *Helsingin Sanomiin* joulukuussa 2008. Aiheena oli edelleen yliopiston hallitusten ulkopuolisten jäsenten ongelma. Katsoin hieman provosoivassa otsikossa uudistuksen ”uhkaavan yliopistojen autonomiaa”.

Lakiehdotus sisälsi monia yliopistolaitosta oleellisesti muuttavia uudistuksia, joista ehkä huolestuttavimmat liittyivät juuri yliopiston hallituksen kokoonpanoon ja rehtorin kelpoisuusvaatimuksiin. Tulisihan puolet hallituksen jäsenistä olemaan ulkopuolisia. Lisäksi hallituksen puheenjohtaja ja varapuheenjohtaja valittaisiin ulkopuolisten jäsenten keskuudesta. Hallitus valitsisi rehtorin, jonka ei tarvinnut enää olla professori, vaan tohtorin tutkinto riitti.

Vaikka lakiehdotuksessa puhuttiin yliopistojen taloudellisen ja hallinnollisen autonomian lisäämisestä, mainitut lainkohdat siirtäisivät huomattavassa määrin valtaa yliopiston sisäisiltä ryhmiltä ulkopuolisille. Näin asiantuntijaorganisaation johdossa vähennettäisiin asiantuntemuksen osuutta, sillä ulkopuoliset maallikkojäsenet eivät voisi yleensä edustaa sellaista substanssiosaamista, jota yliopistossa toimivalla professorilla, tutkijalla ja opettajalla oli. Ulkopuolisten jäsenten keskeinen osuus johtaisi auttamattomasti yliopistoille vieraan ”asiantuntemuksen”

painoarvon lisääntymiseen sen hallinnossa. Siten yliopistojen tieteellinen ja opetuksellinen autonomia vähenisi.

Erityisesti hallituksen puheenjohtajan valinta yliopiston ulkopuolisten joukosta – yhdistyneenä rehtorin entistä heikompaan asemaan halitukseen nähden – voisi johtaa yliopistolle vieraiden, erityisesti yritysmaailmasta peräisin olevien käytäntöjen lisääntyvään suosimiseen. Yrityksen ja yliopiston tavoitteet olivat kuitenkin kovin erilaisia. Jos yliopistoa pyrittäisiin johtamaan kuin yritystä, tulisimme näkemään yliopistojen toimintaa haittaavia rahapohjaisen ideologian ja tieteellisen ajattelun yhteentörmäyksiä, jotka todennäköisesti johtaisivat jälkimmäisen tappioon.

Suomalaisessa yliopistopolitiikassa oli tunnetusti jo jonkin aikaa suosittu yritysmaailman oppeja, mutta tulokset eivät olleet vakuuttavia. Yliopistolakiehdotus oli jatkamassa tällä linjalla, joka perustui uskoon yrityksille ominaisen voitontavoittelu- ja tehokkuusmotiivin yleisestä pätevyydestä.

Loppukappaleessa otin esille tuoreen finanssikriisin vaikutukset, jotka olivat osoittaneet, että yritysmaailmassa ei ollut sitä suurta viisautta, jota sieltä ilmeisesti yliopistojen johtamiseen haettiin:

”Finanssikriisin aiheuttamat maailmalajuiset ongelmat ovat havahduttava esimerkki siitä, että tämän ajattelun äärimmäiset sovellukset eivät toimi edes yritys- ja rahoitusmaailmassa. Joutuukin kysymään, mitä on se ulkopuolelta tuleva ylivoimainen osaaminen, joka aidosti hyödyttäisi uutta tietoa ja sivistystä tuottavia yliopistoja.”

Tämä kirjoitus taisi osua maaliinsa, sillä opetusministeriön edustaja vastasi siihen lehdessä todistellen, että uudistus ei vaaranna yliopistojen autonomiaa. Aikaisemmin mihinkään yliopistokriittiseen kirjoitukseeni ei ollut ministeriön taholta reagoitu julkisuudessa. Kirjoittaja korosti, että yliopisto sai itse valita ulkopuoliset hallitusjäsenensä. Ikään kuin se asian luonnetta ja siihen sisältyvää ongelmaa jotenkin muuttaisi.

En katsonut aiheelliseksi kommentoida opetusministeriön edustajan vastinetta, mutta sen sijaan kirjoitin *Turun Sanomiin* kirjoituksen, jossa itse asiassa otin siihenkin kantaa. Tarkastelin parin esimerkin valossa, miten meillä näytti valtionhallinnossa olevan tyypillistä nimetä tai perustella uudistuksia tavalla, joka ei lainkaan vastannut niiden todellista luonnetta.

Ensimmäinen esimerkki koski valtion niin sanottua tuottavuusohjelmaa, jolla ei ollut mitään tekemistä todellisen tuottavuuden kanssa. Alenihan ”tuottavuus” henkilöstön määrää vähennettäessä väistämättä. Kysymyksessä olikin todellisuudessa pelkkä valtion henkilöstön vähentämisohjelma, joka tuotti entistä huonompia palveluja kansalaisille.

Toinen esimerkki liittyi juuri yliopistolakiuudistukseen, jonka keskeiseksi tavoitteeksi oli ilmoitettu yliopistojen autonomian eli itsehallinnon lisääminen. Vaikka taloudellinen autonomia lisääntyisi, niin todellinen opetuksellinen ja tieteellinen autonomia kuitenkin vähenisi, koska puolet yliopiston hallituksen jäsenistä oli valittava yliopiston ulkopuolelta – ja myös hallituksen puheenjohtaja oli yliopiston ulkopuolinen henkilö.

Oli suorastaan outoa puhua tässä yhteydessä yliopiston autonomian lisäyksestä. Ettei asia jäisi kenellekään epäselväksi, kysyin olisikohan yliopistolakiehdotuksen laatijoiden mielestä maamme entistä itsenäisempi, jos valtioneuvoston jäsenistä puolet olisi valittava esimerkiksi muista EU-maista.

Päätin kirjoitukseni samassa tyyllilajissa eli hieman provosoivaan tapaan:

”Edellä mainitun kaltaisissa tapauksissa joutuukin kysymään, aliarvioidaanko niissä kyynisesti kansalaisten käsityskykyä. Ehkä vielä ikävämpi vaihtoehto olisi se, että käytetyt kiertoilmaisut perustuvat lainlaatijoiden hyvään uskoon, joka peittää heidän tietämättömyytensä tosiasioista.”

Yliopistolakiuudistus sai minut seuraavanakin vuonna tarttumaan kynään ja kirjoittamaan *Acatiimiin* vuoden 2009 ensimmäiseen numeroon kritiikin yliopistojen hallitusten ulkopuolisista jäsenistä. Uutena näkökohtana esitin ulkopuolisten hallitusjäsenien painoarvoa päätöksenteossa lisäävän vielä sen, että rehtoreita sekä tiedekuntien, laitosten ja muiden vastaavien johtajia – jotka olivat usein alansa huippuprofessoreja – ei saanut valita yliopistojen hallituksiin. Siten oli olemassa vaara, että niihin tulisi professorien ”kakkosketjua”.

Yritin myös hahmotella syytä yliopistoja kohtaan tunnettuun epäluottamukseen, jota yliopistolakiehdotuksen laatiminen osoitti:

”Yhteiskunnassa on yleisemminkin vaalittu myyttiä, että yliopistojen hallintoelimissä ei osata tehdä kokonaisuuden kannalta parhaita päätöksiä, vaan professorit ja muut henkilöstön jäsenet vahtivat lähinnä omia reviierejään. Kuitenkin todellisuudessa se, mitä pahat kielet pitävät reviiritaisteluna, on useiden näkökulmien huomioon ottamista ja asioiden käsittelyä tasa-arvoiselta pohjalta. Itse asiassa kaikissa ihmisyhteisöissä päättäjät toimivat myös omien ja organisaatioyksikköjensä etujen ajamina.”

Jos haluttiin heikentää yliopistojen johdon substanssiosaamista, toimittiin juuri niin kuin lakiehdotuksessa tehtiin. Oli harhaista kuvitella ulkopuolisten kykenevän näkemään yliopiston kokonaisedun professoreja ja lehtoreita sekä muita yliopistoyhteisön jäseniä paremmin sekä tuomaan mukanaan jotakin uutta yliopistoihin soveltuvaa johtamistaitoa. Jostakin ulkopuolisetkin intressinsä löysivät, ja

heidän lähestymistapansa eivät todennäköisesti soveltuneet erityisen hyvin yliopisto-organisaatioon.

Vaikka olin arvostellut yritysmaailman oppien kritiikitöntä siirtämistä yliopistoihin, viittasin nyt siihen, että yritysmaailmassa korkein päätösvalta oli yrityksen omistajilla, jotka olivat siihen pääomapanoksensa sijoittaneet. Koska yliopistojen tärkeimmät pääomat olivat henkistä laatua – ne olivat yliopiston tutkijoiden ja opettajien hallussa heidän ammattipätevyytensä muodossa – olisi päätösvalta yliopistoissa edelleen varmintä jättää kokonaan juuri näille henkisen pääoman omistajille. Heilläähän oli asiantuntemusta, ja he olivat varmasti sitoutuneita organisaatioonsa, kun taas ulkopuolisten osalta siitä ei ollut niinkään takeita.

Asiantuntijoiden sijaan maallikkoja

Kauppalehden pääkirjoittaja ehdotti maaliskuussa 2009, että yliopistolaista keskusteltaisiin ennen sen hyväksymistä. Tartuin haasteeseen ja kyseenalaistin jälleen kerran lain mukanaan tuoman autonomian lisäyksen, jota valtiovallan taholta korostettiin.

Ottaen huomioon julkaisufoorumin kysyin:

”Lisääntyisikö yrityksen autonomia, jos enemmistö yhtiökokouksessa edustusta päätösvaltasta siirrettäisiin lainsäädännön muutoksella ulkopuolisille henkilöille tai yhteisöille, vaikka omistajat saisivatkin valita nämä? Tässä tapauksessa puhuttaisiin kaikesta yrityksen haltuunotosta tai valtauksesta, eikä asiantuntemuksen lisäyksestä. Analogia ei tietenkään toimi aivan yksi yhteen, sillä valtio ”omistaa” yliopistot, mutta esimerkki havainnollistaneekin riittävästi kaavaillun muutoksen radikaalisuutta.”

Myös ulkopuolisten jäsenten tuoma hyöty oli kyseenalainen, sillä esimerkiksi yrityksissä tai julkisessa hallinnossa hankittu pätevyys antoi harvoin sellaista näkemystä, joka voisi hyödyttää yliopiston tutkimus- ja opetustoiminnan strategista suuntaamista. Parhaimmillaankin näiden henkilöiden yliopistokokemus oli hankittu perustutkinnon suorittajana tai tohtoriopiskelijana. Muun muassa talouden asiantuntemusta voitaisiinkin aivan hyvin ostaa tarvittaessa yliopiston ulkopuolelta normaaliin tapaan alihankintana.

Kauppalehden pääkirjoittaja uskoi ulkopuolisten hallitusjäsenten myötävaikutettavan yliopistojen verkottumiseen. Tähän voi kuitenkin täydellä syyllä huomauttaa, että verkottuminen ja vuorovaikutuksen lisääminen ympäröivän yhteiskunnan kanssa ei edellyttänyt päätösvaltan siirtämistä verkostokumppaneille, ja sama koski ulkopuolista rahoitusta. Miksi rahoittajan pitäisi olla hallituksen jäsen? Toivottavasti hallituspaikan ei ajateltu olevan palkkio rahoituspanoksesta, sillä kun kumarrettiin yhdelle rahoittajalle, karkotettiin samalla monta muuta.

Tutkijoiden ja opettajien, erityisesti professorien, verkottuminen oli yliopiston menestymisen kannalta oleellista. Kun päätösvaltaa nyt vietiin tutkijoilta ja opettajilta ulkopuolisten hallitsemalle keskushallinnolle, oli itse asiassa todennäköistä, että varojen saanti tutkijatahojen verkostoitumiseen tulisi kärsimään.

Näytti siltä, että yliopistojen hallintoa aiottiin muuttaa asiantuntijavetoisuudesta maallikkovaltaisuuden suuntaan. Koska uudistuksen julkilausutut perustelut eivät kestäneet loogista arviointia, voitiin vain arvailla, mitä tässä oli takana. Muutos ei todellakaan luvannut hyvää yliopistolaitoksemme kehitykselle, jonka monisatavuotinen historia oli melkoinen menestystarina. Viitaten opetus- ja valtiovarainministerin lausuntoihin yliopistolaista voi sanoa, että ministerien haltioituneet lausunnot joutuivatkin tosiasioiden edessä outoon valoon.

Eduskunnan sivistysvaliokunnan puheenjohtaja kansanedustaja Raija Vahasalo vastasi saman lehden palstoilla kirjoitukseeni ja torjui väitteeni yliopistojen tutkimuksellisen ja opetuksellisen autonomian vähenemisestä. Hän korosti lain monipuolistavan hallitusten osaamista ja katsoi, että lain tarkoitus ei ollut tuoda yliopiston hallintoon yritysmaailmaa edustavia rahoittajia. Kirjoitin tähän vastineen, jossa pyrin selventämään kantaani sekä torjumaan virheellisiä tulkintoja.

Kirjoittaja piti termiä ”ulkopuolinen” harhaanjohtavana, koska ihannetapauksessa nämä olisivat yliopiston omia alumneja, jotka olivat ansainneet kannuksensa muualla, esimerkiksi menestyksekkäissä yrityksissä. Tällaisilla henkilöillä saattoi olla hyvää tahtoa, mutta heidän kokemuksensa ja taloudellinen osaamisensa oli todennäköisesti hankittu aivan toisenlaisessa organisaatiossa kuin yliopistossa, mikä uhkasi muuttaa yliopistojemme luonnetta kohtalokkaasti.

Torjuin myös väitteen, että uusi laki vahvistaisi rehtorin asemaa – muutoin kuin suhteessa tiedekuntiin. Olisihan hallituksen puheenjohtaja kuitenkin rehtorin yläpuolella. Vaikeaa oli myös uskoa yliopiston oman akateemisen päätöksenteon vahvistuvan lain myötä, sillä aikaisemminhan päätökset olivat kokonaan yliopiston henkilöstön omissa käsissä.

Lakiehdotuksen ydinongelma oli juuri siinä, että strategiset linjaukset tultaisiin uuden lain mukaan tekemään ulkopuolisen enemmistön turvin yliopistolle vieraiden arvojen pohjalta. Siten valtaosa resursseista suunnattaisiin nopeasti hyötyjä tuottaviin projekteihin. Vaikka akateeminen vapaus säilyisikin juhlapuheissa, jokainen tutkija ja opettaja tulisi tajuamaan mitä heiltä tosiasiallisesti odotettiin – ja mitä ei.

Koska kansanedustaja tähdensi asian olevan sivistysvaliokunnan ja eduskunnan käsissä, esitin lopuksi toivomuksen:

”Jotta yliopistomme pystyisivät jatkossakin huolehtimaan täysipainoisesti tehtävistään, olisi toivottavaa, että sivistysvaliokunta ja eduskunta lieventäisivät hallituksen kokoonpanoa koskevaa säännöstä selvästi.”

Yliopistolain arvovaltaiset tukijat liikkeellä

Kun yliopistolain vahvistaminen viipyi keväällä 2009, se herätti jatkuvasti suuria tunteita puolesta ja vastaan. Toukokuussa laadin taas kirjoituksen aiheesta, tällä kerralla *Helsingin Sanomiin*. Impulssin siihen antoi Tekniikan akateemisten liiton, Ekonomiliiton ja Lakimiesliiton edustajien yhteinen mielipide lehdessä. Kirjoittajat katsoivat lakiehdotuksen tuovan yliopistoille lisää taloudellista valtaa, koska ne tulisivat kantamaan myös vastuun taloudestaan.

Mielestäni kirjoittajat liioittelivat lakiehdotuksen yliopistoille tuomaa toimintavapautta, sillä yliopistojen itsenäisen oikeushenkilön asemasta huolimatta opetusministeriöllä tulisi edelleen olemaan budjettiohjekset käsissään.

Vastuu ja vastuunjako eivät kuitenkaan lakiehdotuksen myötä oleellisesti muuttuisi. Suurin ongelma uudessa yliopistolaissa oli ulkopuolisten jäsenten enemmistö hallituksissa, mikä merkitsi vallansiirtoa akateemisilta asiantuntijoilta maallikoille – vastuukysymykseen tämä säännös ei vaikuttanut sitä eikä tätä.

Mainittujen liittojen edustajat katsoivat, että ulkopuoliset eivät olleet uhka yliopistojen autonomialle, vaan päinvastoin nämä edustivat ajatusta ”universaalista tiedeyhteisöstä”. Oli erikoista, että kirjoittajat määrittivät universaalien tiedeyhteisön niin, että sen korkeimman päättävän elimen enemmistö ja puheenjohtajuus olivat tiedeyhteisöön kuulumattomilla jäsenillä – mikä tietenkin vesitti tiedeyhteisön idean.

Kirjoittajien luettelemat yliopistojen ongelmat eivät suinkaan ratkeaisi ulkopuolisten hallitusjäsenten enemmistön myötä. Ulkopuoliset voivat omata kirjoittajien peräänkuuluttamia strategisia taitoja, mutta eivät todennäköisesti nimenomaan tiedepolitiikan alueella. Sellaisia henkilöitä kun tuskin löytyi yliopistojen ulkopuolelta.

Loppukappaleeseen sijoitin näkemyksen, joka esiintyi kirjoitukseni otsikossakin:

”Yliopistolakiehdotus ja sen puolustajat korostavatkin yli kaiken yliopiston taloutta, ja unohtavat pääasiat, tutkimuksen ja opetuksen. Talous ei kuitenkaan ole yliopiston – toisin kuin yritysorganisaation – strategian ydin, vaan eräs sen sinänsä sitova reunaehto.”

Samalla mielipidesivuilla kuin tämä kirjoitus, julkaistiin myös Aalto-yliopiston uuden rehtorin ja sen kolmen jäsenyliopiston entisen rehtorin hanketta puoltava kirjoitus – samoin kokoomuksen opiskelijajärjestön niin ikään positiivinen näkemys kokoomuslaisen opetusministerin ajamasta lakiehdotuksesta.

Oli hieman huvittavaa, että Aalto-yliopiston rehtorit esittivät hanketta ylistävän kannanoton tilanteessa, jossa Aalto-yliopiston syntymisen siunaava laki ei ollut edes vielä voimassa ja jossa uuden yliopiston toiminnasta ei ollut pienintä-

kään näyttöä. Muutamaa päivää aikaisemmin Aalto-yliopiston jo ennakolta valittu rehtori Tuula Teeri oli ylistänyt omaa tulevaa yliopistoaan. Julkisuudessa esitetty kritiikki oli ilmeisesti saanut nämä tahot hieman hermostumaan.

Muitakin arvovaltaisia yliopistolaki-hankkeen tukijoita tuli julkisuuteen. Edellä mainittujen kirjoitusten julkaisupäivänä lähetin *Suomen Kuvalehteen* Amerikan professori Bengt Holmströmin haastattelua kommentoivan puheenvuoron.

Holmström oli kannattanut yliopistolakia melko pinnallisilla argumenteilla: USA:n malliin viitaten hän kuvitteli ulkopuolisen hallituksen ja vahvan rehtorin turvaavan tutkimuksen ja opetuksen itsenäisyyden. Otin esille uusliberalistinen talousajattelu, joka oli paljolti vastuussa finanssikriisistä – tämä suuntaus hallitsi USA:ssa yliopistojen taloustutkimusta ja -ajattelua yleisemminkin. Holmström oli tullut tunnetuksi finanssimaailman käytäntöjen puolustajana (palaan hänen näkemyksiinsä finanssikriisin tarkastelun yhteydessä luvussa 54).

Meilläkin yliopistojen hallitusten ulkopuoliset enemmistöt tulisivat mitä suurimmalla todennäköisyydellä edustamaan muodikasta uusliberalistista ajatussuuntaa. Löytyisikö heidän johtamastaan yliopistosta rohkeutta tutkia esimerkiksi johdon palkitsemisjärjestelmien ylilyöntejä ja talouselämän muuta mädännäisyyttä kriittisessä hengessä? Tämä tulisi olemaan todellinen vaara Aalto-yliopistossa, jonka hallitus koottaisiin kokonaan ulkopuolisista jäsenistä. Kuka uskaltaisi näissä olosuhteissa esittää kritiikkiä talouselämän arveluttavia käytäntöjä kohtaan?

Toinenkin asia Holmströmin haastattelussa pisti silmään: hän leimasi juonittelun perinteiselle yliopistohallinnolle tyypilliseksi piirteeksi. Yliopiston sisäisillä ryhmillä saattoi tietenkin olla omat intressinsä, mutta ne liittyivät yleensä tieteseen.

Toisaalta myös ulkopuolisilla hallitusjäsenillä olisi omat intressinsä ja juonensa. Koska näiden jäsenten taustat olivat useimmiten yrityksissä ja muissa e-akateemisissa organisaatioissa, heidän juonittelunsa tapahtuisivat niistä opituin kriteerein. Miten siinä tulisi käymään tutkimuksen ja opetuksen edun?

Amerikkalaisen mallin sopivuudesta suomalaisen yliopistoon olisi voinut puhua enemmänkin, mutta tilanpuutteen vuoksi en voinut käsitellä asiaa perusteellisemmin. Samoin olisi ollut syytä käsitellä laajemmin sitä yleiseltä vaikuttavaa harhaluuloa, että vain yliopistolaiset juonittelivat oppiaineittensa ja omien etujensa hyväksi, mutta ulkopuoliset jäsenet edustivat suoraselkäistä objektiivisuutta, ja toimisivat aina yliopiston edun mukaisesti. Tämä oli varsin naiivi – ja tarkoitushakuinen – kuva päätöksenteosta ja päätöksentekijöistä organisaatioissa.

Vahvan johtajan kaipuuta

Samoihin aikoihin eli toukokuussa 2009 kirjoitin *Turun Sanomiin* suomalaisten vahvan johtajan kaipuusta. Siinä käsitelin paitsi uuden yliopistolain johtajakäsitystä, myös poliittisia johtajia ja yritysjohtajia.

Yliopistoissa oli vielä tähän asti vallinnut jonkinasteinen työpaikkademokratia, jota yliopiston uudistajat tosin kutsuivat henkilöstöryhmien juonitteluksi. Uusi yliopistolaki kuitenkin ”korjasi” asian, tuoden yliopistoihin vahvan rehtorin, jonka ei tarvinnut kuunnella henkilökuntaa niin kuin aikaisemmin, vaan hän voi toimia pitkälti mielensä (ja hallituksen tahdon) mukaan. Herra oli kuitenkin herrallakin, sillä ulkopuolisten jäsenten enemmistön isännöimä hallitus valitsi rehtorin. Henkilökunnalta ei siis enää juurikaan kysytty, vaan se asetettiin tapahtuvien tosiasioiden eteen – tehokkuuden nimissä.

Oliko vahvan johtajan kaipuu mahdollisesti pohjimmiltaan peräisin maamme historiasta? Kansahan oli ollut vuosisatoja kuninkaiden ja tsaarien – sekä lopulta presidentti Urho Kekkosen alamainen. Kysymyksessä saattoi myös olla väärin ymmärretty konsensustavoite. Haluttiin yksimielisyyttä, ja vahva johtaja vaiensikin kiusalliset toisinajattelijat pelkällä olemassaolollaan. Vahvan johtajan malliin kuuluivat siten voimattomat alaiset.

Tarjosin lopuksi vahvan johtajan mallin tilalle ryhmätyön periaatteita:

”Miksi koko yrityksen tai yliopiston tasolla ei suosittaisi soveltuvin osin ryhmätyön periaatteita, joita on menestyksellä käytetty hyväksi monien yritysten alemmilla organisaatiotasoilla? Tässä työssä korostetaan ryhmän sisäistä koheesiota ja sen jäsenten itsenäisyyttä työssään. Siihen ei vahva johtaja sovi, sillä hänen varjossaan työntekijä ei voi vaikuttaa aidosti omaan työhönsä, mikä tuhoaa työn ilon ja nykyisin niin paljon kaivatun luovuuden.”

Oli pakko ihmetellä, miten uudet – tai uudelleen lämmitetyt – talousideologiat sivuuttivat niin kevyesti järjen käytön ja vanhat hyviksi koetut, inhimilliset toimintamallit.

Jo ennen tämän kirjoituksen ilmestymistä eduskunnan perustuslakivaliokunta pudotti pienen pommin toteamalla, että yliopistolain tietyt pykälät olivat perustuslain vastaisia. Ne koskivat yliopistojen hallituksiin aiotua ulkopuolisten jäsenten enemmistöä ja Aalto-yliopiston osalta myös ulkopuolisten valintatapaa – sillä opetusministeriö suorittaisi valinnan. Näin hanke jäi hetkeksi jäihin.

Kääntekeuhko oli varsin nolo paitsi opetusministeriölle, myös Aalto-yliopistolle, jonka hallitus ja rehtori oli jo kiirehditty valitsemaan perustuslain asiantuntijoiden puheista piittaamatta. Perustuslakivaliokunnan puheenjohtaja Kimmo Sasi pääsikin letkauttamaan, että yleensä laki säädettiin ensin, ja vasta sitten sitä lähdettiin toteuttamaan. Tässä tehtiin päinvastoin.

Lisää kritiikkiä – mutta lopulta vain pientä pintaremonttia

Ryhdyin vielä *Uuden Suomen* verkkolehdestä kritisoimaan perustuslakivaliokunnan jäihin laittamaa yliopistolakiuudistusta katsoen sen todellakin kaipaavan

kunnon remonttia. Katsoin uudistuksen perustuvan aivan väärään ideologiaan, joka tulisi toteutuessaan vahingoittamaan yliopistojen tutkimusta ja opetusta.

Erittelin aikaisempaa tarkemmin taloutta ja tehokkuutta hankkeen lähtökohtana. Nämä pyrkimykset olivat todennäköisiä syitä siihen, että lakiuudistuksessa ensinnäkin Aalto-yliopiston koko hallitus – rehtori mukaan lukien – piti etsiä yliopiston ulkopuolelta ja toiseksi että muiden yliopistojen hallituksiin runtattiin ulkopuolisten jäsenten enemmistö. Tällainen järjestelmä, jossa yhteisön ulkopuoliset pitivät komentoa, oli itsehallinnon irvikuva.

Uudistajien enemmän tai vähemmän peiteltyä ajatuksena lienee ollut, että yliopiston sisäiset ryhmät eivät hallinneet tehokasta taloudenpitoa, vaan heille piti asettaa ”päällystakit”, jotka tulivat yrityksistä ja muista ulkopuolisista organisaatioista. Samalla kuitenkin unohdettiin, että yliopistojen päätehtävät olivat tutkimus ja opetus, eikä suinkaan rahan ansaitseminen, kuten yrityksillä.

Samoin kuin joissakin aikaisemmissa kirjoituksissani totesin, että yliopistolaiset eivät suinkaan epäilleet ulkopuolisten asiantuntijoiden hyvää tahtoa, mutta näiden myötä business-logiikka ja uusliberalistinen talousajattelu tulisivat pakotakin leimaamaan hallitustyöskentelyä. Yrity maailmasta lähtöisin olevat jäsenet olivat tottuneet siihen, että organisaatioon sijoitettiin rahaa tarkoituksena ansaita lisää rahaa – ja tämä tapahtui mahdollisimman tehokkaasti ylhäältä ohjaten.

Yliopisto-organisaation logiikka oli kuitenkin aivan toisenlainen. Yliopistoon sijoitettiin rahaa siinä tarkoituksessa, että saataisiin aikaan tutkimustuloksia ja opetuspalveluja. Toteutus jätettiin tutkijoiden ja opettajien omatoimisuuden vaaraan. Heihin siis luotettiin. Määräävä tuloskriteeri tällaisessa tietotyössä oli korkea laatu. Yritysmäinen tehokkuustavoite ”resurssien” käytössä ja ylhäältä alas tapahtuva ohjaus veivät huomion aivan väärin asioihin. Perustutkimus ja opetus vaativat itsenäisyyttä ja aikaa – eli ne voivat hyvinkin olla ”tehottomia” yrity maailmalle tyypillisen neljännesvuosiajattelun kriteerein arvioituna.

Yliopistoissa oli jo pitkään saatu kärsiä yritysmäisestä tehokkuustavoitteesta, mikä oli vähentänyt tutkijoiden mahdollisuuksia paneutua rauhassa tutkimukseen ja myös heikentänyt opettajien mahdollisuuksia keskittyä laadukkaaseen opetukseen. Tiukkojen aikataulujen, valvonnan ja taloudellisen niukkuuden luomassa kiireessä syntyi heikkoa laatua – mutta yliopistossa määrä ei voinut korvata laatua.

Jos yliopistolakiehdotus toteutettaisiin sellaisenaan, oli olemassa vaara, että siihenastinen opetusministeriön tehotalous vain vaihtuisi yliopiston sisältä johdettuun ja siten vielä tehokkaampaan hiostukseen, mikä ei tietenkään olisi yhteiskunnan edun mukaista. – Tätä tekstiä viimeistellessäni saatoin jälleen valitettavan hyvällä syyllä todeta, että niinhän siinä näyttää käyneen.

Kuten edellä kävi ilmi, eduskunnan perustuslakivaliokunta puuttui yllättäen yliopistolakiehdotukseen todeten sen olevan perustuslain vastainen, koska se ei kaikilta osin ottanut huomioon yliopistoille säädettyä autonomiaa. Kesäkuussa

2009 eduskuntaan tulikin hieman korjattu versio, joka hyväksyttiin. Siinä ulkopuolisten hallitusjäsenten enemmistöä oli lievennetty niin, että näitä oli oltava vähintään neljäkymmentä prosenttia hallituksen jäsenistä.

Mitenkään oleellisesti tämä muutos ei lakia parantanut. Ulkopuolisten hallitusjäsenten vaikutusvalta oli myös voimaan tullessa versiossa huolestuttavan suuri. Katsoin kuitenkin ulkopuolisten jäsenten suurta määrää arvostelleiden saaneen jonkinlaisen torjuntavoiton mainitun lievennyksen johdosta, sillä se teki mahdolliseksi säilyttää yliopistolaisten enemmistön hallituksessa.

Laki hyväksyttiin ja sitä keuhuttiin estottomasti

Tämän käänteän jälkeen näytti hetken siltä, että keskustelu yliopistolaista päättyi tähän – kunnes saataisiin näyttöjä uuden lain toimivuudesta tai toimimattomuudesta. En kuitenkaan jättänyt asiaa vielä tähän. Kriittinen *Helsingin Sanomien* kirjoitukseni kesäkuussa 2009 juuri hyväksytystä yliopistolaista sai ehkä alkunsa siitä, että päivälehdissä ja internetissä ilmestyi joukko hallituspuolueiden kansanedustajien ja hankkeen muidenkin kannattajien kirjoituksia. Niissä yliopistolain erinomaisuutta ylistettiin aivan sumeilematta ja perusteluja liiemmästi esittämättä.

Mielestäni eräs keskeinen syy siihen, miksi ulkopuolisia ajettiin hallitukseen kuin käärmettä pyssyyn, oli ajatus yliopistojen siihenastisten hallitusten tehotto-
muudesta ja niiden sisäisestä riitelystä. Suositun selityksen mukaan yliopistojen sisäiset kuppikunnat olivat hallituksissa ajamassa vain omia ryhmäkuntaisia etujaan, jolloin ”järkevien” päätösten tekeminen oli ollut vaikeaa tai mahdotonta.

Ulkopuolisten hallitusjäsenten osuudesta oli laissa mainittu vain minimimäärä. Menisivätkö yliopistot mukaan lainlaatijoiden ulkopuolisia jäseniä suosivaan innostukseen ylittämällä minimimäärät, vai pitäytyisivätkö ne minimissä? Ratkaisut tulisivat kertomaan, oliko yliopistoilla luottamusta itseensä vai ei.

Analysoin yliopistojen uusien hallitusten mahdollista äänestyskäyttäytymistä:

”Vaikka yliopistot päätyisivät ulkopuolisten jäsenten minimimäärään, yksimielisesti toimivat ulkopuoliset muodostavat vahvan voimakeskittymän hallituksissa. He saattavatkin muodostaa yhtenäisen ryhmän, jos he ovat taustaltaan samankaltaisia, esimerkiksi yritysmaailman arvoja edustavia. Yhtenäisenä ryhmänä esiintyessään he voivat muodostaa enemmistön minkä tahansa sisäisen ryhmän – professorien, keskiryhmän tai opiskelijoiden – kanssa, jolla tulee hallituksessa olemaan yli kymmenen prosenttia äänivallasta. Silloin kun yliopistoväen edustajat löytävät toisensa, he voivat äänestää ulkopuoliset ku-moon.”

Miten yliopistolaki tulisi toimimaan, riippui tietenkin käytännössä henkilöistä, joita hallituksiin valittaisiin sekä siitä, minkälaista politiikkaa he harjoittaisivat ja minkälaisia koalitioita muodostaisivat. Muistutin yliopistoväkeä ”kuppikuntaisuudesta” epäileville, että myös ulkopuolisilla jäsenillä oli omat agendansa ja tavoitteensa, jotka saattoivat olla ristiriidassa sisäisten ryhmien edustamien opetuksellisten ja tieteellisten tavoitteiden kanssa. Kaikille ihmisryhmille ominaiset ryhmädynamiikan lait ja ihmisten yksilölliset ominaisuudet näyttelivät oman osansa myös uuden yliopistolain mukaisissa hallituksissa. Ei mikään laki tätä perusasetelmaa miksiäkään muuttanut.

Lopputiivistykseni mukaan lainlaatijan käsitys, että vain vanhassa hallitusmallissa juoniteltiin ja vedettiin kotiinpäin, mutta ei uudessa, tulisi mitä suurimmalla todennäköisyydellä osoittautumaan toiveajatteluksi.

Vanha rehtori ja universitas -idea

Kesän 2009 tietämissä lähetin *Acatiimi* -lehteen kommentin, jossa siteerasin Turun yliopiston maineikkaan rehtorin, sittemmin kanslerin, Tauno Nurmelan (1907-1985) puhetta lukuvuoden avajaisissa syksyllä 1966. Hän käsitteli laajaan humanistiseen oppineisuuteensa ja kokemukseensa nojautuen yliopistolaitoksen kehitystä sekä erityisesti universitas-ideaa. Hän esitti muun muassa seuraavan kiteytyksen:

”...aina kun julkinen valta, kirkko, taloudelliset mahtitekijät tai muut alkupe-
räiselle universitas-idealle vieraat voimat ovat pyrkineet alistamaan yliopiston
suoranaisesti palvelemaan omia todellisia tai kuviteltuja päämääriään, ne ovat
kääntyneet ihmistä, yhteiskuntaa, ihmiskuntaa ja loppujen lopuksi itseäänkin
vastaan.” (Tauno Nurmela, *Sanottu, mikä sanottu*. WSOY: Porvoo – Helsinki
– Juva, 1979).

Nurmela viittasi muun muassa tiettyihin totalitaarisiiin valtioihin, jotka syyllis-
tyivät täysimittaisesti kuvatun kaltaiseen yliopiston hyväksikäyttöön. Meidän
yliopistolaitoksemme viimeaikaiset ja uuden yliopistolain mukanaan tuomat
muutokset eivät tietenkään liittyneet tällaisiin äärimmäisiin tapauksiin, mutta
kuten Nurmela korosti, pienempiä esimerkkejä oli löydettävissä jokaisesta maas-
ta ja jokaiselta aikakaudelta.

Nyt yliopistoja ”avattiin yhteiskuntaan” lisäämällä voimakkaasti ulkopuolisten
tahojen määräysvaltaa yliopistojen hallinnossa, ja korostettiin vahvaa rehtoria,
jota puolestaan nämä ulkopuoliset voimat pystyivät heiluttamaan. Oltiinko sa-
malla tekemässä hallaa universitaksen perinteiselle autonomialle? Vaikka valtio-
vallan holhous tässä prosessissa hieman vähenisikin, ongelma oli silti todellinen.
Ehdotin Nurmelan ajatusten pohjalta mietittäväksi:

”mitkä ovat ne ’omat todelliset tai kuvitellut päämäärät’, joita yliopistojen uudet isännät mahdollisesti tulevat ajamaan? Minkälaisia ovat ne ideologiat ja ajatusmallit, jotka heitä tosiasiallisesti ohjaavat? Näistä on jo keskusteltu perusteellisesti aikaisemmin monessa yhteydessä, joten en enää palaa niihin tarkemmin. Jokainen yliopistolaitoksesta kiinnostunut voi pohdiskella niitä vielä itse tykönänsä.”

Rehtori Nurmelan puhe herätti aprikoimaan myös sitä, voiko meidän aikamme enää tuottaa hänen kaltaisiaan syvällisiä ja kuvia kumartelemattomia ajattelijointa – esimerkiksi yliopistomaailmaan. En vastannut tähän kysymykseeni, mutta selvää lienee, että vastaukseni olisi ollut kielteinen.

Yliopistolain tultua hyväksytyksi kesäkuussa 2009 (voimaantulo 2010 alusta) arvelin jääväni odottavalle kannalle. Taistelu oli ohi ja se hävittiin. Kestäisi varmasti vuosia, ennen kuin voitaisiin havaita selkeästi, kumpi osapuoli oli enemmän oikeassa. Yleensä kävi tosin niin, että kun muutos vakiintui, vähitellen unohdettiin, että toisinkin olisi voitu menetellä, ja tyydyttiin vallitsevaan olotilaan. Jatkoa kirjoittelulleni tästä aiheesta seurasi kuitenkin varsin pian.

4.7 Uuden yliopiston arviointia

Maamme tieteen tila: sitä sai, mitä tilasi

Suomen Akatemian tekemä arvio ”maamme tieteen tilasta ja tasosta” tarjosi loppuvuodesta 2009 mahdollisuuden arvioida maassamme harjoitettua tiedepolitiikkaa. Samalla avautui tilaisuus ennakoida uuden yliopistolain vaikutuksia, sillä laki sementoi sen yliopistopolitiikan, jota maassa oli jo pitkään toteutettu. Akatemian arvion mukaan suomalaiset yliopistot olivat vain keskinkertaisia. Mittareina käytettiin lähinnä kansainvälistä tutkijavaihtoa sekä kansainvälisten artikkeleiden ja sitaattien lukumääriä.

Tulkitsin arviota *Acatiimissa*:

”Koska on tapahtunut muutos huonompaan suuntaan, niin viime vuosien yliopistopolitiikan linjauksia arvostelleet voivat hyvällä syyllä sanoa, että sitä saa mitä tilaa. Kuinka monesti tämänkin lehden palstoilla yliopistoväki on valitellut hallinto- ja rahoituksen hankintabyrokratiaa, jotka ovat lisääntyvässä määrin vieneet tutkijoilta tutkimusaikaa?”

Maamme tiedepolitiikka oli suosinut soveltavaa tutkimusta ja sen nopeasti saatavia tuloksia. Yleistynyt vaatimus välittömästi hyödyllisestä tutkimuksesta johti ainakin yhteiskuntatieteissä usein vain paikallisesti mielenkiintoisiin tuloksiin, jotka eivät juuri kiinnostaneet kansainvälistä tiedeyhteisöä.

Oli myös mahdollista, että jatkuvilla tulosmittauksilla ja niiden näyttävillä julkistamisilla oli luotu ilmapiiri, joka suosi perustutkimuksen sijasta tieteellisesti toissijaista tutkimusta – ainakin muilla kuin jo ennestään hyvässä kansainvälisessä vedossa olevilla aloilla.

Vuosittain toistuvat tulosneuvottelut ja -mittaukset antoivat sen kuvan, että tuloksia haluttiin nopeasti. Niinpä tutkijat eivät ehkä uskaltaneet ottaa tulosten viivästymisen tai tutkimuksen epäonnistumisen riskiä, jotka vakavassa perustutkimuksessa aina olivat. Silloin tuotettiin riskitöntä ”toiseksi parasta”, jotta mittajille olisi joka vuosi jotakin tarjottavaa. Tosin sittemmin ministeriön ja yliopistojen välisiä tulosneuvotteluja alettiin pitää muutaman vuoden välein entisten jokuvuotisten sijasta.

Uuden yliopistolain laatimisprosessi oli osoittanut, että päättäjien luottamus tiedeyhteisöön oli mennyt. Pidettiinhan hanke alusta alkaen lähinnä yliopiston ulkopuolisissa käsissä. Vaikka perustutkimuksesta puhuttiinkin, laki heijasteli käsitystä, että organisoimalla uudelleen ja tuomalla tiukka hierarkkinen johtajuus yliopistoihin saatiin tutkimuksessa aikaan entistä parempaa ja enemmän. Tämä politiikka kuitenkin merkitsi yliopistojen näennäisestä riippumattomuuden lisäksi huolimatta vain jatkoa ja vahvistusta sille kahlitsevalle ohjaukselle, jota viime vuosina oli harjoitettu ja jonka satoa nyt korjattiin.

Maassamme eräänlaisen gurun aseman saavuttanut professori Bengt Holmström esitti julkisuudessa toteamuksen, jonka mukaan kansainvälisissä huippuyliopistoissa tutkija palkattiin siksi, että hän oli ”fantastinen ihminen” – vaikka ei oikein tiedettykään mitä hän aikoi tehdä. Tämän tutkijakeskeisen näkemyksen avainsanoja olivat luottamus ja työrauha, jotka meillä olivat koko ajan vain vähentyneet. Holmström tyrmäsi myös Aalto-yliopiston konseptin: hänen mukaansa toiveet sen kehittymisestä maailman huippuyliopistoksi perinteisessä mielessä olivat täysin epärealistisia.

Oli tietysti syytä toivoa Suomen yliopistolaitokselle parasta, vaikka näytti siltä, ettei maamme yliopistopolitiikka ollut sellaisella uralla, joka johtaisi ainakaan leveällä rintamalla kansainvälisesti merkittävänä pidettävän tutkimuksen selvään

kasvuun. Meillä oli aivan liiaksi tutkimusresursseja sitovaa suunnittelubyrokrati-
aa ja ylhäältä tulevaa ohjausta – ja edelleen liian vähän varoja kansainvälisiin
huippuihin verrattuna.

Uuden yliopiston niukka ja ankea arkipäivä

Helmikuussa 2010 *Kauppalehden* pääkirjoitus antoi aihetta kommenttiin, jossa
yliopistolaki joutui arvioinnin kohteeksi. Pääkirjoittaja totesi hieman vahin-
goniloiseen sävyyn, että muilla aloilla ja koko yhteiskunnassa sopeuttamistoimet
yt-neuvotteluineen olivat olleet arkipäivää jo kauan – nyt oli yliopistojen vuoro
ottaa samoja lääkkeitä.

Budjettien tasapainosta oli tietenkin yliopistoissakin huolehdittava, mutta oli
harhaanjohtavaa rinnastaa yliopistoja muuhun talouteen. Yliopistot poikkesivat
ratkaisevasti esimerkiksi yrityksistä, sillä ne eivät voineet parantaa taloudellista
tuottavuuttaan lisäämällä tulovirtaa, kuten yritykset – niiden tulokset kun eivät
olleet rahamääräisiä. Rahoituksen kerjääminen yrityksiltä ja yksityisiltä oli tie-
tenkin aina eräs vaihtoehto, mutta ei yliopistojen tulevaisuutta pitänyt tällaiseen
ansaintalogiikkaan kytkeä.

Valtion vastuu yliopistojen perusrahoituksesta oli tärkeä jatkossakin, sillä yli-
opistojen harjoittama tutkimus ja opetus eivät voineet koskaan olla itse kannatta-
via. Varsinkin perustutkimus oli periaatteessa taloudellisesti tuottamatonta, ja
mahdolliset rahalliset tuotot muodostuivat ehkä vasta useiden vuosien kuluttua
syntyvien sovellusten kautta muun muassa yrityksissä.

Yliopistolaitosta olikin pidettävä kansallisena investointina, joka yhteiskunnan
oli rahoitettava, jos se sellaista ylipäätään halusi. Mikäli rahoitusta leikattaisiin,
yliopistot eivät enää voisi lunastaa opetukselle ja tutkimukselle asetettuja odotuk-
sia. Yliopistojen kurjistuminen ei suinkaan ollut yhteiskunnan etu.

Oikaisin myös *Kauppalehden* pääkirjoittajan näkemystä Aalto-yliopiston roo-
lista ja asemasta seuraavasti:

”Pääkirjoituksessa katsotaan, että Aalto-yliopisto ei ole vienyt muiden yliopis-
tojen resursseja. Kyllä on. Ensinnäkin valtion panostus siihen on moninkertainen
maamme muiden yliopistojen yhteiseen osuuteen nähden. Toiseksi Aalto-
yliopisto kilpailee valtion sille säättämän ”lippulaivan” asemansa nojalla yli-
voimaisena – ilman erityisiä tulospäätöksiä – samoilla niukoilla sponsorimark-
kinoilla kuin muutkin yliopistot.”

Tämän kohdan perusteella toimitus olikin otsikoinut kirjoitukseni provosoi-
vasti: *Aalto-yliopisto vie muiden resursseja.*

Koska *Kauppalehden* pääkirjoittaja oli katsonut, että uudella yliopistolailla ei ollut osaa eikä arpaa yliopistojen vaikeuksissa huomautin, että nimenomaan yliopistolaki oli eräs alkulähde näille vaikeuksille. Sen myötäähän yliopistoille oli koitunut paitsi kokonaisvastuu taloudestaan, muun muassa myös joukko sellaisia maksuja, joita niillä ei aikaisemmin ollut. Kaikille yliopistoille syntyi tämän johdosta rahoitusvajausta, joka nyt vaadittiin katettavaksi kiristyneiltä yksityisen rahan markkinoilta.

Maaliskuussa 2010 yliopistojen henkilökunta suunnitteli työtaistelutoimenpiteitä, koska työnantaja oli heikentämässä työehtoja. Yliopistojen henkilökuntaryhmien järjestöjen lehden *Acatiimin* päätoimittaja Kirsti Sintonen toivoi tukeani tilanteessa, jossa media oli muiden alojen työtaistelujen tiimellyksessä kuitannut yliopistoväen asian hiljaisuudella.

Kirjoitin *Helsingin Sanomiin* mielipiteen, joka julkaistiin seuraavana päivänä. Avasin keskustelun toteamalla, että yliopistojen toimintaa, organisaatiota ja niiden työntekijöiden asemaa radikaalisti muuttanutta yliopistolakia oli maan hallituksen piirissä juhlittu suurena voittona ja edistysaskeleena, mutta todellisuus näytti toisenlaiselta.

Yliopistouudistuksessa henkilöstön asema luvattiin turvata, mutta uusi yliopistotyönantaja, jota neuvotteluissa edusti Elinkeinoelämän keskusliittoon kuuluva Yksityisen Opetusalan Liitto, oli syönyt maan hallituksen antaman sanan.

Yliopistolaki oli ollut voimassa jo kolmatta kuukautta, mutta yliopistoissa valitsi edelleen sopimukseton tila. Työnantaja oli ollut neuvottelevinaan ehdoista, mutta tarjolla ei ollut edes nollalinjaa – palkkaa koskevaa tarjousta lukuun ottamatta – vaan sen sijaan selviä heikennyksiä yliopistoväen työehtoihin.

Koska työtaistelutilanteissa kohdistettiin huomio helposti vain työntekijäosaapuoleen, jonka eduntavoittelu sai harvoin sympatiaa julkisuudessa, suuntasin huomion itse yliopistolaitokseen:

”Työnantajapuolelta ja ehkä suurelta yleisöltäkin on jäänyt huomaamatta, että työnantajan toiminta ei kohdistu pelkästään yliopistotyöntekijöihin. Kysymyksessä on isku suoraan yliopistolaitokseen, jonka toiminta kohentaa ja ylläpitää koko kansakunnan henkistä ja aineellista hyvinvointia.”

Tässä oli myös sopiva tilaisuus viitata aikaisempien sukupolvien uhrauksiin – olihan kansan tuella perustettu Turun yliopisto täyttänyt äskettäin yhdeksänkymmentä vuotta:

”Yliopistojen suuren merkityksen ymmärsivät nykyistä paremmin menneet sukupolvet, jotka antoivat taloudellisen ja henkisen tukensa yliopistojemme perustamiselle. Voisi toivoa, että jotakin tästä hengestä olisi jäljellä vielä ny-

kyisinkin otettaessa kantaa yliopistoihin niin työmarkkinapöydässä kuin muuallakin yhteiskunnassa.”

Varmemmaksi vakuudeksi pelkistin työnantajan asenteen vaikutukset sanomalla, että yliopistojen henkilökunnan aseman heikentäminen vaikeutti tutkimus- ja opetustyötä, mikä merkitsi vähitellen myös koko kansakunnan hyvinvoinnin taantumista. Oliko meillä todella varaa siihen?

Luovuuskin alkoi olla uhattuna

Sain syksyllä 2010 idean puuttua uudelleen yliopistolakiin ja muihin yliopistoa koskeneisiin uudistuksiin luettuani filosofi Pekka Himasen kirjan *Kukoistuksen käsikirjoitus*. Siinä hahmotellut opetuksen ja työelämän parantamisen periaatteet tarjosivat hyvän keinon analysoida yliopistojen tilaa erityisesti niille elintärkeän luovuuden osalta.

Kysyin *Acatiimissa* julkaistussa kirjoituksessani, olivatko yliopistojen asiat nyt kunnossa kun uusi yliopistolaki ja sitä ennen toteutetut monet muut projektit olivat muuttaneet niitä oleellisesti.

Himasan mukaan luova työ edellytti menestyäkseen kolmen tekijän samanaikaista toteutumista. Ne olivat henkilöstön tuntema luottamus, toimijoiden välinen rikastava vuorovaikutus ja yksilön luova intohimo. Nämä luonnehtivat niin Kalifornian Piilaaksoa kuin antiikin Ateenan luovuuskeskustakin. Myös yliopistoissamme näiden tekijöiden tulisi olla kunnossa.

Ensinnäkin henkilökunnan osakseen saama arvostus ja sen synnyttämä luottamus, jotka olivat yliopiston luovan toiminnan perusta, eivät näyttäneet nyt olevan täysin kunnossa. Yliopistolaitoksemme jatkuvat myllerrykset sekä niiden yhteydessä tapahtuneet tutkijain ja opettajain aseman heikennykset olivat vieneet luottamusta työnantajaan.

Erityisesti lisääntynyt kontrolli ja lyhyen aikavälin mittaamenteliteetti sekä kasvanut itsetarkoituksellinen hallintobyrokratia olivat synnyttäneet luottamuspulaa. Yliopistolain toteuttaminen yliopiston omista asiantuntijoista piittaamatta osoitti konkreettisesti, että yliopistojen henkilökuntaa ei arvostettu eikä siihen luotettu.

Toiseksi opetusministeriön läpi ajamat uudistukset olivat olleet omiaan heikentämään yliopistoyhteisöissä aikaisemmin vallinnutta henkilöstön keskinäistä rikastavaa vuorovaikutusta. Näin oli käynyt erityisesti siksi, että yliopistojen välille ja henkilöstön keskuuteen oli rakennettu kilpailuasetelmia, jotka rapauttivat luovuudelle elintärkeää avointa yhteistyötä.

Yliopistolaitoksemme oli kaikesta huolimatta aina selviytynyt hallinnollisista myllerryksistä yllättävän hyvin. Selitys tähän saattoi olla innovatiivisen kulttuurin kolmas peruskivi, jota Himanen kutsui ”luovaksi intohimoksi”. Tämä näytti

ainoalta näistä kolmesta tekijästä, joka vielä oli joltisessakin kunnossa – yliopistolaista ja muista hallinnollisista uutuuksista huolimatta. Se oli kuitenkin kokonaan tutkijoiden ja yliopisto-opettajien omaa ansiota.

Vaikka luova intohimo oli kunnossa, luovuus ei päässyt parhaisiin mittoihinsa ilman työyhteisössä vallitsevaa vahvaa luottamusta ja hyvin toimivaa rikastavaa vuorovaikutusta. Niiden oireillessa ihmisten luova intohimokin näivettyi vähitellen.

Lopputeesini mukaan yliopistojen johdon ja opetusministeriön oli korkea aika tarttua tähän haasteeseen ja sisäistää vaikkapa juuri ”luovuuden käsikirjoitus” osaksi maailmankuvaansa sekä ryhtyä toteuttamaan sen viitoittamaa ihmiskeskeistä toimintakulttuuria. Tämä työ oli vaivalloista ja aikaa vievää. Itsestään selvää oli, että pelkkä uusi yliopistolaki ja sen kritiikitön ihastelu eivät saisi aikaan positiivisia muutosvoimia.

Jatkoin muutaman viikon kuluttua luovuusteemasta *Turun Sanomissa* laajentaen näkökulmaa kaikkea työelämää koskevaksi. Nykyisinhän oltiin periaatteessa yksimielisiä siitä, että työpaikoilla pitäisi antaa luovuuden kukoistaa. Luova ihminen oli tyytyväinen ja sai aikaan hyviä tuloksia. Luovuuden reseptejä oli tarjottu lukuisia, mutta todellisuus saattoi usein näyttää luovuuden kannalta kehnolta.

Esimiehen rooli luottamuksen saavuttamisessa työpaikalla oli aivan keskeinen. Esimiehelle sopivaa asennetta alaiseen filosofi Pekka Himanen luonnehti reiludeksi. Asia voitiin kuitenkin pilata monella tavalla, esimerkiksi tiukkapipoisella ja lyhytjänteisellä tulosohjauksella. Tämä vei helposti työntekijän luottamuksen työnantajaan.

Liiallinen valvonta ja henkilöstön yliviritetty keskinäinen kilpailu olivat luottamuksen kannalta hyvin vahingollisia. Nämä kalvoivat luovuuden kukoistuksen edellyttämää yhteisöllisyyttä. Toimintaa mitattiin, ihmisiä vertailtiin sekä palkittiin ja irtisanottiin herkästi. Tämä esti yhteispelin, ja söi luottamusta. Syntyi kyräilyä ja esimiesten mielistelystä ilmapiiri.

Kaikki nämä kielteiset tekijät vaikuttivat ehkäisevästi myös Himasen mainitsemaan yksilön luovaan intohimoon. Luova intohimo ei kukoistanut, jos esimies ei kannustanut, eikä työyhteisö puhaltanut yhteiseen hiileen. Nykyisin yhä lisääntynyt työtaakka nakersi sekin luomisen edellytyksiä, sillä oravanpyörässä juoksevat eivät ehtineet pohtia työhönsä liittyviä asioita.

Artikkelin viimeisten kappaleiden sisällöt kirjoitin alun perin viitaten nimenomaan yliopistoihimme, mutta laajensin ne siis lopulta koskemaan työelämää yleensä:

”Vaikuttaakin siltä, että useat niin yksityiset kuin julkisetkin organisaatiot tuottavat tahtomattaan luovuutta ehkäiseviä rakenteita. Esimerkiksi otetaan käyttöön turhan monimutkaisia valvonta- ja ohjausjärjestelmiä, jotka vaativat

työntekijöiltä liian yksityiskohtaista raportointia. Reiluuden sijaan rakennetaan pikkumaisuuden kulttuuria.

Jos organisaatio menee tähän loukkuun, turha byrokratia pääsee niskan päälle ja luovat osaajat jäävät pikkuasioilla näpertelevän hallinnon jalkoihin. Voi hyvällä syyllä kysyä, syntyykö tässä ympäristössä luottamuspääomaa ja rikastavia pienyhteisöjä – ja miten kauan yksilöiden luova intohimo jaksaa siinä kuokistaa.”

Moni kauppakorkeakoulun henkilöstöön kuuluva kertoikin minulle tunnista-neensa tässä Turun yliopiston, johon kauppakorkeakoulu nykyisin kuului.

Sivistysyliopiston tilalle byrokraattinen teho yliopisto

Yliopistolain ja muiden muutosten myötä synnytetyn uuden yliopiston olemukseen paneuduin jälleen yleisellä tasolla *Turun Sanomissa* lokakuussa 2010. Lähdin liikkeelle siitä, että vanhemmat kansalaiset saattoivat edelleen haikailla menneen maailman sivistysyliopistoa. Nyt se oli tullut korvatuksi uudella teho yliopistolla, jonka tunnusmerkit olivat tulokset ja kiire. Enää ei näyttänyt olevan niinkään tarvetta tehdä tutkimusta perusteellisesti, vaan tärkeintä olivat pikapikaa valmistuvat hyödyllisiksi koetut tulokset.

Tilanneanalyysissäni sai Aalto-yliopistokin taas kerran kuulla kunniansa:

”Valtio on siirtänyt yliopistot markkinatalouteen, mikä näkyy tulosajattelun ja välittömän hyödyntavoittelun ohella tarpeena hakea osa rahoituksesta markkinoilta. Yliopistojen pitää tuottaa lyhyellä aikavälillä, mieluummin vuosittain, yhteiskunnalle hyödyllisiä keksintöjä, joilla voidaan parhaimmillaan ansaita rahaa. Konkreettisimpia ilmaisuja tästä ajattelusta on Aalto-yliopisto, jonka konseptia on osuvasti karrikoitu niin, että insinöörit keksivät tuotteet, taideteollinen sektori muotoilee ne asiakkaita houkutteleviksi ja kauppatieteilijät markkinoivat ne. Tämä kuulostaa lähinnä teolliselta tuotekehittelyltä.”

Hyödyn tuottaminen yhteiskunnalle ja kansalaisille oli kyllä ollut alusta alkaen yliopistojen perustarkoitus. Aikaisemmin vain puhuttiin nimenomaan sivistyksestä ja kulttuurista, ja ne nähtiin erityisesti meillä nuoren kansakunnan rakentamisen peruskivinä.

Suurimpana periaatteellisena erona vanhan ja uuden yliopiston välillä oli aikahorisontti ja organisointimuoto, joilla yhteiskunnan hyvää tavoiteltiin. Vanhassa yliopistossa ei ollut kiirettä. ”Hiljaa hyvä tulee”, oli lausumaton periaate. Kokeemuksesta tiedettiin vapaan ja ylhäältä ohjaamattoman perustutkimuksen tuottavan aikanaan käytäntöä suoraan hyödyttäviäkin tutkimustuloksia. Ymmärrettiin,

että myös vähemmän tuloksellista työtä jouduttiin tieteen saralla tekemään. Tutkijoiden tieteellinen uteliaisuus ja tieteen maailmankartan ”valkoiset läikät” määrasivät suunnan.

Uutta yliopistoa voi luonnehtia kärsimättömäksi. Se halusi tiukan ylhäältä johdetun organisaation turvin ohjata ja ohjelmoida tutkimusta asettamalla tutkijoille lyhyen aikavälin tavoitteita sekä mittaamalla, palkitseamalla ja rankaisemalla tulosten mukaan. Näinhän yritysmaailmassakin tehtiin ja voittoa syntyi...

Vaikka entiseen ei ollut paluuta, nyt oli menty liiaksi toiseen äärimmäisyyteen. Yliopiston luonne oli kuitenkin oleellisella tavalla erilainen kuin yrityksen: esimerkiksi makkaraa voitiin tehdä valvotussa prosessissa, tarkassa ohjauksessa ja palkita siitä kappaleperusteella, mutta tieteellistä tutkimusta ei.

Yliopistojen ei kannattaisi jäljitellä yrityksiä, kun niistä ei kuitenkaan voinut – eikä pitäisikään – sellaisia tulla. Sitä paitsi joissakin yrityksissä oltiin jo havahdumassa siihen, että liiallinen tulostilaus- ja palkitsemismentaliteetti veivät henkilöstöltä työn ilon ja samalla niin tärkeän luovuuden. Lisäksi työntekijät väsyivät tässä oravanpyörässä ennen aikojaan.

Yliopistolakia koskeva kritiikkini oli aikaisemmin perustunut vain periaatteellisiin näkemyksiini uudesta yliopistolaista ja omakohtaisiin havaintoihini työskennellessäni edelleen Turun kauppakorkeakoulun tiloissa. Tieteentekijöiden liiton ja Professoriliiton teetettyä yliopistouudistusta koskevan kyselyn, käytävissä oli laajaa empiiristä tietoa yliopistojen henkilökunnan suhtautumisesta.

Kirjoitin sen pohjalta arvion *Acatiimiin* maaliskuussa 2011. Kyselyn tulokset osoittivat henkilöstön antavan selvän tuomion yliopistolakihankkeelle. Murskaavimman kritiikin sai osakseen yliopistohallinnon byrokratia.

Arvostelua oli tyypillisesti pyritty torjumaan väittämällä, että se kohdistui ”väärin” asioihin. Vastaajilta kysyttiin näkemystä yliopistouudistuksesta, mutta opetusministeri katsoi, että vastaajat suuntasivat arvostelunsa myös talous- ja hallintopalveluihin, ”jotka eivät ole laista riippuvaisia”.

Yliopistolaki ja uudet järjestelmät olivat kuitenkin kokonaispaketti, joka ratkaisi henkilöstön toimintaedellytykset. Kaikki nämä uudistukset edustivat hengeltään melko yhtenäistä suuntausta, jolla yliopistolaitosta oltiin muuntamassa sellaiseen suuntaan, jota ilmeisesti kuviteltiin liikeyrityksen mallin mukaiseksi.

Luettelin jälleen kerran tähän pakettiin kuuluvat yliopistolakiin sisällytetyt periaatteet henkilöjohtajien valtuuksien lisäämisestä ja yliopistojen ulkopuolelta valittavista hallitusten jäsenistä. Johtajavaltaisuus seuraili toimitusjohtajamallia, joka katsottiin ”tehokkaammaksi” kuin kollegiaalinen päätöksenteko. Ulkopuoliset jäsenet merkitsivät akateemisen osaamisen vähenemistä ja yritysmäisen ajattelutavan lisääntymistä johdossa. Lisäksi pakettiin kuuluivat kömpelöt ja huonosti toimivat ohjausjärjestelmät. Myös palvelukeskus edusti samaa arvomaailmaa, joka suosi keskittämistä ja suppeasti ymmärrettyä tehokkuutta – mutta tuloksena oli nyt ollut lähinnä tehottomuutta.

Kaikki nämä piirteet muistuttivat brittiläisen taloustieteilijän ja entisen yritys-konsultin John Kayn määrittelemää suoraa lähestymistapaa. Hänen mukaansa epävarmassa maailmassa parhaat tulokset saavutettiin kuitenkin epäsuorasti, kuten hänen teoksensa alaotsikko *Why our goals are best achieved indirectly* kuvaa (Kay 2010). Tutkimusten mukaan parhaiten eivät menestyneet yritykset, jotka pyrkivät omistaja-arvon tai voiton maksimointiin vaan ne, jotka keskittyivät alansa substanssiin eli luomaan mahdollisimman hyvin asiakkaita palvelevia tuotteita tai palveluja. Menestys tuli siinä sivussa epäsuorasti.

Aikaisempi yliopistoajattelu korosti sisältöasioita ja salli tutkijoiden sekä opettajien keskittyä työhönsä aikapaineista ja tuloskontrollista suhteellisen vapaina. Ymmärrettiin, että määriä ei kannattanut tavoitella, sillä laatu oli ratkaiseva, mutta samalla tiedettiin sen mittaaminen kutakuinkin mahdottomaksi.

Tällä epäsuoralla mallilla saatiin yliopistoissa tuloksia, joiden tuella maamme nykyinen sivistyksellinen ja taloudellinen kukoistus oli paljolti luotu. Se, että emme menestyneet viihteellisinä pidettävissä rankingeissa, ei kertonut yliopistojemme pitkän aikavälin tuloksellisuudesta juuri mitään.

Loppukaneettini oli suhteellinen alistunut ja samalla neuvoa-antava:

”Yliopistolaitoksemme on nyt uudistettu ja tämän tosiasian kanssa on elettävä. Näissäkin kehyksissä olisi mahdollista rajoittaa epävalideihin mittareihin tuijottamista ja leikata kahlitsevaa byrokratiaa. Menestyksen mittareilla on tietty käyttöalueensa, mutta näitä renkejä ei pidä nostaa nykyiseen tyyliin isännän rooliin.”

Kesäkuussa 2011 saatiin taas hieman lisänäyttöä yliopistolaitoksen tilasta, kun Professoriliitto ja Tieteentekijöiden liitto julkistivat kyselytutkimuksensa tulokset. Niiden mukaan huomattava osa yliopistojen henkilökunnasta – erityisesti naispuolisista – olisi halunnut siirtyä yliopistosta muualle töihin. Tätä voi pitää yhtenä näyttönä siitä, että yliopistolaitoksen myllerrys oli tehnyt yliopistoista ikäviä työpaikkoja.

Palasin uuden yliopistolain kritisointiin ohimennen tammikuussa 2012 kirjoittaessani *Turun Sanomiin* niistä tabuista, joita vallitsi julkisessa keskustelussa. Pidän yliopistolakia yhtenä näistä tabuista:

”Myös yliopistomaailmassa on tabuja. Tuorein niistä on uudistettu yliopistolaki. Virallinen näkemys pitää lakia täysin onnistuneena – merkitseehän se ratkaisevaa sinettiä yliopistojen muuttamiselle yritysmaailman menoa matkiviksi laitoksiksi. Lakiin tyytyväisten onnea ei juurikaan sumenna kentältä kuuluva kritiikki, joka kertoo lain ja sen vanavedessä yliopistoihin istutettujen lukuisien järjestelmien huonosta toimivuudesta. Eräs joka voi kuitenkin hyvin on byrokratia.”

Lopulta myös tulospalkkioita

Kuten uuden yliopistolain voimaan tultua moni ennusti, eräät yliopistot alkoivat jakaa yritysten tapaan tulospalkkioita rehtoreilleen ja jopa hallintojohtajilleen – nyt kun palkkausjärjestelmä sen salli. Tuulettelin asiaa *Acatiimissa* lokakuussa 2012.

Muistutin aluksi, että opetusministeriö oli jo vuosikaudet pitänyt yritysten käytäntöjä esikuvina yliopistoille, ja niinpä yliopistolaki toi yliopistoihimme monia yritysorganisaatioille tyypillisiä piirteitä. Niitä olen käsitellyt edellä.

Esimerkiksi monimutkaiset ja yliopistoihin huonosti soveltuvat byrokraattiset valvontajärjestelmät vaikeuttivat yliopistojen varsinaista toimintaa eli tutkimusta ja opetusta. Samalla hallinnosta näytti tulleen yliopistojen keskeisin funktio. Tähän linjaan sopi valitettavan hyvin keskushallinnon ja -johdon korostaminen tuloksentehtäjinä, joille maksettiin tulospalkkioita.

Keskushallinnon palkitsemisen symbolinen viesti oli merkittävä. Näin osoitettiin, mitkä olivat yliopiston tärkeimmät ryhmät ja yksilöt. Aikaisemmin, kun professorit ja muut tutkijat sekä opettajat olivat yliopiston kiistatta keskeisimmät toimijaryhmät, vallitsi asiantuntijavalta, joka onkin luonteva valtarakenne ei-kaupallisessa asiantuntijaorganisaatiossa. Yliopistouudistus heikensi asiantuntijavallan roolia yliopistoissa, ja häivytti yliopistojen aikaisempaa ei-kaupallisen sivistyslaitoksen luonnetta.

Ajatus yliopiston ylimmän johdon tulospalkkauksesta oli yliopiston luonteen vastainen. Erityisesti jos johtoa palkittiin yliopiston päätehtävien tuloksista, oltiin täysin hakoteillä. Rehtorit ja hallinto voivat kyllä tasoittaa tutkijoiden ja opettajien tietä – ja niin heidän tuli tehdäkin ilman erityiskannustimia – mutta yliopiston tuloksen tekivät edelleen tutkijat ja opettajat. He eivät kaivanneet erityispalkittuja päällepäsmäreitä, vaan taloudellista ja teknistä apua – sekä kaikelle luovalle työelä elintärkeää työrauhaa.

Keskushallinnon tulospalkkauksen vaikutuksesta hallinto alkaisi käyttää kaikkia vaikutuskeinoja – suostuttelusta aina painostamiseen – saadakseen henkilöstön tuottamaan määrällisesti yhä enemmän tuloksia, joista hallintoa palkittiin. Tulosten laatu oli vaarassa kärsiä tällaisesta välillisestä kannustamisesta, joka oli muutoinkin vahingollista yliopiston tapaisessa ajattelun vapautta korostavassa instituutiossa.

Jos yliopistolla oli varaa maksaa erityispalkkioita, ne tulisi suunnata suoraan todellisille tuloksentehtäjäille, eikä avustavaa tehtävää suorittavalle hallinnolle. Tämä olisi epäilemättä vastenmielistä yliopistojen hallituksille, joiden yritysmaailman jäsenet olivat tottuneet ajatukseen, että ylin johto teki tuloksen. Heille muu henkilökunta oli helposti korvattavaa tykinruokaa, joka vain toteutti annetut käskyt.

Mikäli rehtoreita ja hallintojohtajia haluttiin välttämättä palkita, jokin ylimääräinen voimanponnistus, kuten varojen keruu yliopistoille, voisi oikeuttaa "keräyspalkkioon". Toisten tekemillä töillä ratsastaminen oli epämoraalista.

Yliopistojohdon tulospalkkioiden vahingollisuudesta työyhteisölle antoi hyvän esimerkin Åbo akademien henkilökunnan alkukesän kapina rehtoreiden ja hallintojohtajan tulospalkkioita vastaan. Syntynyt särö henkilöstön ja johdon välillä vaatii varmasti melkoisesti aikaa parantuakseen. Tämän laatuiseen yhteishenkeä rapauttavaan eripuraan ei murrosvaiheessa elävillä yliopistoilla luulisi olevan varaa – eikä myöskään resurssien tarpeettomaan tuhlailuun.

Vieläkin rankinglistoista ja epäonnistuneesta yliopistolaista

Aika ajoin julkisuudessa nousi edelleen esiin ajatus yliopistojemme yhdistämisestä toisiinsa yhdeksi suureksi *Suomen yliopistoksi*. *Helsingin Sanomissa* julkaistiin syksyllä 2012 parikin tällaista mielipidekirjoitusta, joista reagoin toiseen, dosentti Leo Paljärven tekemään ehdotukseen. Hän arveli maamme näin menestyvän aikaisempaa paremmin kansainvälisillä rankinglistoilla.

Mielestäni yliopistojen yhdistämisessä ei voitaisi välttää byrokratian lisääntymistä, vaikka se toteutettaisiin vain paperiorganisaationa – kuten dosentti ehdotti. Tämä olisi haitaksi tutkimukselle ja opetukselle. Yliopistoissamme oli jo ennestään aivan liikaa byrokratiaa.

Ehdotettu tutkimuksen ja opetuksen koordinointi vaatisi uusia hallintoelimiä, mikä aiheuttaisi turhaa rahanmenoa. Toimenpiteen perustelu, menestyminen rankinglistalla, oli sekin epäonnistunut. Rankinglistat olivat lähinnä harmitonta viihdettä, mutta ne muuttivat haitallisiksi, jos niiden annettiin vaikuttaa yliopistojen organisointiin.

Uudelleen organisointi ei yleensä parantanut yliopistojen tutkimuksen ja opetuksen laatua. Yliopistot tarvitsivat menestyäkseen erityisesti kahta asiaa, rahaa ja työrauhaa. Tunnettujen ulkomaisten yliopistojen budjetit olivat aivan toista luokkaa kuin suomalaisten. Lisäksi niissä tutkijat saivat keskittyä rauhassa työhönsä ilman hallinnon häiritsevää väliintuloa.

Tutkimusta ja opetusta oli tietenkin syytä jatkuvasti kohentaa, mutta tämän oli tapahduttava tieteen ja yhteiskunnan tarpeiden pohjalta. Ulkomaisten rankingien kriteerit oli monelta osin laadittu muiden maiden erityisolosuhteita silmällä pitäen. Juuri siksi ne eivät kelvanneet ohjenuoraksi meille.

Tiivistetyksi kritiikiksi yliopistouudistuksesta voisi sanoa *Suomen Kuvalehden* Kirjeitä palstalla marraskuussa 2012 julkaistua kirjoitustani. Sai siihen idean Toimittaja Tuomo Lappalaisen artikkelista *Myttyyn mennyt yliopistouudistus*, jota luonnehdin paikalleen osuneeksi.

Monet olivat arvostelleet vuosikausia yliopistojen muuttamista yritysmaailman mallien mukaiseksi. Yliopistolaki kruunasi tämän kehityksen. Se toi ulkopuoliset

jäsenet hallitukseen. Samalla tutkimuksen ja opetuksen asiantuntemus korvautui talouselämän asiantuntijuudella.

Rehtoreista ja dekaaneista tehtiin riippumattomia "tulostavuuksia" johtajia ja kollegiaalinen laaja-alaisuus väistyi. Byrokratiaa lisättiin muun muassa ottamalla käyttöön ohjausjärjestelmiä, jotka eivät edes toimineet kunnolla. Ne veivät tutkijoiden ja opettajien aikaa joutavaan askarteluun.

Kyselytutkimusten tulokset kertoivat, että suurin osa henkilöstöstä oli tyytymättömän uuteen yliopistoon. Rehtorit ja muut johtajat olivat sen sijaan tyytyväisiä. Kysyin lopuksi, milloin päättäjät havahtuisivat siihen, että uudistus oli kaikkea muuta kuin fantastinen. Tämä viittasi ministeri Jyrki Kataisen suuren innostuksen vallassa esittämään luonnehdintaan uudistuksesta.

Ei niin fantastinen yliopistouudistus

Lämmitin vielä tammikuussa 2013 ”ei niin fantastisen yliopistouudistuksen” teemaa *Kanavassa*. Valtiosihteeri Raimo Sailas oli kritisoinut edellisen numeron kolumnissaan niitä, jotka moittivat yliopistouudistusta. Hän piti kummallisena, että vajaan kolme vuotta vanhasta laista voitiin antaa niin ”tömäköitä” arvioita kuin taannoin *Suomen Kuvalehdessä*. Totesin nyt, että myttyynhän uudistus meni, kuten *Kuvalehti* väitti.

Sailas kirjoitti, että rehtorit olivat etupäässä tyytyväisiä, samoin Professoriliiton johto. Tämähän ei ollut hämmästyttävää, sillä yleensä epäonnistuneen uudistuksen riesat eivät kasaantuneet johdolle, vaan alemmille organisaatiotasolle. Sailas torjui uudistuksen kritiikkiä tutulla väitteellä, että arvostelu kohdistui usein syihin, joilla ei olisi juuri ollut tekemistä itse uudistuksen kanssa, kuten esimerkiksi byrokratia.

Sailas piti selvänä, että lopullisia johtopäätöksiä uudistuksesta ei voitu vielä tehdä. Tosiasia kuitenkin oli, että yliopistojen henkilökunta oli selvästi tyytymättömät uudistukseen. Sailas ei piitannut näistä tuloksista, mutta ei myöskään esittänyt niitä kyseenalaistavaa muuta tietoa.

Arvioitaessa, missä määrin Sailas olisi voinut olla arviossaan objektiivinen, oli syytä muistaa, että uudistus edusti Sailaksen pitkäaikaisen työpaikan valtiovainministeriön vuosikausia ajaman yliopistopoliittisen suuntauksen huipentumaa. Sen ideana oli yliopistojen hallinnon muokkaaminen yritysten tarjoaman mallin mukaiseksi – siis sellaiseksi miten hankkeen ajajat arvelivat yritysten toimivan.

Keskeistä suuntauksen toteutuksessa oli vallansiirto akateemisilta asiantuntijoilta ulkopuolisille maallikoille, joita jouduttiin valitsemaan hallitukseen. Heidän kuviteltiin olevan asiantuntijoita, mutta he olivat sitä yleensä vain yritysten tai muiden ei-akateemisten organisaatioiden osalta.

Uudistus lisäsi tavoitellun yritysmallin mukaisesti yksilöjohtajien päätösvaltaa entisten asiantuntijakollegioiden kustannuksella. Tämä malli soveltui yliopistoihin huonosti, sillä niiden toiminnan tuloksellisuutta ei voitu mitata yksiselitteisellä määrällisellä päätöskriteerillä, taloudellisella voitolla kuten yritysten. Yliopistoissa päätöksiin liittyi vahvoja ja usein erisuuntaisia tieteenalakohtaisia arvotekijöitä. Juuri siksi yliopistoissa olisi tarvittu asiantuntijoiden sovittelevia ryhmäpäätöksiä, eikä suoraviivaista yksilöjohtamista ja maallikkopainotteisia päätöksiä.

Vallansiirto sisäisille yksilöjohtajille ja ulkopuolisille maallikoille oli merkinnyt hallintobyrokratian aseman vahvistumista, sillä kumpikin näistä katsoi tarvitsevänsä omalla tavallaan hallinnon lisääntyvää tukea. Yritysmäisiksi kuvitellut raskaat ohjausjärjestelmät lisäsivät byrokraattien valtaa ja nakersivat samalla tieteen asiantuntijapäätäjien asemaa sekä työrauhaa.

Yliopistouudistuksen perustuminen harhaiseen käsitykseen yliopistoorganisaation ja yrityksen samankaltaisuudesta riitti selittämään sen epäonnistumisen. Tämä oli nähtävissä selvästi jo etukäteen. Katsoin, että nyt, kolmen vuoden kuluttua uudistuksen toteutuksesta, asia oli kirkastunut kaikille muille paitsi hankkeen puuhahenkilöille ja siitä hyötyville.

Valtion niskalenkki tutkimuksesta tiukentui

Kun valtioneuvosto päätti siirtää tutkimusvaroja peukalonsa alle syyskuussa 2013, kirjoitin asiasta *Turun Sanomiin* yllä olevalla otsikolla. Kertasin aluksi taustoja muistuttaen, miten valtio oli vääntänyt niskalenkkiä tutkimuksesta jo pitkään. Tutkimusta ohjattiin ylhäältä muun muassa mittaamalla yliopistojen tutkimuksen määriä. Tämä oli tunnetusti johtanut tutkijoita paineisiin tuottaa nopeasti tutkimustuloksia, mikä tapahtui monesti laadun kustannuksella.

Huippuyksikköjä valitsemalla kammettiin tutkimusta valtiiovallan haluamaan suuntaan, jolloin tieteen autonomia kärsi: kun rahaa jaettiin tietyllä tavalla määritelyihin kohteisiin, juuri niitä tutkittiin. Olivatko ne tieteen kannalta ja muutoinkin niitä ensisijaisia aiheita, on toinen asia.

Viimeksi hallitus siis teki periaatepäätöksen, jolla luotaisiin strategisen tutkimuksen rahoitusväline. Sen käyttöpääoma koottaisiin valtion tutkimuslaitosten, muun muassa Suomen Akatemian ja Tekesin tutkimusmäärärahoista. Rahan käytön suuntaviivoista päättäisi maan hallitus nojautuen valitsemiinsa asiantuntijoihin. Tähän tapaan se "rahoittaisi tutkimusta, jonka tarkoituksena oli löytää ratkaisuja merkittäviin yhteiskunnan haasteisiin".

Lisäksi valtion tutkimuslaitosten määrärahoista oli määrä koota valtioneuvoston yhteiseen käyttöön 30 miljoonaa euroa valtioneuvoston ja ministeriöiden välittömien tietotarpeiden kattamiseen.

Mitä edellytyksiä hallituksella oli valita sellaisia tutkimustarpeita, joista olisi todellista hyötyä? Asiantuntijathan se voi poimia ja ohjeistaa miten halusi. Himas-jupakan muistaen ei olisi ihme, jos tutkimusrahoja tultaisiin heittämään Kankkulan kaivoon. Nämä rahat olisivat poissa tutkimuksesta, jota ainakin ideallitapauksessa suunnattiin ja toteutettiin tieteellisten periaatteiden, eikä poliitikkojen kulloinkin kokemien ”haasteiden” pohjalta.

Vaikka näitä varoja ei otetakaan suoraan yliopistojen budjeteista, hanke vaikuttaisi ennen pitkää myös yliopistojen tutkimukseen ja sen rahoitukseen. Siksi tässä sopi jälleen viitata Turun yliopiston maineikkaan rehtorin, sittemmin kanslerin, Tauno Nurmelan (1907-1985) toteamukseen lukuvuoden avajaisissa vuonna 1966: aina kun julkinen valta tai muut alkuperäiselle universitas -idealle vieraat voimat ovat pyrkineet alistamaan yliopiston palvelemaan omia todellisia tai kuviteltuja päämääriään, ne ovat kääntyneet ihmistä, yhteiskuntaa, ihmiskuntaa ja loppujen lopuksi itseäänkin vastaan.

Edellä kuvatuissa valtion hankkeissa tuntui olevan juuri Nurmelan tarkoittamaa pyrkimystä alistaa tutkimus palvelemaan hallituksen ”omia todellisia tai kuviteltuja päämääriä”. Kuinkahan siinä tulisi käymään? Toivoa sopi, että ainakin hallituksen näin ottama usin niskalenkki tutkimusrahoituksesta osoittautuisi yhtä voimattomaksi kuin pääministeri Jyrki Kataisen ylistämä EU:n niskalenkki markkinavoimista.

Yliopistojen tulosohejaus ei toiminutkaan

Vuoden 2014 alussa tarkastettiin Turun yliopiston Porin yksikössä Kirsi-Mari Kallion väitöskirja *Ketä kiinnostaa tuottaa tutkintoja ja julkaisuja liukuhihnapeeriaatteella?* Sen tulokset osoittivat, että yliopistojen tulosohejauksessa oli parantamisen varaa. Kirjoitin tästä mielipiteen *Turun Sanomiin* otsikolla *Yliopistojen tulosohejaus ei toimi*.

Tulosohejaus ja siihen liittyvä suorituksen mittaaminen olivat olleet yrityksissä käytössä jo pitkään. Hyvästä suorituksesta palkittiin ja huonosta ehkä rangaistiin. Vaikutti reilulta. Tulosohejauksen ongelmana yliopistoissa oli kuitenkin se, että ne olivat kovin erilaisia yhteisöjä kuin yritykset.

Yritys pyrki tuottamaan taloudellista voittoa, mutta yliopisto tavoitteli tietoa ja sivistystä, joita ei voida rahassa mitata. Yritys hankki pääomaa tehdäkseen sen avulla lisää rahaa, yliopiston rahoituksen avulla tuotettiin tutkintoja ja tieteellisiä tutkimustuloksia tieteen ehdoin. Logiikat poikkesivat siis ratkaisevasti toisistaan.

Ei ollut yllättävää, että Kallion tulosten mukaan suoritusmittarit ja tulosohejaus eivät istuneet saumattomasti yliopistoihin. Opetus- ja kulttuuriministeriön yliopistoille asettamat tavoitteet eivät olleet ristiriidattomia, ja niiden mittaaminen oli vaikea suorittaa objektiivisesti. Vaarana oli, että ajaututtiin mekaaniseen tulosten ja suoritusten tavoitteluun – itse asiassa oli jo ajaututtu.

Kallion mukaan yliopistoissa sekä laadullinen että määrällinen arviointi olivat jossain määrin epäonnistuneita. Mittarit eivät aidosti kannustaneet työntekijöitä. Niiden vaikutukset työmotivaatioon ja yliopistouran houkuttelevuuteen olivat enemmistön mielestä kielteisiä. Työssä koettu stressi ja erityisesti paine julkaista ovat selkeästi lisääntyneet. Tutkijat pyrkivät yhä lisääntyvässä määrin arvottoman nollatutkimuksen tekemiseen, sillä siitä saa nopeasti järjestelmän vaatimia tuloksia.

Yliopistojen henkilökunnan selkeän enemmistön mielestä tulosohejaus ei toiminut käytännössä. Syitä olivat ainakin väärennetyt mittarit, järjestelmän kyvyttömyys palkita hyvistä suorituksista, yliopistotyön sisäisesti motivoitunut luonne, eli motivaatioon oli vaikea vaikuttaa ulkoisin kannustimin. Edelleen mainittiin yleisesti tulosohejuksen aiheuttama epäterve kilpailu henkilökunnan kesken sekä byrokratia ja liiallinen paperityö.

Loppupäätelmäni oli:

" Yliopistojen työn luonne onkin monin tavoin ristiriidassa tulosohejuksen ideologian kanssa. Ei siis ole ihme, että yliopistotyöntekijöiden selkeä enemmistö on tuominnut tulosohejuksen epäkelvoksi. Jos valtiovallan ja yliopistojen edustajat olisivat viisaita, ne käynnistäisivät perusteellisen yliopistohallinnon ja sen järjestelmien remontin. Tosin tämä ei vaikuta erityisen todennäköiseltä, sillä suomalaisen hallintoperinteeseen ei kuulu kovin nopea tehtyjen virheiden tunnustaminen ja niistä oppiminen."

Pitkään kritisoimani uudistukset oli toteutettu yliopistoissamme suunnitelmien mukaisesti kompromisseja tekemättä. Sain kuitenkin tiettyä tyydytystä vähitellen kertyneestä – sinänsä valitettavasta – empiirisestä tiedosta, jonka mukaan uudistukset eivät johtaneetkaan yliopistoissa sellaiseen onnellisuuden tilaan kuin päättäjät ja hankkeen henkiset tukijat olivat tavoitelleet.

Nämä tahot jatkoivat selittelyään yliopistouudistuksen hienoudesta piittaamatta sen ongelmista kertovista tutkimustuloksista. Tämä asenne ei ihmetyttänyt, sillä aikaisempien kokemusten perusteella oli melko ilmeistä, että meillä päättäjät eivät hevin myöntäneet olleensa väärässä, vaikka epäonnistuminen näytti monien mielestä varsin ilmeiseltä – niin kuin oli asianlaita tässäkin tapauksessa.

Seuraavassa luvussa kynäni kärki suuntautuu aivan toiselle yhteiskunnan sektorille kuin yliopistoihin, nimittäin talouselämään. Epäkohtia riitti sielläkin ruodittaviksi. Jos yliopistomaailma oli sopiva kohde yliopistourani johdosta, niin myös yritysmaailma tuntui luontaiselta kohteelta, sillä olinhan opiskellut, opettanut ja tutkinut liiketaloustiedettä ja sen osa-aluetta laskentatointa vuosikymmenien ajan.

5 REUNAHUOMAUTUKSIA YRITYSMAAILMAN MENOON

5.1 Yritysskandaaleja ja vastuutonta liiketoimintaa

Liike-elämän moraalistako oppia?

Yritysmaailman toiminnassa esiintyi jatkuvasti piirteitä, joista kriittinen kirjoittaja löysi jutun juurta. Näkyvin kipupiste lienee 2000 -luvun ensimmäisen vuosikymmenen aikana ollut yritysjohton palkitseminen, jota toteutettiin aluksi niin sanottujen optiosopimusten turvin. Otan luvussa 51 palkitsemista yleisemmän näkökulman tarkastelemalla vastuullisuuden puutetta ja erityisen sen kärjistyneitä tapauksia, joita julkisuudessa kutsuttiin yritysskandaaleiksi. Siirryn luvussa 52 optiokeskusteluun, sillä se muodosti oman erityisalueensa liiketoiminnan vastuullisuuteen liittyvässä ongelmakentässä.

On jossakin määrin makuasia, milloin jokin epäkohta saavutti skandaalina pidettävät mittasuhteet. Joitakin karkeimpia optiotapauksia voisi hyvin nimittää skandaaleiksi, mutta noudatan tässä julkisuudessa yleisesti käytettyä ilmiöiden luokittelua ja terminologiaa.

Tammikuussa 2000 toimittaja Antti Blåfield analysoi *Helsingin Sanomien* kolumnissaan liiketoiminnan ja huippu-urheilun moraalialia sekä päätyi siihen, että huippu-urheilun tulisi ottaa oppia liike-elämästä. Hän perusteli liike-elämän moraalisuutta toteamalla, että yrityksillä ei voitontavoittelunsa ansiosta ollut varaa olla ottamatta huomioon yleisön moraalisia reaktioita.

Myönsin tämän todeksi, mutta kysyin oliko se välttämättä osoitus moraalista. Katsoin yritysten reagoinnin muiden esille nostamiin moraalikysymyksiin olevan pikemminkin voitontavoittelusta johtuvaa sopeutumista tosiasioihin. Aito moraalinen ajattelu kumpusi yksilön ja organisaation sisäisistä moraaliarvoista, ja niitä toteutettiin ulkoisista paineista riippumatta, lähinnä niiden itsensä vuoksi ja vapaaehtoisesti.

Erityisesti suuryritykset pitivät ohjenuoranaan osakkeenomistajien hyvinvointia, jota mitattiin yrityksen osakkeiden pörssikursilla. Tämän tavoitteen johdosta monet moraali-ongelmat sivuutettiin silloin, kun se vain oli mahdollista, mikäli niiden huomioon ottaminen olisi heikentänyt yrityksen taloudellista tulosta. Moraalikysymykset eivät siis juurikaan vaikuttaneet päätöksentekoon niin kauan, kuin niiden sivuuttaminen ei tulisi julkisuuteen. Usein vielä silloinkin kun moraalisesti arveluttava asia nousi esiin, sitä yritettiin puolustaa, jos se oli riittävän merkittävä osakkeenomistajien edun näkökulmasta.

Näkyvimpinä tuote-esimerkkeinä tästä luetteloin tupakan, geenimanipuloidut tuotteet, väkivaltaviihteen ja brittiläisen naudanlihan (hullun lehmän tauti oli silloin ajankohtainen asia). Myös optiokeskustelu oli sopiva esimerkki. Vasta sitten kun meillä havaittiin yleisen mielipiteen arvostelevan voimakkaasti optiokäytännön, niitä ryhdyttiin – tosin vain jossakin määrin – kohtuullistamaan ja saajien piiriä laajentamaan. Syynä oli se, että yleisen mielipiteen voima alkoi uhata yritysten imagoa ja sitä kautta osakkeenomistajien etuja. Myöhemmin kävi ilmi, että tämä käsitykseni oli liian optimistinen. Kohtuuttomat palkitsemiskäytännöt sen kun jatkuivat.

Viittasin lopuksi eräänlaisena ”lieventävänä asianhaarana” talouselämän rau-taisiin lakeihin, jotka yksinkertaisesti pakottivat johtajat toimimaan ainakin lyhyellä tähtäyksellä yleisiä moraalikysymyksiä liiemmästi etukäteen pohdiskelematta. Blåfieldin esiin nostama mekanismi eli yleisen mielipiteen vaikutus saattoi olla lainsäädännön ohella ainoa toimiva tapa muuttaa liike-elämän moraalialia. Voi vain toivoa, että aloite tulisi yhä useammin yritysten ja yritysmaailman sisältä, ennen ulkoista pakkoa – mikä vaatisi tosin sukupolven vaihdosta. Oli myös aihetta ottaa hieman ”syyllisyyttä” kauppakorkeakoulujen piikkiin, joilla oli asiassa tietty haaste niiden kouluttaessa uusia johtajasukupolvia.

Myöhemmin kävi ilmi, että yritysskandaalien lisäksi tuli päivänvaloon myös urheilumaailman doping- ja muitakin skandaaleja. Kyyninen tai pikemminkin realistinen tarkkailija voisi aprikoida, ottivatko urheilujohtajat ja -valmentajat sittenkin Blåfieldin ehdottamaan tapaan oppia yritysmaailmasta. Tosin siinä ei luultavasti mitään neuvoja tarvittu, sillä samaan tapaan kuin yritysmaailmassa, myös urheilussa ainakin heikkomoraaliset ja ylimitoitettun kunnianhimon omaavat johtajat pyrkivät voittoon lähes keinoja kaihtamatta. Toisin sanoen voiton maksimointi näytti joskus yhdistävän näitä kahta elämänalaa.

Yritysten arvot ja moraalit kevyitä Björn Wahlroosin puntarissa

Kirjoitin *Tilintarkastus-Revision* -lehdessä (Pihlanto 2004) vastuullisen liiketoiminnan ideasta keskittyen erityisesti yritysskandaaleihin. Käsittelin muun muassa ruotsalaisen vakuutusyhtiö Skandian tapausta ja ehdotin *homo economicuksen* tilalle todenmukaisempaa käsitystä ihmisestä. Tarjosin myös nykyisen omistaja-

ja johtajakeskeisen optio- ja neljännesvuosiajattelun tilalle vanhaa kunnan sidosryhmäteoriaa täydennettynä eettisellä näkökulmalla:

”Yhdysvalloissa on lämmitetty vanha pohjoismainen sidosryhmäteoria uudelleen stakeholder theoryn nimellä, mutta se ei liene yleisesti vaikuttanut yritysjohdon ajatteluun ja käytäntöihin. Joissakin tapauksissa se näyttää unohtuneen Pohjoismaissakin. Kuitenkin juuri sidosryhmäteoria ryyditettynä sopivalla annoksella yritysetiikkaa tarjoaisi ajattelun välineen, jolla yritysmaailmaa olisi mahdollista ryhtyä tervehtyttämään.”

Kokonaisvaltaista ihmiskäsitystä (ks. luku 21) ei tässä artikkelissa mainittu, mutta tarkkaavainen lukija saattoi havaita kaikuja siitä yksilöllisen maailmankuvan ja situationaalisuuden käsitteiden muodossa. Lopuksi seurasi jälleen suositus ihmistä ja etiikkaa koskevan opetuksen lisäämisestä kauppakorkeakouluissa ja muissakin kaupallisissa koulutusyksiköissä.

Joulukuussa 2004 pohdiskelin *Turun Sanomien* mielipidesivulla kuka asetti osakeyhtiön *arvot ja tavoitteet*. Idean tähän antoi aikaisemmin samassa lehdessä julkaistu konsernijohtaja Björn Wahlroosin haastattelu. Hän totesi, että osakeyhtiöllä olivat ne arvot ja moraalit, jotka omistajat sille antoivat, ja että omistajat halusivat nimenomaan tuottoa sijoitukselleen. Pidän tätä muiden sidosryhmien roolin unohtavaa näkemystä yksipuolisena ja päätin juttuni seuraavasti:

”Tämä nykyisin niin yleinen tapa luonnehtia osakeyhtiötä pelkäsi omistajien rahantekovälineeksi sopii kyllä osakemarkkinoilla toimivalle spekulantille, joka siirtää rahansa aina tuottoisimpaan kohteeseen kantamatta huolta mistään muusta kuin omasta sijoituksestaan. Sen sijaan näin kapeakatseinen näkemys vaikuttaa oudolta yritysjohtajien ja yritystoiminnan yleisistä toimintaedellytyksistä kiinnostuneiden esittämänä.”

Vastuullista liiketoimintaa peilaavassa *Helsingin Sanomien* mielipiteessä (lokakuu 2005) peräänkuulutin uutta, nykyistä vastuullisempaa johtajapolvea, joka ottaisi muidenkin sidosryhmien kuin omistajien ja johdon edut huomioon.

”Yritykseen työsuhteessa olevista vain johto pääsee nauttimaan eduista, jotka eräissä tapauksissa ylittävät räikeästi kohtuuden rajat. Sinisilmäisen eettisen ajattelun ja sidosryhmävastuun täydellisesti laiminlyövä liiketoiminnan väliin mahtuu alue, jolla yritysjohto voi harjoittaa tiettyä vastuullisuutta. Johdon olisi mahdollista punnita jopa kriisitilanteessa omistajien ja muiden sidosryhmien etuja sekä päätyä kompromissiin, joka ei lyö täysin korville minkään sidosryhmän etua.”

Toivo olisikin asetettava uuteen ajattelultaan eettisempään yritysjohtajien, omistajien ja rahoitustutkijoiden sukupolveen, joka näkisi nykyiselle menolle kohtuullisempia vaihtoehtoja. Tällaisesta ei ollut tosin vielä mitään merkkejä näkyvissä, ja haaste olikin heitettävä erityisesti opetus- ja tutkimuslaitoksille. Myös jatkuva julkinen keskustelu voisi vähitellen muuttavan asenteita – sillä ihmisten asenteistahan tässä oli kysymys, ei vääjäämättömästä luonnonlaista.

Tartuin jälleen konsernijohtaja Björn Wahlroosin näkemykseen yritysten moraalista syyskuussa 2008 *Turun Sanomien* kirjoittajavieras-palstalla. Wahlroos oli julkisessa esitelmässään todennut, että yrityksillä ei voinut olla moraalialia – vain omistajat saattoivat ottaa moraalisia kantoja. Yritysten tehtävänä oli ainoastaan tuottaa mahdollisimman paljon varallisuutta omistajilleen. Tämä kannanotto herätti julkisuudessa paljon kommentteja, mutta yllättävän vähän analyttistä kriittikää.

Voi kysyä, eikö yritysten (tai pikemminkin niiden toiminnasta vastaavien yritysjohtajien) tarvinnut noudattaa moraalialia eli oikeaa ja väärää koskevia toimintasääntöjä. Tätä moni oli epäillytkin yritysmaailmaa leimannutta ahneutta ihmetellessään. Vaikka moraalialia oli, kuten Wahlroos tähdensi, yksilöiden ominaisuus, yritysjohtajat olivat moraalialisesti vastuullisia yksilöitä siinä kuin omistajatkin. Wahlroosin kannanotto suorastaan halvensi yritysten johtamista ammattina, kun hän näytti olettavan, että sitä voidaan harjoittaa ilman sen kummempaa moraalialia – ellei johtaja sattunut olemaan samalla omistaja.

Räväkkyuden tavoittelussaan Wahlroos selvästikin ampui jälleen kerran ohi maalin, hänen nostettuaan omistajat yrityksen tärkeimmäksi sidosryhmäksi. Mikäli yrityksen johto valvoi vain omistajien etua tuottamalla heille moraalialia piittaamatta ”mahdollisimman paljon varallisuutta”, loukattiin helposti muiden sidosryhmien etuja. Niiden huomioon ottaminen – laajemmin kuin lait vaativat – koituisi kuitenkin lopulta myös omistajien hyödyksi, sillä jos yritys toimii räikeästi ”vähemmän tärkeiden sidosryhmien” etujen vastaisesti, nämä kyllä ”rokottivat” yritystä kukin omalla tavallaan.

Päätin kirjoitukseni selitykseen Wahlroosin toiminnan taustoista ja hänen kannanottonsa seurauksista:

”Olisiko Björn Wahlroosin ajattelua hämärtänyt julkisuushakuisuuden lisäksi hänen kaksoisroolinsa johtajana ja omistajana? Vaikka Wahlroos puhunee lähinnä omasta puolestaan, hänen tapaisensa liike-elämän kellokkaan vapaaehtoinen leimautuminen yritysten ahneuden ja piittaamattomuuden kannattajaksi saattaa tehdä karhunpalveluksen koko yritysmaailmalle ja samalla myös yhteiskunnalle.”

Myös Wahlroosin rahoitustutkijan tausta saattoi selittää jotakin hänen kannanottoistaan: hän näytti ottaneen rahoitusteorian mallimaailmasta tutun osakkeiden

pääoma-arvon mahdollisimman korkean tason tavoittelun vakavasti ja olettaen sen toimivan myös reaali maailmassa. Tätä maksimointitavoitettahan hänen määrittelemänsä yritysten tehtävä – ”tuottaa mahdollisimman paljon varallisuutta omistajilleen” – selkokielellä tarkoitti.

Vastuuttomuus ja tehokkuusajattelu tekivät tuhojaan

Yritysten yhteiskunnallisen vastuun pariin palasin helmikuussa 2008 *Kauppalehden* palstoilla. Teema tuli ajankohtaiseksi kun StoraEnso sulki tehtaansa Kemijärvellä ja Nokia Saksan Bochumissa. Koska näistä toimenpiteistä seurasivat mitattavat työvoiman irtisanomiset, ne aiheuttivat kiivaita vastalauseita niin Suomessa kuin Saksassakin.

Viittasin jälleen vanhaan teemaani muidenkin sidosryhmien kuin omistajien huomioon ottamisen tarpeesta. Konsernijohtaja Björn Wahlroosin nimi tuli tässäkin esiin, sillä hänen näkemyksensä osakkeenomistajista ainoana tahona, jolle pörssiyrityksen johto on vastuussa, oli kaikessa kärjistyneisyydessään hyvin tunnettu.

Yhteiskunnassa vallitsi eräitä käytäntöjä ja tapoja, joilla ei ollut lain velvoittavuutta, mutta silti pörssiyrityksen johdon kannatti yleensä noudattaa niitä. Yleisesti ottaen ne kertoivat, että muitakaan sidosryhmiä, esimerkiksi henkilöstöä, ei ollut viisasta kohdella tavalla, joka koettiin epäoikeudenmukaiseksi. Usein näiden käytäntöjen – eli yhteiskunnallisen vastuun – noudattaminen koitui ainakin pitkällä aikavälillä myös omistajien eduksi, koska kaikkien sidosryhmien suojeleminen yritykseen paransi liiketoiminnan harjoittamisen edellytyksiä. Oppikirjoista tuttu satisfiointi eli tyydyttävän tuloksen tavoittelu sopisi vastuullisille yrityksille paremmin kuin voiton maksimointi.

Päätinkin juttuni suosittelemalla pörssiyrityksien johtajille kohtuullisuutta ja varoittamalla heitä laiminlyötyjen sidosryhmien edustajien reaktiosta.

”Työntekijöiden ja yhteiskunnan kärsimien tappioiden lisäksi toimenpiteistä saattaa kuitenkin koitua menetyksiä myös kyseisille yrityksille ja niihin pitemmällä aikahorisontilla sijoittaneille omistajille. Varsinkin Nokian tapauksessa epäoikeudenmukaisesti kohdellut sidosryhmät ja myös asiakkaat saattavat ryhtyä toimenpiteisiin, jotka levitessään aiheuttavat yllättäviä imago- ja myös taloudellisia tappioita yritykselle. Näiden vaikutusten arvioinnin yritys ilmeisesti unohti tehtaansa lakkautuslaskelmia laatiessaan.”

Myöhemmin kävikin ilmi, että Bochumin operaatio maksoi Nokialle melkoisesti, sillä irtisanotuille jouduttiin maksamaan tuntuvat korvaukset. Lisäksi yhtiölle koituvat ilmeisen mittavat imagotappiot.

Yritysten yhteiskunnallisesta vastuusta ja työelämän huonontumisesta oli kysymys myös marraskuussa 2009 *Helsingin Sanomissa* julkaistussa mielipiteessäni. Tunnetusti työelämän oli koettu kehittyvän yhä vaativammaksi ja psyykkisesti rasittavammaksi. Eräänä oireena tästä kehityksestä oli Rautaruukki Oyj:ssä tapahtunut epätavallinen itsemurhien kasautuma, jonka syyksi väitettiin uusia työvuorojärjestelyjä.

Yrityksissä oli yleisesti toteutettu huomattavia tehostus- ja kustannusten karsimistoimenpiteitä. Tarkoitus oli usein ajaa nimenomaan osakkeenomistajien etuja, sillä näillä toimenpiteillä oli taipumusta nostaa yrityksen tulosta ja osakekursia – tosin vain tilapäisesti. Yritysten johtoa oli tällaiseen houkuteltu erilaisten kannustinjärjestelmien avulla, jotka tarjosivat heille mahdollisuuden rikastua kurssinnoususta.

Tämän yksipuolisen tehokkuusajattelun haitat olivat sitten kaatuneet työntekijöiden niskaan irtisanomisina, hankaloituneina työprosesseina ja ikävinä työaikoina. Näin sivuutettiin se tosiasia, että omistajien ja johtajien lisäksi myös alemmat toimihenkilöt, työntekijät ja monet muut ryhmät olivat yrityksen toiminnan kannalta välttämättömiä sidosryhmiä.

Lopuksi viittasin sidosryhmätasapainon saavuttamisen ja säilyttämisen tärkeyteen:

”Jos omistajien ja johtajien etuja ajetaan tähän tapaan yksipuolisesti muiden kustannuksella, yrityksen toiminta alkaa ennen pitkää kangerrella. Ellei järkkynyttä sidosryhmätasapainoa aleta tosissaan tavoitella alkavat myös omistajien ja johtajien edut lopulta kärsiä. Tämä olisi syytä oivaltaa ennen kuin se on aivan ilmeistä. Huolestuttavia signaaleja on jo tarpeeksi näkyvissä.”

Koskettelin vielä yritysmaailman vastuuttomuuden teemaa ahneutta koskevassa kirjoituksessani *Helsingin Sanomissa* tammikuussa 2010. Pidin osinkoverotuksen alhaisuutta vaativia näkemyksiä – esimerkiksi kriittisiä puheita osinkojen kahdenkertaisesta verotuksesta – eräänä ahneuden osoituksena.

Tartuin osinkojen verotuksen yhteydessä säännöllisesti esiin tuotuun argumenttiin, että osinkojen verottaminen merkitsi kahdenkertaista verotusta. Tämä ajatus tietenkin viittasi siihen, että yritys maksoi ensin voitostaan veroa, ja osakkaat sitten puolestaan heille jaetuista osingoista.

Näiden kahden veronmaksun tulkitseminen kahdenkertaiseksi verotukseksi ei ottanut huomioon sitä, että yhtiö ja sen osakas olivat eri oikeushenkilöitä ja eri verosubjekteja. Varsinkin suurissa pörssiyhtiöissä yhtiö ja osakas olivat hyvin etäällä toisistaan. Sen sijaan perheyhtiön ja sen omistajan voitiin katsoa olevan taloudellisesti hyvin lähellä toisiaan – jos sille haluttiin panna painoa asiassa.

Kaikissa vastaavissa tapauksissa ”kahdenkertaista” verotusta ei kuitenkaan pidetty outona ilmiönä. Perintöverotus oli aivan samoilla kriteereillä kahdenkertais-

ta kuin osinkoverotuskin. Miksi siis katsottiin kohtuulliseksi, että esimerkiksi lapset joutuivat maksamaan perintöveroa sellaisesta omaisuudesta, josta heidän vanhempansa olivat jo aikanaan maksaneet vaikkapa tuloveron?

”Verolainsäädäntömme ei vaikuta tässä valossa johdonmukaiselta. Selitys lie-
neekin lähinnä fiskaalinen. Toisin sanoen valtion on kerättävä tuloja sieltä,
mistä niitä helpoimmin saa. Samalla perusteella voidaan siis puoltaa osinkotu-
lojenkin verotusta. Toinen vaihtoehto on poistaa sekä osinkojen että perinnön
”kahdenkertainen” verotus kokonaan.”

Eettistä kompuointia sähköyhtiöissä ...

Loppuvuodesta 2011 sattui maassamme harvinaisen kova myrsky, jonka johdosta sähköjakelu keskeytyi varsinkin Etelä- ja Lounais-Suomessa laajalti pitkäksi aikaa. Etsin *Kaupparehdessä* tammikuussa julkaistussa kirjoituksessani syitä tuhoihin ja hitaaseen korjaustyöhön erityisesti sähköyhtiö Fortumin toiminnasta pörssiyhtiönä. Herätin kysymyksen, oliko pörssiyhtiömuoto oikea yhteiskunnan kannalta elintärkeää peruspalvelutehtävää suorittavalle yhtiölle. Kielteinen vastaus tähän oli varsin lähellä.

Vaikka myrskyjen voimakkuus olisi mahdollisesti lisääntynyt ilmastonmuutoksen seurauksena, oli vaikea hyväksyä sitä, että sadattuhannet taloudet joutuivat olemaan ilman sähköä päivä- ja osa jopa viikkokausia.

Mikä siis oli muuttunut ilmaston ohella? Aivan ilmeisesti sähköyhtiöllä oli korjaus- ja raivausmiehistöä liian vähän huipputarvetta ajatellen. Miehistön määrä oli mitoitettu jotakin normaalitasoa varten, koska se tuli taloudellisesti edullisemmaksi. Siten kustannukset näyttivät sanalleen yhtiön ratkaisun, eikä suinkaan palvelun häiriötön sujuminen.

Oli myös helppo havaita, että puiden annettiin kasvaa liian lähellä sähkölinjaa, eli yhtiö oli laiminlyönyt hakkuita ja tyytynyt liian kapeaan puuttomaan vyöhykkeeseen. Selitys oli epäilemättä sama kuin edellä: puiden kaadot aiheuttaisivat kustannuksia. Samoin kustannusten minimointitavoite oli estänyt sähköjohtojen sijoittamisen maan alle.

Koska sähköyhtiöön oli vaikea saada yhteyttä vahinkoilmoituksen tekemiseksi, voi epäillä, että myös tietoliikenneyhteydet oli mitoitettu jotakin ”normaalitalannetta” ajatellen – tietenkin kustannussyistä.

Luonnollisesti myös valtion kokonaan omistamalla palveluorganisaatioilla saattoi olla tarvetta kustannusten leikkauksiin, mutta näiden yhtiöiden tärkein sidosryhmä oli kuitenkin asiakaskunta. Pörssiyhtiöissä näyttivät tärkeimmiksi muodostuneen osakkeenomistajat ja johtajat. Kumpikin ryhmä kaipasi ennen kaikkea hyviä vuosituloksia ja korkeita osakekursseja – omistajilla olivat mielessään myyntivoitot ja osingot, johtajilla bonukset.

Siten kummankin ryhmän edun mukaista oli leikata kustannuksia kaikin mahdollisin keinoin. Tämän politiikan seurauksena yllättävässä kriisitilanteessa yhtiön perustehtävä jäi hoitamatta – tai se hoidettiin kehitysmaatasoisella tavalla.

Tässä tilanteessa valtiovallan olisikin ryhdyttävä toimenpiteisiin, jotka turvasivat jatkossa kansalaisten oikeudet perustarpeittensa tyydyttämiseen tältä osin. Ministerien tulisi olla ensisijaisesti kansalaisten asialla, eikä yhtiöiden.

Tätä kirjoitusta voi pitää samaan sarjaan kuuluvana kuin edellä siteerattuja vastuutonta liiketoimintaa käsitelleitä mielipiteitä. Myrskytuhojen tapaus oli konkreettinen esimerkki siitä, mitä vahinkoa yritykselle ja yhteiskunnalle voi aiheutua keskittymisestä osakkaiden ja johtajien etujen ylikorostuneeseen vaalimiseen. Yleensä tällaisesta toiminnasta syntyviä vahinkoja oli huomattavasti vaikeampi osoittaa kuin sähköyhtiön tapauksessa.

Sittemmin sain omakohtaisen kokemuksen kautta tietää, että Fortum oli siirtänyt vastuun sähkölinjalla kasvavan puun kaatamisesta maanomistajalle – ainakin jos se kasvoi maanomistajan asuintontilla. Miten tällainen säännös oli voitu hyväksyä?

... ja osuuspankissa

Niin ikään *Kauppalehdessä* julkaistiin lokakuussa 2012 mielipiteeni tapauksesta, jossa yrityksen eettinen ajattelu ei ollut kohdallaan. EU:n piirissä oli herätetty ajatus rahoitusmarkkinaverosta, jolla kerättäisiin rahoitustransaktioista veroja. Sen tarkoituksena oli muodostaa rahastopuskuri tulevien pankkikriisien torjumiseksi.

Ajatus herätti rahoitusalan toimijoiden ankaran lobbauskampanjan, jolla se leimattiin mahdottomaksi ja vahingolliseksi. Pääargumentti oli veronalaisten toimenpiteiden siirtäminen sellaisiin maihin, joissa veroa ei peritty – esimerkiksi Ruotsiin.

Kauppalehdessä oli kerrottu, että suunnitteilla olevan veron kiertäminen ei tulisi tällä tavalla onnistumaan – ainakaan silloin, kun asiakas asui Suomessa tai muussa veron hyväksyneessä maassa. OP-Pohjolan pääjohtaja Reijo Karhinen – Turun kauppakorkeakoulun kasvatteja muuten – oli esittänyt julkisuuden uhkausten siirtää mainitulla tavalla toiminnot verovapaaseen maahan. Kritisoin tätä uhkausta ja arvelin uhkauksen valuneen hukkaan. Siitä aiheutui vain pankin maineen menetys yleisön ja päättäjien silmissä. Samalla paljastui ristiriita Pohjola-konsernin arvojen ja eettisten sääntöjen sekä käytännön toiminnan välillä.

Pohjola-konsernin toimintaa ohjasivat verkkosivulla olevan tiedon mukaan arvot, jotka osaltaan toimivat myös eettisenä ohjeistuksena. Konsernin arvot olivat ihmisläheisyys, vastuullisuus ja yhdessä menestyminen. Eettistä toimintaa ohjasivat lisäksi eturistiriitatilanteiden hallintaa tukevat periaatteet. Periaatteet sisälsivät lähempiä määräyksiä ja ohjeita muun muassa hyvän tavan noudattamisesta.

Pankin uhkaamaa liiketoiminnan siirtämistä verovapaaseen maahan ei voinut parhaalla tahdollakaan pitää eettisesti kestäväenä, hyvän tavan mukaisena ja vastuullisena toimenpiteenä. Sitä olikin pidettävä valitettavana esimerkkinä siitä, miten ylevät periaatteet ja käytäntö eivät vastanneet toisiaan. Tunnetusti erilaisissa organisaatioissa juhlapuheet ja käytännön toiminta olivat hyvin usein aivan eri maailmoista.

Pohjola-konsernin eettisissä ohjeissa mainitut vastuullisuus ja yhdessä menestyminen saattaisivat toteutua veroja välttelemällä lähinnä osakkeenomistajien kannalta. Sen sijaan pankin asiakkaat eivät voine mieltää tätä toimintaa tervetulleeksi ”yhdessä menestymiseksi”. Päinvastoin oli mahdollista, että monet asiakkaat harkitsisivat talletustensa siirtämistä muihin pankkeihin, jos uhkaus toteutettaisiin.

OP-Pohjola oli myös antanut ymmärtää, että liiketoiminnan siirtäminen vaikkapa Ruotsiin veisi Suomesta työpaikkoja. Siirron oli sanottu toteutuvan tarvittaessa ”yhdessä yössä, napin painalluksella”. Oli kuitenkin vaikea uskoa siirron heijastuvan työtilanteeseen Suomessa, jos se olisi näin helppo toteuttaa. Nappia voisi kaikei painaa täälläkin.

Arvelin, että mikäli pankki jatkaisi uhkaamillaan linjoilla, sen seuraavana operaationa saattaisi olla sopivien liiketoimintojen siirtäminen veroparatiiseihin. Suomalaiset pankit olivat selvinneet finanssi- ja velkakriisissä suhteellisen puhtain paperein, verrattuna niiden euromaiden pankkeihin, joita nyt tuettiin ja taatiin veronmaksajien varoilla (näihin kriiseihin syvennyn luvuissa 5 ja 7). Tosin oman pankkikriisimme aikoihin suomalaisetkin pankit joutuivat turvautumaan yhteiskunnan apuun. Niinpä olisi odottanut, että suomalaiset pankit olisivat varjelleet mainettaan paremmin osoittamalla toimissaan yhteiskuntavastuuta.

Muutaman päivän kuluttua *Kauppalehdessä* julkaistiin OP-Pohjolan pääjohtajan laaja haastattelu tämän johtamisperiaatteista. Samalla todettiin, että eräät kokivat pääjohtajan lausunnon liiketoimintojen siirtämisestä ikävänä uhkailuna. Pääjohtajasta se oli vain tosiasioiden tunnustamista, johon näkemys tulevasta perustui. Itse asiassa pääjohtaja kuitenkin yritti päättäjiä uhkailemalla muuttaa tulevia ”tosiasioita” toiseksi.

Seuraavassa luvussa siirryn paljon huomiota ja keskustelua herättäneen vastuuttoman liiketoiminnan muodon eli runsaskätisten optioiden ja muiden eettisesti arveluttavien johdon palkitsemistapojen tarkasteluun.

5.2 Optiot: perusteetonta tulonsiirtoa johtajille

Optiojärjestelyjen perusteet ontuivat

Tammikuussa 2001 puutuin *Helsingin Sanomissa* yritysten johtajiensa kanssa tekemien optiosopimusten perusteluihin todeten niiden ontuvan. Optiopalkitsemisen avulla uskottiin saatavan johto sitoutetuksi yritykseen, ja panostamaan yrityksen pörssikurssin nousuun. Lisäksi pätevistä johtajista ei katsottu voitavan kilpailla ilman houkuttelevia, johtajille tuottoisia optiojärjestelyjä. Ulkomaisten sijoittajienkin sanottiin edellyttävän johdon optioita.

Esitin joidenkin rahoituksen asiantuntijoiden alkaneen kallistua näkemykseen, että tutkimuksin ei ollut kyetty osoittamaan optioiden hyödyllisyyttä osakkeenomistajien kannalta. Moni katsoikin, että yritysjohtajat joutuivat ilman erityiskorvauksia ponnistelemaan kaikkensa säilyttääkseen työpaikkansa. Lisäksi johtajat saattoivat tehdä työnsä parhaalla mahdollisella tavalla myös pelkästä kunnianhimmasta ja palkkansa ansaitakseen.

Horjutin edelleen hyvin yleistä uskoa optiosopimusten sitouttamisvaikutukseen. Jos johtajalle tarjottiin optiosopimus, joka oli lunastettavissa esimerkiksi viiden vuoden kuluttua, se ehkä sitoutti hänet yritykseen juuri viideksi vuodeksi. Toisaalta kilpailija saattoi ostaa johtajan jo sitä ennen vielä houkuttelevammalla tarjouksella. Sitouttamisvaikutuksen rajallisuus ilmeni myös tilanteessa, jossa optiosopimus oli tehnyt johtajasta niin rikkaan, että hän ei ollut enää riippuvainen yrityksestään, eikä työpaikasta yleensäkään. Niinpä hän voi lähteä vaikkapa eläkkeelle silloin kun halusi.

Optio teoria perustui vahvasti oletukseen, että yrityksen ylin johto oli korvaamaton resurssi. Ehkä näin oli yrittäjäjohtoisissa yrityksissä, sillä oli vaikea kuvitella, että joku muu voisi korvata idearikkaan yrittäjän ainakaan yrityksen toiminnan alkuvaiheissa. Kuka tahansa ei tietenkään kyennyt menestyksellisesti johtamaan suuryritystä, mutta todennäköisesti yksittäisen johtajan korvaamattomuutta oli liioiteltu. Olihan johtajien vaihtuvuus yleisesti lisääntynyt, ja hyvänsä johtajan lähtö ei ollut yleensä merkinnyt katastrofia yritykselle.

Optiojärjestelyjen teho oli siis kyseenalainen, mutta niillä oli kuitenkin hintansa ja haittavaikutuksensa. Kun osakkeita jaettiin optiopalkkioina johtajille, ja nämä myivät ne markkinoilla, osakkeiden kokonaisuusmäärä tietenkin lisääntyi. ”Pottia” oli nyt jakamassa aikaisempaa suurempi osakemäärä, jolloin alkuperäisten osakkeenomistajien omistuksen arvo ”laimeni”.

Toinen haittavaikutus aiheutui siitä, että optiojärjestelyjen ulkopuolelle jääneen henkilöstön motivaatio heikkeni. Näin kävi varsinkin jos järjestelyt olivat liian ”helppoja” ja siten saajilleen hyvin varmoja ja tuottoisia. Suomen kaltaises-

sa kansalaisyhteiskunnassa tällaiset optiot olivat jo aiheuttaneet kansantaloudellisiakin haittavaikutuksia, kuten ammattiyhdistysliikkeen puheenvuorot olivat osoittaneet. Vaikka katsottaisiinkin, että asia ei näille varsinaisesti kuulunut, optiovoittojen yhteiskunnalliset vaikutukset olivat kansantaloudellinen ja myös yritystaloudellinen realiteetti.

Tuntui kuitenkin yhä selvemältä, että optiojärjestelyt ja muut osakemarkkinapohjaiset palkitsemisjärjestelmät olivat tulleet jäädäkseen. Pelkällä olemassaolollaan ne ruokkivat leviämistään. Niitä ei voitu perustella millään selvästi rationaalisilla näkökohdilla – ne vain olivat eräs palkkauksen muoto. Optioiden hyväksikäyttö näytti perustuvan pitkälti lähinnä siihen, että johtajat pystyivät niitä itselleen hankkimaan. Vaikka optiot olivatkin periaatteessa osakkeenomistajien antama kannustuspalkkio yritysjohtajille, johtajat itse olivat usein avainasemassa järjestelyjen valmistelussa ja idean myymisessä osakkeenomistajille.

Vertasin lopuksi optiojärjestelyjä ja eduskunnassa niihin aikoihin päätettyä kansanedustajien palkankorotusta toisiinsa: niillä oli se yhteinen valtapoliittinen piirre, että kummassakin se osapuoli oli ottanut etuja itselleen, joka oli siihen pystynyt – tällaisessa tilanteessa ”työmies” katsoi aina palkkansa ansainneensa. Viittasin tällä nimeä mainitsematta kansanedustaja ja puhemies Riitta Uosukaisen esittämään kyyniseen sanontaan, jolla hän perusteli kansanedustajien laajalti kritisoidun palkankorotuksen oikeutuksen.

Optioiden eettinen ja tunneperäinen ulottuvuus

Yritysten johtajien optiopalkitsemisjärjestelmät herättivät julkisuudessa eettisiä pohdintoja ja jopa suuria intohimoja. Kohtuuttomiakin optioetuja puolusteltiin pitkään nimenomaan sillä, että ne eivät vähentäneet kenenkään osuutta kakusta, koska optiovoitot tulivat johtajille kohonneiden osakekurssien myötä markkinoilta, heidän myytyään palkkioksi saamansa osakkeet.

Kuitenkin todellisuudessa johtajille ilmaiseksi jaetut (tai alihintaan myydyt) yrityksen osakkeet aiheuttivat edellä mainitulla tavalla osakkaiden omaisuuden ”laimenemista”, kun yrityksen omistus nyt jakaantui aikaisempaa useamman omistajan kesken. Lisäksi yritys olisi voinut vaihtoehtoisesti myydä nämä osakkeet omaan laskuunsa markkinahintaan, joten yritys menetti tämä vaihtoehtoisen tuoton jakaessaan optioita johtajille.

Optiokirjoittelun yhteydessä törmäsin tunneulottuvuuteen, kun optiopalkitsemista puolustaneet turvautuivat väitteeseen, että optioiden arvostelijoita vaivasi kateus. Tämän sinänsä rahoitusmaailman analyysille vieraan argumentin vastapainoksi voitiin nostaa toinen tunneperäinen elementti, nimittäin ahneus. Sehän näytti olevan monien optiomaailman ylilyöntien taustalla.

Lisäksi optiokäytäntöjä kritisoivien yleinen motiivi – oikeudenmukaisuus – oli tunne sekin, eikä yhteiskunnassa mitenkään merkityksetön tekijä. Oikeudenmu-

kaisuuden kannalta arvioiden oli usein ilmeistä, että optiovoittoja itselleen kuitaava yritysjohto ei ollut niitä itse ansainnut omilla positiivisilla toimenpiteillään ainakaan yksin. Usein myös ulkoiset olosuhteet vaikuttivat ratkaisevasti osa-kekurssien nousuun, josta johtajien voitot syntyivät.

Tunnetusti yritysjohdolla oli monesti hyvät mahdollisuudet saada kurssit kei-notekoisesti tilapäiseen kohoamaan, jolloin he saattoivat hoidella oikeilla ajoituk-silla pelaten voitot kotiin. Näistä asioista kirjoittaminen ei merkinnyt pahantah-toisuutta yritysjohtajia kohtaan, sillä julkisuudessa oli todella saatu riittävästi näyttöjä yritysten tulosten manipuloinneilla saavutetuista kurssinnousuista. Har-vinaisia eivät olleet aivan rikollisetkaan toimenpiteet.

Optiokirjoituksissani tuli esille muun muassa sidosryhmänäkökulma. Olihan luonnollista, että se etu, jonka jokin ryhmä sai, oli toiselta pois. Optioiden tarkas-telun yhteydessä keskeiset sidosryhmät olivat omistajat ja yritysjohtajat, mutta myös yrityksen henkilöstö ja yhteiskunta. Sidoryhmät tulivat lisäksi kuvaan ana-lysoitaessa sellaisten ryhmien motiiveja, jotka puolustelivat runsaskätisiä optio-käytäntöjä niiden epäeettisyydestä ja epäoikeudenmukaisuudesta huolimatta.

Tarkastelin vuosina 2002 ja 2003 kirjoituksissani muun muassa sitä, minkä si-dosryhmien jäsenet tyypillisesti vastustivat julkisuudessa tehtyä ehdotusta optioi-den vähentämisestä kuluina yritysten tuloslaskelmassa. Optioiden kulukirjaus saattoi aiheuttaa yrityksille tilinpäätösongelmia, jos niiden voitto laskisi suurten optiovoittojen vähentämisen johdosta liian alhaiseksi, ehkä jopa tappion puolelle. Tämä ei tietenkään olisi yrityksen maineen ja luottokelpoisuuden kannalta edul-lista.

Jos optiovoitot pitäisi vähentää tuloksesta, se saattaisi siis hillitä yrityksiä tar-joamasta ainakaan hyvin suuria voitonmahdollisuuksia lupaavia optiosopimuksia johtajille. Tätä optioiden käyttöä hillitsevää vaikutusta voi pitää niin yhteiskun-nan kuin yritysten muun henkilökunnan kannalta suotuisana.

Ensinnäkin juuri tästä syystä pörssiyrityöiden johtohenkilöt eli optiovoittojen saajat vastustivat optioiden vähentämistä kuluina tuloslaskelmassa. Toiseksi kir-janpidossa tehtävä kulukirjaus osoittaisi kaikille ulkopuolisille konkreettisesti johtajien saaman ylimääräisen joskus hyvinkin kohtuuttomalta vaikuttavan edun suuruuden. Samalla kumoutuisi optioiden puolustajien argumentti, jonka mukaan optiot eivät olleet keneltäkään pois, sillä nähtäisiin, että olivathan ne voittoa vä-hentävä erä. Tämä tieto synnyttäisi epäilemättä perusteltua harmia omistajissa, sillä heille jaettavissa oleva voitto pienenesi. Harmia tuntisi myös se henkilökun-ta, joka ei saanut optioetuja.

Optioita nauttivan johdon ohella toinen ryhmä, joka oli vastahankainen optioi-den vähentämiselle voitosta, koostui johdon optiojärjestelmiä suunnittelevista konsulttiyrityksistä. Heidän etunsa luonnollisesti oli, että optiosopimuksia tehtiin edelleen laajamittaisesti ja rajoituksitta – ja sitähan optiovoittojen julkisuus olisi haitannut.

Myös tilintarkastusyhtiöiden edun mukaista oli vastustaa heidän asiakasyritystensä johtajien saamien optioiden vähentämistä yrityksen voitosta, sillä johtajat palkkasivat yhtiön tilintarkastajat. Jos tilintarkastusyhtiöt olisivat olleet eri mieltä kuin johtajat näin tärkeässä asiassa, johtajat saattaisivat esittää tilintarkastusfirman vaihtamista. Yhdysvalloissa suuret tilintarkastusyhteisöt vastustivatkin tiukasti optioiden pakollista kirjaamista voittoa pienentävänä eränä tuloslaskelmasa.

Tutkijoiden keskuudessa esiintyi luonnollisesti erilaisia näkemyksiä optioista yleensäkin ja myös niiden vähentämisestä tuloslaskelmassa. Moni rahoitustutkija oli kuitenkin sitoutunut optiojärjestelmiin oman tutkimusaiheensa kautta, samaan tapaan kuin esimerkiksi susitutkijat susiin. Siksi he puolsivat optiokäytäntöjä kaikin tavoin: optioiden vähentäminen tuloslaskelmassa pienentäisi heille tutkimuskohteena tärkeän järjestelmän merkitystä. Nämä tutkijat halusivat todennäköisesti myös myötäillä keskeisen tutkimuksellisen sidosryhmänsä eli yritysjohtajien intressejä esimerkiksi parantaakseen tutkimusyhteistyötä ja tutkimusaineiston saatavuutta.

Eräs seuraus optiokirjoittelustani oli se, että *Helsingin Sanomien* taloustoimittaja Jyrki Iivonen kävi marraskuussa 2004 haastattelemassa minua yritysjohton tulospalkkauksesta. Erityisesti työsuhdeoptiot nousivat esille. Toimittajan kysymykset sopivat hyvin yhteen optiokriittisen näkemykseni kanssa.

Toimittajan kysyessä selityksiä näkemyksiini ja niistä kirjoittamiseen, mainitsin sen aukon, joka oli optioiden käyttäytymisvaikutuksia koskevien väitteiden sekä omien havaintojeni ja ihmisten käyttäytymistä koskevien näkemysteni välillä.

Optioita kritisoiva vuorineuvos

Optioita koskevista mielipide- ja muistakin kirjoituksistani sain monenlaista palautetta. Eräs kannustavimmista oli ”neuvostaso” edustavan eläkkeellä olevan Keskon pääjohtajan vuorineuvos E.O. Mansukosken (1928-2008) kirje, jonka sain erään optioita koskeneen mielipiteeni johdosta. Vuorineuvos kirjoitti muun muassa seuraavaa:

”Mielestäni tekstinne on ensimmäinen pätevä analyysi optioitten olemuksesta ja monitahoisista vaikutuksista. Kriittisiä kannanottoja on kyllä jo alkanut näkyä, mutta kovin kapea-alaisia. --- Ammattikunnan puolesta tekee vielä mieli sanoa, että optioajattelu pitää sisällään aikalaisiani loukkaavan aspektin. Mitä me muka olisimme tehneet enemmän tai paremmin, jos meitä olisi enempään miljoonilla usutettu? --- Tuo ismi näyttää ”uuden talouden” eräältä oivallukselta jossakin epäkypsässä päässä. Sen myyminen onnistuu useimmissa tapauksissa – se kun ”myydään” käytännössä konsulttitoimiston houkuttelevana

pakettina toimivalle johdolle – usein ”isännättömällä rahalla” kustannettavaksi.”

Tämä kirje johti sitten välisemme kirjeenvaihtoon ja olimme yhteydessä myös puhelimitse. Lähetin vuorineuvokselle optioita koskevia artikkeleitani ja sain hänen varauksettoman tukensa ajatuksilleni. Kuten tässäkin tapauksessa, usein vasta sitten kun henkilö jää pois yritysmaailman tehtävistä, hänellä on mahdollisuuksia esittää eettisiä ja muita yritystoimintaa kriittisesti arvioivia näkemyksiä.

Yritysjohtajien saamia optioita koskeneet kirjoitukseni, jotka minun oli ”pakko” kirjoittaa, eivät varmasti herättäneet ihastusta vielä tehtävissään olevien yritysjohtajien keskuudessa – ainakaan niiden, jotka saivat itse nauttia optiopalkitsemisesta. Niinpä tunteeni olivat hieman ristiriitaiset kun Turun kauppakorkeakoulun promoottorina painoin tohtorinhatus eräiden kunniaohtoreiksi valittujen yritysjohtajien päihin promotioaktissa toukokuussa 2000.

Onneksi en kuitenkaan ollut riippuvuussuhteessa yritysten johtajiin. Edellä luvussa 4 tarkastelemani yliopistolain tehtyä yliopistot aikaisempaa selvemmin riippuvaisiksi yliopiston ulkopuolisista henkilöistä – muun muassa yritysjohtajista – tutkijoilla saattaa olla tässä suhteessa vaikeuksia. Aalto-yliopistossa ongelmat ovat selvimmät, sillä sen hallitus koostuu kokonaan yliopiston ulkopuolelta valituista jäsenistä

Fortumin ylisuuret optiovoitot ja palkitsemisen myytit

Lokakuussa 2005 valtionyhtiö Fortumin johtajien saamat huippusuuret optiovoitot herättivät runsaasti keskustelua. Motiivina *Helsingin Sanomissa* julkaistulle mielipiteelleni oli lehden toimittajan kirjoitus, jossa hän ihmetteli, että optionsaajia ”kadehditaan”, mutta huippuosinkoja nostavia osakkaita ei. Perustelin osinkojen ja optiovoittojen välistä eroa:

”Fortumin ylisuuret optiot ovat herättäneet voimakasta kritiikkiä. Voidaan ehkä ihmetellä, miksi suuria osinkoja nostavia omistajia ei arvostella samalla tavalla kuin optionsaajia. Nämä ovat kuitenkin eri asemassa, sillä talousjärjestelmämme peruseriaatteiden mukaan voitto kuuluu omistajille, olipa se kuinka suuri tahansa.

Yritysjohtaja panostaa yritykseen työtä sekä tietämystä ja saa korvaukseksi palkan tai muun korvauksen. Jos osakkeen arvonnousu ja siihen sidotut optiovoitot syntyvät selvästi muista syistä kuin johtajien toiminnasta, kuten Fortumin tapauksessa, voidaan kyllä aprikoida, millä perusteella johtajat saavat optiotulonsa.

Eräänä perusteena optioille pidetään johtajien sitouttamista yritykseen ja sen omistajien edun mukaisiin tavoitteisiin. Suuri optiovoitto ei tosin välttämättä sitouta, sillä sen saamisen jälkeen johtaja on vapaa tekemään, mitä haluaa. Tuskin pelkkää kohtuullista palkkaa nauttivalla johtajallakaan olisi varaa laiskotella ja laiminlyödä tuloksen tavoittelu, sillä hän saattaisi menettää paikkansa”.

Muutamaa päivää myöhemmin kovistelin poliitikkoja ja hieman yritysjohtajiaakin samasta aihepiiristä laatimassani *Turun Sanomien* mielipidekirjoituksessa:

”Tuntuukin suorastaan irvokkaalta, että [Fortumin] johtoa nyt palkitaan hirmumyrskyn ja muiden ulkoisten syiden aiheuttamasta sähkön hinnan noususta. On sinänsä arveluttavaa, että kansantalouden kannalta elintärkeää sähköä myyvän yhtiön johtoa kannustetaan hintojen korotuksiin.

Tapaus herättää kiusallisia kysymyksiä paitsi yritysjohtajien eettisestä tasosta, myös yhteisten asioittemme hoitajien arvostelukyvyistä. Näyttää siltä, että omaa etuaan ajavat ”asiantuntijat” veivät poliitikkoja kuin pässiä narussa. Paljon puhutun poliittisen vastuun kantajia ei näytä löytyvän tässäkään tapauksessa.”

Jätin kirjoituksestani pois mielessäni käyneen ajatuksen siitä, oliko poliitikkojen saamalla vaalirahoituksella mahdollisesti ollut jotakin yhteyttä heidän myönteiselisyyteensä yhtiön johtajien optiosopimusta kohtaan. Syynä asian sivuuttamiseen kirjoituksessani oli lähinnä se, että näyttöjä tästä kytkennästä ei ollut. Vaalirahateemaan paneudun luvussa 61.

Kirjoitin optioista liiketoiminnan eettisyyden vaatimuksen kannalta *Kansalaisen maailmannäyttämön* pamfletissa otsikolla *Hyvinvointivaltio neljännesvuositalouden puristuksessa* (Pihlanto 2006). Kirjoitus oli lähinnä kooste aikaisemmista teksteistäni, mutta se sisälsi joitakin uusiakin näkökohtia. Pohdiskelin muun muassa eri sidosryhmien huomioon ottamisen tarvetta ja rajanvetoa eettisen ja epäeettisen välillä:

”Ainakaan pohjoismaisessa kansalaisyhteiskunnassa ei ole perusteetonta edellyttää yritysten johtajilta tiettyä kohtuullisuutta ja vastuullisuutta yrityksen kaikista sidosryhmistä – ei ainoastaan omistajista ja itsestään. Myös yrityksen omistajien pitkän aikavälin etu vaatisi, että muita sidosryhmiä ei voitontavoittelussa ryöstöviljellä. Nyt näytetään liian usein toimittavan osakemarkkinoiden spekulanttien ja yritysjohtajien ehdoin. Rahoitustutkijat, joiden pitäisi tuottaa puolueetonta tietoa, ovat monessa tapauksessa menneet mukaan ylimitoitettujenkin optiokäytäntöjen puolustamiseen.

Mistä sitten kumpuaa tämä liiketoiminnan vastuullisuuden idea? Luonnollisesti on kysymys eettisyyden vaatimuksesta. Rajanveto eettisen ja epäeettisen välillä on tietysti joskus vaikeaa, sillä ihmiset ottavat kantaa subjektiivisesti ja usein tunneperäisesti, omiin taustoihinsa ja lähtökohtiinsa – maailmankuvaansa – nojautuen. Rärkeimmissä tapauksissa asia on kuitenkin yksiselitteinen.”

Korostin yritysjohton eettisen ajattelun ja kohtuullisuuden tarvetta, sekä nostin kritiikin kohteiksi jälleen myös optiosopimuksia suunnittelevat konsultit, joiden optiojärjestelyjä puoltavia lausuntoja usein siteerattiin tiedotusvälineissä, muka asiantuntijoina:

”Eettisesti asennoituva yritys punnitsisi jopa kriisitilanteessa omistajien ja muiden sidosryhmien etuja niin, että ei lyötäisi täysin korville kenenkään etua. Tällaisen yrityksen johto harjoittaisi kohtuullisuutta myös syöttäessään yrityksen hallintoelimille optiosopimuksia koskevia ehdotuksiaan. Tästä on nimenomaan kysymys, sillä usein esitetyistä väitteistä poiketen omistajat eivät yleensä ”vaadi” optiosopimuksia, vaan johtajat ajavat kulissien takana niitä itselleen. Tässä prosessissa apuaan tarjoavat konsultit ovat oman etunsa nimissä samassa rintamassa johdon kanssa. Heidän ”asiantuntemukseensa” on optio-keskustelussa turha vedota juuri tästä syystä.”

Fortum kohahdutti jälleen keväällä 2009 kun havaittiin, että toimitusjohtaja Mikael Lilius oli ansainnut tulospalkkioita yli kolmekymmentä miljoonaa euroa. Vaikka yhtiössä oli siirrytty optioista osakepohjaiseen palkitsemiseen, ei rahavirta johdolle ollut mitenkään pienentynyt. Yhtiön osakkeiden kurssi jatkoi nousuaan lähinnä markkinasyistä – sääolosuhteet ja päästökauppa toimivat eräinä vauhdittajina. Palkitsemiskohu johti lopulta siihen, että hallituksen puheenjohtajaa ei valittu enää uudelleen, ja toimitusjohtaja Lilius ilmoitti tuohduksissaan siirtävänsä vuoden lopussa eläkkeelle.

Kirjoitin aiheesta *Turun Sanomiin*, joka julkaisi ajankohtaisen juttuni lähettämistä seuraavana päivänä. Katsoin Fortumin johdon palkitsemisjärjestelmiä koskevan jupakan paljastaneen tiettyä oppimishalun puutetta sekä yritysjohtajien että valtio-omistajan taholla. Koko globaali talous kärsi rahoitusmaailman toimijoiden ahneudesta lähteneen finanssikriisin jälkikouristuksista. Siksi olisi luullut, että kohtuuttomia etuja tahkoavat palkitsemisjärjestelmät olisivat tulleet tiensä päähän. Fortumin tapaus kuitenkin osoitti, että mitään ei opittu. Yhtiön katkera toimitusjohtaja syytti valtio-omistajaa, mutta ei itse ymmärtänyt, että näin avokätinen palkitsemisjärjestelmä ei ollut terve ilmiö.

Fortumin tapaus oli erityisen räikeä, sillä yrityksen osakekurssi oli noussut pääasiassa johdosta riippumattomista syistä. Johtoa ei olisi tarvinnut kannustaa

mihinkään ylivertaiseen toimintaan. Oliko Fortumissa muka tehty jotakin todella nerokasta?

Amerikkalaisten investointipankkien esimerkki osoitti runsaskätisen palkitsemisen kannustavan sentään johonkin: ylisuureen ja lyhytnäköiseen riskinottoon muiden rahoilla. Kriittistä huomiota voitiin kiinnittää myös Fortumin Venäjälle sijoittamiin miljardeihin: kävi sijoitusten miten tahansa, johto oli jo kuitannut palkkionsa tästä riskipitoisesta liiketoimesta, sillä osakekurssit olivat pompanneet ylös, kun tieto tästä investoinnista tuli markkinoille.

Palkitsemisjärjestelmien sitouttamisvaikutus osoittautui tässäkin yhtä suureksi ajatusharhaksi kuin johtajien kannustamisen tarve: kun palkkiot oli saatu, johtaja voi lähteä milloin tahtoi – niin kävi juuri toimitusjohtaja Liliuksen tapauksessa. Oli myös pelkkä myytti, että esimerkiksi Fortumin tapaisen yrityksen johtoon ei saataisi helposti samanveroista väkeä kuin ennenkin. Jos keskinkertaista tai ahnetta johtajaa jatkuvasti sitoutettiin, ei hän siitä parantunut, vaan saattoi koitua haitaksi yrityksen kehitykselle. Tietty vaihtuvuus johdossa aika ajoin voi siis olla aivan paikallaan.

Johdon lisäksi valtio toisena keskeisenä sidosryhmänä joutui samassa kirjoituksessa jälleen tulilinjalle:

”Ei ole toisaalta kehumista myöskään Fortumin valtio-omistajan toiminnassa. Löperöt palkitsemisjärjestelmät saivat siirtää omistajien varallisuutta johtajille kaikista poliitikkojen puheista ja päätöksistä huolimatta. Joko kykyä tai halua taikka molempia puuttui. Vasta median ja kansalaisten herääminen on saanut aikaan pientä liikehdintää omistajaohjauksesta vastaavissa.”

Lopuksi saivat osansa jälleen myös alan tutkijat:

”Hännän huippuna asenteiden muuttumattomuudessa ovat eräät akateemiset rahoituksen asiantuntijat, jotka antoivat tukensa Fortumin johdolle”.

Pelkällä maallikon järjellä pystyttiin helposti näkemään, että käytössä olleet palkitsemisjärjestelmät perustuivat virheellisiin oletuksiin ja ne olivat suorastaan vaarallisia. Silti eräät akateemiset tutkijat olivat julkisuudessa hyväksyneet Fortumin johdon kannustamisen ja sitouttamisen tarpeelliseksi näin ylimaallisin eduin. Kun poliitikoilla oli tällaisia asiantuntijoita, ei ollut hämmästyttävää, että he eivät kysyneet asioiden kulkuun puuttumaan. Niin sanotuille asiantuntijoille oli muutoksen omaksuminen kaikkein vaikeinta, sillä he joutuisivat uusimaan vanhat ajatusmallinsa ja teoriansa.

Lyhyt loppupäätelmäni vallinneesta menosta ei ollut liialla optimismilla pilattu:

”Oppimisprosessi on siis käytännöllisesti katsoen vielä lähtökuopissaan. Ja taitaa sinne jäädäkin, varsinkin mikäli taantuma alkaa vähitellen hellittää.”

Vielä vuonna 2011 entinen toimitusjohtaja Henrik Lilius nosti Fortumista muhkean tilin, vaikka oli ollut jo parisen vuotta poissa yhtiön palkkalistoilta. Kyllä miehen täytyi olla todella arvokas johtaja yhtiölle. Ainakin hyvin kalliiksi hän tuli. – Vuonna 2013 alkoi julkisuuteen tihkua tietoja, että eivät Fortumin Venäjälle tekemät jättisijoitukset niin edullisia olleetkaan kuin oli väitetty.

5.3 Tulospalkkioiden ongelmia – Nokia valokeilassa

Mikä olikaan tulospalkkioiden todellinen teho?

Johdon palkitsemiskeskustelu sai julkisuudesta uutta polttoainetta, kun eräät Nokian entiset johtajat ja muunkin henkilökunnan jäsenet alkoivat antaa syksyllä 2010 kriittisiä lausuntoja yhtiön palkitsemisjärjestelmistä ja johtamisen tasosta. Kirjoitin *Kauppalehden* Debatti-sivulle lokakuussa otsikolla *Johdon palkitsemisen perustuu usein virheellisiin oletuksiin*.

Nokian entisestä sisäpiiristä lähteneen näkemyksen mukaan eräs syy yhtiön alamäkeen olivat olleet johdon palkitsemisjärjestelmät. Näiden järjestelmien ongelmat olivat kyllä olleet pitkään tiedossa, mutta niitä ei ollut yleensä otettu vakavasti – ei myöskään Nokiassa.

Ensinnäkin vallitseva palkitsemisideologia otti ihmisestä huomioon vain hyvin kapean osa-alueen, taloudellisen hyödyn tavoittelun. Lisäksi se teki ihmisen käyttäytymisestä virhepäätelmän kuvitellessaan taloudellisten kannustimien sitouttavan yksilön pitkällä aikavälillä. Todellisuudessa raha ei sitouttanut enää sen jälkeen kun sitä oli saatu riittävän paljon. Päinvastoin se avasi tuomansa taloudellisen riippumattomuuden myötä saajalle uusia vaihtoehtoja yrityksen ulkopuolelta. Muun muassa Nokia olikin menettänyt lähivuosina monta hyvin palkittua johtajaa.

Palkitsemisjärjestelyissä unohdettiin usein työyhteisön merkitys luovuudelle ja tuloksille. Kun joitakin palkittiin ja toisia ei, yrityksen luovat pienryhmät hajosivat ja työntekijät luopuivat luovasta kokeilusta sekä leikittelystä. Juuri näin kerrottiin käyneen Nokiassa.

Entiset nokialaiset olivat esittäneet kriittisiä näkemyksiä organisaatiossa tehdyistä virheistä. Niin väistynyt toimitusjohtaja kuin hänen edeltäjänsäkin saivat aikaan tilanteen, jossa byrokratia ja päättämättömyys rapauttivat yhtiön hyvää työskentelyilmapiiriä. Samalla innovaatioiden esiin pääsyn sanottiin hidastuneen ratkaisevasti.

Tämä kaikki vahvisti näkemystä, että palkitsemisjärjestelmät perustuivat aivan liian lyhyen aikavälin tuloksiin. Johtajat olivat usein jo kuitanneet palkkionsa, kun heidän tekemiensä virheellisten päätösten vaikutukset tulivat näkyviin huonontuneina tuloksina ja laskeneina osakekurseina. Palkittu johtaja saattoi silloin olla jo muualla.

Vedin yhteen näkemykseni palkitsemisjärjestelmistä ja spekuloin esitettyjen paljastusten mahdollisilla vaikutuksilla vallitseviin käytäntöihin:

”Johdon palkitsemisjärjestelmien taustalla olevat oletukset yksilön ja ryhmien käyttäytymisestä sekä ylimmän johdon päätösten tulosvaikutusten aikajänteestä ovat siten monelta osin liian suoraviivaisia. Järjestelmiä olisikin korjattava, mutta liian monet hyötyvät nykyisestä. Siksi järjestelmiä ei niin vain muuteta järkevämmiksi. Osakkeenomistajat näyttävät usein olevan liian heikkoja – tai hyväuskoisia – saadakseen aikaan todellisia parannuksia.

Voisivatko sisäpiiristä lähteneiden paljastusten edustamat empiiriset näytöt aloittaa terveen muutoksen Nokiassa ja muuallakin? Ainakaan tulospalkkioita saaneiden entisten johtajien lausumia ei voida sivuuttaa leimaamalla ne kateuden tuottamiksi.”

Palasin palkitsemisteemaan saman yhtiön tapausta esimerkkinä pitäen *Kaup-palehdessä* maaliskuussa 2011. Nokian uusi toimitusjohtaja Stephen Elop oli moittinut kovin sanoin Nokian aikaisempaa strategiaa, jolla ei ollut kyetty vastaamaan kilpailijoiden haasteeseen. Hänen puheistaan voi päätellä yhtiön olleen kuilun partaalla.

Tämä pani pohdiskelemaan jälleen kerran tulospalkkioiden todellista tehoa. Osakkeiden kurssinnousuun perustuvan palkitsemisen kannustamana johtajien uskottiin toimivan osakkeenomistajien etujen mukaisesti eli yrittävän saada yrityksen osakekurssit mahdollisimman korkeiksi. Nokian ja monen muunkin yrityksen johtajia oli jo pitkään motivoitu näyttävillä tulospalkkio-ohjelmilla.

Niiden kannustamina Nokian johtajien piti siis turvata yhtiön tulevaisuus myös pitkällä aikavälillä, mutta näin ei näyttänyt käyneen. Jos he onnistuivat ajamaan joidenkin osakkaiden etuja, nämä olivat lähinnä lyhytaikaisia sijoittajia, jotka tavoittelivat hetkellisiä pikavoittoja. Sen sijaan niiden omistajien, jotka odottivat sijoituksilleen pitkäaikaista turvaa, kävi huonommin: heidän omistuksensa tulevaisuus näytti sillä hetkellä hyvin epävarmalta.

Ainakin yksi johtopäätös Nokian tapauksesta oli tehtävissä. Käytössä olleet osakkeen arvoon sidotut tulospalkkiot perustuivat teoriaan, joka ei näyttänyt toimivan ainakaan kaikissa olosuhteissa. Tulevaisuus oli useimpien yritysten osalta siinä määrin epävarma, että johtajat eivät kyenneet minkään suuruisilla palkkioilla varmistamaan omistajille pitkällä aikavälillä jatkuvaa hyvää tulovirtaa tai omistuksen arvon säilymistä.

Heitin loppuun vielä kysymyksen: olisiko siis omistajien syytä ryhtyä oman etunsa nimissä järjeistämään yhtiönsä palkitsemispolitiikkaa kohtuullisiin mittoihin?

Onnen avaimet eivät rahapalkkioissa

Kirjoitin palkitsemisen problematiikasta uudelleen jo parin päivän kuluttua edellisestä, nyt *Turun Sanomissa*. Lähestymistapani oli kuitenkin aikaisempaa yleisempi, sillä lähdin liikkeelle ihmisen toiminnan tavoitteista laajahkosta näkökulmasta. Käyttämäni esimerkit koskivat paitsi yritysmaailmaa, myös yliopistoja.

Niinpä kysyin avaukseksi, miten saavutamme parhaiten pysyvän onnellisuuden tai taloudellisen vaurauden, ja vastasin siihen: tietenkin pyrkimällä tavoitteeseen kaikin keinoin. Toista mieltä kuitenkin oli brittiläinen taloustieteilijä ja entinen yrityskonsultti John Kay, jota olin siteerannut aikaisemminkin.

Hänen mukaansa paras tulos saatiin pyrkimällä tavoitteeseen epäsuorasti. Tämä piti paikkansa kaikessa. Onnellisimpia olivat ihmiset, jotka eivät tavoitelleet onnea sinänsä, vaan keskittyivät täydellisesti johonkin itseään kiinnostavaan hyvään asiaan: työhön, muiden auttamiseen, harrastuksiin – mihin tahansa.

Kay havaitsi myös, että parhaita tuloksia eivät saavuttaneet ne yritykset, jotka tavoittelivat korkeimpia mahdollisia osakekursseja tai voittoja vaan ne, jotka keskittyivät oman toimialansa konkreettisiin perussisältöihin – esimerkiksi tuotamaan mahdollisimman hyviä lääkkeitä potilaille tai parhaita mahdollisia lentokoneita. Hyvä pitkän aikavälin kannattavuus tuli sivutuotteena.

Tämä kaikki tuntui melko järkeenkäyvältä. Voiton tai onnellisuuden tavoittelu sinänsä oli mahdoton tehtävä, sillä ne olivat liian epämääräisiä tavoitteina ja riippuivat monesta epävarmasta tekijästä. Siksi niiden sijasta huomio olisi kiinnitettävä tekemiseen, ja edettävä pienin askelein, reagoiden muuttuviin tilanteisiin.

Olisiko myös meillä Suomessa alkanut unohtua taipumus tällaiseen perusasioiden kautta tapahtuvaan toimintaan? Yritysjohtajien kannustaminen bonusten voimalla tuijottamaan vain tuloksia ja pörssikursseja oli ilmeinen esimerkki tästä. Samoin sähköyhtiö, joka pyrki hyvään tulokseen vähentämällä huoltohenkilökuntaa. Juuri koetun kaltainen lumitalvi kuitenkin pudotti johtajat maan pinnalle, kun yhtiön perustehtävän suorittaminen ontui. Monella muullakin toimialalla oli syöllistytty tällaisiin vippaskonsteihin osakekurssien kohottamiseksi. Silloin yri-

tyksen konkreettinen toiminta oli vain väline, ja sen asemesta tulos sai osakseen kaiken huomion.

Lukuisat esimerkit todistivat, että eräät pienyrittäjät olivat kyenneet menestymään epäsuorin keinoin. Yksi syy tähän oli se, että yrittäjä oli lähempänä yrityksen konkreettista arkea kuin suuren yhtiön palkkajohtaja. Joka tapauksessa ongelmana oli, miten suoraan menestykseen tähtäävä valtasuuntaus voitaisiin kääntää järkevämmille ja samalla inhimillisemmille urille.

Edellä olen arvostellut suoraa lähestymistapaa noudattaneita Fortumia ja Nokkia. Palaan hieman jäljempänä näiden yhtiöiden edesottamuksiin.

Finnair maksoi johtajalle sisäänvetobonuksen

Alkuvuodesta 2012 valtion osittain omistama lentoyhtiö Finnair joutui julkisuuden hampaisiin toimitusjohtajansa epämääräisten asuntokauppojen ja salaisina pidettyjen johdon bonusten takia. Yhtiö oli muutoinkin herkässä tilassa taloudellisten vaikeuksien johdosta, ja se oli juuri neuvottelemassa henkilöstönsä kanssa säästöistä.

Tartuin Finnairin uudelle toimitusjohtajalle maksettuun ylimääräiseen ”sisäänvetobonukseen” *Helsingin Sanomissa*. Tämän bonuksen kautta avautui mahdollisuus kritisoida johdon palkitsemista uudella argumentilla. Finnairin maksama palkkio kun oli korvausta uuden toimitusjohtajan menettämistä edellisen työpäivän kannustinpalkkioista.

Esimerkki osoitti, että johdon kannustinpalkkiot, joiden tarkoitus oli sitouttaa johtajat pysymään yrityksessä, eivät toimineetkaan. Milloin tahansa kilpailija voi ostaa johtajan korvaamalla tämän menettämän sitouttamispalkkion. Siten sitouttamiseen tarkoitettuja bonuksia voi hyvällä syyllä pitää johtajien perusteettomana tapana ulosmitata itselleen osakkeenomistajien varallisuutta.

Aikoinaan optioita ja muita osakekurseista riippuvia palkkioita perusteltiin sillä, että niiden avulla johto saatiin toimimaan osakkeenomistajien edun mukaisesti. Myös tämä perustelu oli osoittautunut keinotekoiseksi monestakin syystä. Ensinnäkin osakekurssiin vaikuttivat ratkaisevasti lukuisat muut tekijät kuin johdon toiminta.

Lisäksi osakekurseja voitiin tunnetusti manipuloida tilapäisesti ja saada ne johdon kannalta edullisella hetkellä tilapäisesti ylös. Lopuksi osakekurssiin tuijottaminen johti helposti lyhytnäköiseen toimintaan ja se houkutteli johtoa tarpeettoman suurten riskien ottoon. Nämä olivat luonnollisesti omistajien kannalta haitallisia vaikutuksia.

Päätin kirjoitukseni seuraavaan johtopäätökseen:

”Näyttää siis siltä, että johdon tulospalkkioissa on suuren puhalluksen makua. Olisikin osakkeenomistajien edun nimissä syytä hillitä ajoittain liialliseksi pai-

sunutta bonusrulettia, jossa yhtiöiden hallituksissa istuva johtajien sisäpiiri myöntää toisilleen perusteettomia palkanlisäjä.”

Kirjoitukseni osui sikäli ajan hermoon, että samassa mielipideosastossa oli muitakin Finnairin tilannetta käsitteleviä mielipiteitä. Lisäksi samassa numerossa oli kansanedustaja Ben Zyskoviczin haastattelu, jossa hän arvosteli selvän sanoin käytössä olevia johdon palkitsemismenettelyjä.

Ahneuden voittokulku: olemme siirtyneet saalistusyhteiskuntaan

Yritysjohdon tulospalkkiot antoivat edelleen aihetta kirjoitteluun toukokuussa 2012, kun Nokian entinen toimitusjohtaja ja hallituksen puheenjohtaja Jorma Ollila siirtyi pois yhtiön palveluksesta. Hänestä tehtiin tiedotusvälineisiin useita haastatteluja, joissa hän puolusti voimakkaasti tulospalkkioita. Hän leimasi ahneudesta puhumisen vain muoti-ilmiöksi ja ylilyönniksi.

Kirjoitin tästä aiheesta *Turun Sanomien* kirjoittajavieras-palstalle. En kuitenkaan maininnut Ollilan nimeä, mutta viestini kohde tuli kyllä varmasti asiaa seuranneille selväksi. Huomautin aluksi, että suuria tulospalkkioita puolustaneet johtajat olivat itse kuitanneet suuria bonuksia, joten he puhuivat omassa asiassaan.

He esittivät tutut vanhat hokemat, että optio-ohjelmat sitouvat johtajat yritykseen, ja torjuivat näkemykset, joiden mukaan suunnattomat palkkiot tekisivät saajistaan yhtiöstä riippumattomia. Julkisuudessa oli kuitenkin esitetty runsaasti esimerkkejä johtajista, jotka jättivät yhtiön tultuaan upporikkaiksi. Optiot eivät olleetkaan sitouttaneet.

Kannustivatko jättipalkkiot johtajia tekemään viisaita päätöksiä? Monesti tulospalkkiot olivat saaneet johtajat tavoittelemaan lyhyen aikavälin kurssinnousuja. Samalla hyötyivät keinottelijat, jotka myivät osakkeensa, kun kurssi oli huijussa. Sen sijaan pitkäaikaiset omistajat joutuivat nuolemaan näppejään pitkän aikavälin kehitystyön unohtuessa. Oli vaikea uskoa, että miljoonapalkkiot olisivat tehneet johtajista kauaskatseisia liikeneroja.

Mikään ei myöskään todistanut, että palkkiolupausten avulla saatiin yrityksiin parhaat kyvyt – vai olivatko lahjakkaimmat myös ahneimpia? Vallitsevaa palkitsemiskulttuuria voikin perustellusti pitää osakkaiden kannalta turhana. Silti yhtiökokoukset saatiin uskomaan sen tehoon – vaikka todellisuus ja terve järki kertoivat muuta.

Oli tietysti omistajien asia päättää, mitä johtajille maksettiin, mutta yhden ryhmän ahneudella oli yhteiskunnalliset vaikutuksensa. Ahneus antoi huonon esimerkin ja pilasi yhteiskuntamoraalia varsinkin, kun ongelmaa vähäteltiin. Syntyi vaikutelma, että oli hyväksyttävää ulosmitata itselleen kaikki edut, jotka vain pystyi hankkimaan.

Tässä ilmapiirissä häikäilemättömiä lakkoja voi pitää varsin luonnollisina. Johtajat puhuivat maltillisesta palkkakehityksestä, mutta eivät nähneet omissa ”liukumissaan” mitään moitittavaa. Pidäkkeetön oman edun tavoittelu työelämässä, politiikassa, kouluissa ja kodeissa alkoi jo olla normaalia. Tällainen ei yhteiskuntaa rakentanut. Yhteistyön sijasta oli alkanut yleistyä härski kotiinpäin vetäminen – olimme siirtyneet saalistusyhteiskuntaan.

Otin esimerkkeinä ahneuden haitallisista vaikutuksista myös finanssikriisin ja Euroopan velkakriisin, joita ahneus oli vauhdittanut. Finanssipankkiirit myivät roskalainojaan saadakseen suuria bonuksia, vaikka heidän piti tietää, että romahdus siitä tulisi ennen pitkää. Pankkiirit antoivat vastaavasti heikoille euromaille holtittomasti lainaa bonusten eli ”rahan myyntipalkkioiden” kannustamina. Euro maiden kansalaiset tulevat makselemaan näitä ahneuden sivuvaikutuksia vielä pitkään. Palaan näihin kriiseihin tarkemmin luvuissa 54 ja 7.

Lopetin kirjoitukseni seuraavaan johtopäätökseen:

”Ahneuden voittokulku ei ole mielipidekysymys. Sitä ei voida lakaista maton alle vähättelemällä. Ahneutta esiintyy yhä laajemmin, ja sen rappeuttavat vaikutukset leviävät kaikkialle. Syrjäytyminen on eräs luonnollinen seuraus tästä suuntauksesta.”

Nuorison syrjäytymisestä olikin tullut kestoaihe, jota viljeltiin presidentistä riipoliitikoihin. Lisäksi lähes jokaisen kolumnistin piti sitä käsitellä. Kukaan ei kuitenkaan ollut yhdistänyt ongelmaa yleiseen ahneuteen ja piittaamattomuuteen, joita yhteiskunnassa olivat ruokkineet muun muassa juuri yritysjohdon huikeat tulospalkkiot.

Suuret palkkiot eivät taanneet johtajien ammattitaitoa

Nokian palkitsemisjärjestelmiin oli syytä palata taas kerran. Nokian ajaututtua ongelmiin ja myytyä matkapuhelintuotantonsa yhteistyökumppanilleen Microsoftille, julkisuudessa heräsi uudelleen keskustelu yhtiön alamäen syistä ja samalla myös yhtiön taannoisista optioeduista. Kirjoitin aiheesta *Helsingin Sanomissa* syyskuussa 2013.

Nokian entiset johtajat torjuivat mediassa esitetyt väitteet, että ylimitoitettut osakeoptioedut olisivat tehneet johdon laiskaksi ja vieneet siltä motivaation. Pidin ilmeisenä, että Nokian alamäkeen oli lukuisia syitä. Kiistatta kuitenkin monet optioilla rikastuneet johtajat olivat jättäneet yhtiön. Siten palkitseminen ei sitouttanutkaan kuin lyhyen ajan.

Tärkeämpää kuin arvioida, tekivätkö optiot johtajat laiskoiksi, oli kysyä, aiheutuiko optioista ja muusta johdon palkitsemisesta Nokialle yleisesti ottaen hyötyä – tai jopa muutakin haittaa kuin motivaation puutetta.

Kuten tunnettua, optiot ja muut runsaskätiset palkitsemismuodot saivat johtajat toimimaan lyhytnäköisesti. Kun useimmat järjestelmät palkitsivat yrityksen osakekurssin tai tuloksen noususta, tämä sai johtajat tekemään kaikkensa saadaksesen sopimusajan kurssit ja tulokset ylös. Keinot voivat olla yhtiölle haitallisia, varsinkin pitkällä aikavälillä.

Nokia menestyi aikansa, mutta sen alamäkeä oli jatkunut jo pitkään. Voitiinko siis väittää, että optiot saivat johtajat tekemään viisaita päätöksiä? Yhtiöön pitkäaikaisesti sijoittaneet omistajat eivät arvostaneet hetkellisiä voittoja, jos heidän sijoituksensa kuivui vähän pitemmän ajan kuluessa kokoon, kuten oli tapahtunut.

Ei ollut myöskään tuulesta temmattu ajatus, että ylimmän johdon suunnattomat optiovoitot ja bonukset veivät niiden johtajien ja muun henkilökunnan motivaation, jotka eivät saaneet optioita. Ylin johto ei suinkaan tehnyt tulosta yksin, vaan koko yrityksen tuli olla "dream team".

Washingtonissa toimiva tutkimuslaitos *Institute for Policy Studies* julkaisi äskettäin tutkimustuloksia, jotka osoittivat muun muassa, että 40 prosenttia Yhdysvaltojen parhaiten palkituista toimitusjohtajista oli kahden viimeksi kuluneen vuosikymmenen aikana erotettu, pakotettu ottamaan yhtiölleen valtion tukipaketteja tai toiminut yhtiöissä, jotka olivat joutuneet maksamaan suunnattomia summia korvauksia petokellisesta toiminnasta. Tutkimuslaitos päätteli tästä, että Yhdysvaltojen johtajien hyvin palkitun eliitin suoritustaso oli ollut keho.

Suuret palkkiot ja palkat eivät siis taanneet johtajien ammattitaitoa ja onnistumista tehtävissään. Sama päti oletettavasti muuallakin kuin Yhdysvalloissa. Näytti siltä, että rahoitustutkimuksen lahja yritysjohdolle, eli optiot ja muut runsaat palkitsemisjärjestelmät, perustuivat väärään käsitykseen johtajien käyttäytymisestä.

Yllättävää oli, että osakkeenomistajat niin meillä kuin muuallakin olivat hyväksyneet ylimmän johdon palkkioiden rakettimaisen kasvun. Huolimatta koko ajan kertyvästä tiedosta, joka osoitti tällaisen palkitsemisen turhaksi tai jopa vahingolliseksi, pörssiyrityöiden ylin johto jatkoi edelleen kuormasta syömistä.

Pian tämän jälkeen eli lokakuussa kirjoitin samasta asiasta *Kauppalehteen* ja vertasin yritysjohtajien palkkioita huippupelaajien palkkioihin. Lehden päätoimittaja kun oli kolumnissaan kysynyt, miksi yritysjohtajien palkkiot herättävät kiivasta keskustelua, mutta urheilijoiden suuret ansiot eivät.

Arvelin erään keskeisen eron olevan siinä, että johtajien suuria palkkioita perusteltiin ilmeisen paikkansapitämättömin kriteerein. Luetteloin tuttuja tekijöitä, jotka osoittivat, että tulospalkkiot eivät vaikuttaneet siten kuin yleisesti oletettiin. Nokiankin hyvin palkitut johtajat lähes tuhosivat lyhytnäköisyydellään yhtiön ja pitkäaikaisten sijoittajien omistuksen.

Päädyn lopuksi vertaamaan johtajien ja urheilijoiden palkkioita:

”On siis hyvin kyseenalaista, ovatko yritysjohtajat yleensä todella ansainneet miljoonapalkkionsa. Sen sijaan ei ole epäselvyyttä siitä, että huippua edustaville jalkapalloilijoille ja jääkiekkoilijoille maksetaan palkkioita heidän todellisten henkilökohtaisten suoritustensa perusteella. Urheiluasuoritukset ovat varsin yksiselitteisesti mitattavissa, toisin kuin johtajien: jalkapallo- ja kiekkoseurat osaavat siten arvioida suhteellisen luotettavasti, missä määrin näihin lahjakkuuksiin kannattaa pääsylipputulojen maksimoimiseksi investoida.”

Tähän kirjoitukseeni ilmestyi *Kauppaliedessä* DI Lauri J. Laineen kommentti. Kirjoitin siihen vastineen, jossa puutuin ensin Laineen toteamukseen, että johdon palkitseminen kuuluu yhtiökokoukselle tai yhtiön hallitukselle, ei ulkopuolisille. Vastasin, että yritykset ovat osa yhteiskuntaa ja vaikuttavat siihen monella tavalla. Siksi kansalaisilla täytyy olla oikeus arvioida julkisuudessa esimerkiksi juuri yritysten palkitsemisjärjestelmiä.

Laineen kritiikki kohdistui erityisesti esittämäni arvioon, että on hyvin kyseenalaista, ovatko yritysjohtajat yleensä todella ansainneet miljoonapalkkionsa. Hän totesi, että jos ajattelimme Nokian vaikutuksia kansantalouteen, "dream team" oli ansainnut joka sentin.

Mitään muita perusteluja hän ei kuitenkaan esittänyt, vaan jopa myönsi, että toki moni muukin nokialainen olisi saanut olla jaolla. Siinä olikin yksi perustelu väitteelleni: bonusten saajat eivät olleet yksin luoneet yrityksen menestystä. Lisäksi, ilman bonuksia jääneiden motivaation oli todettu heikentyneen – ja outoa kyllä, myös suuria palkkioita saaneiden.

Laineen mukaan yritysjohtajien päätösten oikeellisuus oli nähtävissä vasta vuosien päästä. Sekin oli tulospalkitsemisen ongelma. Juuri tästä syystä palkitsemisjärjestelmät olivat houkutteleet johtajia tavoittelemaan ja näyttämään kirjanpidossa lyhyen aikavälin ehkä hyvinkin keinotekoisesti aikaansaatuja tuloksia. Tämä voi vaarantaa yhtiön pitkän aikavälin menestyksen.

Jos ajateltiin Nokian johtajien aikaisemmin tekemiä päätöksiä, pitkällä aikavälillä yhtiön sijoittaneiden pääomapanos oli siis kutistumistaan kutistunut. Johtajat kuittasivat suuret palkkiot tilapäisistä kurssinnousuista, mutta eivät kyenneet luomaan strategiaa, joka olisi turvannut yhtiön tulevaisuuden pitemmällä aikavälillä.

Toimitusjohtaja Stephen Elopin saamat palkkiot taas näyttivät tulleen tosiasiallisesti yhtiön keskeisen toiminnon ohjaamisesta hänen entisen – ja tulevan – työnantajayhtiönsä syliin. Ei vaikuttanut Nokian omistajien kannalta palkitsemisen arvoiselta operaatiolta, vaikka se leimattiin lopulta ainoaksi vaihtoehdoksi.

Lopuksi totesin, että nämä ja monet muut esimerkit viittasivat siihen, että oli todella kyseenalaista, olivatko yritysjohtajat yleensä ansainneet miljoonabonusensa. Keskustelua oli siis syytä jatkaa. Eräs harhakäsitys johdon bonuksista näyttää Laineen kirjoituksesta päätellen sentään hälventyneen. Hän nimittäin to-

tesi, että täytyi olla naiivi, jos uskoi palkitsemisen sitouttavan ihmistä yhtiöön sen jälkeen kun tuo bonus oli ”lauennut”. Kuten edellä olen todennut, kun johtaja on tarpeeksi rikastunut bonuksilla, ne eivät enää sitouta – vaikka olisi uusia bonuksia vielä laukeamatta.

Rikastua saa, mutta ei ahnehtia

Keskustelu jatkuikin melko pian, sillä professori Paul Lillrank kirjoitti *Suomen Kuvalehdessä*, että Suomessa yrittäjien pitää menestyä, mutta rikastua ei saisi. Hyviä johtajia ja yrittäjiä ei kuulemma ole tarpeeksi, ja syypäitä tähän ovat poliitikot ja kansa – sekä media. Kirjoitin tästä lokakuussa 2013 oman näkemykseni *Turun Sanomiin*. *Kuvalehteen* mahtui vain aivan lyhyt versio.

Käsitelin Lillrankin väitteitä ja kumosin niitä. Hän muun muassa kysyi, minäkalaisia mielikuvia suomalainen media tarjosi johtajista – ja vastasi itse, että media kertoo yritteliäille nuorille, että Suomi tarvitsee heitä kustantamaan muiden eläkkeitä ja elintasoa. Kansaa taas vaati johtajilta ja yrittäjiltä verotuloja ja hyväpalkkaisia työpaikkoja. Tunnistivatko media ja kansa tästä itsensä? Tuskin.

Professori heitti lisää löylyä. Ammattiyhdistys sai ajaa omaa etuaan ja politiikassa itsekkyyks oli sallittua – vain yrityselämässä ahneus oli hänen mielestään moraalitonta. Kakun leipojia pidettiin ahneina, mutta muiden tekemää kakkua viipaloivia kiitettiin hyväntekijöiksi.

Torjuin nämä väitteet. Yrittäjien menestymistä ei ollut kritisoitu enää vuosikymmeniin. Yritysmailman ahneutta arvosteltaessa oli keskitytty ammattijohtajien bonuksiin ja palkkioihin. Ne olivat ääritapauksissa niin suuria, että millään järkiperusteilla ei voitu sanoa johtajien ansainneen ne. Selityksiä keksittiin sitouttamisesta ja omistajien etujen ajamisesta, vaikka kyseiset palkkiot olivat omistajilta pois – aiheettomasti. Tämä ahneuden kritiikki ei varmasti ollut estänyt nuoria ryhtymästä yrittäjiksi.

Kansan ja median mielestä yrittäjä ja osakkeenomistaja saivat kyllä rikastua – kunhan maksoivat veroa, eivätkä vieneet rahojaan veroparatiiseihin. Tässä keskustelussa ammattiyhdistysten ajamat muutaman prosentin tai kympin palkankorotukset olivat naurettavan pieniä muruja.

Ongelmana olivat nimenomaan yritysten palkkarengit, jotka olivat ruvenneet syömään isäntiensä kuormasta yhä isommalla kauhalla. Tämän arvosteleminen ei saannut yrittäjyyden oksaa. Lillrank puolusti palkkajohtajien suuria bonuksia, mutta antoi ymmärtää puolustavansa yrittäjyyttä. Palkkajohtajat eivät kuitenkaan olleet yrittäjiä.

Miksi osakkeenomistajat sallivat tämän menon? Eräs syy lienee tapa, jolla johtajien palkoista päätettiin. Hallituksissa istui suurten osakepottien edustajina muiden yhtiöiden toimitusjohtajia, joilla oli oma intressinsä tulospalkkauksessa.

Niinpä ”sulle-mulle”-automaatti toimi. Pienosakkailta ei ollut sanansijaa. Myöskään valtion osakeyhtiöissä omistajaohjaus ei tältä osin tuntunut toimineen.

Monet osakkeenomistajat saattoivat vielä uskoa rahoitusasiantuntijoiden vakuutteluja suurten bonusten välttämättömyydestä. Esimerkiksi Nokia ja sen lehmänhännän omainen kurssikäyrä osoittivat toista. Miljoonabonukset eivät sitoutaneet johtajia, eivätkä myöskään saaneet heitä varmistamaan yrityksen pitkän aikavälin menestystä. Raha ei tehnyt viisaaksi.

Edellä luvuissa 51-53 tarkastelemani yritysten vastuullisuuden puutetta ja optiokäytäntöjä käsitelleet kirjoitukseni edustivat monien uusliberalismiksi kutsutun oppisuunnan arvostelua, vaikka tätä termiä en maininnutkaan. Seuraavassa luvussa uusliberalismi on nimenomaisesti kritiikkinä kohteena, sillä koin sen olleen Yhdysvalloista alkaneen finanssikriisin keskeinen taustavaikuttaja.

5.4 Finanssikriisi ja talouskriisi – uusliberalismin hedelmiä

Uusliberalismin ideologia ja vahvan johtajan kaipuu

Ikään kuin ennakoiden juuri näinä aikoina alkanutta finanssikriisiä kirjoitin alkuvuodesta 2008 *Helsingin Sanomiin* mielipiteen, jossa pyrin perustelemaan, miksi uusliberalismi kaipasi tervehdyttämistä. Uusliberalismista oli muodostunut monelle ideologia, jota seurattiin kuuntelematta enää järjen ääntä – ja samalla se oli alkanut kääntyä ihmisiä ja yhteiskuntia vastaan.

Oli helppo ennustaa, että uusliberalismin kärjistymisen tulisi lopulta vaikuttamaan talouselämään kaikkien vahingoksi – myös omistajien. Olihan odotettavissa, että nykyisessä internetin ja kansalaisliikkeiden maailmassa ei loputtomiin hyväksyttäisi näin yksipuolista ajattelua ja toimintaa. Oli jo nähtävissä merkkejä siitä, että uusliberalismin vastustaminen politisoitui. Samalla voisi syntyä uusia poliittisia liikkeitä, jotka eivät olleet uudistushaluistaan huolimatta välttämättä hyväksi yhteiskunnan kehitykselle.

Myönsin uusliberalismin tervehdyttämishankkeen toteuttamisen vaikeudet ja heitin lopuksi pallon yhdysvaltalaisen talouselämän harteille:

”Ongelma on kuitenkin ensin tunnustettava yleisesti – ei ympäristön hyväksikään tehty juuri mitään, ennen kuin tulevan katastrofin vaara alettiin tunnustaa. Mutta kuka aloittaisi uusliberalismin tervehdyttämisen? Voisi toivoa, että erityisesti Yhdysvaltain talouselämä käynnistäisi kohtuullistamisen aikakauden: sieltähän tämä ideologia on alun perin lähtenytkin ja levinnyt kautta maailman.”

Muutos voi alkaa vain ihmisten ”korvien välistä”, heidän maailmankuvistaan. Ennen kuin syntyisi riittävän suuri kriittinen massa, muutoksia oli turha odottaa.

Vuonna 2011 nähtiinkin esimerkki kansalaisliikkeen heräämisestä, kun New Yorkiin kokoontui suuri määrä kansalaisia osoittamaan mieltään. Tämä ”Wall Street” -liikkeenä tunnettu joukko kokoontui mielenosoituksiinsa kuukausikaupalla ja vaati talouselämän johtajia sekä rahoituslaitoksia vastuuseen talouskriisistä. Mielenosoitukset levisivät sittemmin kautta maailman, myös Suomeen.

Uusliberalistisen talousajattelun kritiikkiä sisältyi jo lähinnä uutta yliopistolakia kritisoiineeseen *Turun Sanomien* kirjoitukseeni toukokuulta 2009, jota käsitelinkin luvussa 46 yliopistoja koskevilta osin. Sen teemana oli vahvan johtajan kaipuu, jota ilmeni aikaisemmin politiikassa ja yritysmaailmassa. Nyt se oli siirretty myös yliopistoihin.

Uusliberalistit alleviivasivat yritysmaailmassa toimitusjohtajan merkitystä yrityksen menestyksen lähes yksinomaisena luojana muun muassa avokätisillä palkitsemisjärjestelmillä. Menestyksen arveltiin olleen ylimmän johdon ansiota, mutta tappiot menivät epäsuotuisien markkinatilanteiden piikkiin.

Johtajan asemaa näin korostaessaan uusliberalistinen talousajattelu oli ilmeisesti antanut vahvan johtajan kaipuulle uuden sysäyksen. Uusliberalismihan oletti taloudellisten toimijoiden pyrkivän pelkästään taloudellisiin tavoitteisiin rajoituksista täysin vapaana. Tällainen johtaja tavoitteli itsekkäästi tuloksia pitäen alaisiaan lähinnä helposti korvattavina resursseina. Pörssiyhtiöissä hän oli vastuussa vain osakkeenomistajille. Etiikkaa pidettiin tässä konseptissa lähinnä kitkeränä etikkana. Työyhteisölle ja ihmiselle – ja pitkän päälle tuloksillekin – kävi kuitenkin huonosti, sillä viisaus ei useinkaan asunut yhden hatun alla.

Tähän tapaan kirjoituksissani nivoutuivat silloin tällöin yhteen yritysmaailman uusliberalististen oppien ja yliopistouudistusten kritiikki. Kuten luvusta 4 kävi ilmi, yliopistomaailmassa ja valtionhallinnossa yleisemminkin oli jo pitkään tunnettu vetoa ”yritysmäiseen” johtamismalliin.

Finanssikriisi iski

Vuonna 2008 iski Yhdysvaltoihin finanssikriisi, joka levisi sittemmin Eurooppaan ja muuallekin maailmaan tunnetuin seurauksin. Sitä voitiin pitää ainakin osittain äärimmilleen viedyn uusliberalismin kitkeränä hedelmänä. Finanssikriisi

ja sitä seurannut talouskriisi olivat luonteeltaan yritysmaailman ikiomia luomuksia, jotka heijastuivat enemmän tai vähemmän suoraviivaisesti Euroopan velkakriisiin. Jälkimmäistä leimasi valtioiden voimakas ylivelkaantuminen. Se oli puolestaan pitkälti paitsi pankkiirien, myös poliitikkojen oma kriisi, ja siksi käsitteleen siihen liittyviä kirjoituksiani luvussa 6, jossa nimenomaan poliitikot olivat tulilinjalla.

Lokakuussa 2008 tuulettelin *Helsingin Sanomissa* näkemyksiäni finanssikriisistä. Globaaliin finanssitalouteen ja sen innovaatioihin oli siihen asti suhtauduttu aivan liian hyväuskoisesti: markkinat on koettu pyhäksi lehmäksi, jota ei tarvinnut valvoa, koska niiden oli uskottu itse korjaavaan ylilyöntinsä. Syntynyt kriisi kuitenkin paljasti rahoitus- ja pankkimaailman haavoittuvuuden. Sen taustalla oli mitä ilmeisimmin ihmisten ahneus, halu rikastua nopeasti.

”Johdannaismarkkinoiden uusia innovaatioita, muun muassa roskalainoja käärästyinä houkutteleviin paketteihin, sai myydä hyväuskoisille ilman mitään valvontaa. Täytyy vain ihmetellä, miten niin moni meni ostamaan sian säkissä. Seuraukset tuntee kukkarossaan jokainen asuntovelallinen ja pian ehkä moni tallettajakin, mutta prosessin lopputulosta ei kukaan osaa vielä ennustaa.”

Käytin ahneusargumentin perusteluna juuri lukemaani Philip Delves Broughtonin teosta *Ahead of the Curve. Two Years at Harvard Business School* (Broughton 2008). Se antoi kriisistä mielenkiintoista taustatietoa, joka koski maan talouselämän johtoon koulutettavien ja kouluttajienkin asenteita. Huomattava osa kirjoittajan yhdeksästä sadasta kurssitoverista siirtyi Harvardin kauppa- korkeakoulusta valmistuttuaan töihin investointipankkeihin ja muihin finanssimaailman instituutioihin tavoitteenaan nopea rikastuminen. Nämä ja lukuisat heidän kaltaisensa olivat finanssikriisin keskeisiä arkkitehteja.

Silmiinpistävää heidän koulutuksessaan oli humanismin ja inhimillisyyden vajuus. Vaikka heille tarjottiin yritysetiikkaa ja ihmisten käsittelyä koskevia kursseja, kova rahoitusteoria tuntui jyräävän alleen kaiken muun opiskelijoiden mielisä.

Arvioni muutoksen mahdollisuudesta oli melko pessimistinen:

”Kun tällainen toimintakulttuuri vallitsee yhdysvaltalaisessa yritys- ja rahoitusmaailmassa – ja enenevässä määrin myös eurooppalaisessa – toiveet todellisesta asennemuutoksesta näyttävät hatarilta. Ellei kriisi vielä huomattavasti pahene, lienee sama meno ennen pitkää jälleen edessä.”

Koska finanssimarkkinat toimivat omien, ihmisten ahneudesta ja peloista kumpuavien oikkujensa ajamana, eikä kukaan enää kyennyt hallitsemaan niitä, markkinavoimille oli asetettava rajoja, ennen kuin ne taas yltyisivät hallitsemat-

tomaksi tuhovoimaksi. Kriisi osoitti jälleen kerran, että täydellinen vapaus ilman vastuuta johti lopulta katastrofiin.

Pyrin lopuksi korostamaan asetelman huutavaa epäoikeudenmukaisuutta toden, että kriisin arkkitehdit olivat jo turvallisesti kotiuttaneet voittonsa – ja laskun maksoivat syyttömät velalliset sekä veronmaksajat eri puolilla maailmaa.

Ahneus finanssikriisin taustalla

Jatkoin heti ajankohtaisen aiheen takomista *Kauppalehteen* lähettämässäni kirjoituksessa, jossa kartoitin samassa hengessä kuin edellä kriisin syitä ja syyllisiä. Perussyiksi totesin nytkin ahneuden, joka vaikutti esimerkiksi roskalainaprosessin jokaisessa vaiheessa. Ahneuteen olivat syyllistyneet niin roskalainojen ottajat ja niitä myöntäneet pankinjohtajat kuin pakettien suunnittelijat, myyjät ja pakettien hyvästä luokituksesta vastaavat luokittajatkin.

Roskalainapakettien myynnillä oli suorastaan petoksellinen luonne, josta kukaan ei ainakaan Suomessa ollut vielä puhunut mitään. Eräs *Financial Timesin* kolumnisti katsoi kriisin merkittäväksi syyksi investointipankkien ja vastaavien laitosten taitamattoman johtamisen: johtajat eivät kyenneet hallitsemaan riskejä.

Osuutensa kritiikistä sai myös rahoitusteoria, joka ei tunnistanut ahneutta, koska se oli inhimillinen ominaisuus. Muutoinkin ihmisen rooli oli teorioissa häivytetty markkinoiden käsitteen taakse. Monet rahoitustutkijat pitivät ahneutta jopa hyvänä asiana, mikä merkitsi, että voitontavoittelulle ei heidän mielestään tarvinnut asettaa mitään rajoja. Näinhän rahoitusmalleissakin suosittiin mahdollisimman suurta voittoa eli voiton maksimointitavoitetta.

Rahoitusasiantuntijoiden ajattelua näytti leimaavan tietty epäjohtonmukaisuus: vaikka inhimilliset ominaisuudet, kuten tunteet, puuttuivat heidän käsittevalikoimastaan, he silti puhuivat luottamuksesta esimerkiksi kriisin voittamisen avaintekijänä. Luottamushan oli nimenomaan inhimillinen tunne: vain ihminen voi tuntea luottamusta tai epäluottamusta. Nyt luottamusta pidettiin lähinnä markkinoiden ominaisuutena – ikään kuin markkinoilla olisi tunteita. Markkinat olivat tietenkin taloudellisia päätöksiä tehneiden ihmisten yhteenlasketun toiminnan lopputulos, eivät elävä olio.

Toistin vaatimuksen markkinoiden valvonnan tehostamisesta ja torjuin etukäteen odotettavissa olevia väitteitä rajoitusten innovatiivisuutta ehkäisevästä vaikutuksesta:

”Koska markkinoiden tapahtumat johtuvat ajattelevien ihmisten toiminnasta, niihin voidaan vaikuttaa. Näin tulee myös tehdä, ja vieläpä hyvissä ajoin ennen uusia kriisejä, lisäämällä markkinoilla toimivien valvontaa. Valvontaa tarvitaan nimenomaan siitä syystä, että ihminen voi ajaa – kuten nyt on konkreettisesti nähty – omia tavoitteitaan ahneuden riivaamana muista piittaamatta.

Niille, jotka sanovat, että valvonta ja rajat ehkäisevät innovatiivisuutta, on helppo vastata havainnollisen esimerkin valossa: jotkin innovaatiot olisivat saaneet jäädä syntymättä.”

Rahoitustutkijat eivät tietenkään pitäneet kirjoitukseni sisältämästä arvostelusta. Eräältä tutulta tutkijalta sain suullista palautetta, joka osoitti lähinnä sen, että yhteistä kieltä ei meillä ollut. Monelta muulta tuntemaltani tutkijalta sain vastapainoksi rohkaisevaa kannustusta. Muun muassa eräs taloustoimittaja, jolle lähetin juttuni kiitteli sitä sanomalla, että se ”hienosti yhdisti taloustieteen tuntemuksen käyttäytymistieteen problematiikkaan”. Luvussa 8 palaan vuosien varrella saamaani palautteeseen.

Professori Paul Lillrankin kirjoitus *Suomen Kuvalehdessä* lokakuussa 2008 tarjosi tilaisuuden jälleen korostaa ahneuden merkitystä finanssikriisin taustalla, hänen puolusteltuaan investointipankkiireita. Hän myös esitti ilmeisen kestävämmän väitteen, että ahneus oli pysynyt kautta aikojen vakiona, joten sillä ei voitaisi selittää muutosta. Sain tukea poikkeavalle käsitykselleni tunnetun pankkimiehen Kari Narsin samassa lehdessä olleesta kirjoituksesta, jossa hän totesi pankkikriisin yhdeksi tärkeimmistä syistä pankkiirien suunnattoman rahanhimon.

Jos ahneutta mitattiin palkkioiden ja voittojen suuruudella, niin ahneus olikin viime aikoina selvästi lisääntynyt. Korostin myös haitallisen ahneuden käsitettä, jonka kriteeri oli se, miten vahingollisesti toiminta vaikutti muihin ihmisiin ja yhteiskuntaan.

Lillrankin toteamus, jonka mukaan lottovoittajaa ei pidetty ahneena, oli sinänsä oikea, sillä lottovoittaja ei aiheuttanut haittaa muille. Tämä esimerkki ei kuitenkaan kertonut mitään finanssialan toimijoiden ahneudesta, joita Lillrank selvästi puolusti. Hehän – ja nimenomaan uusien rahoitusinstrumenttien luojat – saivat ahneudellaan aikaan suunnatonta vahinkoa maailmanlaajuisesti.

Kriisillä oli tietenkin muitakin syitä kuin ahneus, mutta siitä huolimatta talouden toimijoiden ahneudesta oli syytä puhua:

”Tietenkin finanssikriisin syntymistä edesauttoi moni muukin globaalin rahoitusmaailman piirre kuin lisääntynyt ahneus – muun muassa uusi tekniikka ja valvonnan puute – mutta ahneutta ei ole mitään syytä vähätellä. Jos näin tehdään, kriisistä ei opita, että ahneutta on suitsittava, ja niinpä samat virheet toistetaan tulevaisuudessa.”

Ahneudesta muodostui minulle kestoaihe, ja se oli esillä *Turun Sanomien* kirjoittajavieras-palstalla jo noin kuukauden kuluttua edellisestä kirjoituksestani. Utta aikaisempiin verrattuna siinä oli toivomus asennemuutoksesta, jonka toteutumiseen en tosin uskonut kovinkaan vahvasti. Perusongelma oli ihmisen sisimässä:

”Finanssimaailmassa kohtuuden käsite on siis jätetty filosofeille ja idealisteille. Sama asenne näkyy yhteiskunnan kaikenpuolisena kovuutena ja itsekkyytenä: kaverille ei jätetä. Juuri siksi, että ihmisillä ei enää ole sisäistä kohtuullistavaa mekanismia, on finanssimarkkinoita säädeltävä. Parasta olisi, jos samalla saataisiin jälleen kohtuus kunniaan ja ahneus häpeälliseksi piirteeksi. Kulttuurin muutos on kuitenkin hidasta. Business Schoolit – Harvard etunenässä – syytävät maailmalle dollarinkuvat silmissään näkeviä rahoitusalan teknokraatteja, joilta puuttuu perussivistys.”

Loppukappaleessa lainasin Turun kauppakorkeakoulun emeritusprofessori Pentti Malaskan jo pitkään viljelemää toteamusta nykyisen uusliberalistisen kapitalismin luonteenpiirteestä: voitot ovat yksityisiä, mutta tappiot yhteisiä. Tätä sanontaa käytettiin sittemmin usein julkisuudessa finanssi- ja talouskriisistä kirjoitettaessa.

Finanssikriisi oli niin inspiroiva teema, että kirjoitin siitä aikaisempiin lehtikirjoituksiini paljolti perustuvan yhteenvetotyyppisen artikkelin *Kanavaan* vuoden 2009 alussa. Otsikoin sen *Hallitsematon ahneus finanssikriisin taustalla*, ja analysoin muun muassa juuri ahneuden käsitettä aikaisempaa tarkemmin. Varsinainen heikko lenkki finanssimaailmassa oli päätöksentekijä eli ihminen kaikkine heikkouksineen.

Kritiikin kohteena oli tässäkin se, että rahoitusteoria unohti ihmisen ominaispiirteet: vaikka rahoitusmarkkina-analyytikot ja -teoreetikot puhuivat markkinoiden luottamuksesta – joka on itse asiassa yksilöiden kokema tunne – he eivät mieltäneet ihmisiä ajavaa ahneutta inhimilliseksi piirteeksi, eivätkä nähneet sitä missään vaiheessa ongelmaksi.

Esitin joitakin uusia luonnehdintoja markkinoiden sääntelyn tarpeesta viitaten edellä mainittuun ”periaatteeseen” voittojen yksityisyydestä ja tappioiden yhteisyydestä ja päätin kirjoitukseni seuraavasti:

”Ainakaan kansalaisyhteiskunnassa ei tällaista markkinamekanismia voida missään tapauksessa hyväksyä. Markkinatalouden omienkin periaatteiden mukaan riskinottajan olisi itse kannettava riskinsä. Siten yhteiskuntien ei pidä sallia finanssimarkkinoilla toimiville sen suuruusluokan riskien ottamista, joita ne eivät pysty ilman yhteiskunnan väliintuloa kantamaan. Kuten nähtiin, yhteiskuntien on nykyisen kaltaisen kriisin puhjetessa pakko tulla apuun täydellisen katastrofin estämiseksi. Siksi niiden on riskien lopullisina kantajina päästävä rajoittamaan omaa riskiään jo etukäteen, mikä tarkoittaa tehokkaiden sääntely- ja valvontajärjestelmien rakentamista finanssimarkkinoille.”

Sain *Kanavan* artikkeliini muutaman positiivisen palautteen, joista eräs sähköpostiviesti alkoi seuraavasti:

”Vilpitön kiitos artikkelistanne *Hallitsematon ahneus finanssikriisin taustalla*. Harvoin enää koen pulssini miellyttävästi kiihtyvän lukemisesta. Nyt se tapahui, kun luin älykkäistä ja humanistisista päättelyistänne *Kanavassa*.”

Kirjoittaja oli ”entinen pankinjohtaja ja nykyinen tietokirjailija”. Hän rohkaisi minua lähettämään artikkelini tiedoksi valtiovarainministeri Jyrki Kataiselle. Hänen mukaansa ”olisi hyödyllistä ja jopa koko maan kannalta tähdellistä, että nuori ministeri saisi vahvistusta niille kriittisille näkemyksille markkinatalouden yllälyönneistä, joita hän on väläytellyt”.

Niinpä lähetin artikkelini tiedoksi sekä valtiovarainministeri Jyrki Kataiselle että pääministeri Matti Vanhaselle. Vanhanen oli äskettäin esittänyt julkisuudessa vaatimuksen, että ”valtio on talossa isäntä, joka luo pelisäännöt markkinoille” eli hän kannatti rahoitusmarkkinoiden sääntelyä.

Samalla kannalla oli myös Yhdysvaltain tuore presidentti Barak Obama virkaanastujaispuheessaan. Hän myös leimasi ”joidenkin ahneuden” erääksi finanssikriisin syyksi.

Kansanedustaja Ben Zyskovicz kirjoitti minulle artikkelini johdosta ja liitti oheen puheenvuoronsa, jonka hän piti ”lonkalta” eduskunnassa lokakuussa 2008. Siinä hän korosti voimakkaasti pankkiireille annettujen runsaskätisten kannustinten merkitystä finanssikriisin synnyssä.

Entinen sisäministeri Kari Rajamäki puolestaan siteerasi kirjoitustani *Warkauden lehden* nettiversiossa ja oli samaa mieltä valvonnan lisäämisestä finanssi-markkinoilla.

Tampereen yliopiston emerituskansleri Kauko Sipponen mainitsi artikkelini *Kanavan* kirjoituksessaan *Kärsimätön raha ja kärsivä ihminen*. Hän myös totesi, että olisi tärkeää saada tietää, missä hengessä taloustieteitä Harvardissa opetetaan ja tutkitaan.

Palautetta siis tuli tavallista enemmän, mutta onhan *Kanava* näkyvä julkaisufoorumi, jota erityisesti yhteiskunnallisesti valveutuneet kansalaiset seuraavat.

Optimismia ja tappiomielialaa

Finanssikriisin vaikutusten jälkihoito taloudessa antoi aiheen kirjoitukseeni *Turun Sanomien* kirjoittajavieras -palstalla tammikuussa 2009. Ideani oli korostaa optimismin tärkeyttä ja pessimismin vahingollisuutta taloustilanteen kommentoinnissa ja yritysten päätöksenteossa. Kerrankin oli aihetta kiitellä konsernijohdaja Björn Wahlroosia hänen ennakoituaan, että nykyinen taantuma ei kestä pit-

kään, vaan ensimmäiset myönteisen kehityksen merkit Yhdysvaltain taloudesta saataisiin tulevana kesänä. Useimmat julkisuuteen tulleet henkilöt ja yritysten toimenpiteet olivat pikemminkin lietsoneet lamamielialaa. Sittemmin kävi ilmi, että Wahlroosin optimismi oli vain toiveajattelua.

Siteerasin erästä tuttua yrityskonsulttia, joka kertoi viime vuoden ennakoitujen tilinpäätösten perusteella laskemiensa kassavirtojen pysyneen kutakuinkin ennallaan taantumasta huolimatta. Sen sijaan tuloslaskelmien kehitystä kuvaavat käyrät sojottivat alaspäin. Hän tulkitsi tämän viittaavan siihen, että ainakin joidenkin yritysten tilinpäätöksissä ennakoitiin huonoja aikoja esimerkiksi kirjaamalla reippaasti kuluja tuloslaskelmaan, jolloin tulokset heikkenivät.

Toinen pessimismin oire olivat yritysten julkistamat irtisanomis- ja lomautusvaroitukset sekä tiedot yt-neuvotteluista, sillä ne antoivat viestin epäsuotuisalta näyttävästä tulevaisuudesta. Nämä uutiset saivat monet reivaamaan omia odotuksiaan, jolloin taantuma pyrki vahvistumaan ja pitkittymään.

Esitin toivomuksen, että yritykset maltaisivat olla rakentelematta anteliaita johdon optiosopimuksia ja jakamatta runsaita osinkoja – sikäli kuin nyt tulokset sen sallisivat. Vaikka avokätisiä optioita ja osinkoja voitaisiin pitää optimismin merkkeinä, niiden antama viesti tulkittaisiin kuitenkin näissä olosuhteissa toisella tavalla: nyt kun monen yrityksen työntekijät ja toimihenkilöt sekä julkinen valta olivat joutumassa finanssikriisiin maksajiksi, myös omistajien odotettiin tulevan mukaan talkoisiin.

Lopuksi ihmisten käyttäytymistä korostava yhteenvetoni näiden viestien vaikutuksista talouteen:

”Finanssikriisi ja sen jälkiseuraukset korostavat sitä ehkä hyvinä aikoina unohtunutta tosiasiaa, että talous ei ole vain tekniikkaa ja matematiikkaa, vaan pohjimmiltaan ihmisten toimintaa. Siten talouden liikkeet ovat voimakkaasti riippuvaisia oikukkaista ja subjektiivisista ihmisistä – niistä odotuksista – toiveista ja peloista, joita itse kunkin mielessä syntyy. Näin ollen se, minkälaisia viestejä – optimistisia vai pessimistisiä – julkisuuteen annetaan, vaikuttaa paljolti siihen, millaiseksi taloutemme tulee jatkossa kehittymään.”

Saksalainen *Bundeszentrale für Politische Bildung* julkaisi nettisivullaan *Eurotopics* tiivistelmän tästä kirjoituksestani neljällä kielellä. Tiivistelmään oli lainattu lähinnä viittaukseni Björn Wahlroosin optimistiseen viestiin sekä inhimillisen käyttäytymisen roolia korostava päätöskappale.

Finanssikriisin hoitoon liittyi myös tammikuun 2009 loppupuolen mielipidekirjoitukseni *Helsingin Sanomissa*. Puutuin siinä osakesäästäjien keskusliiton puheenjohtajan Timo Rothoviuksen kirjoitukseen, jossa hän puolusti osakkaiden oikeutta osinkoihin. Hän lienee viitannut niihin valtiovallan edustajien ehdotuk-

siin, joiden sisältönä oli maltillinen osingonjako. Tällaista puuttumista osinkoihin Rothovius piti sosialisointina.

Osingonjaon maltillisuutta taantumän olosuhteissa voitiin perustella ensinnäkin sillä, että yritysten oli hyvä vahvistaa jakamattomilla voittovaroilla omaa pääomaansa. Toiseksi, kun valtiovalta ja työntekijät sekä toimihenkilöt joutuivat osallistumaan taantumätalkoisiin – jälkimmäiset lomautusten ja irtisanomisten muodossa – olisi maltillinen osingonjako mielialoja rauhoittava signaali.

Yrityksen menestys oli sen kaikkien sidosryhmien toiminnan tulosta, ei vain omistajien pääomapanoksen ansiota. Siksi yhden sidosryhmän juhliminen muiden ollessa vaikeuksissa, herätti pahaa verta, mikä koituisi yrityksen vahingoksi.

Kriisistä ei opittu mitään

Kun finanssikriisi hiukan hellitti loppukesästä 2009 varsinkin Yhdysvalloissa, näytti entinen palkitsemisruletti käynnistyvän uudelleen ikään kuin mitään ei olisi tapahtunut. Se kirvoitti kirjoituksen, joka julkaistiin *Helsingin Sanomissa* paljon puhuvalla otsikolla *Eikö finanssikriisistä opittu yhtään mitään?*

Määrittelin kirjoittamishetken tilanteen seuraavasti:

”Finanssikriisin aiheuttamat reaalityalouden ongelmat jatkuvat edelleen kautta maailman. Valtiot ovat panostaneet suunnattomia summia sekä pankkien että oman taloutensa kohentamiseen. Amerikkalaiset investointipankit ovat alkaneet jo toipua, ja on puhuttu jälleen niiden johtajille maksettavista suurista tulospalkkioista.”

Kirjoitukseni otsikon kysymys vaikutti siis oikeutetulta, ja ainakin perusteelliset finanssialan valvontatoimenpiteet tuntuivat tulleen haudatuiksi vähin äänin – tai niitä toteutettiin alun perin suunniteltua lievempinä. Yleisen käsityksen mukaan ihminen ei tyypillisesti oppinut kokemuksestaan, vaan toisti helposti samat virheet yhä uudelleen. Kun täydellistä romahdusta ei tullutkaan, jatkettiin suunnilleen entisillä linjoilla.

Viittasin jälleen kriisin inhimilliseen perussyhyyn, joka oli finanssialan toimijoiden hillitsemätön ahneus. Se sai finanssilaitokset rakentelemaan liialliseen riskinottoon yllyttäviä kannustinjärjestelmiä ja mitä mielikuvituksellisimpia, sisällöltään mätiä ”finanssituoitteita”. Koska ahneuden käsite puuttui useimpien finanssikriisiä analysoineiden käsitevarastosta kokonaan, ei myöskään haluttu ymmärtää, että ahneutta oli yhteiskunnassa aina hillittävä. Ahneuden sijaan oli toki miellyttävämpää puhua ihmisen kaikista rajoituksista vapaasta mahdollisuudesta innovatiivisuuteen varallisuuden hankinnassaan. Tämä oli kuitenkin liian ehdoton ja vahingollinen tulkinta nyky-yhteiskuntaan sopivasta markkinataloudesta.

Ahneus oli joidenkin mielestä sama asia kuin yrittäjyyden pohjana oleva yritteliäisyys, mutta oikeaan yritteliäisyyteen sisältyi myös henkisiä pidäkkeitä, eettistä ajattelua. Tämä ajattelu torjui ahneuden alastomimman, lyhytnäköisimmän muodon, jonka tulokset oli juuri nähty finanssimaailmassa.

Saattoi myös olla muita syitä siihen, että ahneutta ei pantu lainsäädännöllä kuriin. Finanssikriisin syntymaassa Yhdysvalloissa yritystoiminta ja politiikka olivat erityisen vahvasti sidoksissa toisiinsa. Siellähän esimerkiksi presidentinvaalissa ehdokkaan täytyi menestyäkseen olla rikas tai saada talouselämältä lahjoituksia, mikä aiheutti kiitollisuudenvelkaa. Presidentti George W. Bushin talouselämää suosiva politiikka tulikin tiedotusvälineitä seuraaville selväksi.

Johtuisiko siis lainsäätäjien haluttomuus puuttua finanssimaailman holtittomaan riskinottoon paitsi ideologisista syistä, osittain myös vaalirahoituksesta? Presidenttiehdokkaiden lisäksi senaattoriehdokkaat ja muutkin politiikkaan pyrkivät tarvitsivat kampanjarahoitusta aivan toisessa mittakaavassa kuin esimerkiksi Suomessa. Tämän kaiken valossa näyttikin ilmeiseltä, että mitään suuria muutoksia aikaisempaan menoon oli turha odottaa.

Systeemi sairastui – kukaan ei syyllinen kriisiin

Finanssikriisiä koskeva keskustelu sai uutta puhtia kun *Helsingin Sanomissa* julkaistiin syyskuussa 2009 yhdysvalloissa professorinvirassa olevan ekonomistin Bengt Holmströmin haastattelu. Samalla nousivat jälleen esiin johdon kannustimet kriisiin eräänä taustasyynä. Holmström oli myös Aalto-yliopiston hallituksen jäsen.

Haastattelun otsikko kertoi provosoivasti: *Systeemi sairastui. Talouskriisin diagnoosi edellyttää vuosien tutkimustyötä*. Holmströmin haastattelun pohjalta kirjoitin kolmisivuisen kriittisen muistion, jota jakelin korkeakoulussamme lähipiirissä. Syntyi vilkas keskustelu, jossa kansantaloustieteilijämme puolustelivat "Beni" Holmströmin käsityksiä.

Lisäksi lähetin *Helsingin Sanomiin* kommentin Holmströmin haastattelusta, mutta lehti ei julkaissut sitä. Sen sijaan *Talouselämään* kelpasi lyhennetty versio – ehkä siksi, että lehden toimittaja oli jo käsitellyt kyseistä haastattelua kriittiseen sävyyn.

Sain kirjoitukseeni otsikon toimittaja Esko Rantasen kolumnissaan käyttämstä ilmaisusta: *Syitä ilman syyllisiä*. Tämä viittasi siihen, että professori Holmström etsi kriisille ”lopullista syytä”, mutta hän ei olisi halunnut syyllistää esimerkiksi pankinjohtajia, joilla yleisen käsityksen mukaan oli melkoinen rooli kriisin kärjistymisessä. Tämä syyllisten suojele ei oikein istunut länsimaiseen oikeudenmukaisuuskäsitykseen.

Sen sijaan että olisi etsinyt finanssikriisiin syyllisiä, professori esitti tutkittavaksi vain yleistä systeimiriskiä – mihin menisi hänen mukaansa aikaa vuosikau-

sia. Professori katsoi, että finanssikriisi oli ”systeemien sairaus”. Siten alan toimijat eivät olisi tehneet finanssijärjestelmän kehittämisessä ja hyväksikäytössä mitään mainitsemisen arvoisia virheitä.

Holmström jopa totesi, että syyllisten etsiminen ei auttanut, vaan olisi suorastaan vaarallista kiinnittää huomiota vain pankinjohtajien kannustimiin, sillä näin ei löydettäisi systeemikriisin todellista aiheuttajaa.

Tosin kukaan ei liene kiinnittänyt huomiota *vain* kannustimiin. Kriisiin oli varmasti lukuisia ja ehkä merkittävämpiäkin syitä kuin johdon kannustimet, mutta mitään syytä ei pitänyt jättää huomiotta ja korjaamatta – eikä myöskään suojella ylimitoitettuja bonuksia tarjonneita ja niitä saaneita.

Finanssikriisin partaalle tultiin professori Holmströmin mukaan siksi, että ulkomailta tulvi kansainvälisen nousukauden myötä runsaasti rahaa, jolle oli löydettävä ”parkkipaikkoja”. Sellaisiksi investointipankkiirit keksivät vähävaraisten asunnot. Näiden asuntolainojen pohjalta rakennettuja epämääräisiä subprime -papereita laskettiin sitten markkinoille.

Voidaan kysyä, eikö olisi syytä jatkossa keksiä rahalle järkevämpiä parkkipaikkoja ja turvallisempia tuotteita.

Holmströmin mukaan eräs selitys kriisille oli myös se, että asuntojen hintojen kolmenkymmenen prosentin laskuun kukaan ei ollut pystynyt varautumaan, koska ”ei ollut empiiristä dataa riskien ennakoimiseksi”. Kun oltiin tekemisissä epätodennäköisten, mutta vaikutuksiltaan merkittävien tapahtumien kanssa, ei empiiristä tietoa tietenkään ollut, mutta olisi silti pitänyt pyrkiä arvioimaan näitäkin riskejä ja myös varautumaan niihin.

Subprime -papereille saatiin luokituslaitoksilta parhaat reittaukset, ja näin luotiin valheellinen luottamus läpinäkymättömiin riskipitoisiin tuotteisiin.

Korostin lopuksi ihmisten roolia taloudessa – ja myös kriisien syntymisessä:

”Vaikka rahoitusjärjestelmässä on teknisessä mielessä paljon parannettavaa, on syytä muistaa, että järjestelmää pyörittävät itsekkäät ihmiset. He eivät välttämättä piittaa niin sanotusta systeemiriskistä; laskun kuittaavat veronmaksajat. Ellei systeemiä parannettaessa ymmärretä asettaa rajoja ja vastuuta nimenomaan ihmisille, ei ole paljon toiveita potilaan paranemisesta.”

Poliittinen systeemikin sairasti – ihmiset syyttömiä

Samalla viikolla ilmestyi toinenkin kirjoitukseni samasta aiheesta, nyt *Turun Sanomissa*. Kytkin finanssikriisin ja vaalirahaongelmista syntyneen poliittisen kriisin yhteen otsikolla ”Systeemit sairastavat” (vaalirahoitusteemaan palaan perusteellisemmin luvussa 6).

”Pääministeri Matti Vanhanen kiemurtelee vaalirahoitusotkujen puristuksessa ja kieltäytyy ottamasta vastuuta siitä, että vuosikausia käytetty vaalirahoitusjärjestelmä – maan tapa – ja tämän päivän moraalikäsitteet ovat joutuneet törmäyskurssille. Syyllinen onkin hänen mukaansa järjestelmä, eivätkä suinkaan sitä pyörittävät ihmiset. Vanhanen katsoo myös, että kansanvalta pystyy korjaamaan itse itseänsä.”

Nämä selitykset muistuttivat mielenkiintoisella tavalla rahoitusalan asiantuntijoiden näkemyksiä finanssikriisin ja sitä seuranneen talouskriisin syistä. Bengt Holmström oli luonnehtinut finanssikriisiä ”systeemin sairaudeksi”, mikä sisälsi ajatuksen, että syyllisiä kriisiin eivät olleet esimerkiksi investointipankkien johtajat, eivätkä myöskään roskalainapapereiden luokittajat, jotka vakuuttivat ostajille niiden olevan täysin turvallisia.

Haluttomuus syyllisten etsintään näytti istuvan luontevasti ajan henkeen, jonka mukaan ketään ei saisi syyllistää mistään. Pääministerin kohdalla tämä kanta oli suhteellisen helposti ymmärrettävissä, sillä hän taisteli poliittisesta urastaan. Sen sijaan oli vaikeampi käsittää, miksi ekonomistit halusivat kaikessa rauhassa tutkia ”systeemiriskin” toteutumisen syitä, ja sivuuttivat aivan ilmeiset kriisin mikrotaoiset syyt sekä syylliset. Ehkä tottuminen makronäkökulmaan kutisti mikrotaoisuuden ihmiseen muurahaisen kokoiseksi?

Eräs syyryhmä tähän haluttomuuteen etsiä syyllisiä saattoivat olla ekonomistien suosimat teoriat ja mallit, sillä juuri ne olivat tavallaan osasyllisiä finanssikriisiin. Niiden opastuksellahan oli rakenneltu muun muassa roskalainainstrumentteja – samoin kuin monimutkaisia palkitsemisjärjestelmiä – jotka tuottivat suunnattomia bonuksia eräille ja suurilla vahinkoja kansantalouksille.

Loppukappaleessa niputin finanssikriisin ja vaalirahoituskriisin toisiinsa:

”Systeemiin liittyvät ja henkilötason syyt eivät ole toisiaan poissulkevia. Kumpikin on vaikuttanut näiden kriisien syntymiseen ja laajuuteen – ja siksi kumpaankin on puututtava. Kun syyllisyyttä havaitaan, ei pidä kaihtaa syyllisistä vastuusta olleita yksilöitäkään. Muuten sairaudet eivät parane.”

Bonukset houkuttelivat edelleen ahneita ylilyönteihin

Loppuvuodesta 2009 jatkoin finanssi- ja talouskriisin puimista uusliberalismia kritisoivasta näkökulmasta kirjoittamalla *Liiketaloudelliseen Aikakauskirjaan* puheenvuoron *Nykymuotoinen uusliberalismi tiensä päässä?* Siinä toistin jo aikaisemmissa kirjoituksissani esiin tulleita ajatuksia. Seuraavassa yritän tuoda esiin artikkelissa esiintyneitä aikaisempiin nähden uusia tai ainakin edelleen kehiteltyjä ajatuksia, joskin olen jättänyt tekstiin hieman toistoa tärkeiden asioiden osalta.

Tässä vaiheessa oli jo nähtävissä, minkälaisiin korjaaviin toimenpiteisiin maailmalla aiottiin kriisin osalta ryhtyä. Keskeiset valtiot olivat kuitenkin jossakin määrin eri mieltä muutosten sisällöstä, mikä herätti huolestumista. Jotakin merkittävää oli kuitenkin tehtävä, sillä muutoin oli tarjolla vaara, että sama meno jatkuisi, ja jossakin vaiheessa koettaisiin jälleen vastaavanlainen, ehkä pahempi-kin kriisi.

Tarkastelin artikkelissani, mistä kriisi mielestäni aiheutui korostaen ihmisen käyttäytymisen tutkimiseen erikoistuneen liiketaloustieteilijän näkökulmaa. Esi-merkiksi (kansan-) taloustieteilijän, rahoitustutkijan tai pankki- ja investointipankkisektorilla toimivien maailmankuvat sekä siten näkökulmat olisivat varmasti hyvin erilaiset kuin omani. Näin laajakantoisia taloudellisia ja yhteiskunnallisia vaikutuksia aiheuttanutta ilmiötä olikin tarpeen tarkastella monesta eri näkökulmasta – yksi ainoa ei selvästikään riittänyt.

Kriisin syistä oli jo esitetty julkisuudessa monenlaisia käsityksiä, ja olikin ilmeistä, että talouden kriisien syntymiseen oli yleensä lukuisia makro- ja mikrotason syitä. Väheksymättä makrotason vaikutuksia keskityin mikrotasona pidettävään ulottuvuuteen – taloudellisiin kannustimiin ja ihmisten käyttäytymiseen. Ne näyttivät olleen eräitä konkreettisimpia kriisin laukeamiseen vaikuttaneita tekijöitä.

Bonukset houkuttelivat subprime -papereita markkinoineita pankkikenkilöitä ottamaan – ja siirtämään muille – ylisuuria riskejä, vaikka heidän täytyi tietää tuotteiden arveluttava luonne. On luultavaa, että he jättivät papereiden epäsuotuisan hintakehityksen mahdollisuuden tietoisesti huomiotta. Ostajat puolestaan eivät aina välttämättä ymmärtäneet hankkimiaan läpinäkymättömiä finanssituotteita ja niiden riskejä – varsinkin kun luokituslaitokset olivat arvioineet ne parhaaseen turvallisuusluokkaan. Investointipankit ja vastaavat laitokset saivat myös käyttää hyvin vapaasti hyväkseen velkavipua, eli niiden omat pääomat olivat hyvin pienet.

Aivan ilmeisesti keskeinen syyppä kriisiin oli puutteellisesti valvottu uusliberalistinen talousajattelu, jota sovellettiin näiden rahoituslaitosten kohdalla äärimuodossaan. Wikipedia määritteli uusliberalismin talousteoriaksi, jonka mukaan vapaa yksityisomistusoikeus, vapaat markkinat ja vapaakauppa edistivät parhaiten ihmisten hyvinvointia; sen päämäärä oli minimoida valtion rooli yhteiskunnassa laeilla ja sopimuksilla.

Taloustieteilijöillä oli tunnetusti taipumus viitata kriisin syitä analysoidessaan yleisluontoisesti järjestelmäriskiin, jolloin he eivät yleensä nähneet palkitsemisjärjestelmissä ja talouden toimijoissa suurtakaan syytä – syyllisyydestä puhumattakaan. Huomiota ei yleensä kiinnitetty siihen, että ”systemiä” pyörittivät aina itsekkäät ihmiset. Tässäkin ahneus voitiin leimata aivan perimmäiseksi syyksi vaarallisiksi osoittautuneiden finanssituotteiden rakenteluun, äärimmäisen houkuttelevien bonusten tarjoamiseen sekä niiden metsästyksen.

Finanssikriisiin liittyneen ahneuden kielteisiä puolia eivät ensisijaisesti olleet finanssituotteiden keksijöiden ja välittäjien saamat suuret palkkiot sinänsä, vaan niiden aiheuttaman käyttäytymisen seuraukset. Finanssikriisi ja sen reaalitytöidelliset jälkiseuraukset aiheuttivat ja aiheuttavat jatkossakin suunnattomia tappioita kaikkialla maailmassa. Yhteiskunnat joutuivat panostamaan suuria summia reaalitytöidensä kohentamiseen ja rahalaitosten tukemiseen. Vaikka osa tuista saatiin takaisin henkiin jääneiden pankkien toivuttua, suuria lopullisia menetyksiä syntyi esimerkiksi konkurssien ja työttömyyden muodossa.

Miksi sitten ahneuden käsitettä vieroksuttiin taloustieteilijöiden piirissä niin terminä yleensä kuin finanssikriisin selittäjänäkin? Luultavasti siksi, että taloustieteilijät olivat omaksuneet maksimointiajattelun, jonka mukaan mahdollisimman suuren hyödyn tavoittelu oli luonnollista ja hyväksyttävää – haitat kuuluivat noteerata vain omalta, ei muiden osalta. Kuitenkin ahneuden käsitteestä puhuminen oli tässä yhteydessä perusteltua, sillä sen avulla saatiin finanssikriisin problematiikan ytimeen nyt kokonaan unohtunut eettinen ulottuvuus eli se tosiasia, että yksilön oman edun tavoittelu voi kääntyä myös yleisesti haitalliseksi.

Näin ajatellen kriisiin joutunutta taloutta ei enää nähty pelkästään teknisenä ilmiönä, persoonattomana systeeminä, joka toimi omien ”luonnonlakiensa” mukaan, vaan siinä oli keskeisesti kysymys ihmisten vastuullisista valinnoista. Samalla päästiin arvioimaan uusliberalistista, rajoittamatonta vapautta korostavaa talousajattelua aivan perustasolla: uusliberalismin varjolla ruokittiin ja käytettiin hyväksi vahingolliseksi kääntynyttä ahneutta.

Finanssikriisi osoitti konkreettisesti, että jonkin rajan jälkeen voitontavoittelu muiden kustannuksella muuttui yhteiskunnan kannalta epäsuotavaksi. Siten ne, jotka katsoivat rajoittamattoman voitontavoittelun pelkästään hyväksi, taloudelliseen innovointiin kannustavaksi piirteeksi, ja siten sitä rajoittavat yhteiskunnan toimenpiteet luovuutta estäviksi eli haitallisiksi, eivät olleet analysoineet asiaa loppuun asti.

Finanssimaailmalle rajoituksia ja valvontaa

Pidin *Liiketaloustieteellisen Aikakauskirjan* artikkelissani (Pihlanto 2009) tärkeänä, että finanssikriisin kiistattomien haittavaikutusten johdosta finanssimaailman käytäntöihin voitaisiin puuttua rajoituksin, jotka hillitsivät talouden toimijoiden ahneutta ja heidän mahdollisuuksiaan käyttää vapaasti hyväkseen muiden ahneutta.

Konkreettisia parannusehdotuksia olivat investointipankeille säädettävät kunnan vakavaraisuusvaatimukset ja finanssituotteiden kehittelylle asetettavat laatuvaatimukset. Tulospalkkioiden suuruutta olisi rajoitettava ja niiden nostomahdollisuutta lykättävä kauemmas tulevaisuuteen. Jos näin olisi ajoissa menetelty, ahneus ei olisi todennäköisesti päässyt saavuttamaan nyt toteutuneita suunnattomia

mittasuhteita, ja näin pahalta kriisiltä olisi ehkä välttytty – siitä huolimatta, että kriisin makrotaloudellisetkin syyt olivat merkittäviä.

Muilla aloilla sovellettiin käytäntöjä, jotka jostakin syystä olivat tuntemattomia finanssimaailmassa:

”Kaikessa yhteiskuntapolitiikassa sovelletaan yleisesti lakeja ja muita sanktiojärjestelmiä, joilla pyritään hillitsemään kansalaisten ei-toivottavaa käyttäytymistä. Näin siitäkkin huolimatta, että vain murto-osa ihmisistä tällaisia tarvitsee. Samalla hyväksytään se, että rajoitukset saattavat haitata hyödyllistekin toimintaa. Lisäksi vahinkoa aiheuttaneelle syntyy yleensä korvausvelvollisuus. Näin tulisi olla myös investointipankkitoiminnassa.”

Oli hämmästyttävää, että vielä kriisin jälkeenkin monet vastustivat finanssialan sääntelyn lisäämistä. Samalla he vähätelivät esimerkiksi palkitsemiskäytäntöjen vaikutusta vaatien, että niitä ei saisi mitenkään rajoittaa. Oli ilmeistä, että nämä tahot toimivat omassa asiassaan – joko näiden etujen välittöminä tai välillisinä saajina. Joillekin taas uusliberalistinen rajoituksista mahdollisimman vapaa taloustoiminta oli arvo sinänsä, jota ei asetettu tarkistuksen kohteeksi edes näin dramaattisen näytön kuin finanssikriisin johdosta.

Syylisiä kriisin vähättelyyn olivat muun muassa uusliberalistisiksi kutsutut taloustieteilijät. Oli sinänsä ymmärrettävää, että he eivät olleet halukkaita näkemään omaksumassaan paradigmassa tai soveltamisissaan malleissa mitään moitittavaa. Sehän olisi merkinnyt heidän aikaisemman työnsä osittaista mitätöintiä ja sen korjaamisen tarvetta. Ihmisen maailmankuva oli tunnetusti niin pysyvän, että sen muuttaminen oli yleensä suorastaan mahdotonta. Hyvä esimerkki vastaavasta ilmiöstä oli Neuvostoliiton romahdus ja sen konkretisoima sosialismin henkinen konkurssi, johon monet eivät liene sopeutuneet vieläkään.

Maailmankuvan muutosten edellyttämän poisoppimisen vaikeus oli tietenkin henkistä laatua. Logiikalla ja tosiasioilla ei ollut siinä useinkaan todistusvoimaa. Monille näytti kuitenkin selvältä, että finanssikriisi osoitti alan toimijoiden vapauden olleen liian suuri. Hehän saivat ottaa ylisuuria riskejä ilman juuri mitään omaa vastuuta – ja tulivat näin hävittäneeksi aivan muiden tahojen varoja kuin omiaan. Tällainen epäsymmetrisyys oli melkoinen poikkeus taloustoiminnassa, tai ainakin sen piti olla. Yleensä suureen riskinottoon liittyvää suurta voitonmahdollisuutta perusteltiin riskin toteutuessa syntyvillä omilla tappioilla.

Erääksi syyksi siihen, että finanssimaailmassa ei tunnettu tuotevastuun käsitettä, saattoi olla tietynlainen peliasennoituminen, joka leimasi finanssimaailmaa toisin kuin markkinoita yleensä. Ideana oli, että jos ryhtyi riskipitoiseen peliin ja hävisi, sai syyttää vain itseään. Eräiden finanssituotteiden vaihtoa voikin luonnehtia pikemminkin vedonlyönniksi kuin kaupankäynniksi.

Joka tapauksessa oli hämmästyttävää, miten niin läpinäkymättömät ja riskipitoiset finanssituotteet kuin subprime -paperit kävivät kaupaksi. Kuten todettu, tuotteiden turvallinen luokitus oli eräs syy, mutta ahneuden ja pelihimon lisäksi kolmaskin inhimillinen piirre, arvostelukyvyyn puute, näytti osaselitykseltä tapahuneeseen. Kyse oli eräänlaisista ”keisarin uusista vaatteista”.

Oliko odotettavissa, että finanssialalla saataisiin aikaan tehokkaita parannuksia? Katseet kääntyivät eri maiden valtiollisten päättäjien suuntaan, mutta esimerkiksi Suomessa ei mikään merkittävä puolue näyttänyt ajavan erityisellä tarmolla finanssialan sääntelyn lisäämistä, ja sama trendi vallitsi ilmeisesti muualsakin. Talous- ja rahoitusmaailman sekä poliittisen elämän monimutkaiset sidokset olivat arvattavasti eräs selittävä tekijä.

Taloustieteilijä Paul Krugman esitti *The New York Times*'issa arvion siitä, miksi alan sääntelyn innovaatioita ehkäisevää luonnetta korostavat ”zombi-ideat” eivät kuolleet:

”’It is difficult to get a man to understand something’, said Upton Sinclair, ’when his salary’ – or I would add, his campaign contributions – ‘depend upon his not understanding it’”.

Oli myös mahdollista, että osa poliitikoista oli – samaan tapaan kuin monet talouselämän edustajat ja taloustieteilijät – kadotettua sukupolvea, joka ei kyennyt haastamaan edes äärimmäisen uusliberalismin sovelluksia. Esimerkiksi yliopistoilla, erityisesti kauppakorkeakouluilla, olisi tässä runsaasti työmaata. Opiskelijoiden maailmankuva oli vielä vakiintumaton, joten heidän kauttaan uutta ajattelua voitaisiin siirtää yhteiskuntaan.

Ongelmana kuitenkin oli opettajien löytäminen. Uuden oppiminenhan oli vaikeaa ja tarvittiin ilmeisesti uusi opettajapolvi ajamaan muutosta. Tämä tie oli siis äärimmäisen hidaskäyttöinen. Niin kauan kuin yliopistot tuottivat uusliberalismin vihkiytyneitä asiantuntijoita – ja talouselämä niitä edellytti – vallitseva oppi tulisi todennäköisesti voimaan hyvin. Monilla yhteiskuntatieteiden aloilla esiintyi tosin kriittistä talousajattelua, mutta ellei taloustiede muuttuisi – tai menettäisi kokonaan uskottavuuttaan ja arvoaltaansa – ei talousajattelukaan voisi kovin paljon uusiutua.

Viittasin aikaisemminkin hyödyntämäni lähteeseen, Nassim Nicholas Talebin teokseen *Musta joutsen* (Taleb 2007), jonka mukaan emme pystyneet ennakoimaan harvinaisia, vaikutuksiltaan merkittäviä tapahtumia eli mustia joutsenia. Siten suuret muutokset olivat edelleen mahdollisia talouden kehityksessä, mutta myös siihen suhtautumisessa.

Esimerkiksi kansalaistoiminnalla voitiin Internet-maailmassa joskus vaikuttaa päättäjiin. Voisi siis yllättäen syntyä niin laaja vallitsevan talousajattelun tuomitseva kansalaismielipide, että poliittiset ja myös talouselämän päättäjät joutuisivat

muuttamaan omia ajattelu- ja toimintatapojaan. Niin sanottu Wall Street -liike haastoikin vuonna 2011 vallitsevan talousajattelun.

Päätin artikkelini seuraavaan spekulatioon:

”Finanssikriisi oli musta joutsen talouden toimijoille ja tutkijoille – paitsi ehkä niille rahoitusalan asiantuntijoille, joiden täytyi arvata romahduksen ennen pitkää tulevan, mutta sen seurausten laajuutta olisi tuskin kukaan osannut odottaa. Ehkä samantyyppisiä yllätyksiä tulee vielä lisää ja lopulta niin merkittäviä, että niiden jälkeen ei ole yksinkertaisesti enää varaa pitäytyä nykymuotoisessa talousideologiassa.”

Sittemmin Euroopassa ja laajemminkin maailmassa puhjennut velkakriisi osoittautui tällaiseksi mustaksi joutseneksi. EU:n jäsenvaltiot olivat olleet jo pitkään huomattavan velkaantuneita, mutta sitä ei pidetty ongelmana. Sitten havahduttiin yllättäen Kreikan raskaaseen velkaantumiseen, ja markkinat alkoivat epäillä sen ja vähitellen joidenkin muidenkin maiden velanmaksukykyä. Niinpä huomattiin yllättäen, että ollaan kriisissä. Palaan velkakriisiin erityisesti politiikkojen ja EU-politiikan kannalta luvussa 7.

Finanssikriisin ja ilmastokriisin yhteinen nimittäjä

Finanssi- ja talouskriisiä koskeva keskustelu alkoi loppuvuodesta 2009 vaimentua, mutta heitin vielä löylyä lisää, vertaamalla *Turun Sanomissa* tätä kriisiä ilmaston lämpenemiseen. Samaan tapaan kuin finanssikriisin, myös ilmastokriisin taustalla voi nähdä inhimillisen peruspiirteen, ahneuden. Vaikka ilmastomuutos oli luonnonilmiö, toisin kuin finanssikriisi, oli senkin keskeisenä syynä ihmisen taloustoiminta, jota motivoi voitontavoittelu.

Tämä oli tapahtunut luonnonvaroja hyväksikäyttäen. Maaperää oli tuhottu ja jätteitä laskettu sellaisinaan luontoon, koska puhdistaminen vähentäisi voittoja ja osinkoja. Tyytymällä kohtuullisempaan voittoon eli toimimalla eettisemmin, vähinkoja voitaisiin pienentää – kohtuullisuushan oli ahneuden vastakohta.

Ympäristölainsäädäntö ja ilmastopimuksen tavoittelu osoittivat, että ongelma oli koettu vakavaksi. Finanssimailman osalta tarvittiin ehkä vielä pahempi kriisi, ennen kuin ylilyöntien tehokkaaseen hillitsemiseen ryhdyttäisiin.

Ahneuden käsite oli käyttökelpoinen, sillä sen avulla voitiin osoittaa konkreettisesti, että kummassakaan kriisissä ei ollut kysymys luonnonvoimasta vaan ihmisten käyttäytymisestä, johon voitiin vaikuttaa. Niinpä talouteen oli saatava aivan uusia sääntöjä, jotka korostivat kohtuullisuutta ja eettistä asennoitumista. Näitä ominaisuuksia olisi palkittava, eikä suinkaan ylimitoitettua ahneutta.

Ongelmien ja niihin syyllystyneiden osoittaminen tähän tapaan oli eräs tapa muokata asenteita muutoksille suopeaan suuntaan. Ilmastokysymyksessä kolku-

teltiin kulutukselle ahneiden kansalaisten omaatuntoa puhumalla tuotteen, toiminnan tai palvelun hiilijalanjäljestä.

Loppuhuipentumana oli tahallisen provosoiva kysymys:

”Pitäisikö alkaa vastaavalla tavalla puhua pankinjohtajien ”kriisijalanjäljestä”, joka laskettaisiin vaikkapa jakamalla talouskriisin globaalit kustannukset amerikkalaisten finanssipankkiirien lukumäärällä? Nämä isokenkäiset kun kävelivät koko maailmantalouden yli tunnetuin seurauksin.”

Vapautta, valvontaa ja syyllisiä

Elokuussa 2010 tartuin *Turun Sanomissa* jälleen finanssikriisin taustalla olleeseen uusliberalismiin ja kytkin siihen kansalaisten jokapäiväisen vapaushakuisen käyttäytymisen, joka mielestäni oli yleistynyt. Lähdin tutusta ajatuksesta, että finanssikriisin yhteydessä moni nosti syytettyjen penkille uusliberalismiksi kutsutun talousopin. Kuvaan kuului, että uusliberalismin ja liberalismin puolustajat vastustivat kiivaasti tätä tulkintaa.

Mihinkään ei kuitenkaan päästy siitä, että uusliberalismi, joka kannatti talouden vapautta ja vastusti valtion puuttumista talouselämän kulkuun, oli vahva osasyllinen finanssikriisiin. Tunnetusti amerikkalainen varjopankkisektori sai liian vapaasti tehtailla vahingollisiksi osoittautuneita roskalainapapereita, joita markkinoitiin tehokkaasti huimien bonusten voimalla. Näin pankkimaailma käytti väärin vapauttaan, jota valtiot olivat nyt hieman rajoittamassa.

Tämä vapauden kaipuu ei kuitenkaan taitanut koskea vain finanssipankkiireja, vaan näytti siltä, että me muutkin olimme omaksuneet aikaisempaa selvemmin omia vapauksiamme korostavan ajattelutavan jokapäiväisessä elämässämme. Emme halunneet ottaa muita ihmisiä kovin herkästi huomioon, sillä se rajoittaisi vapauttamme. Oli tullut entistä yleisemmäksi vastustaa kaikenlaisia uusia rajoituksia. Vaikkapa ase- ja alkoholilakien tiukennusvaatimukset kohtasivat joka kerta melkoista vastarintaa.

Emme aina piitanneet edes olemassa olevista säännöksistä, vaan otimme yhä yleisemmin itsellemme ”vapauksia” rikkoa niitä. Esimerkiksi tulkitsimme punaisen liikennevalon helposti samaksi kuin vihreänkin. Muitakin esimerkkejä löytyisi vaivatta.

Eikö tämä kaikki muistuttanut äärimmilleen tulkittua liberalismia, joka piti vapautta keskeisenä arvona? Liberalismi oli kyllä hyvä renki, mutta huono isäntä. Kun poistimme ihmisiä kahlitsevia sääntöjä, toimimme entistä inhimillisemmän maailman puolesta, mutta jossakin tulisi vastaan raja. Sen jälkeen oman vapautemme lisääminen saattoi polkea muiden etuja ja vapautta. Näin kävi finanssipankkien tapauksessa.

Vapauksien raja oli tosin yleensä häilyvä, ja sen sijainnista oltiin yksittäistapauksissa kovin montaa mieltä. Yhteiskunnan säätämien lakien noudattamisen tarpeellisuuden piti kyllä olla kaikille selvä, mutta oli hankala määritellä, missä oli kohtuuden ja moraalissääntöjen asettama raja vapauksien käytölle.

Selkeää yleispätevää vastausta ei voinut antaa, vaan kukin tapaus oli ratkaistava erikseen. Ainoastaan se oli varmaa, että keskustelu vapauksien ääriajan paikasta tulisi jatkumaan hamaan ikuisuuteen. Tämä oli hyvä asia, sillä vain diktaattoreissa vastaus oli jo löydetty.

Finanssikriisin edettyä Euroopassa Irlantiin, kirjoitin marraskuussa 2010 aiheesta *Turun Sanomiin* otsikolla *Markkinavoimat kuriin*. Viittasin aluksi juuri Irlannin tapaukseen ja siihen, että kauhulla odotettiin, miten Portugalin ja Espanjan käy. Kansalaiset olivat jo alkaneet hermostua rahan syyttämiseen tuhlareille ja riskinottajille. Populisteiksi haukutut olivatkin ehdottaneet kieltäytymistä perussopimuksen vastaisesta muiden avustamisesta. Palaan tähän teemaan vielä luvussa 7 useaan otteeseen.

Kriisimaiden avustamisen torjunta edusti populismia siinä mielessä, että meillä ei liene ollut aitoa mahdollisuutta kieltäytyä lainaamasta. Osallistumalla talokoiisiin saatoimme osaltamme turvata – ainakin hetkeksi – euromaiden talouden ja samalla omamme romahdukselta. Jos kuitenkin Espanja joutuisi kerjuulle, silloin lappu jouduttaisiin panemaan luukulle. Olimme siis ehkä vain ostamassa lisääaikaa.

Taas kerran viljeltiin tuttua fraasia: ”Nyt ei olla syyllisiä etsimässä”. Asia oli kuitenkin päinvastoin. Ymmärtääksemme kokonaistilanteen, oli analysoitava, miten tähän pakkorakoon tultiin, ja keiden myötävaikutuksella. Vain näin voimme oppia kriisistä ja tehdä kaikkemme estääksemme vastaavat möhlykset tulevaisuudessa. Tutkittiinhan fyysiset onnettomuudetkin aina yksityiskohtaisesti.

Heti Kreikan kriisin hieman hellitettyä alkoivat voimistua näkemykset, että kysymyksessä oli vain normaali markkinatalouden häiriötila. Samalla varoiteltiin sääntelemästä finanssisektoria. Tämä voitiin tulkita niin, että välttämätöntä valvonnan lisäystä haluttiin vastustaa, jotta finanssipelurit saisivat jatkossakin vaurastua innovaatioillaan, joiden loppulaskut tulivat veronmaksajille.

Pelurit oli kuitenkin saatava – aluksi ainakin moraaliseen – vastuuseen toiminnastaan, jota voi luonnehtia tutulla sanonnalla: ”voitot ovat yksityisiä, tappiot yhteisiä”. Ongelmana oli tosin se, että pääomien vapaan liikkuvuuden ansiosta globaali talous oli jo markkinavoimien talutusnuorassa. Niitä ei uskallettu ärsyttää, sillä ne voivat ”äänestää” vastaan tekemällä valtioita vahingoittavia pääomansiirtoja.

Valtiolliset päättäjät olivat siksi joutuneet pitämään kielensä keskellä suuta. Vaadin kuitenkin, että kaikki mahdollinen oli tehtävä finanssimarkkinoiden valvonnan rajoittamiseksi tulevaisuudessa ja riittävän valvonnan palauttamiseksi yhteiskuntien päättäjille.

Tilintarkastajan resepti: valvontaa ja sijoittajavastuuta

Tein edellä viimeksi siteeraamassani *Markkinavoimat kuriin* -kirjoituksessa tunnetuksi Euroopan tilintarkastustuomioistuimen silloisen jäsenen Olavi Ala-Nissilän ajankohtaista kirjaa *Ulos finanssikriisistä*. Hän nosti siinä häpeäpaaluun kriisin aikaansaaneet tuhlarit ja ahneet ylisuurten riskien ottajat. Ala-Nissilä kertoi myös yksityiskohtaisesti, miten valvontaa ja sijoittajien omavastuuta tulisi lisätä sekä mitä EU:n piirissä oli jo tehty. Tämä työ eteni takkuisesti. Arvelinkin, että lobbarit parveilivat EU:n käytävillä ja jäsenmaiden omat lyhyen aikavälin etunäkökohdat hillitsivät tässä järjenkäyttöä.

Ala-Nissilän keskeinen viesti voitiin ilmaista sanomalla, että tarvittiin kolmea asiaa, ”valvontaa, valvontaa ja valvontaa”. Finanssikriisi osoitti, että finanssimaailman kykyyn itse säännellä omaa toimintaansa oli luotettu täysin aiheettomasti. Siksi valtioiden ja valtioliittojen olisi ryhdyttävä tosissaan valvomaan irrallleen ryöstäytyneitä finanssisektoria. Näin siitäkkin huolimatta, että joitakin uusia finanssi-innovaatioita ja sijoitusmiljonäärejä jäisi syntymättä.

Jatkoin saman teeman takomista vajaan parin viikon kuluttua *Helsingin Sanomissa* korostaen finanssimaailman ongelmista vastuussa olevien etsintää. Olin puuttunut tähän ilmiöön kirjoituksissani ennenkin. EU-valtiot ja monet muutkin maailman maat kituivat talouskriisin kourissa, ja nyt pohdittiin kuumeisesti, mitä tulisi jatkossa tehdä, jotta vastaavalta säästyttäisiin tulevaisuudessa.

Silmiinpistävää oli, että, että syyllisyydestä oli puhuttu finanssikriisin yhteydessä tuskin lainkaan. Sinänsä hyvässä tarkoituksessa USA:ssa myönnettiin lähes maksukyvyttömille ihmisille asuntolainoja, ja lainat paketoitiin finanssituotteiksi, jotka myytiin tuhoisin seurauksin ympäri maailmaa. Tämä jos mikä edusti katastrofin lähteen avaamista, johon syyllistyneet piti saada ainakin moraaliseen vastuuseen.

Pienenkin fyysisen vahingon tapahduttua, puhumattakaan suurista katastrofeista, suoritettiin tarkka onnettomuustutkinta. Samalla asiaan kuului myös mahdollisiin laiminlyönteihin syyllistyneiden rankaiseminen. Selitykseksi ei silloin riittänyt, että riskit olivat periaatteessa etukäteen kaikkien nähtävissä. Finanssimaailmaa näytti sen sijaan leimaavan täydellinen syyntakeettomuus. Ellei ollut kysymys yrityksen taloudellisen tilan peittelystä tai sisäpiiririkoksesta, syytetöihin ei ryhdytty.

Niinpä kysyin taas kerran, eikö myös epämääräisten finanssituotteiden liikkeellelaskijoilla ja niiden luotettavuuden takaavilla luokituslaitoksilla tulisi ainakin tulevaisuudessa olla tuotevastuu. Jos myi fyysisen tuotteen, joka osoittautui tuhoisaksi samaan tapaan kuin nyt subprime -paperit niiden ostajien taseessa, joutui vastuuseen vahingoista.

Miksi tämä malli ei toiminut finanssimarkkinoilla? Ehkä finanssisektori ymmärrettiin pelimaailmaksi, jossa kuitenkin pelaajalle olivat edullisemmat säännöt kuin kasinolla. Kun lähti finanssipeliin, saattoi saada suuren voiton jo valmiiksi mädällä tuotteella. Myöhemmin kun asia kävi muillekin ilmeiseksi, tuote jäi jonkun muun, viime kädessä veronmaksajien käsiin.

Kriisin ollessa akuutissa vaiheessa ei tietenkään uskallettu tehdä markkinoita hermostuttavia ratkaisuja, mutta myöhemmin se olisi kyllä ollut mahdollista. Finanssipelissä tulisikin vastedes olla samat säännöt kuin kasinolla: epärehellinen tai huolimaton pelipankinpitäjä joutui vastuuseen, ja varomaton pelaaja kanto itse tappionsa.

Tähän voidaan katsoa päättyneen ne kirjoitukseni, jotka koskivat Yhdysvalloista liikkeelle lähtenyt finanssikriisiä ja sen seurauksia. Palaan luvussa 7 siihen kriisivaiheeseen, jota alettiin kutsua Euroopan velkakriisiksi. Tosin raja näiden kriisien välillä oli häilyvä, mutta velkakriisiä luonnehti valtioiden (lähinnä euromaiden) ylivelkaantuminen ja siitä seurannut korkotason nousu sekä kriisivaltioiden tuen tarve.

Velkakriisissä huomio kohdistui erityisesti EU:n ja euromaiden poliitikkoihin, sillä nämä joutuivat tässä tulilinjalle. Luvussa 6 tarkastelen kriittisellä silmällä poliitikkojen tekemisiä muun muassa vaalirahoituksen yhteydessä, ja luvussa 7 siis keskityn velkakriisiin sekä kriisimaiden tukemiseen.

6 POLIITIKOT TULILINJALLA: VAALIRAHAA, LUMEDEMOKRATIAA, SKANDAALIA

6.1 Valheita, vaalirahaa, lobbareita ja puheiden vääristelyä

Pyyteettömiä lahjoja ja tietämättömille

Valtion päättäjien eliitin – muun muassa presidenttien – ja yritysmaailman tekemisien arvostelun ohella olen muistanut myös tavallisia poliitikkoja ja kansanedustajia, jotka näyttivät monasti unohtaneen todellisen roolinsa kansan palvelijoina.

Eräs ideani kaikkien näiden ryhmien edustajien toiminnan kriittisessä tarkastelussa oli osoittaa, että jokaisen päättäjän toimintaan kietoutui aina yksilöllinen elementti moninaisine inhimillisine – myös raadollisine – piirteineen. Päätöksenteko ei siis ollut pelkkää loogis-analyyttistä kalkylointia ja järkiperaistä parhaan vaihtoehdon valintaa, vaan periaatteessa yhtä värikästä kuin ihmisen elämä yleensäkin oli.

Erään kiitollisen teeman politiikan päättäjien tarkastelussa tarjosi sittemmin yhä paisunut vaalirahoitusotku. Sen tultua julkisuuteen kirjoitin *Turun Sanomiin* toukokuussa 2008 otsikolla *Vaalirahaa tarjoo kunnon väki?* Avasin juttuni viittaamalla siihen arveluttavaan uutiseen, jonka mukaan huomattava joukko kansanedustajia ja jopa ministereitä oli jättänyt lainmukaiset ilmoitukset saamistaan lahjoituksista ja lahjoittajista tekemättä.

Tämän salailun johdosta kansalaisten mielissä saattoi herätä se ikävä ajatus, että asiaan liittyi jotakin hämärää. Mitkä motiivit ajoivat lahjoittajia – tuskin pelkkä pyyteetön auttamisen halu? Menneinä aikoina yrittäjät toimivat monesti mesenaatteina, jotka lahjoittivat yhteiskunnalle suuria summia. Turussakin useita julkisia rakennuksia tehtiin lahjoittajien tuella. Nykyisellä ahneuden aikakaudella tällaisia hyväntekijöitä näytti olevan huomattavasti vähemmän kuin ennen.

Liike-elämään ei pääsääntöisesti enää kuulunutkaan epäitsekkyyks rahankäytössä, vaan pelkkä rationaalinen harkinta. Niinpä kun yrittäjä tai yritysjohtaja lahjoitti poliitikolle rahaa, hän mitä todennäköisimmin ajatteli saavansa siitä yritykselleen hyötyä. Päättivähän poliitikot monista yrityksille tärkeistä asioista – muun muassa kaavoituksesta ja verotuksesta.

Huhujen mukaan varsinkin hallitusohjelmaa sorvattaessa neuvottelijoiden ympärillä liikkui aina monenlaista yritysmaailman lobbaajaa. Selvää oli, että poliitikkoa oli mukavampi myöhemmin lähestyä ”informaation antajana” kun kumpikin tiesi, että lobbaaja oli ollut tämän vaalityölle myötämielinen. Poliitikko saattoi tuntea vaalirahan johdosta erityistä sympatiaa juuri lahjoittajan asiaa kohtaan – olivathan uudet vaalit taas ennen pitkää tulossa ja rahaa tarvittaisiin myös silloin. Tässä valossa oli täysin epäuskottavaa, ettei lahjoittaja tietäisi kenelle hänen rahansa meni, ja ettei poliitikko ottaisi selvää siitä, kuka oli hänen vaalikassansa kartuttanut.

Poliitikot ottivatkin silloin tällöin vaikeasti ymmärrettäviä kantoja, jotka myötäilivät yritysten ja johtajien etuja. Ne saivat äänestäjän aprikoimaan vaalirahoituksen osuutta asiassa. Ihminenhan oli kaikessa impulsiivisuudessaankin sentään varsin johdonmukainen – erityisesti toimiessaan talouden tai politiikan piirissä. Koska näin oli, olisi tärkeää, että vaalirahoituksen pelinsäännöistä tehtäisiin mahdollisimman selkeät.

Vaalirahoituksen tulisikin olla niin läpinäkyvää, että kansalaiset ja media voisivat tehdä poliitikkojen rahoitussuhteista omat selkeät johtopäätöksensä. Nykyisen lain puutteiden ja poliitikkojen salailevan käyttäytymisen ansiosta politiikan uskottavuus oli vakavasti heikentynyt. Sattumalta valokeilaan nousut rahoituskandaali osoitti, että kansanedustajat ja kunnallispoliitikot tarvitsivat valvontaa sekä myös rikkomuksesta seuraavan sanktion uhan.

Loppukommentti oli nykyiselle käytännölle ja lainsäädännölle tyyli:

”On demokraattisen yhteiskunnan luonteen vastaista, että lainsäätäjille itselleen on annettu ”luontaisetuna” lain rikkomisen mahdollisuus ilman sanktion uhkaa. Vaalirahotuslain valmistelijoilla on ollut naiivi, ellei peräti kyyninen käsitys poliitikosta ihmisenä.”

Huonomainen pääministeri

Runsaan vuoden kuluttua edellisestä kirjoituksesta eli kesäkuussa 2009 vaalirahoitusteema nousi jälleen ajankohtaiseksi. Foorumin tarjosi nytkin *Turun Sanomat*. Otsikoksi muotoilin: *Valheita ja vaalirahaa*. Päivän puheenaiheena oli vaalirahoitukseen liittyvä pääministeri Matti Vanhasen muistamattomuus, jota pidettiin yleisesti valehteluna. Voi kysyä, pystyikö poliitikkona tai missään muussa-

kaan ammatissa toimiva kertomaan aina kaiken tietämänsä julkisesti, ja ilmeinen vastaus oli, että ei pysty.

Poliitikon ammattitaitoon kuului kiusallisten kysymysten vältteleminen niin, ettei hänen voitu väittää valehdelleen. Vastaamatta jättäminen tai asian vierestä puhuminen olivat sallittuja, mutta selvä valehteleminen ei. Esimerkiksi poliisi-kuulusteluissa valehteleminen itsensä suojelemiseksi ei ollut rikos. Miksi politiikko ei saisi kansalaisten edessä tehdä samoin? Siksi, että yhteisten asioiden hoitajiin on voitava luottaa.

Poliitikkojemme valehteluun viime vuosina kiinnitetty aikaisempaa suurempi huomio oli ehkä opittu Yhdysvalloista. Siellähän jopa presidentin tuoli heilui, jos hänet saatiin kiinni valehtelusta – vaikkapa aivan puhtaasti yksityisasiassa. Yhdysvallat olikin kaksinaismoralismin luvattu maa, jossa näennäisellä uskonnollisuudella oli keskeinen rooli muun muassa julkisessa elämässä.

Suurempana ongelmana kuin Suomen pääministerin tilapäistä huonomuistisuutta voi kuitenkin pitää julkisuudelta piilossa annettua vaalirahoitusta. Lain mukaan vaalirahoituksen piti olla pääpiirteissään julkista, mutta lain kirjain ei vain käytännössä aina toteutunut. Kansanedustajat näyttivät tässä kansalaisille huonoa esimerkkiä, kun eivät kunnioittaneet itse säättämiään lakeja, vaan pyrkivät kiertämään säännöksiä erilaisin verukkein. Juuri lainsäätäjiltä voi vaatia tavallistakin tarkempaa lakien noudattamista, mutta kun valta turmelee...

Eettiseltä kannalta ei ollut oikein, että löysää rahaa omistavat voivat ainakin yrittää ”ostaa” kansanedustajan suopeuden omassa asiassa tai jopa saada nostetuksi valtaan mieleisensä pääministerin. Aikoinaan säädetyn puoluetuen tarkoitus oli vähentää yksityisen rahoituksen tarvetta, mutta näin ei kuitenkaan ollut tapahtunut. Suomi ei tainnut sittenkään olla niin korruptoitumaton maa kuin meillä kuviteltiin.

Kansalaisilla oli edelleen aihetta epäillä, että ne, jotka olivat antaneet kansanedustajille joko suoraa tai puolueen kassan kautta kierrätettyä tukea, saattoivat saada näiltä myötämielisiä kannanottoja ja päätöksiä itselleen tärkeissä asioissa. Juuri tällaisten tapausten päivänvaloon saattamiseksi vaalirahoituksen täysi julkisuus oli erittäin tärkeää. Kansalaisten epäluuloja ruokki se, että tukien ja tukijoiden julkistaminen näytti niin kivuliaalta.

Yritysmaailman toimintatapoja

Vaalirahoituskohun jatkuessa ja yhä uusien paljastusten nakertaessa kansanedustajien ja koko vaalirahoitusjärjestelmän uskottavuutta kiinnostuin ilmiön mahdollisista syistä ja taustoista. Käytin lokakuussa 2009 foorumina *Uuden Suomen* verkkolehteä. Kirjoituksessani, jonka otsikoin *Kabinetti- ja bisneskulttuuri vaalirahoitussoitkun taustalla?* arvelin, että vaalirahoituskandaalissa ei ollut kysymys

mistään äkillisestä moraalikadosta, vaan esimerkiksi kaavoituksessa tiedettiin olleen käytössä kyseenalaisia menettelytapoja jo vuosikymmeniä.

Nyt kuitenkin media oli käynyt tarkemmaksi, ja syynä siihen lienee ollut kova kilpailu muun muassa internetin ja muiden uusmedioiden kanssa. Tämä oli tuonut perinteisille tiedotusvälineille tulospaineita sekä tarvetta tuottaa entistä räväkämpää uutisia. Muutos koitui siinä mielessä kansalaisyhteiskunnan hyväksi, että äänestäjät saivat tietää aikaisempaa enemmän siitä, mitä politiikan kulisseissa tapahtui.

Vaalirahoituskäytäntöjen perussyöt juonsivat vuosikymmenien taakse. Suo-
mettumisen ajan salailukulttuuri näytti levinneen ulkopoliitikasta kaikkeen muu-
hunkin politiikkaan. Tämä suosi kabinettielämää, jossa asioista voitiin sopia kai-
kessa hiljaisuudessa ja tarjota kestityksen ohella myös rahallista tukea.

”Korruptioyriytyksiä on varmasti esiintynyt kautta aikojen, mutta poliitikoilla lienee ollut aikaisemmin enemmän tajua oikeasta ja väärästä, kuin osalla heistä näyttää nykyisin olevan. Maan tapa on salakavala omantunnon turruttaja.”

Oli lisäksi mahdollista, että politiikan käytäntöihin oli heijastunut viime aikojen uusi talousajattelu, jota oli sovellettu myös valtionhallinnon puolella. Siinä tavoiteltiin yksipuolista tehokkuutta ja luotettiin markkinoiden ylivertaisuuteen talouden ohjauksessa.

Markkinapohjaista tehokkuusajattelua oli tuotu voimalla muun muassa terveydenhuoltoon ja yliopistoihin. Ulkoistaminen ja tehokkuuden määrälliset mittaukset olivat monilla muillakin julkishallinnon aloilla arkipäivää, mutta laatu oli saanut monasti väistyä määrän tieltä.

Ilmeisesti osa kansanedustajista ja kunnallispoliitikoista oli huomaamattaan omaksunut rahaan ja kannattavuuteen liittyviä bisnesmaailman toimintatapoja. Samalla heidän suhtautumisensa tarjottuun rahaan oli muuttunut kritiikittömämmäksi. Ei ollut huomattu, että se mikä sopi yritysmaailmaan, ei aina sopinut politiikkaan, missä yleisen edun ja yleisön luottamuksen piti olla kaiken lähtökohta.

Oli varsin luultavaa, että kun valtionhallinnossa ja politiikassa vannottiin yritysmaailman käytäntöjen nimiin, ajattelutapa oli vähitellen tarttunut poliitikkoihin. Siten monet näistä kuvittelivat olevansa eräänlaisia ”pieniä yritysjohtajia” – ainakin he käyttäytyivät niin, että tämä vaikutelma syntyi.

Tällainen kehitys oli pitkälti mahdollista juuri siitä syystä, että kansalaisilla ei ollut asiasta selvää kuvaa – eikä myöskään tehokasta valvojaa, joka olisi voinut tai halunnut ajoissa puuttua vinoutuneisiin käytäntöihin. Media oli alkanut availta verhoja poliittisen todellisuuden edestä ja toimia yhteiskunnan unilukkarina. Oli toivottavaa, että kansalaiset osaisivat tehdä vaaleissa oikeat johtopäätökset, vaikka aikaisemmat kokemukset viittasivat siihen, että kansa valitsi ryvettyneetkin

edustajansa uudelleen. Tekemiään virheitä, eli tässä väärän ehdokkaan äänestämistä oli vaikea myöntää.

Uusliberalistiset lobbarit valtionhallinnossa

Vaikka kevään 2010 vaalirahoituskohu sillä erää hiukan laantui, tartuin siihen uudelleen *Turun Sanomissa*. Yhdistin samaan nippuun vaalirahoituksen, yritysmaailman lobbauksen ja uusliberalististen käytäntöjen tunkeutumisen valtionhallintoon.

”Rahalla saa ja hevosella pääsee, mutta vaalirahalla saa jopa ministerin”. Viittasin tällä kansaedustaja Marja Tiuran tapaukseen. Eräät liikemiespiirit, jotka jakoivat laajasti vaalirahoitusta, olivat yrittäneet lobata häntä ministeriksi. Hanke ei aivan onnistunut, mutta heräsi kysymys, kuinka monessa tapauksessa lobbaajien tavoite lienee toteutunut.

Tällaiset hankkeet, joilla pyrittiin vaikuttamaan kansanedustajien mielipiteisiin, olivat horjuttaneet poliittisen järjestelmämme uskottavuutta. Vaalirahoitus ei ollut laitonta, mutta rahalla vaikuttaminen päätöksiin oli. Tosin näytön saaminen rahan tosiasiallisesta tehosta, siis lahjonnan toteutumisesta, oli usein lähes mahdotonta.

EU oli ollut omiaan lisäämään kyseistä käytäntöä, sillä talouselämän lobbaus oli Brysselin käytävillä ja ravintoloissa suorastaan hyve. EU:n ideologia perustui pitkälti talouselämän etujen ajamiseen. Liiketoiminnan vapauksien lisäämisestä oli toki ollut myös hyötyä kansantalouksille, mutta siihen tähtäävän toiminnan varjopuolilta ei pitäisi sulkea silmiä.

Vaalirahalla vaikuttaminen ja lisääntynyt lobbaus sopivat hyvin siihen kokonaiskuvaan, jonka mukaan talouselämän menettelytapoja oli meilläkin juurrutettu julkiselle sektorille. Julkishallinnossa oli jo jonkin aikaa harrastettu tulosjohtamista, oli yksityistetty, ulkoistettu ja fuusioitu niin kuin liike-elämässä ikään. Oli sovellettu omistaja-arvon maksimointia, ja siihen viitaten valtionyhtiöt olivat suoneet johtajilleen huikeitakin optiopalkkioita.

Edelleen, valtion omistamat kiinteistöt oli siirretty niin yliopistojen kuin puolustusvoimienkin hallinnasta yhtiölle, joka sovelsi markkinaperiaatetta, vaikka aidosta markkinoista ei aina ollut tietoaakaan. Viimeisimpiä ”innovaatioita” edusti uusi yliopistolaki, joka toi yliopistoihin yritysmaailman johtamisperiaatteet vahvoine johtajineen ja rahoituksen hankintavelvoitteineen. Hyvin näytti talouselämän periaatteiden lobbaus onnistuneen.

Näiden kehityslinjojen kytkeä uusliberalismiin tapahtui seuraavasti:

”Näiden ensi näkemältä ehkä toisistaan irrallisilta vaikuttavien ilmiöiden takaa voi löytää yhteisen nimittäjän: uusliberalismiksi kutsutun talousajattelun. Se korostaa vapaita markkinoita ja valtion mahdollisimman vähäistä puuttumista

talouselämään. Tämän oppirakennelman tiliin monet lukevat myös finanssi-kriisiin ja sitä seuranneen talouslaman.”

Vaalirahoitusotku osoitti, että kaikki talouselämän toimijat eivät tyytyneet minimoimaan valtion puuttumisen talouselämään eettiset kriteerit täyttävällä tavalla, vaan jotkut pyrkivät vaikuttamaan rahan voimalla suoraan talouspoliittisiin päättäjiin ja näiden ajattelutapoihin. Jäljet pelottavat, sanoivat vanhat roomalaiset.

Tämä kirjoitus johti toiseen, jossa keskityin erityisesti lobbaukseen. Se julkaistiin *Kauppalahdessä* toukokuun alussa 2010. Lähdin kyllä liikkeelle vaalirahoituksesta, ja määrittelin sitten lobbauksen tarkoittavan erilaisten eturyhmien pyrkimyksiä vaikuttaa päättäjiin ja poliitikkoihin. EU:ssa toimi tunnetusti suuri joukko ammattimaisia lobbareita.

Myös vanhasta maan tavasta oli tarvetta muistuttaa, sillä meillä muun muassa rakennusyrietykset olivat vuosikausia vaikuttaneet kunnallisiin päättäjiin saadaksesen suotuisia kaavoituspäätöksiä. Samalla tiedettiin liikkuneen myös rahaa, jota oli jaettu tasapuolisesti ainakin suurimmille puolueille.

Tämä maan tapa oli saanut viime aikoina huonon kaiun, kun eräät yritysmaailman edustajat olivat alkaneet olla aikaisempaa avoimempia ja puhuneet muun muassa ”maksullisesta arvovaikuttamisesta”, mitä voi pitää arveluttavana tai peräti laittomana. Uusliberalistisen ajattelutavan yleistyminen lienee rohkaissut myös lobbaajia.

Pohdiskelin lobbauksen sopivuutta demokratiaan:

”Vaikka lobbaus on maailmalla yleistä, voidaan kysyä, miten erityisesti sen äärimuodot sopivat demokraattisen valtion hallintoon. Koska valtiollisten päättäjien ja viranomaisten tulisi kohdella kansalaisia ja kaiketi myös oikeushenkilöitä tasapuolisesti varallisuuteen katsomatta, rahalla ja varallisuuden tuomalla arvovallalla vaikuttaminen ei tuntuisi sopivalta. Tällöinhän suurin osa kansalaisista ja yrityksistäkin jää vaille mahdollisuuksia.”

Vaikuttamismahdollisuuksien puutetta oli tunnetusti torjuttu järjestäytymisellä ja verkottumisella. Erilaiset kansalaisryhmät ja yritysryhmät olivat perustaneet edunvalvontaorganisaatioita. Näillä ei kuitenkaan ollut käytettävissään sellaista taloudellista voimaa kuin suuryrityksillä, joten epäsuhtaa esiintyi edelleen.

Tämän jutun yhteydessä oli kerrankin mahdollista viitata EU:hun positiivisesti, sillä siellä lobbaukselle oli laadittu tiukat säännöt, ja toiminnan tuli olla läpinäkyvää. Toisin oli Suomessa, missä lobbausta ei useinkaan dokumentoitu ja se tapahtui kabinettien kätöksissä.

Tyypilliseen suomalaiseen mentaliteettiin kuului, että kun jokin käytäntö lainattiin ulkomailta, se tapahtui ”suurin piirtein” eli poimittiin vain rusinat pullasta. Näin kävi esimerkiksi johdon optiopalkitsemisessa, niin kuin tässäkin.

Ehdotinkin, että lobbaukselle ja ”arvovaiuttamiselle” oli luotava selvät säännöt, joihin sisältyisi toiminnan läpinäkyvyys. Sääntöjä voitiin aina kiertää, mutta jos niitä ei edes ollut, vallitsivat aivan varmasti viidakon lait. Sääntöjen aikaansaaminen oli siis tärkeää, mutta viime kädessä kysymys oli yritysmaailman ja julkisten päättäjien moraalista tasosta.

Loppuvuodesta 2011 poliitikkojen lahjonta nousi taas otsikoihin, kun joukkoa liikemiehiä syytettiin lahjusten antamisesta turkulaiselle kansanedustajalle Iikka Kanervalle. Samalla Kanervaa syytettiin lahjuksen vastaanottamisesta. Kysymys oli hänen syntymäpäiväjuhliensa rahoittamisesta. Osapuolet tietenkin kiistivät syytteet. Käräjäoikeus tuomitsi Kanervalle ehdollista vankeutta, ja kesällä 2013 hovioikeus hylkäsi syytteet Kanervaa vastaan.

Lobbauksen huippu

Lobbauksen eräänlainen huippu saavutettiin keväällä 2013, kun talouselämän lobbaajien laskelmat otettiin maan hallituksessa osinkoverotuksen lieventämispäätöksen pohjaksi, ja ministeriön virkamiesten suorittama valmistelu sivuutettiin. Kirjoitin aiheesta *Kauppalehteen* toukokuussa.

Kansanedustajiin ja ministereihin suunnattu lobbaus oli meilläkin vakiintunut ja yleistynyt. Eräs syy siihen lienee ollut EU:n lobbauskäytäntö, joka oli suoraan institutionalisoitu tarkoin säännöin. Suomessa mitään sääntöjä lobbaukselle ei tietääkseni ollut. Niinpä tämä sinänsä periaatteessa viaton päättäjien informointi oli saanut muotoja, jotka alkoivat jo huolestuttaa kansalaisia.

Tuoreessa muistissa oli vielä ”poliittinen arvovaiuttaminen”, jossa poliitikoille annettiin taloudellisia etuja siinä toivossa, että nämä tekisivät maksajien kannalta suotuisia päätöksiä. Lobbaus ja lahjonta olivat tietenkin eri asioita, mutta varsinkin sääntelemätön lobbaus voi ennen pitkää liukua epäterveeseen suuntaan.

Tuorein esimerkki epäterveestä, mutta lobbaajan kannalta onnistuneesta vaiuttamisesta nähtiin siis hallituksen yhteisö- ja osinkoveropäätöksen yhteydessä. Eräät osingonsaajat saivat hallitukselta niin suuria etuja, että kansalaisten ja edunsaajien lisäksi jopa eräät hallituksen jäsenet yllättyivät.

Entinen valtiosihteeri Raimo Sailas totesikin *Kanava*-lehdessä hallituksen talouspoliittisten neuvottelujen muistuttaneen ”kauniisti sanoen nuotiopiirissä pidettäviä nyyttikestejä”. Niinpä tuloksena oli ”monenmoista sekavuutta ja osinkoverouudistuksen kaltaista tunarointia”.

Tähän tapaukseen liittyi muun muassa se ikävä piirre, että virkamiesten virkavastuulla laatimat ehdotukset sivuutettiin, ja tilalle otettiin ilmeisesti lobbaajien tarjoama vaihtoehto, jota ei ehditty tai välitetty kunnolla tutkia. Niinpä päätöksen

sisältämää ”valuvikaa” jouduttiin paikkaamaan, ja mahdollisesti näin jouduttai-
siin tekemään vielä myöhemminkin. Ainakin syytä siihen olisi.

Miten jollakin suppealla ryhmällä voi olla niin suuri vaikutusvalta hallituksen
päätökseen, että siinä sivuutettiin kohtuus, ja suosittiin hyvin pientä kansalais-
ryhmää valtiontaloudellisesti täysin perustelemattomalla verohelpotuksella?
Koska päätös tehtiin kiireen varjolla, virkamiehet eivät ehtineet kunnolla analy-
soida sen vaikutuksia. Heille jäi vain jälkikäteisen selittelijän turhauttava rooli.

Hallituksen menettelyn vakavin puoli oli se, että kansalaiset asetettiin hyvin
eriarvoiseen asemaan. Vain yksi pieni kansalaisryhmä sai äänensä kuuluviin, ja
suunnaton enemmistö jäi puolestapuhujaa vaille. Vielä korjauksen jälkeenkin
lopputuloksena oli veronmaksajien tasavertaista kohtelua ajatellen räikeän epäoikeu-
denmukainen.

Politiikan paradoksi: poliitikot vaikenevat vaalien edellä

Olin pitkään mielessäni arvostellut sitä vaiteliaisuutta, johon poliitikot olivat jä-
mähtäneet huhtikuun 2011 eduskuntavaalien edellä, vaikka niiden jälkeen olisi-
vat edessä suuret valtiontaloudelliset ja muut ongelmat. Kirjoitin teemasta tam-
mikuussa 2011 *Turun Sanomiin*.

Pohjustin aihetta valtiontalouden huolestuttavilla näkymillä: asiantuntijat po-
vasivat Suomelle ja koko EU:lle ankaria aikoja, sillä valtion menoja olisi leikat-
tava ja veroja korotettava. Velkaa olisi mahdollista ottaa vain maltillisesti. Kitke-
rä matokuuri oli siis edessä, mutta mitä tekivät poliitikot? Eivät paljon mitään.
Osa kielsi leikkauslistat ja muut ikävyydet, hiukan rohkeammat sanoivat palaa-
vansa asiaan vaalien jälkeen.

Tässä oli demokratian paradoksi: edustajat valittiin hoitamaan maan asioita,
mutta ennen vaaleja ei uskallettu kertoa, miten se tulotisiin tekemään. Suurin osa
poliitikoista ja myös kansalaisista kuitenkin tiesi, mitä oli odotettavissa, mutta
populismi oli valttia vaalimarkkinoilla – eivät rehellisyys ja asiantuntemus.

Varsinkin pienillä oppositiopuolueilla näytti olevan varaa suorastaan valehdel-
la äänestäjille, että kyllä tästä selvitään ilman uhrauksia. Vastuullisemmat suuret
puolueet eivät kehdanneet näin tehdä, vaan sen sijaan välttelivät kaikkia kannan-
ottoja. Vaalien jälkeen kun valtakirjat oli uusittu, kaikki olisi todennäköisesti toi-
sin: karu totuus leikkauslistoineen ja veronkorotuksineen voitaisiin paljastaa kan-
salaisille, joiden valta oli taas mennyt neljäksi vuodeksi. (Tosin aivan näin ei
käynyt tällä kertaa ainakaan heti, sillä kokoomuksen Jyrki Kataisen johtama sini-
punahallitus otti lisää velkaa ja tyytyi vain parin ja puolen miljardin euron sääs-
töihin, joita monet asiantuntijat tosin pitivät liian pieninä).

Demokratian paradoksin taustalta löytyi kaksi asiaa: kansalaisten oletettu tie-
tämättömyys tilanteen vakavuudesta ja poliitikkojen ensisijainen tavoite saada
valtakirjansa uusituksi seuraavissa vaaleissa. Tosin joissakin olosuhteissa oli re-

hellisyydelläkin menestytty. Mauno Koivisto vahvisti presidentin virkaan johtanutta suosiotaan puhumalla maan taloudellisesta tilanteesta tummin värein – ja hänen kansansuosionsa vain kasvoi joka synkistelyn jälkeen.

Kukaan ei liene uskottavasti selittänyt, miten tämä oli mahdollista. Ehkä taloudellinen tilanne oli niin huono, että suuri enemmistö ymmärsi sen vakavuuden. Lisäksi maailma saattoi silloin olla nykyistä läpinäkyvämpi, eikä politiikka ollut vielä lähes pelkkää viihdettä, kuten nykyisin. Myös puhujan karismalla oli epäilemättä oma vaikutuksensa.

Oliko demokratian paradoksiin mitään parannuskeinoa? Valistus olisi eräs lääke, mutta ei ihmisille voitu opettaa talouden lainalaisuuksia väkisin, varsinkaan kun asiantuntijatkin olivat niiden yksityiskohdista eri mieltä. Heilläkin oli omat prioriteettinsa, jotka vaikuttivat kannanottoihin. Lisäksi tulevaisuus oli aina epävarma, ja siksi toimenpidesuosituksukset perustuivat aina vain olettamuksiin niiden vaikutuksista.

Vaikka kansalaiset tietäisivät, että puoluekartan uusimmilla tulokkailla ei ollut sen parempia keinoja tilanteesta selviämiseksi kuin muillakaan, he saattoivat rangaista vastuussa olleita puolueita nykytilanteeseen ajautumisesta – mikä oli sinänsä looginen ajatus. Tämä voi tapahtua äänestämällä uusia tulokkaita, joilla ei ollut osuutta vanhoissa virheissä. Vaikka vanhojen puolueiden tappio ei juurikaan muuttaisi kansalaisten tilannetta miksikään, tämä näpätys saattoi sentään tuottaa äänestäjille jonkinlaisen tyydytyksen. Ja näinhän siinä sitten kävikin eli näpätys tuli, kun perussuomalaiset saivat ennätysmäisen vaalivoiton kevään 2011 eduskuntavaaleissa.

Perussuomalaisten nousu populismin voimalla

Tämä aihepiiri tuotti myös toisen kirjoituksen, joka ilmestyi *Vakka-Suomen Sanomissa*. Sen aiheena oli perussuomalaisten huomattava menestys mielipidekyselyissä. Monia ihmetytti, mikä perussuomalaisissa kiehtoi kyselyihin vastajia. Vakioselityshän ilmiölle oli populismi. Perussuomalaiset vaikenivat ikävistä talousasioista, mutta toisaalta puhuivat suurin sanoin sellaisista ongelmista, jotka poliittinen korrektius olisi vaatinut sivuuttamaan vähin äänin.

Perussuomalaiset kritisoivat avoimesti niin Euroopan unionia kuin maahanmuuttopolitiikkaakin, joista erityisesti jälkimmäinen oli valtakunnassa suorastaan tabu. Sekä poliitikot että keskivertokansalaiset pelkäsivät rasistin leimaa, jonka sai varsin helposti otsaansa, jos hairahtui pois viralliselta linjalta.

Lisäsyä vallassa olleiden puolueiden huonoon menetykseen vaaleissa saattoi olla niiden edustajien syyllistyminen puoluetukisotkuihin, epäonnistunut jätevesiasetus sekä muut kansalaisia rasittavat hankkeet, jotka olivat sataneet suoraan perussuomalaisten laariin.

Niin sanottu tavallinen kansa jupisi näistä asioista kaljabaareissa ja muissa epävirallisissa yhteyksissä. Se näki ongelmat omassa elinympäristössään ja elintasossaan. Näin perussuomalaiset ja ”unohdettu kansanosa” löysivät nopeasti yhteisen sävelen. Suuret puolueet näyttivät etäisiltä ja vallantäyteisiltä.

Perussuomalaisten gallup-menestys johtui varmasti osittain myös johtajansa Timo Soinin karismasta – mies muistutti hieman oppi-isäänsä legendaarista Veikko Vennamo. Suorapuheisuus ja hyvä argumentointikyky ja niiden siivittäjä karisma tekivät tehtävänsä. Tässä tabujen leimaamassa maailmassa suurten puolueiden poliitikot joutuivat pitämään kielensä keskellä suuta ja varomaan lipsahduksia. Oliko ihme, jos tällainen poliitikko näytti helposti asioita kiertelevältä tyhjänpuhujalta Soinin rinnalla, joka sanoa töräytti, miten (huonosti) asiat olivat.

Asiantuntijat ja poliitikot lohduttautuivat toteamalla, että mahdollisen vaalivoiton jälkeen vastuu tasoittaisi populistinkin puheet realismiin vaatimiksi, ja sen myötä suosio alkaisi hiipua. Näin kävi aikoinaan Vennamolle ja maaseudun puolueelle. Lopulta sisäiset kiistat nakersivat puolueen olemattomiin. Aika näyttäisi, miten perussuomalaisten kävisi.

Millä tavalla suurten puolueiden poliitikot voisivat vastata perussuomalaisten haasteeseen? Eräs keino oli osoittaa rohkeasti, missä perussuomalaiset menivät populismissaan metsään – eli puhua siitä, mistä perussuomalaiset vaikenivat. Toinen keino oli toimia niin kuin eräät poliitikot olivat jo tehneetkin eli puuttamalla omalta osaltaan niihin selviin epäkohtiin, joita perussuomalaiset olivat nostaneet esiin.

Sovitteleva loppulauseeni kuului:

”Ongelmista on voitava puhua jo ennen vaaleja, eikä niitä pidä lakaista maton alle. Vain keskustelemalla ja argumentoimalla voidaan avata uusia vaihtoehtoja – ja kansalaisten silmiä. Yhden ”totuuden” linja näivettää politiikan ja vie äänestäjien mielenkiinnon. Provosoimalla keskustelua tietyistä aiheista perussuomalaiset ovat jo tehneet palveluksen suomalaiselle politiikalle.”

Kuten tunnettua, Perussuomalaiset saivat vuoden 2011 eduskuntavaaleissa ”ison jytken” eli huomattavan vaalivoiton. Populismi ja EU-vastaisuus – sekä Timo Soinin karisma – olivat kantaneet hedelmää.

Poliitikkojen puheiden tahallista vääristelyä

Kirjoitin *Vakka-Suomen Sanomiin* syyskuun lopulla 2011 siitä hyvin yleiseksi tulleesta journalismista, jossa poliitikkojen varomattomista puheista tehtiin sensaatiomaisia juttuja. Alkuperäistä sanomaa tyypillisesti suurenneltiin ja usein voitiin puhua jo tahallisesta väärinymmärryksestä.

Ensimmäinen esimerkki oli perussuomalaisten kansanedustaja Jussi Halla-ahon blogiinsa kirjoittama lausuma, jonka mukaan velkakriisissä kuohuvassa Kreikassa ei auttanut järjestyksen ylläpitämiseen muu kuin sotilasjuntta panssari-vaunuineen. Toinen oli lähes yhtä paljon kohua aiheuttanut saman puolueen kansanedustajan Jussi Niinistön toteamus ”varmistimen poistamisesta” kun kuuli sanan parlamentarismi. Nämä ilmaisut liittyivät molemmat vireillä olevaan keskusteluun Kreikan uudesta tukipaketista.

Varsinkin Halla-ahon toteamus oli harvinaisen tyhmä ottaen huomioon hänen asemansa kansanedustajana ja eduskunnan hallintovaliokunnan puheenjohtajana. Se ehkä edusti Kreikan tilanteen toivottomuudesta kumpuavaa ironiaa, jota ei kuitenkaan olisi pitänyt kirjoittaa näkyviin tuhansien lukijoiden luettavaksi.

Jussi Niinistön kommentti näytti huomattavasti lievemmäksi. Kyseessä oli metafora eli vertauskuva, joka oli peräisin kirjailija Simo Penttilän kenraaliluutnantti T.J.A. Heikkilän seikkailuja koskevista teoksista. ”Varmistimen poistaminen” tarkoitti torjuvaa suhtautumista kyseiseen asiaan, mutta sillä ei ollut mitään tekemistä konkreettisen ampumisen kanssa. Sitä voi harmittomuudessaan verrata sanontaan, jossa joku puheillaan ”räjäytti pommin”.

Aikoinaan esimerkiksi poliitikko Paavo Lipposelta hyväksyttiin kauhistelematta räväköitäkin lausuntoja. Hän oli joskus sanonut keskustelewansa vaikka Kiinan keisarin kanssa kysymättä keneltäkään lupaa. Tämä olisi voitu tulkita nykyisten sensaatiojournalismin periaatteiden mukaan niin, että hän ehdotti Kiinaan keisarivallan palauttamista. Tästä ei kuitenkaan tehty ulkopoliittista skandaalia toisin kuin sotilasjunttapuheista.

Olipa Halla-ahon ja Niinistön poliittisesta linjasta sinänsä mitä mieltä tahansa, tällaisiin sanontoihin puuttuminen oli tosikkomaista tahallista väärinymmärtämistä. Ei kukaan voinut tosissaan olla niin tyhmä, että luuli sotilasjunttaan tai aseiden varmistimen poistamiseen liittyvän kielikuvan osoittavan jotakin konkreettista aikomusta tai ehdotusta. Tällainen ylitulkinta oli omiaan köyhdyttämään suomenkieltä, jos värikkäät sanonnat jäisivät nyt pois käytöstä.

Eräs selitys tahallisille väärintulkinnolle saattoi olla kiristynyt poliittinen ilmapiiri, jossa yritettiin ”lyödä vastustajaa kuin vierasta sikaa” (huomautin samalla, että tämäkään sanonta ei tarkoittanut fyysistä pahoinpitelyä). Toinen ilmeinen selitys olisi poliitikkojen varomattomia sanontoja tonkiva journalismi, joka suurenteli niitä yli kaiken kohtuuden saadakseen myyviä otsikoita. Roskalehtijournalismin olivat lukijakadon myötä turvautuneet jopa entiset laatu-lehdet.

Sensaatioita tavoitteleva toimintatapa lienee tullut käyttöön jäädäkseen. Siten julkisuudessa kantaa ottavat joutuivat nyt varomaan sanojaan, ja poliittisesta keskustelusta uhkasi tulla entistä tylsempää. Pidän kuitenkin suotavana, että suuri yleisö oivaltaisi, mitä kyseenalaisia motiiveja tällaisten liioittelevien reaktioiden takana saattoi olla. Tyhmät lausunnot oli syytä tuomita asiallisesti, mutta harmit-

tomien kielikuvien tahalliset väärinymmärtäjät oli terveellistä saattaa naurunalaisiksi.

Julkisuus valikoi, mitä ja ketä se lyö

Kiinnitin *Uuden Suomen* verkkolehdessä lokakuussa 2013 huomiota median ja kansalaisten epäjohtonmukaisuuteen siinä, mitä nämä hyväksyivät tai kritisoivat. Julkisuudessa oli keskusteltu – syystäkin – Greenpeacen yrityksestä vallata venäläinen öljynporauslautta arktisella merialueella. Monet pitivät tekoa oikeutettuna. Ilmeistä olikin, että vaikka teko ei täyttänyt merirosvouksen tunnusmerkkejä (muualla kuin Venäjällä, missä oikeuslaitos oli valtion politiikan väline), se oli joka tapauksessa lainvastainen.

Vaikutinkin oudolta, että niinkin moni meillä ymmärsi tätä tempausta, jota ei voinut pitää minään harmittomana tekkarijäänänä. Varsinkin kun vertasi tapauksen käsittelyä julkisuudessa ministeri Päivi Räsäsen lausunnosta nousseeseen kokuun, joutui ihmettelemään johdonmukaisuuden puutetta.

Ministerihän totesi, että kaikilla meillä oli varmasti tullut eteen tilanteita, joissa jouduimme miettimään, rohkenimmeko toimia vastoin yleistä mielipidettä tai normia, porukan painetta tai joskus jopa lakia, jos nämä olivat Jumalan sanan vastaisia.

Jos sanan Jumala korvasi vaikkapa oikeudenmukaisuudella, niin Greenpeacen lainvastaisen teon ymmärtäminen vastasi aika tarkasti ministerin toteamusta. Eikö tässä ollut melkoista epäjohtonmukaisuutta, kun ministerin pelkästä fundeerauksesta nostettiin sellainen haloo, mutta Greenpeacen tapauksessa ymmärrettiin selvästi lainvastaista tekoa, joka todella toteutettiin? Vetosipa mielipiteensä tueksi sitten uskontoon, oikeudenmukaisuuteen tai kohtuuteen, kysymyksessä oli subjektiivinen perustelu lainvastaiselle teolle.

Eräs selitys lienee siinä, että näihin asioihin otettiin yleensä kantaa vahvasti tunneperäisesti – itse sitä ehkä huomaamatta. Lisäksi kannanottoihin saattoi sisältyä halu ajaa niiden avulla tiettyä ajatussuuntaa.

Loppukommenttini oli:

”Näin se vain menee. Olipa asioista itse mitä mieltä tahansa, tällaiset epäjohtonmukaisuudet olisi hyvää tiedostaa. Sikäli kuin haluamme olla kannanotoisamme ja uutisoinneissa johdonmukaisia.”

Kirjoituksestani nousi *Uuden Suomen* verkkolehdessä vilkas keskustelu – asiasta ja sen vierestä. Kommentteja tuli omat vastakommenttini mukaan lukien yli sata. Sekä Greenpeacen kannattajat että kristillisyyttä vieroksuvat heittivät innolla näkemyksiään ja arvostelivat toista mieltä olevia. Itse johdonmukaisuuden puute näissä kahdessa tapauksessa ei lukijoita niinkään kiinnostanut.

6.2 Jääräpäisyyttä, lumedemokratiaa ja presidentin elkeitä

Kuultiin, mutta ei kuunneltu

Eri yhteyksissä on havaittu, että maassamme hallitus ja julkinen valta yleensäkin ajoivat jääräpäisesti läpi aloitteitaan, ottamatta huomioon muiden tahojen näkökantoja. Kysymys oli siten eräänlaisesta demokratiavajeesta. Tarkastelin tätä ideaa *Turun Sanomissa* maaliskuussa 2009 vaatiens otsikossa jääräpäisyyden sijaan asiantuntemusta.

Jääräpäisyys ilmeni oikeassa olemisen tarpeena, joka teki keskustelun ja vaihtoehtoisien näkemysten esittämisen turhauttavaksi. Kun kannat oli lyöty lukkoon, mitkään asiaperustelutkaan eivät voineet sitä enää järkyttää. Hankkeesta kuin hankkeesta muodostui arvovaltakysymys. Tähän liittyi myös selvää asiantuntemuksen vähättelyä.

Ensimmäinen esimerkki oli niin sanottu Lex Nokia, jossa oli kysymys työntekijien aikaisempaa laajemmasta oikeudesta lukea työntekijän sähköpostiviestejä. Hankkeesta syntyi sen kansalaisvapauksia vaarantavien piirteiden johdosta asiantuntijoiden piirissä kriittistä keskustelua. Valmistelusta vastuussa ollut ministeri ei tällöin suinkaan ryhtynyt etsimään kantansa tueksi asia-argumentteja, vaan yritti nolata eri mieltä olevat huonoa makua osoittavalla esimerkillä (”jos työntekijä vaatii, työntekijän on vaikka riisuuduttava”) – ja nolasikin itsensä.

Toinen osuva esimerkki oli yliopistolakiehdotus, johon niin yliopistojen henkilöstö kuin opiskelijatkin olivat tehneet asiantuntemukseen perustuvia parannusehdotuksia. Yliopistoilta oli kerätty lain edellyttämät lausunnot, joissa ehdotukseen esitettiin perusteltuja muutoksia. Esimerkiksi ulkopuolisten jäsenten laajaa edustusta hallituksissa ei yleensä pidetty perusteltuna, koska yliopistot olivat asiantuntijaorganisaatioita. Jälleen kerran näytti kuitenkin siltä, että ”oli sovittu”, ja lakiehdotus ajettaisiin arveluttavine piirteineen sellaisenaan läpi (yliopistolakia tarkasteltiin perusteellisemmin luvuissa 46 ja 47).

Opetusministeri oli leimannut kriittiset näkemykset väärinkäsityksiksi ja väittänyt täysin perusteetta, että uudistus lujitti tieteen vapautta. Voi ihmetellä, miten se ainoa oikea käsitys sattuikin aina olemaan – hallituksen kokoonpanosta riippumatta – lainvalmistelijoiden ja ministereiden.

Professori Ari Saarnilehto osoitti eräässä kirjoituksessaan, minkälaisella sane-lupolitiikalla valtiovalta ratkaisi yliopistokiinteistöjen kohtalon. Valtion edustajat

varmistivat hankkeen valmisteluvaiheessa, että perustettavat kiinteistöyhtiöt, joissa yliopistot olisivat osakkaina, tulisivat edelleen perimään yliopistoilta markkinavuokria entiseen malliin yliopistojen vahingoksi ja niiden tahdosta piittaamatta.

Tyypillistä oli, että kun jokin päätös todettiin poliittiseksi, niin parhaassa tapauksessa asiantuntijoita saatettiin kyllä kuulla, mutta ei kuunnella. Asia päätettiin poliitikkojen oman tietämyksen, toisin sanoen ideologisten mieltymysten ja usein varsin pinnallisen tiedon perusteella.

Hahmottelin lopuksi vaihtoehtoista lähestymistapaa:

”Valistuneen yhteiskunnan malli olisi aivan toisenlainen kuin tämä. Siinä asioista puhuttaisiin asioina ja otettaisiin huomioon asiantuntijoiden näkökannat, sitoutumatta jääräpäisesti johonkin muoti-ideologiaan. Keskusteluun mahtuisi samanaikaisesti useampi kuin yksi totuus. Toisenlaisen totuuden esittäminen ei olisi loukkaus vallassa olevia kohtaan, vaan ehdotukset otettaisiin vakavasti, tulivatpa ne miltä taholta tahansa. Ei syntyisi ”väärin sammutettu” -vaikutelmaa, vaan lopputulos – että palo sammuu – ratkaisisi.”

Myöhemmin sain käsiini Katja Boxbergin ja Taneli Heikan pamfletin *Lumedemokratia* (2009), jossa luodattiin perusteellisesti ”on sovittu” -kulttuuria. Kirjoittajat pitivät perussyynä meillä vallitsevaan demokratian puutteeseen suomettumisen ajalta periytynyttä konsensusta, pakotettua yksimielisyyttä, joka oli tapanut keskustelun sekä johtanut itsesensuuriin. Tähän kulttuuriin kuului, että päättäjien virheistä ei keskusteltu ja vaihtoehtoja ei ollut.

Lumedemokratiaa ja sopulijattelua

Lumedemokratia antoi aiheen koota ajatuksiani konsensuksesta *Helsingin Sanomissa* maaliskuussa 2009. Jo pitkään poliittisten päättäjien päätöksentekoa oli moitittu salamyhkäisyydestä ja vaihtoehdottomuudesta: maahamme mahtui kerhallaan vain yksi totuus, ja poikkeavien näkemysten esittäjät leimattiin häiriköiksi. Tyypillistä tässä konsensusmaailmassa oli myös päättäjien henkilöllisyyden peittely. Usein saatiin kuulla vain, että näin oli sovittu. Sopiminen tapahtui pienissä puoluejohtajien piireissä, monesti yli puoluerajojen. Puoluekuri varmisti, että sovittu toteutui. Näissä oloissa ei ollut ihme, että äänestysprosentit pysyttelivät ennätysmäisen alhaisina. Boxberg ja Heikka katsoivatkin *Lumedemokratiassa* tämän erääksi konsensuksen seuraukseksi.

Yksittäisten poliittisten päättäjien virheratkaisuja pimitettiin myös esimerkiksi ilmaisemalla keskusteluissa ja arvioissa päätökset persoonattomasti passiivissa: ”tehtiin, järjestettiin, hoidettiin, ajaututtiin...”. Näin syntyi vaikutelma, että oltiin

ikään kuin luonnonvoimien armoilla, eivätkä yksittäiset päättäjät olleet tekemässä tietoisia valintoja useista vaihtoehdoista.

Voi kysyä, miten paljon puhuttu poliittinen vastuu pääsi näissä olosuhteissa toteutumaan. Kovin herkästi saatettiin sanoa suurtenkin virhepäätösten paljastuttua, että nyt ei oltu syyllisiä etsimässä. Miksi ei oltu? Olihan kansalaisten saatava tietää, ketkä heidän rahojaan olivat tuhlanneet esimerkiksi edellisessä pankkikriisissä – ja ketkä kaikki olivat missäkin roolissa tuolloin muhinutta taantumaa hoidettaessa.

Hahmotin tavoitteen ja todellisuuden välisen kuilun:

”Virheitä tehneet – ja samoin tietenkin myös ansioituneet – päättäjät on saatava äänestäjien ja historian arvioitaviksi. Meillä kumpaankin ryhmään kuuluvat palkitaan yleensä viroilla ja kunnianosoituksilla. Näin toimitaan diktatuureissa ja lumedemokratioissa. Niissä pidetään kansa pimennossa ja selitetään hallitsevan klikin möhläykset parhain päin.”

Kirjoitin heinäkuussa 2009 *Turun Sanomiin* sopuli-ilmiöstä. Presidentti Mauno Koivisto kuvaili aikoinaan erityisesti median edustajia sopulilaumaksi, joka ryntäsi jonkin uutisaiheen perässä analysoimatta tietoa sen kummemmin. Sama näytti koskevan usein myös median asiakkaita.

Kun kerrottiin esimerkiksi jonkun poliitikon toilailuista, kansalaiset omaksuivat asian varsin usein kritiikittä. Aivan uuden näkökulman omaksuminen tai muiden esittämien tulkintojen kyseenalaistaminen näyttivät siis olevan vaikeita niin tiedon tuottajille kuin kuluttajillekin. Jos demokratiaan katsottiin kuuluvan, että ihmisillä oli vapaus muodostaa itse mielipiteensä yhteiskunnan asioista, sopuli-ilmiötä voi pitää lumedemokratiaa vahvistavana tekijänä.

Eräässä poikkeustapauksessa sopuli-ilmiö ei kuitenkaan välttämättä toiminut. Mielipidetiedusteluissa, joita internet oli pullollaan, esiintyi usein myös selvältä näyttävissä kysymyksissä vahva eri mieltä olleiden joukko. Tällainen asetelma, jossa asia ”mustavalkoistettiin” vain kahdeksi vaihtoehdoksi, houkutteli olemaan eri mieltä. Mutta ellei vaihtoehtoa annettu, mentiin siis helposti joukon mukana.

Nassim Nicholas Talebin idea yllättävistä tapahtumista, mustista joutsenista kelpasi havainnollistamaan sopulikäyttäytymistä. Taleb kiinnitti huomiota siihen, että ihmisille oli tyypillistä uskoa trendien jatkuvan entisellään ilman mitään yllättäviä poikkeamia.

Sopuleiden tapaan käyttäytyvät ihmiset luottivat siihen, että tapahtumat etenevät niin kuin ennenkin, eivätkä vaivanneet ajatuksiaan vaihtoehdoilla. Kuten Taleb havainnollisti, jos joulukalkkunan tulevaisuutta pyrittiin ennustamaan sen siihenastisen elämän perusteella, ei saatu vihjettä yllättävästä ja lopullisesta tapahtumasta – mustasta joutsenesta – joka lintuparalle tapahtui joulun tietämissä.

Vasta kun yllättävä tapahtuma toteutui, alettiin yleisesti ihmetellä, miksi sitä ei ollut uskottu mahdolliseksi. Hyviä esimerkkejä olivat finanssikriisi ja Neuvostoliiton romahdus. Ihmiset eivät olleet siis taipuvaisia analysoimaan uutisia ja pohdiskelemaan vaihtoehtoja, vaan seurasivat mieluusti mielipidejohtajia ja trendejä. Sosiaalinen paine saattoi vahvistaa tätä taipumusta: yleisestä näkemyksestä poikkeavat yksilöt kun saivat helposti hullun leiman.

Miksi kansalaisten pitäisi pyristellä sopulilaumaa vastaan? Jos esimerkiksi yritettiin ennakoida epätodennäköiseltäkin vaikuttavia kriisejä, joiden toteutumiseen muut eivät uskoneet, oli ehkä mahdollista jotenkin varautua niihin: ei tultaisi yllätetyiksi housut kintuissa. Ja jos totuttiin etsimään jo tapahtuneelle vaihtoehtoisia tulkintoja, samalla säilytettiin henkinen itsenäisyys.

”Omin aivoin ajattelemisen myös stimuloi ja lisää itseluottamusta – kunhan kestää muiden silmätikuksi joutumisen. Yhteiskunnan kannalta on joka tapauksessa eduksi, jos julkisuudessa esitetään vaihtelevia tulkintoja tapahtuneesta ja erilaisia näkemyksiä tulevasta. Kun syntyy keskustelua, tarjoutuu myös vaihtoehtoja. Huomataan, etteivät juuri ne yleisesti esitetyt syyt välttämättä johtaneetkaan näkemäämme lopputulokseen. Myöskään tulevaisuus ei vaikuta niin selkeästi ennalta määrättyä, kuin yleisesti uskotaan.”

Tämä kirjoitukseni edusti erästä perusajatusta, johon nojauduin usein lehtikirjoituksia laatiessani. Pyrin tuomaan esiin trendeistä ja yleisistä näkemyksistä poikkeavia kantoja. Esimerkiksi kritisoimani konsensusajattelu politiikassa merkitsi usein sitä, että tuodittauduttiin yhteiseen poliittiseen käsitykseen näkemättä vaihtoehtoja. Tällaista kansalaisia rauhoittamaan pyrkivää käsitystä horjuttavat vaihtoehtoiset tulkinnat katsottiin veneen keikuttamiseksi. Ymmärrettävää oli, että hallitseminen oli helpompaa ja miellyttävämpää, kun liikoja soraääniä ei kansan keskuudesta kuulunut. Tämä voi kuitenkin olla vaarallista, sillä kun mentiin yhdessä samaan suuntaan laput silmillä, saatettiin päätyä pitkälle metsään.

Kaasuputkimies asialla?

Syyskuussa 2009 arvostelin *Turun Sanomissa* maan hallitusta kannanotoista, jotka koskivat Venäjän ja Saksan välille rakennettavaa merenalaista maakaasuputkea. Hanketta näytettiin käsiteltävän lähinnä ympäristöasiana, vaikka se oli mitä ilmeisimmin myös turvallisuus- ja suurvaltapoliittinen hanke. Lumedemokratia tuntui kukoistavan tässäkin, sillä poliitikoille ei juolahtanut mieleenkään kuunnella kansalaisten ääntä asiassa.

Hankkeen erikoisuuksiin kuului, että entinen poliittinen voimahahmo Paavo Lipponen oli antanut valjastaa itsensä sen puolestapuhujaksi. Hänen voi päätellä mahdollisesti jo ansainneen palkkansa, sillä maamme hallitus oli ilmoittanut

”voivansa hyvin antaa periaatteellisen luvan” putkelle jo ennen kuin ympäristöviranomaiset olivat ratkaisseet oman kantansa.

Tämä ilmoitus osoitti, että asiaa pidettiin niin sanotusti läpihuutojuttuna. Hanke oli ilmeisesti sittenkin arvioitu hallituksessa suurvaltapolitiittiseksi, koska ympäristötekijät voitiin sivuuttaa näin kevyesti. Hallitus lienee katsonut, että ei kannattanut ärsyttää Venäjää takertumalla siellä mitättöminä pidettäviin ympäristöasioihin – puhumattakaan maamme muiden etujen esiin nostamisesta. Asiasta annettiin sellainen kuva, että se ei koskenut mitenkään Suomen etuja. Ei voinut välttyä näkemykseltä, että hallitus oli pahasti suomettunut.

Hanke oli todellisuudessa Suomen kannalta merkittävä. Putken omistajavaltiot, lähinnä tietysti Venäjä, voivat tulevaisuudessa koska tahansa lisätä sotilaallista esiintymistään alueella, jos ne arvioivat (tai väittivät) putken joutuneen uhatuksi. Tämä toi siis uuden turvallisuuspoliittisen epävakauden uhkan aivan maamme rajan tuntumaan.

Kansalaisille saattoi jäädä hallituksen edustajien lausunnoista hapan maku suuhun, kun annettiin ymmärtää, että ympäristö oli ainoa relevantti tekijä, ja toimitettiin niin kuin sekin puoli olisi ollut hallituksen hanskassa. Ympäristöministerin suulla todistettiin, että hankkeen ympäristövaikutuksista tiedettiin jo niin paljon, että valtioneuvosto pystyi niitä tosiasiallisesti arvioimaan. Kuka tahansa kykeni jonkin arvion esittämään, mutta millä pätevyydellä?

Tämä oli jälleen eräs esimerkki meillä vallitsevasta asenteesta, että viranomaisten ja asiantuntijoiden näkemyksillä ei ollut mitään merkitystä silloin kun asia leimattiin ”politiittiseksi”. Voi kysyä, mikä ihmeen kiire tällä hankkeella oli meidän kannaltamme. Eikö hallitus olisi voinut rauhassa odotella ja tunnustella, minkälaista vuokraa tai korvausta Suomi voisi putken mahdollisista haitoista saada? Lisäksi putken linjaus oli vielä joiltakin kohdin avoinna.

Oli suorastaan tyhmää hallitukselta ilmoittaa jo etukäteen, että sen mielestä asia oli selvä, ja antaa näin hankkeen toteuttajille vapaat kädet. Nyt nämä voivat esimerkiksi valita vaihtoehtoisista linjauksista mieleisensä, mikä ei ollut välttämättä Suomen eikä ympäristönkään kannalta paras.

Sauli Niinistö: puhemies ja tuleva presidentti

Tammikuussa 2010 kirjoitin *Turun Sanomiin* puhemies Sauli Niinistön ja kansanedustajien välisestä pienestä konfliktista. Niinistö valittiin puhemieheksi historiallisen alhaisella äänimäärällä. Katsoin, että Niinistöltä äänensä evänneet kansanedustajat halusivat näin näpäyttää häntä. Ilmeisesti vastoin näpäyttäjien odotuksia puhemies kansansuosio vain nousi entisestään.

Niinistö ajoi eduskunnassa kulukuria, mikä ei sopinut kaikille kansanedustajille. Sen sijaan valtion menoleikkauksia pelkäävät ja työttömyyden kurittamat kansalaiset antoivat hänelle tukensa. Sittemmin väitettiin protestin erääksi syyksi

sitä, että Niinistö oli käyttäytynyt hävyttömästi työpaikallaan – itkettänyt naisia ja paiskonut kirjoja seinille. Hän oli kutsunut juhlaiviinijupakkaan syyllistyneitä eduskunnan virkamiehiä ”tämmöisiksi veijareiksi”. Kuitenkaan Niinistön tekemiä ei ilmeisesti pidetty suurina synteinä, mutta hänen primitiivireaktionsa osoittivat kyllä huonoa itsehillintää.

Historian valossa arvioiden kansa antoi tällaiset elkeet anteeksi, varsinkin jos ne kohdistuivat niin sanottuihin ”herroihin”. Näin oli meillä ennenkin ollut. Marsalkka Mannerheim simputti kenraaleja ruokapöydässä, mutta kohteli jermuja asiallisesti. Presidentti Paasikivi taas rähjäsi milloin kenellekin, ja Urho Kekkonen lähetti kitkeriä myllykirjeitään niin politiikan kuin yritysmaailmankin ”tunareille”. Myös myöhempien presidenttien tiedettiin simputtaneen lähipiiriään.

Niinistössä oli kaikesta päätellen presidenttiainesta. Tämä ei kuitenkaan perustunut pelkästään särmikkääseen luonteeseen, vaan hän näytti olleen aidosti huolestunut valtakunnan asioista. Kuka muu kansanedustaja tai muu poliitikko oli osoittanut vakavaa huolta maamme selviämisestä taantumun jatkuessa? Esimerkiksi hallitus oli ihmeen passiivinen, vaikka monet talousviisaat povasivat voimakkaasti velkaantuvalla Suomelle karuja aikoja.

Niinistöä oli myös moitittu siitä, että hän antoi puhemiehenä neuvoja hallitukselle ilman parlamentaarista vastuuta. Selvää kuitenkin oli, että neuvoja sai antaa kuka tahansa, joka siihen pystyi: eihän Niinistöllä eduskunnan nokkamiehenä mitään parlamentaarista vastuuta tietenkään ollut. Hallituksen piti olla vastuussa eduskunnalle, eikä päinvastoin.

Arvelin lopuksi, että jos Niinistö suostuisi presidenttiehdokkaaksi, sen hetkisin näkymin vain ihme voisi estää hänen valintansa. Päätin juttuni ennustukseen:

”Presidenttinä hänestä saattaisi tulla melkoinen riesa herroille jos narreillekin. Jotkut niistä, jotka kannattavat nyt presidentin valtaoikeuksien säilyttämistä, saattavatkin joutua katumaan näkemystään. Luultavasti kansa kuitenkin hyötyisi Niinistön valinnasta – ja sehän on pääasia.”

Niinistön presidenttistrategia

Seuraavana vuonna eli tammikuussa 2011 kiinnostuinkin Sauli Niinistön mahdollisesta suostumisesta kokoomuksen presidenttiehdokkaaksi, ja kirjoitin *Uuden Suomen* verkkolehteen spekulatiivisen pohdiskelun ”Niinistön presidenttistrategiasta”.

Julkisuudessa oli arvailtu toistuvasti, mitä Niinistö tulisi tässä asiassa päättämään. Merkit siitä, että vastaus oli myönteinen, olivat varsin selvät. Niinistö ei ollut kertaakaan kieltäytynyt tästä tehtävästä, vaan ainoastaan sivuuttanut kysymyksen ennaaikaisena.

Niinistön toiminta julkisuudessa muistutti melkoisesti Mauno Koiviston teke-misiä ennen tämän valintaa tasavallan presidentiksi. Tietenkin vain Niinistö itse tiesi, oliko kysymyksessä presidentin tehtävään tähtäävä ”strategia” vai ei, mutta tunnetun sanonnan mukaan niin on jos siltä näyttää.

Koiviston tapaan Niinistökkin oli pystynyt antamaan vaikutelman politiikan ulkopuolisuudestaan: kumpikaan heistä ei ollut käyttäytynyt tyypillisen poliitikon tapaan. Yleensä poliitikko ei ollut kriittinen suhteessa omaan puolueeseensa. Koivisto kuitenkin arvosteli voimakkaasti sosialidemokraatteja. Lisäksi hän kuvasi synkin sanakääntein maan taloudellista tilannetta. Kansa piti tästä, mutta samalla tämä vieraannutti Koivistoa omista joukoistaan sekä loi sanottua vaikutelmaa politiikan ulkopuolisuudesta. Samoin toimi Niinistö: hän esitti unilukkarin tyyliin hallituksen ja puolueensa edustajien kannasta poikkeavia näkemyksiä.

Koivisto tuli tunnetuksi itsenäisenä fundeeraajana, jonka filosofisista pohdinnoista oli joskus vaikea saada selkoa. Myös Niinistö tarkasteli mielellään asioita yllättävästä ja usein tavallista laajemmasta näkökulmasta – eräänlaista filosofointia tämäkin.

Edelleen Koivisto oli politiikan suuri yksinäinen – hänellä ei ollut missään vaiheessa laajaa myötäilijöiden hovia, toisin kuin edeltäjällään. Myös Niinistöllä oli harvoja hyviä ystäviä politiikan piirissä. Hän oli itse myöntänyt, että hän ei ollut valtiovarainministeri Jyrki Kataisen ”kaveri”.

Koivisto kunnostautui liikunnallisena hahmona, erityisesti lentopalloilijana. Niinistöllä oli hieman samanlainen imago: hänet saatettiin nähdä usein rullaluistimilla. Suomalaiset olivat urheilukansaa...

Kun Koivistolla oli legendaarinen maine entisenä kaukopartiomiehenä ja ”sata-majätänä”, niin Niinistö puolestaan kiipesi puhelinpylvääseen tsunamiaaltoa pakoon. Hän oli kirjoittanut ja puhunut tästä dramaattisesta tapahtumasta, mikä loi hänen ylleen sankarin ja selviytyjän sädekehän.

Totesin lopuksi, että olipa siis tämä yhdenmukaisuus kahden poliitikon välillä sattumaa tai osittain Niinistön valitseman julkisuusstrategian tulosta, hänen mielipidetiedusteluissa saamansa kannatus joka tapauksessa viittasi siihen, että ”strategia” toimi.

Sauli Niinistö asettuikin kokoomuksen presidenttiehdokkaaksi ja tuli valituksi tasavallan presidentiksi helmikuussa 2012 voitettuaan selvin numeroin vastaehdokkaansa Pekka Haaviston. ”Strategia” näytti toimineen.

6.3 Pääministerin ikioma Himas-skandaali – naiivia meininkiä

Himaselta puuttui realistinen ihmiskäsitys

Filosofi Pekka Himanen ja pääministeri Jyrki Katainen saivat aikaan melkoisen mediamyrskyn alkuvuodesta 2013 kun Katainen junaili ilman kilpailutusta Himasen yhteiskunnalliselle kirjoitushankkeelle 700 000 euron apurahan Suomen Akatemialta ja eräiltä muilta valtion tutkimusrahoitusta jakavilta organisaatioilta.

Puolueellisen menettelytavan lisäksi julkinen kritiikki kohdistui siihen, että Himasen hankkeestaan julkaisema *Sininen kirja* ei ollut oikeassa suhteessa hankkeesta maksettuihin palkkioon. Myös Himasen tieteellisiä näyttöjä pidettiin vähäisinä.

Asiaa koskeva mielipiteeni ilmestyi *Helsingin Sanomissa* maaliskuussa. Viittasin uutiseen, jonka mukaan professori Manuel Castells oli tullut ahtaalle joutuneen yhteistyökumppaninsa avuksi. Professori ihmetteli Himasen julkisuudessa saamaa kohtelua, ja arvioi tämän ”yhdeksi Suomen nerokkaimmista ja vaikutusvaltaisimmista tiedemiehistä”. Castells selitti Himasen ja samalla itsensä julkaisemien vertaisarvioitujen tieteellisten artikkelien vähäistä määrää sillä, että tieteellisillä aikakauskirjoilla oli harvoin halua esitellä innovatiivista ajattelua.

Väite oli tietysti mielessä paikkansa pitävä, sillä aikakauskirjoilla oli yleensä suhteellisen vakiintuneet käsitykset sopivasta metodologiasta ja muista tieteen tekemiseen liittyvistä yksityiskohdista. Alan vahvoihin nimiin oli viisasta viitata ja pitäytyä hyväksytyissä teorioissa niitä liikaa parantelematta.

Toisaalta saattoi joskus olla vaikeaa erottaa toisistaan ylikehittyneen itsevarmuuden tuottamia, maasta irrallaan olevia ideoita aidoista tiedettä eteenpäin vievistä innovaatioista. Todennäköisesti tiedejulkaisujen arvioijat ja toimittajat luokittelivat epäselvät tapaukset mieluusti edellisten puolelle.

Pekka Himasen kirjoitukset osoittivat kyllä suurta lahjakkuutta ja nokkeluutta sekä kykyä keksiä uusia ideoita ja vetäviä termejä vanhojen teemojen ympäriltä. Jos ajateltiin hänen ideoittensa käytännön sovellettavuutta, jouduttiin kuitenkin havaitsemaan hänen liikkuvan usein niin yleisellä tasolla, että yhteys käytäntöön muodostui ohueksi.

Erityisesti hänen teksteistään puuttui realistinen näkemys ihmisestä – tämä tosin koski montaa muutakin tutkijaa. Himasen aikaisempi työ *Kukoistuksen käsi-kirjoitus* sisälsi hienoja ja kannatettavia ideoita yhteiskunnan kehittämistä, mutta samalla lukija joutui aprikoimaan, mistä löytyisivät kukoistukseen pyrkivät ihmiset. Ihmiset eivät olleet valitettavasti yleensä luonnostaan yhteen hiileen puhaltavia mukavia kumppaneita, vaan jokaisella oli omiin etuihinsa perustuvat intressinsä, joiden ajaminen hajotti yhteiseen hyvään pyrkivän ihannekuvan. Sama ongelma vaivasi *Sinistä kirjaa*.

Loppukommentissani en tuominut Himasen uusimman työn tuloksia, mutta kylläkin niihin suunnatun rahankäytön:

”On hyvä, että joku luo suuria ja hienoja visioita kansakunnan parhaaksi, mutta on toinen asia, paljonko tähän kannattaa sijoittaa valtion niukkoja tutkimusvaroja. Perinteisten tieteellisten menetelmien ja vähemmän vallankumouksellisten ideoiden turvin saadaan melko suurella todennäköisyydellä utopioita parempia – ja halvempia – käytännön suosituksia päättäjien tarpeisiin.”

Arvokkuus ja uusliberalismi eivät sopeutuisi toisiinsa

Jatkoin aiheesta vielä *Uuden Suomen* verkkolehdestä ja keskityin Himasen *Sinisen kirjan* keskeiseen käsitteeseen, *arvokkuuteen*. Sen muukaan meidän kaikkien piti käyttäytyä arvokkaasti toisiamme kohtaan. Silloin kestävä talous, kestävä ekologisuus ja kestävä hyvinvointi sekä arvokas elämä leimaisivat yhteiskuntaamme.

Alaviitteessä Himanen mainitsi usean uskontokunnan ilmaiseman arvokkuutta vastaavan periaatteen, jonka kristillinen versio oli: ”Kaikki, minkä tahdotte ihmisten tekevän teille, tehkää se heille”. Samaa oli sanottu pienin variaatioin monissa muissa uskonnoissa. Ajatus oli siten testattu eri tahoilla ja pitkän ajan kuluessa.

Kirkot olivat opettaneet tätä peruseriaatetta ikiajat – tosin yhdistämättä sitä talouteen ja muuhun konkreettiseen yhteiskunnalliseen elämään. Tämä oli kiellettyä hyvä ohje vielä tänäkin päivänä, mutta miten se toteutettaisiin käytännössä, siinäpä pulma.

Suhteutin lopuksi tätä käytännössä käännteentekevää käyttäytymismallia vallitsevaan talousajatteluunne:

”Uusliberalistiseen itsekkyyden sävyttämään elämänmenoomme pitäisi tulla radikaali muutos, jos Himasen (ja uskontojen) tarjoama ohje otettaisiin toisinaan – ja kyettäisiin toteuttamaan. Lieneekö pääministeri tiennyt hankkeen rahoitusta ajaessaan, miten radikaali hänen suojattinsa kirja tulisi olemaan?”

Pidin siis itse asiassa mahdollisena sovittaa arvokkuuden tarkoittamaa huomaania käyttäytymismallia yhteen vallitsevan talousajattelun kanssa, jonka mukaan käytännössä jokainen veti taloudellisessa toiminnassaan kotiinpäin.

Himasan ja Castellsin leuhkat eväät

Kun Pekka Himasen ja kumppaneiden loppuraportti *Kestävän kasvun malli* ilmestyi lokakuussa 2013, se joutui heti julkisuudessa kovan kritiikin kohteeksi.

Professori Manuel Castells hyökkäsi voimakkaasti suomalaisia vastaan puolustessaan kirjoittajakumppaniaan Himasta *Helsingin Sanomissa*. Kirjoitin Castellsin reaktiosta *Uuden Suomen* verkkolehteen.

Totesin, että vaikka teos oli todellakin saanut kovaa kritiikkiä niin medialta kuin tutkijoilta, Himasta oli tuskin "yritetty tappaa", kuten Castells hehkutti haastattelulausunnossaan.

Castellsin perustelut olivat varsin tyhjäät. Hän kuittasi arvostelun kateudeksi Himasen menestystä kohtaan. Mikä tahansa kritiikki voitiin leimata kateudeksi, mitä oli mahdoton todentaa. Castells oli itse asiassa jäävi, sillä puolustaessaan Himasta, hän puolusti samalla heidän ja muiden kirjoittajien yhteistä raporttia.

Puolustaminen oli sinänsä oikeutettua, mutta olisi hyvä pysyä asiassa. Castells vetosi siihen, että englantilainen tiedekustantamo *Oxford University Press* oli ottanut teoksen julkaistavakseen. Kustantajat hyväksyivät kuuluisien kirjoittajien tekstejä kiinnittämättä liiemmästi huomiota niiden laatuun. Pääasia oli, että kauppa kävi.

Voi myös sanoa, että kovalla hinnalla pääministerille myyty raportti oli jo julkaistu tai julkaistaisiin muualla. Missä oli kirjoittajien etiikka?

Itse raportin sisällöstä professori ei puhunut mitään, vaan kuulutti vain Himasen mainetta maailmalla. Himanen oli julkaissut aikoinaan teoksen *Hakkerietiikka*, mitä alan nuoriso kuulemma luki edelleen.

Castellsin nuoret opiskelijat olivat olleet hyvin vaikuttuneita, kun hän oli ker-tonut tuntevansa Pekka Himasen. Mitä tämä todisti Himasen tieteellisistä ansioista? Ei mitään.

Castellsia, vanhaa marxilaista, ihmetytti suomalaisten kiristynyt suhtautuminen maahanmuuttoon ja eurooppalaiseen yhteisvastuuseen – Suomi oli hänen mukaansa menettämässä hyvän maineensa maailmalla. Tämäkin oli isku yön alle. Kaikki olisi ilmeisesti ollut maassa hyvin, jos olisimme ottaneet avosylin vastaan kirjoittajien hengentuotteen, jonka eräs suomalainen professori leimasi pamfletiksi.

Castells näytti olevan huono häviäjä. Hän luuli, että Suomessa saatiin kevyttä tavaraa myydyksi tieteellisenä innovaationa arvovaltaisen huutosakin voimalla. Meille ei kuitenkaan riittänyt, että tunnetut henkilöt olivat kirjoittaneet raportin. Auktoriteettiuskoon suomessa ei sorruttu, vaan katsottiin "mitä reppu sisälsi". Nyt sieltä ei löytynyt kuin, Mikko Alatalon sanoin, "leuhkat eväät".

Himasan raportissa jotakin hyvääkin

Kirjoitin toivoakseni viimeisen kerran Pekka Himasen raportista, ja juttuni julkaistiin *Turun Sanomiin* marraskuussa 2013. Himasen pamfletin tilausprosessi oli alle arvostelun, mutta näin raportin sisällössä nyt joitakin hyviäkin ajatuksia – vaikkakaan ne eivät välttämättä olleet kovin helposti toteutettavia.

Raportin keskeisenä visiona oli arvokas elämä ja arvokkuus (dignity). Yhteiskunnassa jokaisella tulisi olla mahdollisuus elää arvokas elämä. Kieltämättä hieno ajatus.

Himanan antoi käytännön toteutusohjeita. Arvokkuutta opetettaisiin päiväko- dista alkaen aina yliopisto-opintoihin saakka. Arvokkaan elämän ytimessä ihminen koki terveesti oman arvokkuutensa, ja näki myös toisten ihmisten vastaavan arvokkuuden. Jo koululaisille opetettaisiin itsensä ja muiden kunnioittamista, kiusattujen auttamista, jne. Jokaisen pitäisi keksiä oma "juttunsa" ja auttaa myös kavereita onnistumaan näiden jutuissa.

Näitä hyviä asioita olivat monet uskonnot ja kasvattajat opettaneet vuosituhan- sia, yhä huonommalla menestyksellä. Himanan kirjoitti itse asiassa hyvästä kasvatuksesta ja sivistyksestä, mutta kutsui niitä arvokkuudeksi ja merkityksellisen elämän opettamiseksi. Vanha hyvä oppi ei enää kelvannut sellaisenaan – se oli vanhanaikaista – mutta kun liimattiin sen kylkeen uusi nimilappu "arvokkuus", niin jo saattoi kelvata. Oli sinänsä ovela ajatus uittaa ihmismieliin sivistystä va- lepuvussa.

Mutta mitä tapahtui päivittäin kouluissa, työpaikoilla, kaduilla ja mediassa? Toisten raatelemisen ja kiusaamisen kulttuuri jyräsi täysillä. Mikä olikaan kau- pallisen, varsinkin sähköisen median rooli sivistämisprosessissa, kun kaikkea ja kaikkia pilkkaavaa elämäntapaa ajettiin tuutin täydeltä? Talouselämä unohti ah- neuden olemassaolon ja opetti, että ei se ole tyhmä joka pyytää, vaan se joka maksaa. Siis pyydettiin röyhkeästi, ja lisää saatiin. Ihmekö tuo, jos kansakin omaksui huonot tavat.

Media ja globaali talous näyttäisivät siis olevan muutoksessa avainasemassa. Niinpä koulutusjärjestelmän – ja tietenkin kotien – lisäksi median ja talouselä- män olisi aidosti omaksuttava arvokkaan elämän konsepti, mikäli tosissaan halut- tiin muutosta. Hidasta hommaa se kuitenkin oli. Jos nyt vinon kehityksen suuntaa oli edes mahdollista enää kääntää.

Loppukappaleessa nostin hieman asemapaikkani BIDin häntää – tässä yksi- kössä ja sen edeltäjässä olin viettänyt emerituksena kymmenen vuotta:

”Himasan raportissa on vähintään yksi toinenkin hyvältä kuulostava idea. Hi- manen korostaa kautta teoksensa innovaatioiden (keksintöjen) merkitystä maan talouden elvytykselle. Valtion olisi hänen mukaansa suuntauduttava kohti yrittäjyysvetoista innovaatiojärjestelmää. Uutta kehittämällä siis saadaan kansakunnan talous nousuun. Turun yliopisto voisi onnitella itseään siitä, että sen piirissä toimii Innovaatiot ja yrityskehitys -yksikkö (BID). Siellä ollaan siis ajan hermolla.”

Luultavasti Turun yliopisto ei onnitellut itseään BID -nimisestä yksiköstään, sillä BID fuusioitiin vuoden 2014 alussa kahteen muuhun yksikköön, ja näin sen identiteetti hävitettiin.

Poliittista naivismia ilmassa

Jos oli Himas-jupakka naiiviuden osoitus niin filosofi Pekka Himasen kuin pääministeri Kataisenkin osalta, pääministeri kunnostautui siinä lajissa muutoinkin. Seuraava kesäkuun lopun 2013 *Turun Sanomien* kirjoitus sai alkunsa juuri pääministerin "fantastista!" -huudahduksista.

Eräs laskentatoimen professori – Jouko Lehtovuori Helsingistä – totesi aikoinaan, että länsinaapurimme tutkimuksia leimasi ruotsalainen kuninkaallinen helmasynti eli naiivi empirismi. Tämä lausuma tuli väkisinkin mieleen kun kuunteli johtavien poliitikkojemme puheita. Naiivihan tarkoitti hyväuskoista, viatonta, typerää ja lapsekasta.

Naiivi käsitys ilmeni usein niin pääministerin kuin muidenkin ministerien EU:ta ja euroa koskevissa puheenvuoroissa. Jokaisen tukipaketin jälkeen sanottiin velkakriisin olevan hallinnassa. Unioniin myönteisesti suhtautuvat leimasivatkin EU:n yleensä erinomaiseksi ja ”euron pysyväksi”. Mitään poikkipuolista ei unionista sanottu, vaan ongelmat, joita todellisuudessa kyllä riitti, lakaistiin ylistelyn taakse ja puhuttiin reiluudesta. Kuitenkin kriisimaat olivat edelleen vakavasti ylivelkaisia, ja sitkeä taantuma sekä työttömyys vaivasivat euroaluetta.

Kun uusi yliopistolaki tuli voimaan vuonna 2010, Jyrki Katainen ja eräät muutkin leimasivat uudistuksen ”fantastiseksi”. Tosiasiat olivat tämänkin esimerkin osalta näyttäneet aivan päinvastaista. Tutkimus ja opetus kärsivät suurista sopeutumisongelmista, mutta byrokratia voi hyvin. Kolmas esimerkki oli sote-uudistus, jota oli ehditty jo ylistää maasta taivasiin. Todellisuus alkoi osoittaa, että hankkeesta tulisi pannukakku, joka uhkasi polttaa leipureiden näpit.

Yhtiöpositiivinen tiedotuspolitiikka oli harjoittajalleen haitallista. Kun kansalaiset huomasivat, että kehutut hankkeet olivat kaukana fantastisesta, heidän vastareaktionsa saattoivat olla rajuja. Samalla poliitikkojen uskottavuus väheni entisestään, ja heidän perusteltujakin puheitaan alettiin epäillä.

Lähihistoriasta oli helppo löytää valtiollisia päättäjiä, joiden toimintaa leimasi naiiviuden sijasta realismi. J.K. Paasikivi suhtautui pelkäämäänsä itänaapuriin realistisesti. Urho Kekkosen ulkopolitiikkaa oli suorastaan inhorealista.

Pääministeri Mauno Koivisto herätti huomiota perustellulla pessimismillään, hänen ottaessaan kantaa maan horjuvaan talouteen. Jokaisen synkän fundeerauksen jälkeen hänen kannatuslukunsa nousivat kohisten, ja lopulta hän löysi itsensä presidentinlinnasta. Ketään näistä presidenteistä ei voinut todellakaan moittia naivismista. Myös istuva presidentti läpäisi testin.

Eikö kokeneista valtiomiehistä olisi esikuviksi nykyisille broileripoliitikoille? Vaikka poliitikko pitäisikin ajamaansa asiaa parhaana mahdollisena, hänen kannattaisi ottaa varovainen kanta innostuksensa kohteeseen.

Selvät epäkohdat oli viisasta tunnustaa ja pyrkiä korjaamaan – jos mahdollista. Fantastisiksi hoettuja asioita ei ymmärretty korjailta, ja lopulta ongelmat räjähtivät silmille.

Ministereillä niukasti käytännön työkokemusta

Jatkoin heti heinäkuun alussa suunnilleen samasta aiheesta *Helsingin Sanomissa*. Kiinnitin huomiota siihen, miten vähän käytännön työkokemusta johtavilla poliitikoillamme oli. Pääministeri Katainen etunenässä monilla ministereillä ei juuriakaan ollut kokemusta työelämästä puoluekoneiston ulkopuolelta. Tämä voi muodostua ongelmaksi, sillä puolue työ poikkosi monella tavalla muusta työelämästä. Siinä oli oleellista poliittinen peli, joka keskittyi vallan ja etujen hankkimiseen muiden puolueiden kustannuksella.

Kun tottui pelaamaan niin oman kuin muidenkin puolueiden poliitikkoja vastaan, oppi samalla juonittelun, jossa etuja sai ovelilla pikku kikoilla. Niillä oli toki käyttöä myös hallitus- ja eduskuntatyöskentelyssä, mutta samalla yhteiskunnallinen kokonaisuus jäi helposti liian vähälle huomiolle. Poliittisesta pelurista ei kehittynyt valtiomiestä tai -naista, joka hallitsisi yhteiskunnalliset lainalaisuudet. Esimerkiksi taloudelliset riippuvuudet voivat jäädä oppimatta. Poliittinen kakunjakoaajattelu ei ottanut huomioon kakun kasvattamisen taitoa.

Entisaikoina monet johtavista poliitikoista olivat hankkineet kannuksensa politiikan hiekkalaatikon ulkopuolella. Heidän joukossaan oli sekä päteviä ammattimiehiä ja -naisia että johtotehtävissä pitkälle edenneitä henkilöitä, jotka olivat tottuneet vastaamaan taloudellista tai sivistyksellistä lisäarvoa tuottavasta toiminnasta.

Monet presidenteistä ja pääministereistä olivat korkeasti oppineita. Väheksymättä suorittavassa työssä hankittua kokemusta, heidän joukossaan oli korkeimman akateemisen sivistyksen saaneita ja erilaisten organisaatioiden huipulle kohonneita asiantuntijoita. Heille oli kertynyt pitkän työuran tuomaa yleistä arvostelukykyä. Nykyisin puhuttiin paljon ikärasismista, mutta samalla oli alettu suosia itseisarvoisesti nuoruutta – ja valitettavasti samalla kokemattomuutta.

Tämä kehitys oli edustanut sinänsä tervetullutta tasa-arvoistavaa ajattelua aikoina, jolloin nuorempia ikäluokkia ei yleensä päästetty vastuullisiin tehtäviin. Mitään uutta kehityslinjaa ei kuitenkaan pitänyt korostaa liikaa, sillä siinä lyötiin helposti yli. Näin näytti nyt tapahtuneen. Oli alettu vähätellä työ- ja elämäntökökemuksen merkitystä politiikassa. Suuri innostus oli korvannut kokemuksen ja koulutuksen tuoman kyvyn punnita ja suhteuttaa toisiinsa asioita. Tämä oli johta-

nut ajoittain yksipuoliseen päätöksentekoon, josta puuttui kohtuullisuutta ja vaihteiden tajua.

Niin vaikeaa kuin muotitrendien muuttaminen olikin, olisi syytä miettiä keinoja, joilla nykyistä puoluelinjapainotteisuutta ministerivalinnoissa voitaisiin oikaista tasapainoisemmaksi.

Hallituksen kokemattomuus ja neuvottomuus vain korostuivat keväällä 2014. Yhä useammat kansalaiset puolueisiin katsomatta alkoivat olla sitä mieltä, että hallitus oli jo syönyt eväänsä loppuun. Kokemattomuus toi mukanaan yletöntä alkunnostusta, mutta hallitukselta puuttui sitkeyttä ja kompromissien tekokykyä vaikeuksien kasaantuessa.

Seuraavassa luvussa siirryn kotoisen politiikan ruotimisesta suurempiin, eurooppalaisiin kuvioihin. Toki nekin heijastuivat myös kotimaahan, pahentaen muun muassa kuntasektorin entisestään huonoja talousnäkymiä.

7 EU:N VELKAKRIISI JA TUKIPAKETIT

7.1 EU:n kriisimaiden tukeminen ja eduskuntavaalit

Kasinotalous päihitti valtiot – rahaa heitettiin tuhlareille

Eräänlaisen lähtölaukauksen Euroopan velkakriisiä ja kriisimaiden tukemista koskevalle kritiikilleni muodosti kirjoitus *Uuden Suomen* verkkolehdessä kesäkuussa 2010. Tarkastelin markkinavoimien ylivaltaa otsikolla *Kasinotalous päihittää valtiot*.

Markkinavoimille ja nimenomaan finanssimaailmalle oli liukunut turhan paljon valtaa, jota ne käyttivät osin vastuuttomasti. Ne saattoivat johdannaismarkkinoilta alkaneella finanssikriisillä ja sitä seuranneella talouskriisillä maailmantalouden sekasortoon (ks. edellä luku 54, jossa ruodin finanssi- ja talouskriisiä). Kriisin keskeisenä syynä oli hallitsematon kasinotalous, jonka pelaajat saivat rajoituksitta hankkia itselleen spekulatiovoittoja. Veronmaksajat hoitelevat seurauksia vielä pitkään.

Seuraavana oli vuorossa Kreikan velkakriisi. Se oli maan oman holtittoman ja epärehellisen taloudenpidon tulosta, mutta finanssimaailmalla oli sormensa pelissä sielläkin. Maalle annettiin velkaa suruttomasti, ja rahoittajat rikastuivat. Euromaat pakotettiin pelastusoperaatioon, joka oli yhteisön omien sääntöjen vastainen. Sanottiin, että muuta vaihtoehtoa ei ollut, koska Kreikan pulaan jättäminen olisi saanut euroalueen uuden finanssikriisin kouriin.

Avustuspaketti merkitsi muun muassa sitä, että Ranskan ja Saksan pankit päästettiin pälkähästä: näiden Kreikalle antamien lainojen hoitoon meidänkin rahamme upposivat. Päinvastoin kuin valtiovarainministeri Jyrki Katainen väitti, markkinavoimat päihittivät tässä EU:n.

Maalasin hieman piruja seinälle, kysymällä oliko seuraavaksi vuorossa Espanja, jonka luottoluokitusta oli pahaenteisesti alennettu. Toinen ongelmamaa näytti olevan Unkari, vaikka se ei kuulunutkaan euroalueeseen. Finanssimaailma saattoi siirtää sijoituksiaan näistä maista turvallisemmille alueille ja euro heikkenisi. Ka-

sinotalouden pelureilla ei kuitenkaan ollut hätää, sillä epävakaa taloustilanne tarjosi tuottoisia vedonlyöntimahdollisuuksia. Laskut lankesivat tässäkin lopulta yhteiskunnille ja veronmaksajille. Portugali ja Espanja joutuivatkin aikanaan kriisiin ja vähän myöhemmin Italian tilanne näytti heikolta, jota ei tässä vaiheessa vielä epäillyt kukaan.

Vaikka Euroopan talous oli kriisissä, maailma ei kaivannut sosialismia, sillä markkinatalous oli osoittautunut vähiten huonoksi kaikista kokeilluista talousmalleista. Ehdotukseni asiantilan korjaamiseksi oli seuraava:

”Finanssimarkkinat on kuitenkin saatava yhteiskuntien eli lopullisten maksajien parempaan valvontaan. Kaikki valvonnan lisäysmahdollisuudet kohtaavat luonnollisesti ankaraa vastarintaa, sillä finanssimaailma ei haluaisi miltään osin hillitä tuottoisaa rahasampoaan. Imagomainontaan ja lobbaukseen riittää kyllä rahaa.”

Vaalirahoitusta etsivät puolueet ja kansanedustajaehdokkaat joutuivatkin tässä pelissä suureen kiusaukseen. Kansalaisen ainoa mahdollisuus katsoa etujensa perään oli miettiä tarkasti kenelle puolueessaan antaisi äänensä – ettei oma ääni menisi finanssipelurien laariin.

Tähän kirjoitukseen tuli verkkolehdestä vuoden kuluessa viitisenkymmentä kommenttia – lähes kaikki samaa mieltä olevia. Osa tosin osui asian viereen, kuten verkkolehtien keskusteluissa oli tavallista.

Ideologiat sumensivat terveen järjen EU:ssakin

Yhdistin sekä finanssikriisin että EU-kritiikin *Turun Sanomissa* heinäkuussa 2010. Käytin niitä esimerkkeinä ideologioista, jotka sumensivat terveen järjen. Erilaiset ideologiat eli aatejärjestelmät voivat ohjata meitä lähes tiedostamattamme.

Klassisia tapauksia olivat tietysti sosialismin ja fasismin tapaiset yhteiskunnalliset aatteet, jotka saivat miljoonat ihmiset unohtamaan järjen äänen ja ryntäämään kritiikittä ihanneyhteiskunnan perään. Myös uskontoihin monet suhtautuivat edelleen samalla tavalla.

Ideologiat vetosivat tyypillisesti ihmisen uskoon ja yleensäkin tunteeseen. Hyvät ideologiat olivat kehityksen kannalta välttämättömiä, mutta ennen pitkää nekin muuttuivat. Lopulta ne saattoivat kieltää objektiivisen järjen käytön ja ”paremmat” tunteet – esimerkiksi säälin tai tasapuolisuuden.

Moni ehkä piti suuria ideologioita jo menneeseen maailmaan kuuluvina, mutta jokainen medioita seurannut voi todeta, että esimerkiksi uskonnot saivat edelleen suuret ihmisjoukot toimimaan fanaattisuudella, josta ei voinut löytää terveen järjen tai myötätunnon merkkejä. Vielä arkipäiväisemmissäkin yhteyksissä saattoi

havaita saman ilmiön, tosin hieman lievemässä muodossa. Päättäjien EU-usko joutui tulilinjalle:

”Varsinkin päättäjien suhtautumista Euroopan unioniin leimaa usein ideologinen hurmoksellisuus, jossa järjenkäyttö pakenee. Kreikan tapaus on eräs osoitus tästä. Maa otettiin EU:n jäseneksi vaikka tiedossa oli, että vaadittuja liittymiskriteereitä ei täytetty. Samoin Kreikan talouden jatkuvaa huonoa tilaa ei otettu vakavasti ennen kuin maan vararikko oli käsillä. Syynä silmien ummistamiseen oli EU -hankkeen ideologinen lataus: se on Euroopan suuri rauhan ja talouden prosessi, joka ei saa, eikä voi epäonnistua.

Sama hybris on näkynyt EU:n muidenkin ongelmien vähättelyssä. Muun muassa yhteisön laajenemista on pidetty itsetarkoituksellisena ja samalla on sivuutettu koko EU:n tulevaisuutta uhkaavat ongelmat. Onneksi Turkin jäsenyyden osalta on alkanut nousta vastustavia ääniä, ideologian sokaisemien vastapainoksi.”

Toinen ajankohtainen esimerkki oli uusliberalistisen talousajattelu. Monet pitivät sitä ainoana oikeana talousideologiana, joka ei kaivannut mitään rajoituksia tai korjauksia, vaikka viimeistään finanssikriisi osoitti, että aihetta olisi. Tämä ajattelutapa minimoi valtion vaikutuksen taloudessa ja jätti kaiken ohjauksen markkinavoimien varaan. Ilmiön ideologisuus näkyi juuri siinä, että edes karvaat käytännön kokemukset eivät herättäneet sen kannattajissa järkevää epäilyä, vaan tosiasiat torjuttiin erilaisin verukkein.

Lopuksi tulivat lääkkeet ideologiseen vaivaan:

”Kukaan meistä ei ole vapaa ideologioiden sokaisevalta vaikutukselta. Ainoat lääkkeet tähän lienevät ilmiön tiedostaminen ja terveen järjen käyttö. Myös itse omaksumaansa ideologiaa on opittava katsomaan kriittisesti, eikä annettava muiden ajatella puolestaan. Takinkääntö on sallittua, kun tosiasiat sitä edellyttävät.”

Lisää rahaa tuhlaajavaltioille?

Vuoden 2011 eduskuntavaalien edellä ja jälkeenkin käytiin vilkasta poliittista kädenvääntöä EU:n kriisimaiden tukemisesta. Tämä johtui lähinnä siitä, että vaalien suurvoittaja perussuomalaiset torjui suorasukaisesti tuen antamisen. Vaalivoiton jälkeen puolueen kanta muodostui entistä painavammaksi, ja jopa EU-maiden huomio kohdistui Suomen hallitusneuvotteluihin. Kirjoitin useita mielipiteitä kriisimaiden tukemisesta.

Ensimmäinen julkaistiin *Helsingin Sanomissa* maaliskuussa 2011. Pohjustin tilanteen toteamalla, että hallituspuolueet ja oppositio kiistelivät vilkkaasti siitä, pitäisikö Suomen vielä lisätä panostustaan Euroopan vakausrahastoon silloisesta kahdeksasta miljardista eurosta. Vastuullisiksi itseään luonnehtivat hallituspuolueet katsoivat enemmän tai vähemmän peitellysti tämän tarpeelliseksi, jotta rahoitusmarkkinoiden luottamusta kriisivaltioiden kykyyn hoitaa velvoitteitaan ei vaarannettaisi.

Ihme kyllä, vaihtoehtoja tälle ei tuntunut olevan. Kuitenkin useat asiantuntijat olivat ehdottaneet, että Kreikka asetettaisiin velkasaneeraukseen, jolloin sille lainanneet pankit joutuisivat kärsimään luottotappioita ja veronmaksajien taakka kevenisi.

Sen sijaan hallituksen edustajat kyselivät, miten opposition edustajilla olisi parempaa tietoa kuin EU:n asiantuntijoilla, jotka olivat kallistuneet vakausrahaston kasvattamiseen. EU:n asiantuntijoilla saattoi kuitenkin olla omia tavoitteitaan asiassa. Eräs tällainen oli oman maan pankkien turvaaminen luottotappioilta. Tämän tavoitteen ei olisi luullut niinkään kiinnostavan Suomen edustajia, sillä maamme pankit olivat toimineet maltillisesti, eivätkä olleet merkittävästi luottotaneet kriisimaita.

Kukaan ei kuitenkaan voinut taata, että lisäpanostus vakausrahastoon olisi riittävä ja palauttaisi rahoitusmarkkinoiden luottamuksen. Monien maamme kansalaisten reaktiot vaikuttivat kuitenkin selviltä: he olivat menettäneet luottamuksensa rahoitusmarkkinoihin. Tätä ei sopinut ihmetellä esimerkiksi niiden uutisten valossa, joiden mukaan pankit jatkoivat suurten bonusten maksamista johtajilleen ikään kuin finanssikriisiä ei olisi ollutkaan.

Toinen kriisimaiden tukemista koskeva mielipiteeni ilmestyi *Vakka-Suomen Sanomissa* samoihin aikoihin kuin edellä siteerattu. Muun muassa perussuomalaiset ja muukin oppositio vaati, että tuhlaajavaltioiden tukemisen oli nyt loputtava. "Vastuulliset" hallituspuolueet katsoivat lisätakuut tarpeellisiksi.

Monet hallituksen ulkopuolisetkin asiantuntijat olivat sitä mieltä, että vaalien jälkeen hallitukseen mahdollisesti päätyvät nykyiset oppositiopuolueet joutuisivat nielemään vakausrahaston kasvattamisen. Muutoin Suomi leimautuisi "häiriköksi". Leimautumisväitteeseen voisi vastata Paavo Lipposen sinänsä tyhmän kommentin sanoin "so what" – entä sitten. Oliko neuvostoajan perintö tehnyt maamme nykyisenkin poliittisen eliitin niin nöyräksi, että se ei tunnistanut enää oman maansa etua, vaan pyrki lähinnä miellyttämään EU-kumppaneita?

Kriisimaille annettavien lisätakuiden "välttämättömyydestä" voi todeta, että kukaan ei pystynyt takaamaan lisäpanostuksen vakausrahastoon riittävän ja palauttavan rahoitusmarkkinoiden luottamuksen. Arvioni mukaan monien maamme kansalaisten reaktio vaikutti kuitenkin selvältä – ja terveeltä. He olivat menettäneet luottamuksensa rahoitusmarkkinoihin, eivätkä he myöskään halunneet tukea sen paremmin löysän talouden maita kuin kriisistä hyötyviä pankkejakaan.

Tätä tekstiä viimeistellessäni (alkuvuodesta 2014) tiedetään, että EU:n ”uhkapeli” onnistui – ainakin toistaiseksi. Mitään lopullista pelastumista euroalueen ongelmista ei kuitenkaan ole vielä nähty. Useat euromaat ovat edelleen raskaasti ylivelkaisia, ja monen velkaantuminen vain lisääntyy.

7.2 Uhkapelureita, takinkääntäjiä, kreikkalaisia ja luottoluokittajia

EU:n uhkapelureita

Eduskuntavaalien jälkeen toukokuussa 2011 kirjoitin *Vakka-Suomen Sanomissa* kriisimaiden tukemiseen sitoutuneista hallitusneuvottelijoista. Lähdin havainnosta, että edellisen hallituksen tapaan myös uuden hallituksen muodostaja oli ajamassa Suomea tukemaan rahoitusvaikeuksissa olevaa Portugalia kuuliaisesti EU:n ohjeiden mukaisesti.

Kuten niin usein ennenkin, EU-maailma näytti vaihtoehdottomalta: väitettiin, että mitään neuvottelun mahdollisuutta ei ollut. Painostus oli ollut kovaa, ja tuttuun tapaan oli selitetty, että itse asiassa olimme jo aikaisemmissa tomissamme sitoutuneet näihinkin tukitoimenpiteisiin.

Todellisuudessa valtioiden tukeminen oli EU:n perussopimuksen vastaista ja siksi siitä oli päätettävä yksimielisesti. Yksimielisyys näytti kuitenkin EU-maailmassa tarkoittavan sitä, että kaikkien rahaliiton valtioiden oli pakko hyväksyä tuki – muuten ei hyvää seurannut. Demokratiavajeesta oli EU:n yhteydessä puhuttu perustellusti ennenkin.

Väitettiin, että Suomen kieltäytyminen kaataisi koko paketin ja seurauksena olisi taloudellinen katastrofi. EU:ssa oli monesti ennenkin rikottu periaatteita tarpeen tullen. Perussuomalaisten torjuttua tuen, kulissien takana ilmeisesti jo harmittiin joko myönnytyksiä Suomelle tai tukitoimia, jotka voitaisiin toteuttaa ilman meitä.

Huomiotta asiassa oli jätetty kokonaan se, että tukipaketin teho oli epävarma. Markkinat kyllä rauhoittuisivat tuen myötä joksikin aikaa, mutta kukaan ei voinut taata, että kriisi pysähtyisi Portugaliin. Eihän se pysähtynyt Kreikan tukemiseenkaan. Oli myös ennustettu, että Kreikka olisi taas lähiaikoina pyytämässä huomattavaa lisätukea. Ei tosiaan kulunutkaan pitkää aikaa tämän kirjoituksen ilmesymisestä, kun Kreikka oli jälleen käsi ojossa mittavaa apupakettia pyytämässä.

Jonkin ajan kuluttua esimerkiksi Italiakin saattoi alkaa oireilla, jolloin EU-maat olisivat samassa tilanteessa kuin nyt, mutta Portugalin tukemiseen uhrattuja

varoja köyhempinä. Silloin olisivat edessä velkasaneeraus, pankkien pääomittamiset ja ehkä euroalueesta erottamisetkin, joilta nyt suljettiin silmät toiveajattelun nimissä. Marraskuussa 2011 Italian tilanne alkoikin kriisiytyä ja sen korot nousivat huolestuttavalle tasolle, mutta tukipakettia ei sentään tarvittu.

EU:n toiminta toi mieleen uhkapelurin, joka tuntuu tappioita kärsittyään pani peliin yhä suurempia summia, toivoen saavansa tappionsa korvatuiksi. Tätä toimintaa pidettiin yksilönkin kohdalla epäviisaana. Miksi sellainen piti hyväksyä ja vieläpä ”ainoana vaihtoehtona” silloin kun peliin oltiin heittämässä jo ennestään riittävästi velkaantuneiden, kestävyysvajaiden parissa kamppailevien valtioiden kansalaisten rahoja?

Ainoat tästä uhkapelistä varmuudella ja välittömästi hyötyviä olivat Portugalin lisäksi ne pankit, joiden saatavien maksamiseen avustuspaketin varat ohjattaisiin. Oli oikeampaa puhua Portugalin auttamisen ohella Saksan ja Ranskan pankkien tukemisesta, sillä näillä oli suurimmat saatavat Portugalilta.

Vastuunkantajat ja takinkääntäjät

Kysymys EU:n kriisimaiden tukemisesta hidasti maamme hallitusneuvotteluja. Syynä tähän oli muun muassa se, että perussuomalaisia yritettiin saada hallitukseen, vaikka puolue oli kieltäytynyt kriisimaiden tukemisesta. Hallitusneuvottelujen ollessa kesäkuun alussa vielä pahasti kesken, kirjoitin *Turun Sanomiin* tilannekatsauksen. Laadin siitä useita versioita tilanteen koko ajan eläessä ja muuttaessa asetelmia. Lopullinen versio julkaistiinkin sen lähettämistä seuranneena päivänä. Analysoin siinä paria poliittisessa keskustelussa suosituksi tullutta termiä.

Poliittinen kielenkäyttö oli värikästä. Erityisesti muistettiin vuosikymmenien takainen lehmänkauppa-termi. Kevään eduskuntavaalien jälkeen oli ahkerasti viitattu myös takinkääntöön ja vastuunkantoon.

Aikaisemman hallituksen pääpuolueet keskusta ja kokoomus vetosivat vastuunkantoon vaalikampanjoissaan, ja kokoomus vannoi sen nimiin vielä vaalien jälkeenkin: Portugalin tukemisesta tehtiin vastuunkannon mittari. Tämä perustui uskoon, että tuen torjuminen johtaisi uuteen pankkikriisiin.

Vaalitaktiikan sanelema tiukka kanta edelsi usein takinkääntöä, ja vaalilupauksesta luovuttiin vähin äänin vaalien jälkeen. Äänestäjien pettäminen oli tietenkin kunniantonta, mutta toisaalta mielipiteen muuttaminen uuden informaation tai kompromissin niin edellyttäessä oli järkevää. Keskustan sanottiin kääntäneen takkinsa Portugalin tukemisen suhteen, mutta toisaalta puolue sai vaaleissa uutta tietoa: sen edustama tukilinja ei ollutkaan puolueen kannattajien keskuudessa niin suosittu kuin oli kuviteltu. Siten kannanmuutos ei välttämättä ollut pelkkää kiukuttelua, kuten sitä julkisuudessa luonnehdittiin.

Perussuomalaisethan vastustivat kaikkia EU -maiden tukitoimenpiteitä, mutta vaalien jälkeen moni näki merkkejä siitä, että puheenjohtaja Soinin takki olisi

alkanut kääntyä, kun hän ilmaisi halunsa neuvotella. Tukien hyväksyminen olisi-kin häneltä ollut äänestäjien pettämistä, ja tällainen viesti ilmeisesti tuli kentältä, koska Soini kieltäytyi hallitusneuvotteluista. Tämä ratkaisu toi perussuomalaisille syytöksen vastuuttomuudesta. Puolue oli siis joutunut poliittisessa miekanmitelössä hankalaan rakoon: jos olit uskollinen äänestäjille, olit vastuuton, ja jos tunsit vastuuta ja muutit mielesi, olit takinkääntäjä.

Vastaavasti hallitusneuvotteluihin osallistuneet sosialidemokraatit, vasemmistoliitto ja vihreätkin saivat perussuomalaisilta ankarat syytökset takinkäännöstä, vaikka Portugalin tukemista koskeva kysymys siivottiin pois hallitusneuvotteluis- ta. Kokoomus pääsi suurimpana puolueena ehtojen asettajan rooliin, jossa se ei ensisijaisesti joutunut tinkimään lupauksistaan. Analysoimatta sen tarkemmin hallitusneuvottelujen kariutumista, voi todeta jonkun osapuolista vetäneen tässä liian tiukalle, sillä vasemmisto jätti hallitusneuvottelut – tosin vain tilapäisesti, kuten kävi ilmi myöhemmin.

Päätin kirjoitukseni yhteenvetoon:

”Hallitusneuvotteluissa on pitkälti kysymys siitä, miten paljon puolueet voivat tehdä myönnytyksiä, ilman että ne leimataan takinkääntäjiksi. Kompromisseja ja niihin liittyviä myönnytyksiä on osapuolten kuitenkin tehtävä, sillä kaikki eivät voi pysyä vaalilupauksissaan. Yleensä joutuvat eniten taipumaan ne, joilla on vähemmän neuvotteluvoimaa ja neuvottelutaitoa kuin toisilla. Myönnytyksen tehnyt voi vielä pelastua takinkääntösyytteeltä, jos se pystyy taitavalla retoriikalla naamioimaan myönnytyksensä joksikin muuksi kuin takinkään- nöksi.”

Varoituksen sanoja ja kreikkalaista taloudenpitoa

Hallitusneuvottelujen ollessa taas käynnissä loppujen lopuksi samalla kokoonpanolla (kokoomus, sosialidemokraatit ja pienpuolueet), joka jo kertaalleen hajaantui tuloksettomien neuvottelujen jälkeen, kirjoitin *Helsingin Sanomiin* pienen evästyksen hallitusneuvottelijoiden suuntaan. Tähdensin puolueiden edustajien kokemattomuutta ja vaihtoehtojen harkinnan tarvetta nimenomaan EU:n kriisimaiden tukemisessa.

Lehtitietojen mukaan monet ajattelivat, että EU:n kriisimaiden tukeminen merkitsi paljolti ”vain” vakuuksien antamista, eikä edellyttänyt meiltä selvän rahan maksamista. Samoin jotkut poliitikot olivat pitäneet annettavaa tukea liike- toimena, josta voimme jopa saada korkovoittoa.

Kokeneet kansalaiset tiesivät, että maksun aika voi kuitenkin yllättäen tulla. Muistihan moni takaaja viime laman edellä pankinjohtajan vakuuttaneen, että takaus oli pelkkä muodollisuus, joka kuitenkin muuttui yllättäen katkeraksi todellisuudeksi. Silloin useat pankit kärsivät odottamattomia luottotappioita.

Puolueiden avainpaikoilla oli lukuisia henkilöitä, joilla ei ollut sanottavasti omakohtaisia kokemuksia politiikan ulkopuolisesta työelämästä ja talouden realiteeteista. Niinpä he saattoivat ministereinä toimiessaan olla talousasioissa liian hyväuskoisia ja niiden asiantuntijoiden viettävissä, jotka kulloinkin tuntuivat arvovaltaisilta.

Jutun opetus tuli loppukappaleessa. Viittasin siinä ennenkin käyttämäni Nasim Talebin esittämään mustaan joutseneen, yllättävään tapaukseen – tosin termiä ja lähdeä mainitsematta:

”Tärkeistä EU-asioista päättävien tulisikin pysähtyä vakavasti harkitsemaan myös muita kuin sillä hetkellä itsestään selviltä tuntuvia ratkaisuja. Kukaan ei mahda mitään taustoilleen, mutta jokainen voi pyrkiä laajentamaan näkökulmaansa ja varautua muihin vaihtoehtoihin – myös luonteeltaan ikäviin. Niillä kun on silloin tällöin taipumus toteutua vastoin kaikkia ennako-odotuksia.”

Kreikka tarvitsi taas lisää rahoitustukea voidakseen maksaa erääntyvät velkansa heinäkuun alussa 2011. Kirjoitin *Turun Sanomien* uudistetulle *Lukijan kolumni* -palstalle yleisluonteisen mielipiteen *Kreikkalaisesta taloudenpidosta*.

Historiankirjoista oli tuttu tilanne, jossa Puolan taloudenpito oli surkeudessaan huippuluokkaa. Siitä käytettiin termiä *Polnische Wirtschaft*, puolalainen talous. Nykyisin erityisesti Kreikka kilpaili tästä kyseenalaisesta kunniaista. Olihan meille paljastunut, että se oli huijannut taloustilastoillaan alusta alkaen, eli jo silloin kun maata oltiin ottamassa EU:n jäseneksi.

Myöhemminkin Kreikka oli väärennellyt talouslukujaan ja keplotellut EU -tuilla sekä velkaantunut raskaasti. Kreikkalainen taksikuski kertoi, että jos Kreikassa olisi se määrä oliivipuita kuin EU:n tukilaskelmissa esitettiin, maan pinta-ala ei olisi riittänyt. Toinen taksimies ihmetteli pyytäessäni matkasta kuittia. Lopulta hän repäisi kalenteristaan sivun ja kirjoitti siihen matkan hinnan ja kuittauksen.

Veronkierto oli siis Kreikassa suosittu harrastus. Maan omat viranomaiset olivat arvioineet harmaan talouden osuudeksi kaksikymmentäviisi prosenttia bruttokansantuotteesta, mutta taivas tietää, mikä oli todellinen luku. Saimme lukea eduista, joista valtion virkamiehet maassa nauttivat. Sääntillisesti töihin saapuva virkamies ansaitsi erityispalkkion, eläkkeitä oli maksettu kuolleille, jne. Lista oli valitettavan pitkä.

Kreikan ja muidenkin Välimeren maiden kulttuureissa oli ilmeisesti jotakin, joka erotti ne esimerkiksi protestanttisen työetiikan leimaamista Pohjoismaista ja Pohjois-Saksasta. Suomalaiset saivat sotien jälkeen kunniamaininnan: ”Maa, joka maksoi velkansa”. Kreikkalaiset puolestaan nousivat nyt barrikadeille säilyttääkseen oikeutensa elää mukavaa elämää muiden euromaiden veronmaksajien kus-

tannuksella. Moni asiantuntija oli epäillyt heidän haluaan ja myös kykyään maksaa velkansa.

Tämä talouskulttuuri lienee vanhaa perua. Esimerkiksi Mika Waltari kuvasi romaaneissaan kreikkalaiset epäluotettaviksi. Hän nojasi teoksensa pitkälti historiallisiin tosiasioihin. Kerrottiin myös, että Kreikan naapurimaassa oli sanonta: ”Jos olet kätellyt kreikkalaista, laske sormesi”.

EU:n ideologiaan tuntui kuuluvan, että ikävistä asioista ei saanut puhua. Kuitenkin myös kielteiset tosiasiat olisi tuotava esiin, jotta jatkossa oltaisiin vähemmän sinisilmäisiä. EU oli hyssyttelypolitiikallaan edesauttamassa nykyisen kriisin syntymistä. Jos olisi ajoissa tunnustettu tosiasiat, Kreikkaa ei olisi otettu jäseneksi ennen aikojaan. Samoin maan lainahanat olisi suljettu jo ajat sitten. Mutta rahan holvaaminen Kreikkaan jatkui, koska se oli euromaiden pankeille vielä edullista. Oli olemassa vaara, että euromaat joutuivat vielä maksamaan pankkien erääntyvät saatavat.

Syylisiä tapahtumien kulkuun oli nimettävissä. EU:n johtohenkilöillä, komission ja huippukokousten jäsenillä sekä myös pankinjohtajilla oli aihetta katsoa peiliin. Valitettavasti näytti siltä, että entinen hyssyttelypolitiikka ja tosiasioiden kieltäminen jatkuivat – mikä ei luvannut hyvää euromaiden veronmaksajille. Kuvaavaa oli, että menneenä kesänä europarlamentin jäsen Ville Itälä kiitteli Velkupäivillä pitämässään juhlapuheessa EU:n elimiä kriisin hoidosta: kaikki siihenastiset päätökset olivat olleet oikeita! Eivätkö me pit ymmärrä asioita vai puhuvatko he tietoisesti niin sanottua muunnettua totuutta?

Luottoluokittajat markkinoiden häiriköitä?

Pian tämän jälkeen eli heinäkuussa 2011 moitiskelin *Vakka-Suomen Sanomissa* luottoluokittajia, joilla näytti olevan EU:n velkakriisissä ratkaiseva rooli. Nehän päättivät esimerkiksi siitä, oliko Kreikka edelleen luottokelpoinen. Jos Kreikka julistettaisiin maksukyvyttömäksi, sen velkapapereiden arvo putoaisi. Tällöin esimerkiksi Euroopan keskuspankki joutuisi vaikeuksiin, sillä sen hallussa oli suuri määrä näitä papereita. Kriisin pelättiin myös leviävän koko EU:n alueelle ja ehkä laajemmallekin.

Luokitusyhtiöt olivat siis paljon haltijoina. Oliko oikein ja kohtuullista, että tällaisilla valtioista riippumattomilla yrityksillä oli näin suuri valta tilanteessa, jossa valtiot ponnistelivat rahoitusmarkkinoiden vakauden säilyttämiseksi? Olihan olemassa vaara, että luokitusyhtiöt pelasivat omaan – ja asiakkaittensa – pussiin vähät välittäen siitä, mitä euromaiden veronmaksajien rahoille tapahtui.

Luokitusyhtiöiden asema perustui siihen, että ne tuottivat rahoitusmarkkinoiden tarvitsemia luokituspalveluja. Velkapapereiden ostajat saivat näin tietää, miten suuren riskin ne ottivat ostaessaan esimerkiksi Kreikan ja Portugalin liikkeelle laskemia velkakirjoja.

EU-maat olivat suunnitelleet Kreikan pelastamiseksi järjestelyä, jossa Kreikka aikaisemmin luottottaneet suostuivat lainaamaan huomattavan osan erääntyneistä saatavistaan sille takaisin. Nyt eräs luottoluokitusyhtiö oli tulkinut, että tämä merkitsisi Kreikan maksukyvyttömyyttä, mikä tekisi maan lainapapereista käytännöllisesti katsoen arvottomia.

Jokainen asioita seuraava tiesi Kreikan olevan todellisuudessa jo maksukyvyttömän, elleivät EU ja Maailmanpankki tulisi apuun. Kiristikö luottoluokittaja EU:ta edellä mainitulla luokituspäätöksellään ja pelasiko se niiden pankkien pussiin, jotka joutuisivat sopimaan Kreikalta saamiensa suoritususten uudelleenlainauksesta Kreikalle? Jos järjestelystä luovuttaisiin luokittajan päätöksen johdosta, nämä pankit saisivat saatavansa heti takaisin.

Luottoluokittaja oli jo alentanut Portugalin lainat roskalukuun ja ilmoittanut, että maa tarvitsi uuden apupaketin, ennen kuin se pääsisi takaisin lainamarkkinoille. Tämäkin voitiin tulkita euromaiden kiristämisenä niiden pankkien hyväksi, joilla oli erääntyviä saatavia Portugalilta. Kiristetut rahat tulisivat uuden tukipaketin muodossa näille pankeille euroalueen veronmaksajilta.

Luottoluokittajien valtaa olisikin ryhdyttävä rajoittamaan tulevien kriisien varalta. Niille, jotka sanoivat että rahoitusmarkkinoiden kulkuun ei pitänyt puuttua, oli helppo vastata, että nythän euromaat ja Maailmanpankki jo puuttuivat siihen täyttää päätä, koska markkinat olisivat muutoin romahtaneet.

Jatkoin heti samasta teemasta täsmentäen viestiä ja hieman silotellen sen sanontaa. Kirjoitus julkaistiin lähettämistä seuraavana päivänä *Helsingin Sanomissa*. Amerikkalaiset luokitusyhtiöt olivat pudottaneet Kreikan, Portugalin ja viikoksi Irlannin luottoluokituksen. EU-viranomaiset olivat jo moittineet yhtiöiden toimintaa kriisin pahentamisesta. Myös suomalaista veronmaksajia kiinnosti tietää, minkälaisin motiivein luokittajat olivat liikkeellä.

Luottoluokitusyhtiöillä oli kaksi keskeistä asiakasryhmää: luokituksestaan maksavat velalliset sekä näiden velkapapereita hankkivat finanssitoimijat. Yhdysvalloista alkaneen finanssikriisin jälkeen luokitusyhtiöitä moitittiin velallisten suosimisesta eli roskalainoiksi osoittautuneiden papereiden reittauksesta parhaaseen luokkaan. Tällöin niitä ostaneet tulivat harhaanjohtetuiksi tunnetuin seurauksin.

Euroopan velkakriisin yhteydessä maksukyvyttömyyden partaalla keikkuvien velallisten intressi ei näyttänyt luokittajia kiinnostavan. Sen sijaan heräsi epäily, että nyt oltiin sijoittajien asialla. Tätä voi perustella sillä, että luottoluokituksen muutoksesta johtunut kriisin paheneminen sai EU-päätäjät kasaamaan uusia tukipaketteja, joiden tarkoittamat rahat siirtyivät kriisimaiden erääntyvien velkojen maksuun eli lainoittajille. Epäilystä vahvisti vielä se, että esimerkiksi Portugalin luokituksen pudotusta ryyditti luokittajan esitys uudesta tukipaketista. Olisi mielenkiintoista tietää, minkä maiden pankeille uudet tukirahat siirtyisivät.

Joku saattoi tulkita luokitusyritysten toiminnan muutoksen kriittisempien luokitusten suuntaan niin, että ne ottivat nyt finanssikriisin puhkeamisen jälkeisen kritiikin vakavasti ja olivat luokituksissaan tarkempia. Epäilemättä luokittajien päätöksiin vaikuttivat monet eriluonteiset tekijät.

Päätin kirjoitukseni ”realistisemmän tarkkailijan” arveluun ja suositukseen:

”Realistisempi tarkkailija taas epäilee, että luokittajilla voi olla intressisuhteita tiettyihin finanssitoimijoihin – joka tapauksessa niiden toiminta näyttää suosivan rahoituslaitoksia, joilla on eräänntyviä saatavia kriisimailta. Erityisesti luokittajien yhtenäinen kansallisuus pistää silmään. Liialliseen hyväuskoisuuteen ei luokittajienkaan toiminnan suhteen ole nyt missään tapauksessa varaa.”

Luokittajat pahensivat kriisiä

Kirjoitin luottoluokittajista vielä joulukuun alussa 2011, tällä kerralla *Kaupparehden*. Euroalueen velkakriisi näytti jo olevan kypsymispisteessä, ja monet pelkäsivät suurta finanssikatastrofia.

Luottoluokittajat olivat pahentaneet Euroopan velkakriisiä joka kerta heikentäessään kriisimaiden luokitusta. Kukaan ei voinut tosin kieltää, että maanosamme kriisimaat olivat ylivelkaantuneita, mutta ulkopuolisille todellinen syy luokituksen muutokseen jäi monesti epäselväksi: miksi juuri nyt reagoitiin?

Luokittajat seurasivat pitkään sivusta velkaantumisen kasvua euromaissa. Samoin luokittajat olivat ihmeen kauan sokeita Yhdysvaltojen subprime -papereiden riskeille, kunnes jokin muutti heidän mieltänsä.

Oli mielenkiintoista havaita, että monesti markkinat reagoivat herkästi ja voimakkaasti kielteiseen uutiseen, mutta osakekurssit palasivat usein pian ennalleen. Huonontuneen luokituksen leima sen sijaan saattoi pysyä pitkään.

Luokitusjärjestelmän ongelmallisuus liittyi siihen, että se perustui viime kädessä ihmismielen subjektiivisiin liikkeisiin – vaikka luokittaja ei aivan joka huuhun reagoisikaan. Puutteellinen sääntely oli alan heikko kohta. Luokittajayrityksillä ei näyttänyt olevan mitään todellista vastuuta virhearvioistaan tai laiminlyönneistään.

Luottoluokittajat olivat joka tapauksessa osaltaan horjuttaneet euroalueen herkkää tilannetta. Luokituksen perusasetelma oli sellainen, että kaksi huonosti yhteen sopivaa järjestelmää törmäsi toisiinsa: kriiseissä hysteriaan taipuva luokitus ja jähmeä poliittinen järjestelmä.

Poliittisella järjestelmälläkin oli kyllä vakavat heikkoutensa. Olivathan kriisivaltioiden poliitikot tyhmyyttään ylivelkaannuttaneet maansa, minkä johdosta euroalue oli nyt markkinoiden panttivanki. Lisäksi europoliitikkoja vaivasi kyvyttömyys päätöksentekoon: reagoitiin vain välttämättömään ja yleensä liian myöhään.

Omalaatuisena piirteenä tässä asetelmassa oli luottoluokittajien kansallisuus: yhdysvaltalaiset liikeyritykset ohjailivat kriisissä kituvaa Eurooppaa. Mitä pelaamismahdollisuuksia tähän voikaan sisältyä, esimerkiksi mikä oli luokittajan suhde sijoittajiin, jotka löivät vetoa valtioiden maksukyvyttömyydestä? Oli miten oli, luokittaja saattoi edesauttaa tällaisen pelaajan toiveen toteutumista. Entä miten kävisi, jos luokitustilanteessa USA:n ja Euroopan edut joutuisivat ristiriitaan? Lopputiivistelmäni asiasta oli europoliitikoille varsin tyyli:

”Nykyisen kaltaisen järjestelmän hyväksyminen sellaisenaan osoittaa europoliitikoilta tyhmyyttä hipovaa hyväuskoisuutta. Pieniä parannuksia luottoluokittukseen on EU:ssa tosin yritetty viime aikoina tehdä, mutta niitä tietenkin vastustetaan raivokkaasti. Lisäksi kriisissä on vaikea toteuttaa oleellisia muutoksia. Vakaisissa oloissa muutokset eivät enää kiinnosta.”

Vähän myöhemmin julkisuudessa alkoi näkyä joitakin näkemykseni kanssa samanlaisia kannanilmaisuja. Kuitenkaan mitään erityisiä muutoshankkeita tilanteen parantamiseksi ei ole tätä kirjoitettaessa toteutettu. Eräs mielenkiintoinen ilmiö markkinoilla oli se, että kaikkia luokittajien tekemiä luokitusmuutoksia ei enää välttämättä otettukaan täysin vakavasti – toisin sanoen luokituksen aleneminen ei aina vaikuttanut valtion lainojen korkotasoa korottavasti. Ehkä markkinoilla aavisteltiin, että luokittajat saattoivat pelata julkisuudelta salaa omia pelejään?

Maailma muuttui Eskoni

Elokuun alussa 2011 kirjoitin *Turun Sanomien* Lukijan kolumni-palstalle maailman muuttumisesta. Tämä kirjoitus kohdistui melko laajalla rintamalla yhteiskuntien muutosilmiöihin – ei pelkästään finanssi- ja talouskriiseihin, mutta käsitellessen sen kaikilta osin tässä.

Muutoksesta oli tullut pysyvää melkein kaikilla elämän aloilla. Yritysmaailmassa oli puhuttu muutoksesta ja muutosjohtajuudesta jo pitkään – yleensä positiiviseen sävyyn. Perusteluina olivat markkinoiden maailmanlaajuiset muutokset ja niihin liittyen kilpailun kiristyminen.

Kuvailin ilmiön taustoja:

”Jokainen on havainnut muutoksia myös maailmantaloudessa. Tuskin finanssikriisistä oli jotenkin toivuttu, kun törmättiin euromaiden velkakriisiin. Talouden lisäksi yhteiskunnissa on nähty sosiaalisia, kansalaisten suhteisiin liittyviä muutoksia – jälleen huonompaan suuntaan. Erimielisyydet ovat kärjistyneet erityisesti poliittisten äärilaitojen kesken. Puhutaan äärioikeiston ja populistin noususta, joka huolestuttaa poliittisen jatkumon vastakkaisessa päässä

olevia, mutta myös muita, jotka kaipaavat sopuisaa yhteiskunnallista ilmapii-riä.”

Ajattelutapojen väliset törmäykset olivat monesti lyöneet yli erityisesti internetin lukuisilla keskustelupalstoilla, sillä netissä voi yleensä roiskia aggressiotaan nimettömänä. Nimettömyys poisti helposti viimeisenkin suodattimen kirjoittajan mielestä.

Internetin lisäksi myös julkisilla paikoilla oli pitkään havaittu ikäviä muutoksen tuulia: katuväkivalta oli kasvussa ja liikennesäännöt näyttivät koskevan vain osaa kansalaisista. Lievempiä muutoksia olivat yleisötapahtumien törkyiset jäljet. Pienemmälläkin porukalla saatiin usein siivouspartiot täystyöllistetyiksi.

Näitä käyttäytymismuutoksia saattoi joku luonnehtia vaikkapa yksilöiden itseenäistymiseksi, irtiotoksi yhteiskunnan auktoriteeteista ja säännöistä, mutta kriittisemmin ilmaisten kysymys oli yksinkertaisesti itsekurin ja suhteellisuuden tajun sekä hyvän käytöksen puutteesta. Ikään kuin kasvatuksen jäljet olisivat monien ihmisten osalta sulaneet jäljettömiin: enää ei ollut niin väliä, miltä muista tuntui, ja miltä ympäristö näytti.

Globaalin talouden ongelmat olivat tietysti vaikutuksiltaan megaluokkaa näihin katukuvassa, puistoissa ja netissä näkyviin ylilyönteihin verrattuna, mutta myös talouden muutosten taustalta löytyi uudenlaista kohtuuttomuutta. Esimerkiksi pidäkkeetön henkilökohtainen ahneus ja tolkuton valtion velan paisuttaminen todistivat itsekurin ja kohtuullisuuden tajun puuttumista. Olipa tällainen ilmiö globaali tai paikallinen, se hankaloitti kaikkien elämää.

Siteerasin Aleksis Kiveä:

”Niin muuttuu maailma Eskoseni, ja nyt näyttävät maailman lisäksi muuttumassa olevan ihmisten käyttäytymistavat. Olisikin varmasti syytä käynnistää uudenlainen muutos, mutta päinvastaiseen eli yksilöiden vastuullisuutta korostavaan suuntaan”.

Eräs lukija valisti minua, että *Nummisuutareissa* repliikki kuuluu: "Niin muuttuu maailma, Eskoni".

Vertasin lopuksi toisiinsa globaalia ja ihmisen ulottuvuutta: oli tärkeää huolehtia ympäristön ja koko maapallon luonnon tilasta, joista pidettiin julkisuudessa melkoista meteliä. Mutta yhtä perusteltua oli murehtia myös ihmisten ja ihmiskunnan tilaa. Näitä luonnon ja ihmisen muodostamia ongelmaryhmiä korjaavat toimenpiteet eivät sulkeneet toisiaan pois – pikemminkin ne tukivat toisiaan.

Moni tuntui kyllä pitävän luonnon tilaa tärkeämpänä kuin ihmisten. Luonnon-suojelija Pentti Linkolahan piti aikoinaan ihmisten eliminointia pois luontoa raskastamasta suorastaan toivottavana.

Kreikan kriisistä edelleen: vakuusvaatimuksia

Suomen Kreikalle esittämät vakuusvaatimukset tukipakettiin osallistumisen ehdonä aiheuttivat kovaa kritiikkiä niin euromaissa kuin kotimaassakin. Pidän tätä arvostelua epäoikeudenmukaisena ja siksi puolustin vaatimusta syyskuun alussa 2011 *Turun Sanomissa*. Ongelman taustat lyhyesti:

”Suomen Kreikalta vaatimat vakuudet ovat heiluttaneet koko euroaluetta, mutta eniten ne ovat ärsyttäneet kotirintamaa. Lähes kaikki kotimaassa kantaa otaneet ovat tuominneet vakuusvaatimukset. Kritiikki vain kiihtyi, kun EU-kumppanit tyrmäsivät hankkeen. Näin kävi vaikka huippukokousedustajat olivat ymmärtävästi nyökytelleet päätään pääministeri Kataisen esittelemälle idealle.”

Yksittäiset EU-valtiot olivat ennenkin vaatineet ja saaneet erityiskohtelua, mutta toisin kuin Suomi, säästyneet tällaiselta parjauskampanjalta. Nyt kiristettiin Suomea uhkaamalla finanssikriisillä, jos Suomi ei nöyrytyisi. Vaikka vakuusvaatimuksemme oli oikeutettu, kunnan vakuuksia tuskin tulimme saamaan: luultavasti EU:ssa muotoiltaisiin näennäisratkaisu, jonka poliitikkomme saisivat pitkin hampain hyväksyä.

Suunnilleen näin siinä sitten kävikin. Suomi sai kuin saikin vakuudet, mutta ne eivät vaikuttaneet edullisilta – tätä todisti myös se, että mikään muu maa ei tällaisia vakuuksia halunnut.

Jotkut kotimaiset asiantuntijat tosin totesivat, että tutustuttuaan monimutkaiseen vakuussopimukseen tarkemmin, se vaikuttikin meille edullisemmalta kuin mitä ensimmäiset reaktiot olivat antaneet ymmärtää.

Meillä oli kiinnitetty hyvin vähän huomiota siihen, että vakuusvaatimukset tähtäsivät suomalaisten kannalta järkevään ratkaisuun: veronmaksajien rahojen säästämiseen. Tilanteessa, jossa Suomen kansantalouden kestävyysvajeen sanottiin olevan kymmenisen miljardia euroa, ja hallitus kykeni löytämään säästökohteita suurella vaivalla vain kaksi ja puoli miljardia euroa, jokainen Kreikan konkurssipesään tai muihin EU:n kriisimaihin suunnattu tukimiljardi lisäsi taakkaa.

Meillä yllättävän moni suhtautui kevytmielisesti kriisimaiden tukemisen aiheuttamaan lisävelkaantumiseen. He tuijottivat vain siihen tulkintaan, että osallistumalla ehdoitta tukipakettiin torjuttaisiin vielä suuremmat tappiot, jotka uusi finanssikriisi aiheuttaisi meillekin. Kreikkaa ei kuitenkaan todellisuudessa pelastanut enää mikään tuki, vaan kyseessä oli vain ajan pelaaminen.

Mikäli Suomelle ei myönnettäisi huippukokouksen jo hiljaisesti hyväksymiä vakuuksia, meidän pitäisi vetäytyä ehtojemme mukaan hankkeesta. Muut euromaat kyllä hoitaisivat avustuspaketin, vaikka Suomi ei olisikaan mukana – jos

uskoivat tuen tehoon. Mitä tuli väitettyyn luottamuspääoman menetykseen EU:ssa, voi kysyä, mitä me olimme tällä pääomallamme tähän mennessä saaneet.

Asian moraalinen puoli oli kunnossa, sillä vaalitulokseen ja hallitussopimukseen viitaten nämä vaihtoehdot tuotiin hyvissä ajoin kaikkien jäsenmaiden tietoon. Euromaille oli ilmeisesti ikävä yllätys, että Suomi onnistui sopimaan Kreikan kanssa jonkinlaisista vakuuksista. Sen jälkeen asiaa hämmästeltiin pyörein silmin. Kaikki olivat olleet varmoja, että Suomi ei saisi vakuuksia, joten asiaa ei tarvinnut vaivautua vastustamaan huippukokouksessa.

Lisätukea Suomen vetäytymisen oikeutukselle antoi se, että Kreikka-pakettiin sisältyvä panoksemme olisi mennyt lähinnä niiden euromaiden pankkien tukemiseen, joilla oli huomattavia saatavia Kreikalta. Miksi Suomen piti velkaantua lisää tukeakseen Ranskan ja Saksan pankkeja? Presidenttiehdokas Sauli Niinistö oli yhtenä harvoista ihmetellyt tätä epäoikeudenmukaisuutta.

Kirjanpitotemppu Kreikan avuksi?

Melko pian edellisen kirjoituksen jälkeen oli taas aihetta puuttua Kreikan yhä pahenevaan velkakriisiin, tällä kerralla *Helsingin Sanomissa*. Tarjosin positiivista ratkaisua siihen vakavaraisuusongelmaan, jonka mahdollinen velkasaneeraus euroalueen pankeille aiheuttaisi.

Talusasiantuntijat olivat jo pitkään suositelleet Kreikan asettamista velkasaneeraukseen, mutta EU-poliitikot eivät olleet vielä ottaneet ehdotusta kuuleviin korviinsa. Heitä vaivasi edelleen idealismi, joka pakotti uskomaan sokeasti talouskriisissä olevan Kreikan kykyyn selviytyä veloistaan, vaikka yhä useamman asiantuntijan mielestä tosiasiat puhuivat aivan muuta.

EU-poliitikoilla oli myös mielessään sinänsä aiheellinen pelko siitä, että Kreikan saamien lainojen arvon radikaali leikkaaminen aiheuttaisi pankeille liian suuria luottotappioita. Kreikan pankkien lisäksi vaaravyöhykkeessä olisivat erityisesti saksalaiset ja ranskalaiset pankit, sillä niillä kaikilla oli taseissaan Kreikan velkapapereita, joiden todennäköinen arvo oli jo huomattavasti tasearvoa alempi.

Jos näiden saatavien arvo nyt sopimuksin pudotettaisiin vaikkapa puoleen, kirjanpidollinen muutos olisi dramaattinen. Tappion pakollinen kirjaaminen voisi horjuttaa pankkien vakavaraisuutta kohtalokkaasti. Kassavirtoihin ei tällä kirjauksella olisi aivan välitöntä vaikutusta – se vain vahvistaisi jo nyt yleisesti tiedossa olleen asian, että osa saatavasta menetetään. Toisaalta tunnetunkin tosiasian kirjallinen vahvistaminen heikentäisi luottamusta ongelmapankeihin ja niiden voisi olla vaikea saada rahoitusta muilta pankeilta.

Esitin kysymyksen, mitä seuraisi, jos EU:ssa säädettäisiin pikaisesti lykkäyksestä Kreikalle myönnettyjen lainojen tappiokirjausten tekemiseen, niin että pankkien ei tarvitsisi heti arvonalennuksen tapahduttua kirjata näitä saataviaan käypään arvoon. Silloin pankkien vakavaraisuudelle ei aiheutuisi välitöntä uhkaa,

koska ne voisivat pitää Kreikka-paperit taseissaan entisessä arvossaan. Näin pankit voisivat jatkaa toimintaansa.

Toisaalta, olisiko tällainen edes periaatteessa mahdollista, ja jos olisi, pystyisivätkö EU-maat pikaiseen päätöksentekoon? Jotakin piti kuitenkin tehdä nopeasti.

Kaikilla tahoilla ehdotustani ei katsottu hyvällä. Testasin ideaani etukäteen Euroopan tilintarkastustuomioistuimen jäsenenä, KHT-tilintarkastajalla Olavi Ala-Nissilällä, joka totesi suoraan että kirjanpidolliset temput eivät tässä auta, ja siksi ”faktaa vaan pöytään eli käyvät arvot”. Toinen KHT-tilintarkastaja emeritusprofessori Veijo Riistama kirjoitti minulle juttuni ilmestymisen jälkeen olevansa suorastaan pahoillaan ehdotuksestani. Moni kyllä kiittikin ennakkoluulottomasta ideasta. Toinen vaihtoehto olisi alentaa tilapäisesti pankkien vakavaraisuusvaatimuksia, jolloin tappiokirjaukset eivät ehkä aiheuttaisi vakavaraisuusongelmaa.

Kreikka-vakuuksien yksityiskohtien salailua

Tartuin vielä Kreikan Suomelle myöntämiin vakuuksiin *Uuden Suomen* verkkolehdestä toukokuussa 2013. Näistä vakuuksista oli riittänyt puhetta sen jälkeen kun korkein hallinto-oikeus päätti, että vakuussopimus olikin pääpiirteissään julkinen. Ei ollut todellakaan kunniaksi valtiovarainministeri Jutta Urpilaiselle eikä hallitukselle, että sopimuksen sisältö yritettiin pimittää velan antajilta ja mahdollisten tappioiden maksajilta eli suomalaisilta veronmaksajilta.

Ministerit olivat monesti juhlapuhetasolla kehuskelleet toimintansa kaikinpuolisella avoimuudella, mutta siitä huolimatta suostuttiin salaamiseen velallisen tahdon mukaisesti. Lieneekö eräs todellinen syy salailuyritykseen ollut jo tiedossa ollut vakuuksien huono laatu?

Asiantuntijat olivat uusien tietojen valossa todenneet, että vakuussopimus ei ollut meille läheskään niin edullinen kuin sitä tehtäessä ja vielä jälkeensä väitettiin. Tämän saattoi kyllä päätellä jo ennakoita siitä, että mikään muu euro-maa ei vakuuksia vaatinut.

Jutta Urpilaisen kunniaksi oli kuitenkin todettava, että hän sentään yritti saada Kreikkaan suunnatuille varoillemme jonkinlaisen vakuuden. Pääministeri Jyrki Katainen ja moni muu ministeri olisi ollut valmis heittämään rahamme tähän Kankkulan kaivoon edes yrittämättä saada vakuuksia. Verkkokeskusteluissa Katainen olikin ristitty paljon puhuvasti ”Käteiseksi”.

Tosin Urpilainen ei toiminut vakuusasiassa ensisijaisesti veronmaksajien edun nimissä, vaan ajaakseen omaa ja puolueensa etua. Hän oli tullut vaalikampanjassaan luvanneeksi äänestäjille, että kriisimaiden tukemiseen ei enää annettaisi varoja ilman vakuuksia. Hän ei arvannut lupausta antaessaan, millainen meteli vakuusvaatimuksesta muissa euromaissa (ja Suomessakin) syntyisi. Hän kuitenkin piti päänsä, ja hyvä niin.

Saman vuoden loppupuolella oikeuskansleri Jaakko Jonkka kritisoi tiukin sanoin valtiovarainministeriön menettelyä Kreikka-vakuusasiakirjojen julkistamisessa. Jonkan mukaan ministeriön toimet eivät täyttäneet ministeriölle kuuluvaa velvollisuutta antaa pyydettyt asiakirjat siten kuin korkein hallinto-oikeus oli päätöksessään edellyttänyt.

7.3 Lisää EU:n ongelmia: neuvostomeiningistä tabuihin ja ahneuteen

EU toi mieleen Neuvostoliiton

Lokakuussa 2011 kirjoitin *Turun Sanomiin* EU-kriittisen mielipiteen, jossa toteusin monen havainneen, että Euroopan unioni oli alkanut muistuttaa huolestuttavassa määrin Neuvostoliittoa. Moskovan tilalle oli meillä tullut Bryssel.

EU:lle muodostui vähitellen Neuvostoliiton tapaan paisuva keskushallinto, joka lähetti ultimaatumeja eli direktiivejä alamaisille. Nämä ohjeet eivät ottaneet huomioon ”valtakunnan” eri osien olosuhteita. Suomi oli saanut esimerkiksi todistella kovalla vaivalla, että vilja kasvoi täällä paljon huonommin kuin Keski-Euroopassa.

EU:lle oli myös muodostunut oma hallintoeliittinsä, joka nautti erioikeuksista. Eliitin riippuvuus äänestävistä kansalaisista oli EU:ssa, kuten oli Neuvostoliitosakin, hyvin ohut verrattuna demokraattiseen valtioon. Europarlamentaarikot kuuntelivat EU:n johtajien aivoituksia tarkemmin kuin omien äänestäjiensä, ja tulivat neuvomaan näille, miten piti toimia.

Samoin kuin Neuvostoliiton johto, EU:n johtajat voivat tehdä kansalaisten kannalta hyvinkin tuhoisia päätöksiä ilman, että heillä oli vaaraa joutua niistä vastuuseen.

EU:n mahtavimmat voivat myös rikkoa sääntöjä ilman rangaistuksen pelkoa, sillä toimivaa oikeusjärjestelmää ei ollut – niin kuin ei Neuvostoliitossakaan.

Neuvostoliiton eräänä perusongelmana oli maassa vallinneen moraalien ohuus tai peräti puuttuminen. Viimeistään finanssi- ja velkakriisi olivat paljastaneet saman EU:n osalta. Mitä etelämmäksi EU:ssa mentiin, sen heikommaksi osoittautui yleinen moraalit. Liian moni petkutti valtiota/EU:ta parhaansa mukaan.

Neuvostoliitossa oli ankarat rangaistukset rikoksista, mutta se ei näyttänyt estäneen valtiolta varastamista. EU:ssa ei vastaavaa pelotetta edes ollut, joten oli helppo ennustaa ongelman pahenevan.

Toki näillä kahdella yhteisöllä oli eroavuutensakin. Neuvostoliitto oli sosialistinen, EU puolestaan markkinatalouden nimiin vannova kapitalistinen yhteisö. Tässä eroavuudessa oli kuitenkin se yhtäläisyys, että myös EU:ssa suhtauduttiin yhteisön perusajatukseen vakavan ideologisesti. EU-johtajien juhlapuheita leimasi sama järkkymätön usko oman ideologian ylivoimaisuuteen kuin aikoinaan Neuvostoliitossa. Järjestelmässä ei ollut puutteita, eikä sellaisista ollut sopivaa puhua. Eri mieltä olevat pienet maat palautettiin ruotuun nopeasti.

EU:sta oli jäsenmaille omat hyötynsäkin, eikä siis ollut syytä toivoa sen hajoamista. Silti olisi tarpeellista tunnustaa EU:n heikkoudet sekä pyrkiä korjaamaan niitä. Velkakriisin ratkaisuksi tarjottu liittovaltiokehitys ei kuitenkaan vakuuttanut. Mitä enemmän valtaa siirrettäisiin Brysseliin, sen vaikeampaa tulisi elämä ”suuren ja mahtavan” reuna-alueilla olemaan.

Oli paradoksaalista puhua demokratiasta ja parlamentarismista kansallisten parlamenttien kohdalla, jos oltiin samalla siirtämässä näiltä valtaa yhä epädemokraattisemmaksi käyvälle valtioliitolle.

Kansalaiset eivät halunneet samanlaista tilannetta kuin maassamme aikoinaan vallitsi: valtioneuvoston sijasta ylin tosiasiallinen päättävä elin oli neuvostovaltio.

Valtioiden budjettivaltaa ja kriisimaiden papereiden osto EU:n käsiin?

Samaa EU-kriittistä linjaa jatkoi pian edellisen jälkeen *Vakka-Suomen Sanomissa* julkaistu kirjoitukseni, jossa arvostelin EU:n velkakriisin ratkaisemiseen tähdännyttä vetoomusta.

Presidentti Martti Ahtisaari, suursijoittaja George Soros ja joukko muita vaikuttajia olivat julkaisseet euroalueen lainsäätäjille vetoimuksen, jossa he kehoittivat näitä ryhtymään toimenpiteisiin euron kriisin johdosta. Tässä eleessä oli lievästi sanoen astian makua, sillä keskeiset allekirjoittajat Soros etunenässä edustivat sijoittajapiirien etua. Oli kuvaavaa, että vetoamus julkaistiin englantilaisessa finanssialan lehdessä.

Eräs ehdotuksista oli EU:n yhteisen budjettiviranomaisen luominen. Se keräisi varoja euroalueelle kokonaisuutena ja varmistaisi, että jäsenvaltiot noudattivat budjettikuria. Suomen kannalta oli puistattavaa, että valtion budjettivaltaa annettaisiin EU:n poliitikkojen käsiin. Heidän tähänastiset näyttönsä pätevyystään kun eivät olleet vakuuttaneet.

Huomattava rooli elimessä olisi luonnollisesti suurimmilla euromailla kuten Saksalla ja Ranskalla, ja nämähän olivat tähänkin asti pelanneet omien pankkiensa eduksi muun muassa vaatimalla kaikkia euromaita tukemaan Kreikkaa ja sitä kautta omia Kreikalle runsaasti lainanneita pankkejaan. Saman kotiinpäin vedon voi ennustaa jatkuvan budjettiviranomaisen pakkovallan turvin.

Elinkeinoelämän tutkimuslaitoksen ETLAn toimitusjohtaja Sixten Korkman pitikin tätä ehdotusta huonona. Hän totesi, että Ahtisaari ei ollut mikään talousmies. Ilmeisesti Ahtisaari olikin idealistina mennyt ymmärtämättömyyttään suur-sijoittaja Soroksen kelkkaan.

Toinen kulmakarvoja kohottava vetoituksen ehdotus oli Euroopan keskuspankin (EKP) ja Euroopan rahoitusvakausvälineen laajennettu oikeus ostaa velkapapereita kriisimailta, jotka voisivat näin ”käytännössä kustannuksitta” rahoittaa uudelleen velkansa. Tämähän tarkoitti selkokielellä sitä, että kriisimaille suruttomasti lainanneet pankit saisivat pääomansa takaisin, ja euroalueen hyvin asiansa hoitaneet maat joutuisivat niistä vastuuseen, samoin kustannuksista.

Kohtuuden mukaan kunkin maan pitäisi kuitenkin huolehtia omien pankkiensa tukemisesta, mutta vetoituksen allekirjoittajien mielestä ”kansalliset ratkaisut voisivat johtaa vain euroalueen hajoamiseen”. Markkinataloudessa pankkien ja muiden sijoittajien tuli ensisijaisesti kantaa omat tappionsa. Nämähän olivat risikin ottaneet ja kuitanneet voitot sekä palkkiot tuottavista ”liiketoimistaan”.

Nyt kun arvottomat roskalainat olivat jäämässä käteen, sijoittajat huusivat valtioita ja näiden veronmaksajia apuun. Finanssimaailman rakentama korttitalo oli rikollisen nerokas raha-automaatti joillekin, mutta nyt se oli kaatumassa. Sitä pitäisikin ruveta purkamaan, muutoin sama toistuisi tulevaisuudessa. Jos purkuhommissa menisi samalla euroalue, niin luultavasti ainakaan veronmaksajat ja sosiaaliturvaa tarvitsevat eivät jäisi suremaan.

Sittemmin budjettivallan siirtoa EU:n elimille alettiin yhä määrätietoisemmin ajaa EU-viranomaisten taholla. Syyskuussa 2012 Euroopan keskuspankki alkoi ostaa periaatteessa rajattomasti kriisimaiden velkapapereita jälkimarkkinoilta. Tien päässä häämötti idea Euroopan liittovaltiosta.

Kevytmielinen miljardisitoumus

Pian tämän kirjoituksen jälkeen eli lokakuussa 2011 julkaistiin *Uuden Suomen* verkkolehdessä mielipiteeni maan hallituksen ja eduskunnan kevytmieliseltä vaihtaneesta päätöksenteosta Euroopan kriisimaiden tukemisessa.

Eduskunta oli hyväksynyt lain, jossa Suomen takausosuus Euroopan väliaikaisesta rahoitusvakausvälineestä ERVV:stä nostettiin enimmillään 14 miljardiin euroon. Jälkeenpäin ilmeni, että moni kansanedustajista luuli tämän olleen lopullinen maksimimäärä, mutta sen päälle tulisivat vielä korot. Ne saattoivat jopa kaksinkertaistaa summan.

Hallituksen taholta vähäteltiin asiaa ja ilmoitettiin, että kysymyksessä oli ”vain” lainvalmisteluasiakirjoissa ollut kömmähdyks. Kuitenkin kansalaisille tuli tästä selittelystä sellainen mielikuva, että oli samantekevää luultiinko päätettävän 14:sta vai 28:sta miljardista eurosta. Hallitukselle oli pääasia, että päätös tehtiin

ja nopeasti. Summien ero oli todella pelottavan suuri ottaen huomioon, että jälkimmäinen vastasi yli puolta Suomen valtion budjetista.

Hallituksen edustajilta näytti kadonneen käsitys näiden miljardien merkityksestä Suomelle. Viime budjettia laadittaessa oli työ ja tuska saada kasaan kahden ja puolen miljardin säästöt, vaikka menojen leikkaustarve olisi asiantuntijoiden mukaan ollut huomattavasti suurempi. Mihin ahdinkoon maa ja tulevat sukupolvet joutuisivat, jos näistä takauksista osakin lankeaisi maksettavaksi – mitä voi pitää hyvin todennäköisenä?

Yhteisistä rahoista päätettäessä hallituksen jäsenten ja kansanedustajien tulisi selvästi tiedostaa, mitä he olivat tekemässä. Tukipäätöksessä ei ollut kysymys vain rutiiniasioiden hoidosta ja kiitosten hankkimisesta EU:n taholta, vaan kansallisvarallisuuden panemisesta peliin. Huolelliset päättäjät olisivat laatineet skenaarioita ja keskustelleet perusteellisesti siitä, miten tällainen vastuu pystyttäisiin erilaisissa taloudellisissa tilanteissa maksamaan, ja mitä uhrauksia se tulisi kansalta vaatimaan. Sen sijaan näytti siltä, että asiasta päätettiin kevytmielisesti ikään kuin olisi oltu takaamassa mukavan kaverin mitätöntä pikavippiä.

Tälle käyttäytymiselle oli se valitettavan todennäköinen selitys, että taannoisen vakuusvaatimuksensa ryvettämät suomalaiset päättäjät olivat nyt täysin menettäneet itsesuojeluvaistonsa: vaatipa eurooppalainen ”vastuunotto” muiden ve-loista mitä tahansa, se oltiin valmiita täyttämään nopeasti ja omaa velkaantumista surematta. Puhuttiin hyvinvointivaltion säilyttämisestä, mutta tällä politiikalla se ei tulisi onnistumaan.

Palvelut heikkenivät – ja jatkoa oli luvassa

Jatkoin velkakriisiin, finanssikriisiin ja uusliberalismiin liittyvien ilmiöiden puimista marraskuussa 2011 *Turun Sanomissa*. Nyt lähdin liikkeelle tavallisen kansalaisen elämänpiirissä tapahtuneista muutoksista, palvelujen katoamisesta. Esi-merkkeinä pankin konttorit, postit ja koulut, joita suljettiin tai yhdisteltiin aikana, joka oli monen mittarin mukaan maamme historian vaurainta.

Pankit perustelivat yleensä konttorinsa sulkemista kannattamattomuudella. Verkkopankki vei asiakkaita pois tiskiltä, mutta kuinka kannattava liikepankin konttorin piti olla säilyäkseen? Äskettäin Björn Wahlroos oli ilmoittanut tavoittelevansa viidentoista prosentin tuottoa pankkinsa pääomalle. Vain ahne ja muusta piittaamaton havitteli tällaisia tuottoja. Aika moni yritys saisi panna pillit pussiin, jos tavoitetaso olisi tämä.

Entinen postilaitos ”kunnostautui” yrittämällä monien muiden, alun perin kansalaisia palvelemaan perustettujen valtion ja kunnan laitosten tapaan matkia oikeita yrityksiä – mihin sen omituinen nimenvaihtokin viittasi. Posti ei tosiaan ollut entisensä, vaan postitorven sijaan pallolla itseään symboloiva Itella. Tuottoa oli tultava, muuten konttorin ovet kiinni, ja asiakas sai mennä entistä kauemmak-

si palvelun perässä. Kunnat taas valittivat rahapulaa, ja kasasivat kouluja yhteen mammuttikouluiksi, joissa oppilas katosi massan joukkoon.

Tässäkin taustalla oli paljon parjattu uusliberalismi. Niin korkeat kannattavuusvaatimukset kuin yleinen julkisen rahan niukkuuskin juonsivat juurensa talousajattelusta, jonka perimmäisenä pontimena oli sijoittajien ahneus. Se viittasi kintaalla kohtuudelle ja myös palveluille – vaikka se palveluista puhuikin pyrkiessään todellisuudessa voiton maksimointiin.

Finanssimaailma oli ottanut tämän toimintatavan tuloksena selkävoiton valtiosta, valtioliitoista ja samalla kansalaisista, joille koitui aina maksajan asema, kävi voiton tavoittelussa hyvin tai huonosti. EU:n tukipaketit olivat karmeita esimerkkejä siitä, kuka maksoi, kun ahneita uhkasi se sananlaskun ennustama loppu.

Yksi mahdollinen ratkaisu olisi Tobinin veron nimellä tunnettu järjestely:

”Globaali finanssitalous hallitsee leijonanosaa maailman rahaliikenteestä, mutta se ei maksa veroa pääomanliikkeistään. Olisi kohtuullista, että tätä valtavaa rahavirtaa verotettaisiin. Sisältyyhän siihen arvaamaton määrä harvoja hyödyttävää ja monia vahingoittavaa kasinopeliä sekä vedonlyöntiä. Aina kuitenkin ilmoittautuu joukko veroparatiiseja, jotka torjuvat transaktioveron.”

Nykyinen palvelukato oli vielä pientä tulevaan verrattuna. Jos ja kun euroalueen kriisipesäkkeisiin luvatus takuumiljardit alkoivat langeta maksettaviksi, silloin vasta palvelujen todellinen alasajo käynnistyisi. Vielä karmaisevampi olisi tilanne, jossa esimerkiksi Italia laukaisisi euroalueen kriisin. Miten siinä kävisi maamme terveydenhuollon, koulutuksen, sosiaalipalvelujen – ja koko hyvinvointivaltion? Tämä oli biljoonien taalojen kysymys. Otin lopuksi kantaa sekä lyhyen että pitkän aikavälin perspektiivistä:

”Akuutit kriisit on tietenkin nyt ratkaistava, mutta samalla on mietittävä, miten käsistä riistäytynyttä ahneustaloutta voitaisiin tehokkaasti suitsia. Muuten kriisi seuraa toistaan, ja kansalaiset sen kun köyhtyvät – ja pelurit rikastuvat.”

Ei tukimiljardeja tuhlareille määränemmistö päätöksellä

Joulukuussa 2011 kokoontunut EU:n huippukokous yritti keksiä ratkaisuja velkakriisiin. Eräs tällainen oli Euroopan vakausmekanismi (EVM). Suomessa syntyi puolueiden välille kiistaa mekanismin päätösvaltasäännöstä. Ehdotuksen mukaan varojen käytöstä päättäisi yksimielisyyden sijasta kahdeksankymmenen prosentin määränemmistö. Tätä kaikki tahot eivät Suomessa hyväksyneet. Hiukan epäselvää oli, koskisiko määränemmistö päätös myös kunkin valtion osuutta rahastossa, vai ainoastaan rahaston varojen käyttöä.

Vastustin *Turun Sanomissa* määränemmistö päätöstä rahaston varojen käytösä. En erotellut valtioiden rahasto-osuutta koskevaa päätöstä ja varojen käyttöpäätöstä toisistaan. Saattoi olla mahdollista, että kriisitilanteessa päätettäisiin samanaikaisesti molemmista asioista, jolloin kunkin maan lisäosuuskin määräytyisi määränemmistö päätöksin. Tällöin esimerkiksi Suomen osuuden suuruus voitaisiin määrätä vastoin päättäjien tahtoa.

Pienen maan kannalta olisi turvallisempaa, jos päätös tehtäisiin yksimielisesti. Toisaalta yksimielisyyskin voisi merkitä vain näennäistä valinnanvapautta, sillä jos Suomi olisi yksin eri mieltä, painostus päättäjämme kohtaan olisi todella kovaa.

Määränemmistö päätös olisi kuitenkin vielä tätä huonompi vaihtoehto, sillä pienet maat joutuisivat ilman muuta tyytymään suurempien tahtoon. Edessämme voisi olla esimerkiksi lisääntynyt osallistuminen suurten EU-maiden pankkien tukemiseen ilman veto-oikeutta. Kreikan tukemiseen suunnatut varamme menivät paljolti Saksan ja Ranskan rahoituslaitoksille. Suomalaisilla pankeilla ei ollut merkittäviä saatavia Kreikasta, mutta tämä näkökohta ei painanut mitään tuki- taakkaa jyvitetessä.

Vastaavalla tavalla saattaisi käydä jatkossakin. Pienen maan ei ollut mitään syytä luottaa kumppaniensa oikeudenmukaisuuteen. Oli selvää, että resurssimme otettaisiin jatkossakin surutta käyttöön täysimääräisesti meitä kuulematta, jos meillä ei olisi yksimielisyysvaatimuksen tuomaa neuvotteluvoimaa tukenamme. Joutuisimme siten vain katsomaan sivusta, kun rahoistamme päätettiin. Tämä ei ollut sitä, mitä me lähdimme EU:sta tavoittelemaan eli aitoa istumista niissä pöydissä, joissa päätökset tehtiin.

Vielä epäoikeudenmukaisempi olisi tilanne siltä kannalta, että Saksalla, Ranskalla ja Italialla olisi tosiasiallinen veto-oikeus tukipäätöksiin, eli ne voisivat kokonsa turvin vetäytyä rahaston kasvattamisesta tai torjua jonkin maan tukemisen. Eräät saksalaiset asiantuntijat olivatkin todenneet, että maan perustuslaki ei sallinut tilannetta, jossa se joutuisi tukivastuuseen ilman mahdollisuutta vetäytyä halutessaan pois. Miksi Suomen perustuslain pitäisi joustaa? (Seuraavana vuonna Saksan perustuslakituomioistuin hylkäsi valituksen, jossa esitettiin EVM:n olevan perustuslain vastainen).

Suomessa oli monia, jotka murehtivat ensisijaisesti Euroopan tilannetta, ja unohtivat oman maansa edun. Kaikki jo tehdyt tukipäätökset ja mahdollisesti tulevaisuudessa muiden meidän puolestamme tekemät päätökset lisäisivät velka- taakkaamme, joka meidän oli aivan itse maksettava. Miksi Ruotsi ja Englanti saivat olla itsekkäitä, mutta me emme?

Päättäjät olisi luullut kiinnostavan, miten velkamme tultaisiin hoitamaan. Mistä kansalaisemme pakotettaisiin luopumaan, kun kaikki vastuut aikanaan mahdollisesti lankesivat? Lyhyt vastaus oli: joutuisimme jättämään jäähyväiset hyvinvointivaltiolle.

Saattaisikin olla viisainta vaatia tukipäätösten yksimielisyyttä, ja jos siihen ei suostuttaisi, kuten näytti, vetäytyä koko vakausmekanismista. Meidän rahkeemme kun eivät tulisi kestäämään isoisten kydyissä.

Julkisuudessa esiintyi suuri joukko vaikuttajia, jotka kauhistelivat mahdollista vetäytymistä vakausmekanismista. Samanlaista oman edun vähättelyä harrastettiin neuvostoaikana ja sitä esiintyi edelleen esimerkiksi Nato -jäsenyydestä puhuttaessa.

Euron ankea välitilinpäätös

Eräänlaisena vuodenvaihteen yhteenvetona velkakriisistä voi pitää kirjoitustani *Vakka-Suomen Sanomissa* tammikuussa 2012. Luonnehdinkin sitä euron välitilinpäätökseksi. Tilanne ei vaikuttanut kovin lupaavalta. Vaikka Joulun aika vei ikävät talousasiat otsikoista, niistä ei päästäisi eroon kun juhlat oli juhlistettu.

Tunnetusti EU-maiden ylivelkaantumisen sai Euroopan taloudellisen kaaoksen partaalle. Valtiot olivat kasvattaneet kansalaistensa hyvinvointia velalla. Sen määrää ei lyhennetty, vaan erääntyneet lainat korvattiin aina uudella ja otettiin jopa vielä lisää lainaa. Tätä oli alettu pitää normaalina menettelynä. Vastaava ei onnistuisi yksityisen velallisen kohdalla, vaan hänen oli lyhennettävä velkaansa säännöllisesti.

Kreikka ja eräät muut EU-maat olivat syyllistyneet kieroon menettelyyn vääräntäessään talouslukujaan päästäkseen mukaan euroalueeseen, ja tätä oli jatkunut vielä liittymisen jälkeenkin. Myöskään velkaa auliisti riskeistä piittaamatta antaneilla pankeilla ei ollut täysin puhtaita jauhoja pusseissaan. Olivathan ne kyynisesti ajatelleet, että kyllä EU maksaa. Ja näin oli jo käynytkin, minkä myös meidän veronmaksajamme olivat huomanneet ja tulisivat myös jatkossa katkerasti huomaamaan.

Oman ryytinsä euron tilinpäätökseen olivat antaneet poliitikot. Heidän tilanearvionsa menivät monesti kirkkaasti pieleen. Niinpä suoritettut toimenpiteet olivat yleensä auttamattomasti myöhässä ja myös tehottomia. Voitiin puhua suorastaan epäpätevyydestä asioiden hoidossa. EU-ideologia oli monesti vienyt voiton terveestä järjestä.

Kaiken tämän seurauksena EU-valtiot olivat joutuneet markkinoiden holhoukseen, sillä ylivelkaantumistilanteessa pankki sai aina määräysvallan. Kriisitilanteessa laadittavat valtioiden luottokelpoisuuden arviot tuottivat markkinoille toistuvasti huonoja uutisia, ja tilanne vain paheni.

Tähän ongelmavyöhyteen ei ollut näköpiirissä nopeaa ratkaisua. Kriisimaiden tukihankkeet olivat lähinnä ajan pelaamista. Rahoittajat saivat rahojaan takaisin, mutta valtiot – veronmaksajat – köyhtyivät. EU:n tulisikin lopulta ryhtyä noudattamaan omia sääntöjään ja rajoittaa tosissaan valtioiden velkaantumista.

Loppukommenttini oli pessimistinen, ja arvelin samalla, että EU:n liittovaltiokehitykselle ei olisi edellytyksiä:

”Huippukokous astui oikeaan suuntaan säätämällä rajoituksia ja rangaistuksia sääntöjen rikkojille. On silti vaikea olla optimisti. Kun niin monet EU-maat ovat rikkoneet sääntöjä ennenkin, mikä saisi ne jatkossa muuttamaan tapojaan? Lisäksi, konkurssikypsää valtiota on vaikea pakottaa ruotuun muistutuksilla tai taloudellisilla pakotteilla. Näyttää siltä, että kaikki Euroopan maat eivät ole vielä valmiita edes nykyisen kaltaiseen yhteistoimintaan. Liittovaltiosta on turha puhuakaan – ja hyvä näin.”

Alkuvuodesta 2012 velkakriisi nousi jälleen otsikoihin, vaikka tiettyä optimismiäkin oli ilmassa. Luottoluokittajat iskivät heti tammikuussa alentaessaan useiden euromaiden luottoluokitusta, mikä lisäsi kriisin tuntua. Loppuvuodesta moni EU:n silmäätekevä vannoi liittovaltion nimiin. Sinne meitä näytettiin vietävän kriisin varjolla kuin pässiä narussa.

Rahaliiton tabu ja tuttu ahneusargumentti

Tammikuun 2012 lukijan kolumnissani *Turun Sanomissa* käsittelemäni julkisessa keskustelussa esiintyviä virallisen näkemyksen mukaisia tabuja, joista ei saanut olla eri mieltä. EU ja eurokriisi olivat vain yksi esimerkki niistä. Käsittelemäni tämän kolumnini sotilaallista liittoutumattomuutta ja yliopistouudistusta koskevat tabut luvuissa 32 ja 47.

Myös koko Euroopan unioni ja rahaliitto olivat melkoisia tabuja. Vaikka EU-kriittisyys oli voimakkaasti kasvanut, kansa ei virallisen tahon mukaan ollut tällä kertaa oikeassa – toisin kuin Nato-jäsenyyttä vastustaessaan. Nato-tabun tapaan EU-tabukaan ei piitannut tosiasioista – tai ainakaan todennäköisyyksistä. Vaikka moni talousasiantuntija piti euroalueen kaikkiin hankkeisiin osallistumistamme vähintään ongelmallisena, niin poliittisesti korrektiin uskomuksen mukaan velkakriisin maksutalkoisiin oli osallistuttava, maksoi mitä maksoi.

Tabujen ylläpito ei ollut vain suomalainen piirre, sillä kaikkialla maailmassa oli kipupisteitä, joista ei sopinut puhua. Joissakin maissa kiellettiin lailla puhumasta ”valtiota vahingoittavasta” aiheesta. Kansanmurhaväite tai hakaristi oli liian rankka teema, ja niin edelleen.

Suomea oli sanottu julkista keskustelua rajoittavaksi takapajulaksi, mutta jo Ruotsissa keskustelu sallittiin. Sitä käytiin jopa pelkän keskustelun vuoksi. Meillä sellaista pidettäisiin turhana suunpieksentänä. Oli meille luontevampaa sanoa, että näin asia oli – ja pulinat pois!

Ei olisi haitaksi, vaikka vaikeistakin asioista käytäisiin nykyistä avoimempaa keskustelua, jossa kuunneltaisiin eri mieltä olevia. Suosittaisii enemmän ihmistä

kunnioittavaa humanismia ja vähemmän mutkat suoriksi vääntävää yhden totuuden poliittista teknokratiaa.

Kannattaisi myös pohdiskella, mistä ainekset kulloiseenkin viralliseen totuuteen tulivat. Tällöin voisi käydä ilmi, että melko pieni eliittiporukka määritteli alun perin sen ainoan hyväksyttävän kannan.

Palasin finanssi- ja velkakriisiin yhteydessä tutuksi tulleeseen ahneusteemaan helmikuussa 2012 *Helsingin Sanomissa*. Aiheen antoi Sampo Oyj:n konsernijohtaja Björn Wahlroosin haastattelu samassa lehdessä. Hän oli todennut muun muassa, että häntä häiritsi kun ihmiset luulivat puhuvansa analyytisesti tuodessaan keskusteluun puhtaasti emotionaalisia sanoja, kuten ahneus. Vakuutin, että kyllä taloudesta voi puhua analyytisesti vaikka otti samalla huomioon emootioiden ja tunneulottuvuuden merkityksen.

Wahlroosinkin kunnioittamat markkinavoimat toimivat pitkälti paitsi ahneuden, myös odotusten, toiveiden ja pelkojen siis erilaisten tunteiden pohjalta, vaikka päättäjät luulisivat olleensa täysin analyytisiä. Aivotutkimus oli osoittanut, että todellisuudessa rationaalinen päätöksenteko ilman tunteiden myötävaikutusta ei ollut edes mahdollista.

Esimerkiksi pankinjohtajien liiallinen ahneus oli aiheuttanut paljon vahinkoa finanssikriisin muodossa. Euroopan velkakriisin keskeisenä selityksenä voitiin pitää sekä rahoittajien että poliitikkojen ahneutta luottomarkkinoilla: pankkiirit antoivat vastuuttomasti lainaa pyrkiessään maksimoimaan omat tulonsa ja poliitikot ottivat sitä liikaa tavoitellessaan äänestäjiensä suosiota.

Kansalaisten eettispohjaiset tunnereaktiot, jotka aiheutuivat talouden toimijoiden ahneudesta ja sen seurauksista, olivat aiheuttaneet yhteiskunnallisia vaikutuksia, esimerkiksi valvonnan lisäämisvaatimuksia. Ne heiluttivat toteutuessaan jopa markkinoita. Siten tunteilla oli suuri merkitys taloudessa – vaikka käsite ei nykytaloustieteen sanakirjaan sisältynytkään.

Kirjoituksessani oli vielä loppukappale, jonka toimitus oli kuitenkin poistanut. Se koski Wahlroosin haastattelussaan ylistämää talousklassikko Adam Smithiä:

”Wahlroosin arvostama Adam Smith piti itseään ensisijaisesti moraalifilosofi-
na ja vasta toissijaisesti taloustieteilijänä. Niinpä hän korosti myös yrittäjän
eettistä vastuuta, mutta sekä nykyajan taloustiede että monet yritysjohtajat
ovat sen unohtaneet.”

Sain kirjoituksestani tavallista enemmän palautetta – lähinnä tuttavilta ja ystä-
viltä. Lisäksi *Taloussanomien* toimittaja soitti minulle kirjoitukseni johdosta ja
teki puhelinhaastattelun ahneuden käsitteestä taloudessa.

7.4 Euroopan kulttuurierot, politiikka ja markkinat

Kulttuurieroilla merkitystä kriisissä

Kirjoitin huhtikuussa 2012 *Turun Sanomiin* Euroopan velkakriisistä korostaen pohjoisten ja eteläisten maiden välisten kulttuurierojen merkitystä. Velkakriisi oli kulminoitunut erityisesti Kreikkaan, mutta myös muut Välimeren rantavaltiot ja Portugali olivat edelleen vaaravyöhykkeessä.

Kriisi nosti esiin Pohjois- ja Etelä-Euroopan valtioiden väliset suuret kulttuurierot. Ehkä silmiin pistävän eroavuus pohjoisen ja etelän välillä oli suhtautuminen työhön, valtioon ja rehellisyyteen. Etelän katolisissa maissa asenne ”protestanttisiin” hyveisiin oli löysempi kuin Pohjois-Euroopassa.

Mitä pohjoisemmaksi mentiin, sitä toimivampi näytti yhteiskunta keskimäärin olevan. Valtiokoneisto toteutti päätökset sääntillisesti. Toisin oli erityisesti Kreikassa, jota leimasi mittava korruptio ja löyhä yhteiskuntamoraali. Tunnetusti Kreikassa oli jätetty EU-säännöksiä toteuttamatta, ja maa otettiin alun perin mukaan unioniin ja euroalueeseen manipuloituihin tilastoihin nojautuen. EU-päätäjät tiesivät tästä, mutta EU-ideologian tukema optimismi sai heidät katsomaan puutteita läpi sormiansa.

Etelän kulttuurissa oli muitakin erikoisuuksia. Meidän oli vaikea ymmärtää kreikkalaisten jatkuvia lakkoja ja väkivaltaisia mielenosoituksia. Ne tuhosivat omaisuutta, ja sahasivat oksaa maan talouden alta.

Kriisi toi esiin myös kreikkalaisten ominaisuuden, jota he itse kuvasivat ylpeydeksi. Meidän oli vaikea ymmärtää, että valtion ajettua itse taloutensa kuralle, mielenosoittajien lisäksi jopa valtion edustajat presidenttiä myöden moittivat muita euromaita kreikkalaisten nöyryyttämisestä.

Ylpeät kreikkalaiset poliitikot eivät näyttäneet ymmärtävän, että heidän katteettomat lupauksensa vähensivät muiden luottamusta maan haluun tehdä yhteistyötä. Siksi euromaat olivat alkaneet valvoa entistä tarkemmin, että luvutat toimenpiteet talouden tervehdyttämiseksi todella toteutettiin.

Etelän kulttuuriin kuului myös tietynlainen ”synnintunnon” puute. Virheitä ei myönnetty, ja jos niihin viitattiin, loukkaannuttiin. Pohjoinen kriisimalli oli toisenlainen. Sen mukaan ryhdyttiin tarvittaessa toimintaan muita syyttelemättä. Myönnettiin omat virheet, ja tunnettiin jopa tiettyä kansallista häpeää. Näin esimerkiksi Suomen viime laman vaikutukset korjattiin. Ylpeyttä ei voinut pitää hyväksyttävänä syynä jättää velat maksamatta – mitä talouden korjaustoimenpiteiden viivyttely ja laiminlyönti ennen pitkää tarkoittivat.

Velkakriisiä tarkasteltaessa kulttuurikuilu oli siis otettava huomioon sen arkaluontoisuudesta huolimatta, sillä se selitti paljon. Ilmiön avoin tunnustaminen

auttoi osaltaan ymmärtämään, miksi kriisi syntyi ja miksi se oli niin sitkeä. Tämä tieto myös toivottavasti saisi EU:n päättäjät tekemään jatkossa parempia päätöksiä ja säännöksiä, kunhan oppimisprosessi saatiin kunnolla käyntiin ja ideologinen hyväuskoisuus vähenemään.

Muutamaa päivää myöhemmin kulttuurierot nousivat taas esiin kun kommentoin *Helsingin Sanomissa* Euroopan parlamentin jäsenen Tarja Cronbergin kirjoitusta. Hän peräänkuulutti EU:n alkuperäistä tehtävää, yhteistä rauhanprojektia. Samalla hän arvosteli velkakriisin myötä tiukentunutta jäsenmaiden talouden valvontaa, jonka hän näki pahimmillaan riitoja aiheuttavaksi kyttäykseksi.

EU:n alkuaikojen rauhanaate oli paikalleen osunut, joskaan ei tiedetä, säilykö rauhantila nimenomaan sen ansiosta. Tämän ajatuksen lentoonlähö uudelleen voisi olla vaikeaa. Kukaan kun tuskin todellisuudessa enää pelkäsi Saksan ja Ranskan ryhtyvän selvittelemään välejäan sotimalla. Varsinkin suomalaisten oli vaikea uskoa tätä vaaraa, sillä meille oli todisteltu vuosikausia, että mikään ei meitä uhannut.

Yhteisen talouden hoidossa valvonta oli aivan välttämätöntä. Senhän velkakriisi oli juuri osoittanut. Ei ollut lainkaan varmaa, että valtiot parantaisivat jatkossa tapojaan, ellei harjoitettaisi tiukkaa valvontaa. Toisaalta kuitenkin talouskurin saavuttaminen saattoi olla vaikeaa valvonnasta huolimatta. Taustalla kummitteli ajatus Kreikan tapauksesta.

Viittasin lopuksi jälleen siihen, että eri kulttuureissa suhtauduttiin tässä tilanteessa tarpeelliseen talouskuriin ja valvontaan eri tavalla. Jotkut näkivät sen kyttäyksenä, mutta tämän tosiasian kanssa oli vain eletävä ja koetettava välttää avoimia ristiriitoja.

Röyhkeitä ja ylpeitä ylivelkaantuneita

Kirjoitin jälleen toukokuussa 2012 *Vakka-Suomen Sanomissa* erityisesti Kreikalle ominaisesta kulttuuripiirteestä, eräänlaisesta röyhkeydestä. Se ilmeni nyt häikäilemättömänä politiikkana toivottomassa taloustilanteessa, jollaisessa monet muut maat olisivat osoittaneet jo melkoista vastaantulon halua ja nöyryyttä.

Kreikan laitavasemmistopuolue Syriza oli lisännyt parlamenttivaaleissa kannustaan lupaamalla neuvotella EU:n tukipaketin ehdot uudelleen. Näytti siltä, että puolue saattaisi saada näillä epärealistisilla lupauksillaan vaalivoiton myös uusintavaaleissa. Muuallakin EU:sta oli alkanut kuulua ääniä "elvytyksen" puolesta, mikä tarkoitti lisää velkaa ja vähemmän säästämistä. Tämähän tarkoitti, että näin eletäisiin jatkossakin muiden rahoilla.

Syriza-puolueen johto pelasi korkein panoksin. Se näytti luottavan – paitsi äänestäjien tietämättömyyteen – myös siihen, että EU jatkaisi lepsua politiikkaansa. Puolue voisi olla arviossaan oikeassakin, sillä EU ei ehkä uskaltaisi tiukan paikan tullen päästää Kreikkaa pois euroalueesta, vaan jatkaisi rahan syyttämistä pohjat-

tomaan pussiin. Kreikan jättäminen omilleen kun saattaisi vahingoittaa liikaa isojen euromaiden pankkeja.

Toisaalta sanottiin, että EU oli jo valmistautunut Kreikan eroon sen varalta, että Syriza voittaisi vaalit. Saksan Merkelin ja muiden toivomukset eurossa pysymisestä saattoivatkin olla vain markkinoiden rauhoittelua. Syriza ei halunnut eroa eurosta, vaan tavoitteli edullisempia ehtoja Kreikan saamalle tuelle. Olisihan maan siirtyminen omaan valuuttaan aluksi katastrofi sen taloudelle ja pankeille.

Oli paljolti kysymys siitä, kumman osapuolen pokka piti paremmin, Kreikan vai EU:n. Vaalit voittaessaan Syrizan olisi saatava ainakin näennäiset, mutta uskottavat myönnytykset pelastaakseen kasvonsa äänestäjien silmissä. EU tietysti suostuisi neuvotteluihin, mutta pysyisi toivon mukaan tiukkana. Selkeät myönnytykset tarkoittaisivat meidän ja muiden asiansa hoitaneiden euromaiden rahojen heittämistä hukkaan. Aina tulisi uusia pyyntöjä ja pyytäjiä. Joskus piti kuitenkin lopettaa avuntarjonta – mieluummin ennen kuin avustajien rahat ja luotto olivat lopussa.

Syriza-puolue ei voittanut vaaleja, vaan tuli toiseksi. Se jäi oppositioon. Vaalit voittaneen puolueen johtaja ilmaisi asian niin, että kreikkalaiset valitsivat euron.

Pohjois-eurooppalaisesta näkökulmasta täytyi ihmetellä kreikkalaisten röyhkeyttä. Maa oli konkurssissa eli täysin ulkopuolisen avun varassa. Silti uhiteltiin ja vaadittiin tukea väittäen koko EU:n suistuvan kurimukseen Kreikan mukana, ellei heidän kiristykseensä suostuttaisi.

Jos Suomi olisi vastaavassa asemassa, olisimme varmasti nöyrää poikaa, ja jopa häpeäisimme omaa taloudellista tunarointiamme. Suomi ei uskaltanut esittää edes omia oikeutettujakaan vaatimuksiaan EU:lle, ellei Saksa tai jokin muu suuri maa ollut samalla kannalla. Töin tuskin saatiin läpi jonkinlaiset vesitetyt vakuumet.

Lopetin kirjoituksen Iiaan ja Odysseian hengessä:

”Kreikkalaiset ovat toista maata. He vetoavat kunniakkaaseen historiaansa ja demokratian keksimiseen. Mahtaako nykykreikkalaisissa juurikaan olla muinaisten sankareiden jälkeläisiä? Nykyajan odysseukset kunnostautuvat yrittämällä maksattaa harharetkensä muiden euromaiden veronmaksajilla.”

Myöhemmin luin historian professori emeritus Matti Klingen luonnehdinnan nykykreikkalaisista. Toisin kuin kreikkalaiset ja monet muutkin väittävät, heillä ei ole rodullisesti mitään tekemistä muinaisten kreikkalaisten kanssa.

Muutamaa päivää myöhemmin palasin *Kauppalehdessä* Kreikan kulttuurille ominaiseen piirteeseen, ylpeyteen. Kreikkalaiset olivat saaneet Saksan liittokansleri Angela Merkeliltä ja IMF:n puheenjohtaja Christine Lagardelta moitteita taloudenpidosta, ja suoranaisen kehotuksen ryhtyä maksamaa veroja. Vaikka arvosteluun oli hyvät perusteet, kreikkalaiset reagoivat voimakkaan torjuvasti. Tä-

mä ei koskenut vain mielenosoittajia vaan myös johtavia poliitikkoja ja virkamiehiä.

Kreikkalaiset vetosivat jälleen kansalliseen piirteeseensä, ylpeyteen. Ylpeys ja siihen nojaava loukkaantuminen näyttivät kelpaavan perusteeksi taloudenpitoa koskevan kritiikin torjumiselle. Tämä viestitti samalla kreikkalaisten näkemystä, että syy maan talouden katastrofaaliseen tilaan ei ollut heidän itsensä. Siten taloutta korjaaviin leikkaustoimenpiteisiin ei olisi heidän mielestään tarvetta. Saattoi olla mahdollista, että maan seuraavatkin parlamenttivaalit voitettaisiin tällä asenteella.

Ylpeyden ylikorostus oli tyypillistä erityisesti Etelä-Euroopan maille. Ilmeisesti näissä maissa odotettiin, että heitä kohdeltaisiin hienovaraisemmin kuin muita ja että heille myönnettäisiin yhä uusia erivapauksia. Tähän asti esimerkiksi Kreikka oli saanut myönnytyksen toisensa jälkeen – aina EU:n jäsenyysneuvotteluistaan lähtien ja koko ajan velkakriisin edetessä. Mikään vahva signaali ei viitannut siihen, että maassa ryhdyttäisiin tosissaan taloutta korjaaviin toimenpiteisiin.

Pidin absurdina, jos talousanalyysiin olisi vastedes liitettävä uusi muuttuja: kansallinen ylpeyskerroin. Korkean ylpeyskerroimen maiden luottoriski arvioitaisiin korkeammaksi kuin muiden, mikä merkitsi hyvinäkin aikoina muita tiukempaa luottoseulaa ja korkeampaa korkotasoa. Itse asiassa Kreikan lainoista perittävien korkojen nousu jo heijastelikin kaiken muun ohella myös riskiä, joka aiheutui maan haluttomuudesta panna taloutensa kuntoon omatoimisesti.

Politiikka ja markkinat törmäyskurssilla

Velkakriisin ollessa edelleen ajankohtainen kesäkuun alussa 2012 kirjoitin *Helsingin Sanomien* Vieraskynä-palstalla politiikan ja markkinoiden luonne-eroista, joiden johdosta nämä olivat joutuneet törmäyskurssille. Velkakriisi oli ajanut euroalueen talouden kestävyuden äärirajoilleen. Kriisiä tarkasteltaessa oli yleensä keskitytty taloudellisiin tekijöihin, mutta sen luonteen ymmärtämiseksi olisi kuitenkin paneuduttava myös EU:n poliittiseen ulottuvuuteen ja markkinoiden laadullisiin ominaisuuksiin.

Velkakriisin keskeiset osapuolet muodostuivat kahdesta toisiinsa linkittyvästä verkostosta, EU:n poliittista järjestelmästä ja markkinoista. Poliittisen järjestelmän toimijat olivat EU-poliitikkoja ja -virkamiehiä. Markkinoiden järjestelmää pitivät yllä finanssilaitosten lainoista ja muista sijoituksista vastaavat pankkiirit sekä analytykot.

Poliittisen järjestelmän toiminnassa oli esiintynyt lyhytnäköisyyttä ja euroidealismien mukanaan tuomaa hyväuskoisuutta. Oli uskottu rahastojen muodostamien palomuurien ja niihin perustuvien tukipakettien tehoon. Näin olikin on-

nistuttu ostamaan aikaa. Samalla päättäjät olivat vältelleet vaikeampia rakenteellisia korjauksia.

Markkinoiden toimijat olivat olleet realistisempia kuin poliitikot – ehkä siksi, että he sijoittivat yleensä omia tai asiakkaidensa varoja. Poliitikot päättivät kansalaisten rahoista, ja heidän vastuunsa rajoittui yleensä niin sanottuun poliittiseen vastuuseen.

Poliitikon ainoa todellisenä riski oli jäädä valitsematta seuraavissa vaaleissa, ja siksi hänen toimintansa tärkein tavoite oli uudelleenvalinta. Poliitikkojen suunnitteluhorisontti ylitti harvoin vaalikauden pituuden, sillä he joutuivat ensisijaisesti arvioimaan, miltä heidän tekonsa näyttivät äänestäjien silmissä. Siten heillä ei ollut varaa odottaa historian tuomiota, joka saattoi olla vapauttava.

Poliitikoilla oli myös tiedollinen rasite. Harvat heistä – esimerkiksi huippukouksissa päätöksiä tekevät pääministerit – olivat talouden asiantuntijoita. Siten he jäivät talousasioissa neuvonantajinsa armoille. Sen sijaan rahoitusmarkkina-toimijat olivat perehtyneet finanssimaailmaan ja hallitsivat sen lainalaisuudet.

Nämä poliittisen järjestelmän ja markkinoiden luonne-erot sekä niiden toimijoiden erilaiset taustat selittivät osaltaan sitä epäsuhtaa, joka vallitsi EU-päättäjien toimien ja markkinoiden odotusten kesken. Velkakriisin syntyminen ja sen paheneminen olivat osittain johtuneet näiden toisiinsa huonosti sopivien järjestelmien välisestä kitkasta ja lopulta yhteentörmäyksestä. Markkinoilla syntyi epäluottamusta, kun markkinatoimijat arvioivat sijoitustensa riskin lisääntyneen poliittisten toimijoiden viivyttylän ja tehottomien ratkaisujen johdosta.

Osittain juuri poliitikkojen kokemattomuuden vuoksi markkinajärjestelmä oli päässyt etulyöntiasemaan. Tämä oli korostunut nykyisessä valtioiden ylivelkaantumistilanteessa. Ylivelkaantunut joutui aina pankin määräysvallan alaiseksi. Velkaantuneiden maiden asemaa oli tosin parantanut se, että EU oli ottanut eräänlaisen kriisimaiden takaajan roolin.

Takaajan rooli perustui uskomukseen, että jos kriisimaat eivät maksaisi velkojaan, alkaisi hallitsematon pankkien nurinmeno. Lopputuloksena olisi ehkä euroalueen hajoaminen taloudelliseen katastrofiin. Kukaan ei tiennyt, miten todennukainen tämä arvio oli – eikä EU ollut toistaiseksi halunnut testata sitä. Toki markkinoitakin huolestutti kriisivaltioiden maksukyvyttömyys, mikä näkyi valtioiden luottoluokitusten heikkenemisenä ja korkotason nousuna.

Rahoittajien etulyöntiasemaa velkakriisissä oli entisestään vahvistanut luokitustilanteen rooli. Oli epäiltävissä, että luokitattujen edustajat toimivat hyvässä yhteisymmärryksessä rahoituslaitosten kanssa. Poliittinen järjestelmä oli niille vieraampi yhteistyökumppani.

Luottoluokitattujen ja koko markkinajärjestelmän aseman oli tehnyt vahvaksi kriisin ohella myös rahoitusmarkkinoiden muuttuminen maailmanlaajuisiksi. Silloin kun rahoitusmarkkinat olivat vielä suurimmalta osin kansallisella pohjalla,

valtio poliittisine järjestelmineen oli niin velallisenä kuin muutoinkin vahva toimija. Se saattoi lainsäädännöllä rajoittaa rahoitusmarkkinoiden toimintavapautta.

Valtapotentiaalin epäsuhta markkinajärjestelmän eduksi ja nimenomaan EU:n itselleen ottama rooli kriisimaiden takuumiehenä olivat tehneet luotonantajille mahdolliseksi saada kriisivaltioilta – siis takaajilta – ainakin osan saatavistaan takaisin. Tätähän EU:n tukipaketit merkitsivät.

Velkakriisissä markkinoiden toimijoiden ei ollut aina tarvinnut sopeutua siihen markkinatalouden periaatteeseen, että voitot itselleen saavan osapuolen tuli kantaa itse riskinsä. Näissä oloissa pankit olivat voineet ainakin osittain maksattaa niin virhearviointinsa kuin tahallisen yltiöpäisen riskinottonsa veronmaksajilla.

Akuutin kriisinhoidon ohella EU:ssa olisikin kehitettävä mekanismeja, joilla helpotettaisiin poliittisen järjestelmän ja markkinajärjestelmän välistä yhteistyötä. Luottamuspulan kärjistyksen perussy, ylivelkaantuminen, oli onnistuttava purkamaan ja taantumassa olevat taloudet saatava kasvuun. Näin voitaisiin palauttaa välttämätön luottamus osapuolten välille.

Järjestelmien toimintaperiaatteiden eroavuudet olivat pohjimmiltaan niin perusluonteisia, että niitä ei saataisi millään keinoin täysin poistetuiksi. Poliittinen järjestelmä ei voisi eikä sen pitäisikään toimia markkinoiden tapaan. Vastaavasti markkinoita ei ollut syytä kehittää poliittisen järjestelmän suuntaan. Siitä oli historiassa huonoja kokemuksia.

Evästin lopuksi, että poliittisen järjestelmän ja markkinajärjestelmän peruseroavuudet oli otettava tosiasioina huomioon tilanearvioita tehtäessä. Erityisesti kriisitilanteessa eroavuuksilla oli taipumus kärjistyä ja syventää epäluottamusta toimijoiden välillä.

Juuri tämän kirjoitukseni ilmestymisen edellä EU oli myöntänyt Espanjalle sata miljardia euroa jaettavaksi tukena maan vaikeuksiin ajautuneille pankeille. Tukipolitiikka siis jatkui – ei uskallettu muutakaan kun Kreikan parlamenttivaalit olivat edessä viikon kuluttua.

Velkakriisi jatkui – korjausehdotukset tiukentuivat

Velkakriisin jatkuessa aloin ehdottaa monien muiden kirjoittajien tapaan aikaisempaa tiukempia ratkaisuja eurokriisiin. Samalla esitin entistä kovempaa kritiikkiä euroliitin esityksiä kohtaan. Heinäkuussa 2012 arvostelin *Helsingin Sanomissa* yhä enemmän kannatusta saanutta yhteisvastuun lisäämistä kriisimaiden veloista.

Euroopan velkakriisin ratkaisemiseen oli tarjottu erilaisia vaihtoehtoja, jotka erosivat toisistaan juuri sen suhteen, mikä oli yhteisvastuun rooli. Yhteisvastuun ääripäässä kummittelivat eurobondit, jotka merkitsivät euromaiden yhteisvastuuta kaikkien veloista. Raskaasti velkaantuneet euromaat saivat nauttia suhteet-

toman alhaisista koroista ja entisestä elintasosta. Muut kärsisivät nousevasta korkotasosta sekä maksukyvyttömiä maiden velkojen hoitamisesta.

Yhteisvastuun vakava haittapuoli oli velkaantuneiden maiden tuodittautuminen ajatukseen, että omat tervehdyttämistoimet eivät olleet välttämättömiä, koska muut maat tulisivat tarvittaessa apuun. Vaikka yhteisvastuun ehtoina sovittaisiin menoleikkauksista ja muista talouden korjaustoimista, niitä ei välttämättä toteutettaisi. Näin moraalikato murentaisi sopimusten tarkoittamat talouden korjausliikkeet. Tästä oli jo saatu riittävästi esimerkkejä.

Olivathan sopimusrikkomukset olleet EU:n toiminnassa tyypillisiä. Juhlallisesti solmitut sopimukset olivat usein jääneet kuolleiksi kirjaimiksi jäsenvaltioiden livetessä niistä vaaliakseen omia lyhytaikaisia etujaan.

Yhteisvastuun lisääminen tuntuikin huonolta ratkaisulta, sillä kun kriisimaat ja niiden pankit saisivat rahansa ja alhaiset korkonsa, talouden rakennekorjaukset jäisivät tekemättä. Entinen meno jatkuisi ja tukiautomaatti vakiintuisi.

Parempi strategia olisi lisätä kriisimaiden omaa vastuuta. Koska se ei toteutuisi sopimuksin, oli luotava taloudellinen ja poliittinen pakkotilanne. Oli tehtävä selväksi, että ellei kriisivaltio hoitanut talouttaan kuntoon, erottaminen euroalueesta oli mahdollinen. Esimerkiksi Kreikan paljon puhuttu ero saisi kaikki kriisimaat ryhdistäytymään, kun ne näkisivät, että muut maat eivät enää tulsiikaan loputtomasti apuun. Täysi omavastuu olikin voimassa olevan sopimuksen mukainen, mutta siitä oli tunnetusti poikettu.

Vaikka euromaan eroaminen tuottaisi rahoittajille tappioita, ne samalla huomaisivat, että EU:lla oli ryhtiä pitää euroalueen ydin terveenä ja elinvoimaisena. Sen seurauksena markkinat vähitellen rauhoittuisivat.

Kyseinen politiikka ei kuitenkaan syntyisi yhdessä yössä riitaisten euromaiden valvoessa omia etujaan. Ensimmäinen askel moraalikato-ongelman torjumisessa olisi juuri irtisanoutuminen yhteisvastuullisesta politiikasta, sekä selvä sitoutuminen omavastuullisen euroalueen luomiseen.

Euroalueen hallittu alasajo?

Julkaisin pian edellisen jälkeen *Uuden Suomen* verkkolehdestä blogi -kirjoituksen, jonka otsikon mukaan *Oli aika aloittaa euroalueen hallittu alasajo*. Kertasin Euroopan velkakriisiin tarjottuja ratkaisuja. Joidenkin mielestä rahahanat oli pantava heti kiinni ja kriisivaltiot jätettävä selviämään omillaan. Toiset puuhasivat yhteisvastuuta eurobondeineen ja liittovaltioineen. Kreikkalaiset ja espanjalaiset katsoivat, että heiltä oli vaadittu liian tiukkoja säästötoimia, joiden johdosta talouskasvu jäisi syntymättä. Espanjalle myönnettiin jonkin verran helpotuksia avun ehtoihin, samoin Kreikalle.

Säästöistä lipeäminen tarkoitti, että ylivelkaiselle annettiin lisää velkaa. Mitä sanoisi suomalainen pankinjohtaja, jos velkansa kanssa vaikeuksiin joutunut

asiakas tulisi pyytämään uutta velkaa entisen päälle, voidakseen säilyttää kulutustasonsa: kyllä olisi kohtuullista, että tänäkin kesänä voitaisiin lentää etelään ja ostaa edelleen sisäfilettä?

Pankinjohtaja nauraisi velallisen ulos ja ryhtyisi järjestelemään velan pakkoperintää. Toisin toimi kuitenkin Euroopan unioni. Se suunnitteli uusia tukipaketteja ja velkojen maksun lykkäyksiä. Tarkemmin sanoen etelän velkaiset maat ja Ranska kannattivat lisää lainaa ja yhteisvastuuta. Tämän lystin pääasialliset maksajat, Saksa etunenässä, toimisivat tolkkullisemmin. Tosin Saksa vesitti vähän myöhemmin ryhdikästä kantaansa.

Yksityisen velallisen tapaus eroaa tietenkin ylivelkaisesta euromaasta: valtiovelallisen pelättiin olevan "liian suuri ruumis", jonka kaatumisen uskottiin saavan koko EU:n polvilleen. Siksi pitkämielisyyttä riitti toisella tavalla kuin yksityisen velallisen kohdalla. Oli kuitenkin epäiltävissä, että jatkuva tuki oli tekoehditystä, joka piti potilaan vain tilapäisesti hengissä. Erityisesti Kreikan osalta loppu oli jo ennustettavissa. Tapahtuisiko se heti, vai uusien tukikierrosten jälkeen, oli nyt valittavissa. Eikö olisi järkevää ottaa tosiasiat tosiasioina ja tehdä se ikävä johtopäätös, että tähän asti noudatettu politiikka oli tehotonta, siis väärää?

Virheen tunnustaminen oli aina tuskallista, ja poliitikoille sekä EU-virkamiehille lähes mahdotonta. Alkoi kuitenkin olla yhä todennäköisempää, että euroalueen osittainen alasajo oli ainoa järkevä vaihtoehto. Aluksi tulisi antaa Kreikan lähteä. Jos se saattoi vaaraan Espanjan ja muita ylivelkaantuneita maita, sama olisi kuitenkin ollut edessä muutaman vuoden kuluttua vielä huonommissa olosuhteissa. Ihmeitä oli turha odottaa. Markkinavoimat pitivät huolta saatavistaan – vain valtiot voivat lepsuilla veronmaksajien rahoilla, mutta pää tulisi vetävän käteen niillekin.

Kreikan ero rahaliitosta voisi saada kriisivaltiot uskomaan, että nyt oli tehostettava taloutta tosissaan. Niin kauan kuin kuviteltiin muiden maiden tulevan apuun, ei tehty tarpeeksi. Kreikka oli siitä elävä esimerkki. Kreikan mahdollinen ero saisi todennäköisesti myös markkinat vähitellen rauhoittumaan, koska sijoittajat näkisivät, että EU:ssa osattiin sittenkin tehdä kipeitä, mutta tervehdyttäviä viiltoja. Rahaa ei enää lainattaisi holtittomasti, ja valtiot joutuisivat vetämään vyötään tiukemmalle.

Eurobondit ja muut yhteisvastuuhankkeet veisivät kaikki euromaat samaan vuotavaan veneeseen, jossa jouduttaisiin pitämään kaikki mukana – riippumatta siitä, suostuivatko ne soutamaan ja äyskäröimään vastuullisempien mukana, vai eivät. Kuitenkin EU:ssa veivät vahvat voimat yhteisvastuuseen päin. Syyskuussa 2012 astuttiin askel tähän suuntaan, kun alettiin tosissaan suunnitella yhteistä pankkivalvontaa.

Tämä pessimismini ei kuitenkaan toteutunut ainakaan vielä tätä tekstiä tarkistaessani vuoden 2014 alkupuolella. Euroalueen talous oli edelleen kuralla, mutta hienoisia toipumisen merkkejä alkoi näkyä. Selvää oli, että näissä olosuhteissa

radikaalimpien toimenpiteiden tekeminen unohtui. Aika näyttäisi, pääseekö euroalue kuiville.

EU etäännytti Euroopan maita toisistaan

Niin ikään *Uuden Suomen* verkkolehdeissä kyselin heinäkuussa 2012, lähentääkö EU todella jäsenmaita toisiinsa. Euroopan unionin eräänä kantavana motiivina oli alusta alkaen ollut Euroopan kansojen lähentäminen toisiinsa ja niiden välisten sotien välttäminen. Jälkimmäisen tavoitteen toteutumista oli juhlistettu näkyvästi, mutta eurooppalaiset olisivat tuskin ryhtyneet sotimaan, vaikka EU:ta ei olisi syntynyt.

Miten oli kansojen lähentymisen laita? Näytti päinvastoin siltä, että euro oli pilannut kansojen välit ja etäännyttänyt niitä toisistaan sekä henkisesti että taloudellisesti. Erityisesti etelän ja pohjoisen välille oli revennyt leveä juopa, kun yhteinen valuutta oli paljastanut maiden väliset kulttuuriset ja moraaliset eroavuuDET. Etelä oli elänyt yli varojensa ja pohjoinen joutui nyt makselemaan holtittoman ja osin moraalittoman rahankäytön tuloksia.

Sen sijaan, että ylivelkaantuneet maat olisivat korjanneet määrätietoisesti talouttaan, ne olivat kapinoineet säästämistä ja rakenteellisia korjauksia vastaan. Erityisesti Kreikka oli kunnostautunut kotiin päin vetämisessä. Pohjoisten maksajamaiden kansalaiset olivat tympääntyneet tuhlaailua harrastaviin etelän maihin. Viimeksi mainitut olivat kohdistaneet raivonsa paitsi omiin poliitikkoihinsa, myös niihin maihin, jotka kantoivat suurimman taakan tukipakettien ja luottotappioiden muodossa.

Aikaisemmin Etelä-Euroopan maat nähtiin Pohjolan horisontista eksoottisina erikoisuuksina, joiden erilaiseen elämään haluttiin tutustua. Mielenkiinto esimerkiksi matkailun muodossa tosin jatkunee edelleen, elleivät mielenosoitukset tulisi kohdistumaan turisteihin. Saksalaiset olivat jo saaneet kärsiä Kreikan kansalaisten reaktioista Saksan vaadittua tukipakettien saajien taloudenpidolle tiukkoja ehtoja.

Näytti kuitenkin selvältä, että EU:n ideologia ja kansalaisten luottamus kumppaneihin olivat saaneet euron myötä ankaran iskun. Silti Suomen ei suinkaan pitäisi oikopäätä erota eurosta. Se olisi hyppy tuntemattomaan, jonka seurauksia kukaan ei osaisi ennustaa. Niinpä mukana oli riiputtava, ellei euroalue alkaisi hajota jonkin muun maan aloitteesta.

Oli kuitenkin välttämätöntä tuoda selvästi esiin, että eurojohtajat olivat epäonistuneet tehtävässään. He olivat saaneet maanosan talouden kuilun partaalle. Vastaavaa uhkaa kansalaiset olivat tunteneet joskus kylmän sodan vuosina, jolloin ydinsodan vaara oli käsin kosketeltava. Nyt uhkana oli taloudellinen ydinräjähdys, joka tuhoaisi kansalaisten hyvinvoinnin.

EU:n komissaarien ja muiden virkailijoiden sekä poliitikkojen olisi tunnustettava päättäjien epäonnistuminen. Kansalaiset eivät halunneet enää kuunnella koulauseita euron ja EU:n erinomaisuudesta ja sen päättäjien viisaudesta. Korjausten tekeminen edellytti rehellistä ja realistista tilanearviota sekä myös syyllisten osoittamista. Jos edelleen sitkeästi väitettiin, että tähän mennessä oli toimittu aivan oikein ja tehty vain hyviä päätöksiä, oli vähänlaisesti toivoa siitä, että jatkossa oltaisiin yhtään viisaampia.

Markkinat hermostuivat – ja vetivät henkeä

Kirjoitin *Vakka-Suomen Sanomissa* elokuussa 2012 otsikolla *Markkinat hermostuvat – entä veronmaksajat?* Otsikko viittasi tietenkin tiedotusvälineiden tuttuun sanontaan, että markkinat hermostuivat, kun EU -taloudessa tehtiin tai jätettiin tekemättä jotakin. Näin oli kirjoitettu varsinkin silloin kun unionilta oli odotettu eurokriisin torjuntaan liittyvää toimenpidettä, ja se oli osoittautunut riittämättömäksi.

Tämä kuvakieli kertoi yksinkertaisesti sen, että rahoitusmarkkinoilla toimivat pankit ja muut sijoittajat pelkäsivät rahojensa puolesta ja siksi odottivat EU:lta pääomiaan turvaavia toimenpiteitä – ja vaativat kriisimaalle annettavasta lainasta entistä korkeampaa korkoa tai epäsivät lainan kokonaan. Oli kieltämättä järkevää taloudenpitoa vaatia epävarmasta sijoituksesta riskillisellä korotettua korkoa tai pidättyä liian riskipitoisesta sijoituksesta kokonaan.

Miten toimi EU tässä tilanteessa? Se tuli kriisimaiden apuun tarjoamalla tukirahoitusta markkinoiden vaatimaa alemmalla korolla tai jopa ilman korkoa, jotta pahemmalta välttyttäisiin, kuten selitys kuului. Tämä saattoi olla joissakin tilanteissa perusteltua, mutta oli syytä muistaa, että tukirahoitus tarkoitti, että EU-poliitikot sijoittivat veronmaksajien rahoja epävarmaan kohteeseen, johon rahoitusalan ammattilainen kieltäytyi sijoittamasta ainakaan samalla korolla kuin EU.

Tässä oli politiikon ja pääomansijoittajan välinen oleellinen ero. Sijoittaja toimi varovaisesti, sillä hän käytti omia tai asiakkaansa rahoja. Sen sijaan poliitikko hallinnoi muiden rahoja – sellaisten, joille hän ei ollut aidosti vastuussa. Poliittinen vastuuhan oli yhtä tyhjän kanssa. Verorahat olivat "isännätöntä rahaa", joten niitä voi käyttää – ja käytettiin – suruttomasti.

Tämä myös näkyi käytännössä: euron pelastamisen nimissä oli esimerkiksi Kreikkaan kaadettu miljardikaupalla rahaa suoraan tai vakuuksien muodossa, jotka suurella todennäköisyydellä lankeaisivat maksettaviksi tai menetettäisiin velkajärjestelyissä. Ainakaan rahoituksen asiantuntijat eli markkinat eivät olleet uskoneet pitkään aikaan Kreikan olevan kannattava sijoituskohde. Poliitikoilla sen sijaan uskoa ja toivoa riitti tukipaketti toisensa jälkeen. Kuinka moni poliitikoistamme menisi sijoittamaan omia henkilökohtaisia varojaan Kreikkaan tai muihin kohteisiin, joihin he olivat kaataneet veronmaksajien rahoja?

EU-poliitikkomme uskoivat olevansa oikealla asialla ja estävänsä katastrofin sijoittamalla yhä väheneviä rahojamme "palomuureihin" ja "suuriin sinkoihin". Kuinka kauan veronmaksajat seuraisivat vaieten tätä rahan polttamista ja uskoisivat selityksiin, että näin pelastettiin euro? Euroeliitin usko oli kuitenkin vahva ja heidän maailmansa vaihtoehdoton, vaikka uhka ei ollut tukipaketeilla väistynyt. Muut vaihtoehdot edustivat heille halveksittavaa populismia. Toisin sanoen kansa oli tyhmää ja EU-eliitti viisasta.

Kirjoitin syyskuun alussa *Helsingin Sanomiin* mielipiteen, joka oli vaihteeksi hieman optimistinen. Pohdiskelin, miksi eurorintama vaikutti poikkeuksellisen hiljaiselta. Johtuiko tämä eurooppalaisten lomakaudesta, vai olivatko EU:n toimenpiteet alkaneet sittenkin purra? Joka tapauksessa markkinavoimat olivat ikään kuin vetämässä henkeä.

Aikaisemmin näytti siltä, että kriisimaiden luottoluokitusten alentamisilla ja korkotason nostoilla markkinavoimat olivat luoneet euroalueelle paniikkitunnelmaa. Olisiko finanssimaailma nyt oivaltanut, että kiristyslinja ei saanutkaan euronaita enää avaamaan kukkaroittensa nyörejä toivotulla tavalla ja näin pelastamaan kriisimaille lainanneiden rahoittajien pääomia?

Joka tapauksessa paniikkilinja ja siihen liittyvä kriisimaiden jatkuva lisätuen tarve olivat alkaneet aiheuttaa maksajamaiden kansalaisten vastareaktioita. Vaikka EU:n ja euromaiden johtavat poliitikot olisivatkin taipuvaisia jatkamaan entistä tukipakettilinjaa, heidän äänestäjänsä eivät. Samoin Euroopan keskuspankin johto näytti olevan monia poliitikkoja haluttomampi avaamaan rahahanoja.

Markkinavoimien edustajat olivat ehkä havainneet, että paniikkinnappulan jatkuva painaminen ei tuonutkaan toivottua rahatulvaa kriisimaihin, vaan eurovene alkoi keinua uhkaavasti. Todelliseen kriisiin ajautuminen esimerkiksi jonkin kriisimaan poistuessa euroalueesta, johtaisikin täysin hallitsemattomaan tilanteeseen. Silloin finanssimaailman pääomat olisivat todella vaarassa. Loppukommenttini oli seuraava:

"Kuten eräiden poliitikkojemme ja EU-virkamiesten lausuntojen ylilyönnit ovat osoittaneet, euroalueen poliittinen järjestelmä pyrkii nyt epätoivoisesti pitämään yllä euro-optimismia. Toivottavasti markkinavoimat ovat yhtyneet hiljaisesti tähän kampanjaan, eikä kysymyksessä ole vain lomakauden aiheuttama tyven ennen syysmyrskyn puhkeamista."

Euroaluetta pidettiin koossa pelottelulla

Käsittelin taas kerran markkinavoimien ja EU-poliitikkojen vallan välistä tasapainoa – tai pikemminkin tasapainottomuutta – *Uuden Suomen* verkkolehdeissä lokakuussa 2012. Otsikko oli hieman provosoiva: *Euroaluetta hallitaan pelottelulla*.

Näytti siltä, että eroalue ei enää ollut niinkään tulevaisuudenuskoisten valtioiden vapaa yhteisö, vaan kriisi oli tehnyt siitä pakkoliiton, jota pidettiin koossa pelolla ja jopa uhkailuilla. Komissaari Olli Rehn oli käynyt Suomessa maalailemassa kansalaisille suunnatonta katastrofia, joka seuraisi, jos emme tekisi, kuten euroeliitti katsoi viisaaksi. Poikkeavat näkemykset leimattiin – taas kerran – populismiksi.

Esimerkiksi Kreikan romahdus ja ero euroalueesta olisi eräs tällainen katastrofi. Tosin monet puolueettomatkin asiantuntijat olivat arvioineet, että velkojat olivat jo varautuneet Kreikan tappioihin riittävästi. Siten sen ero euroalueesta ei olisi katastrofi muille kuin maalle itselleen. Pelotteluun oli osallistunut maamme hallituksen ministereitä ja muita ylimitoitettua euro-optimismin vallassa olevia. Pelolla hallitsivat myös markkinavoimat. Niiden ei tosin tarvinnut käydä pelottelemassa kansalaisia, vaan edellä mainitut tahot tekivät sen heidän puolestaan, uhkaamalla markkinoiden reaktioilla.

”Kauhun tasapainoteoria” oli johtanut poliitikkojen ja EU-virkamiesten lamaantumiseen. Kriisin torjunta oli ollut vaisua ja tarpeelliset toimenpiteet tulivat aina liian myöhään. Rahoitusalan rakenteellisia uudistuksia oli vaikea saada aikaan, koska markkinat puolustivat reviiiriään kiivaasti euromyönteisten tahojen vahvalla tuella.

Euroalueen todellisen tilan julkista arviointia ei EU:n sisäpiirissä uskallettu – eikä tarvinnutkaan – tosissaan tehdä, sillä vaihtoehtoja oli vain yksi: euroalueen säilyttäminen muuttumattomana. Se oli arvo sinänsä, eikä tukipakettilinjalta hallettu, eikä uskallettu poiketa. Pienetkin varaukset tuen ehdoissa koettiin kauhun tasapainon horjuttamisena ja markkinoiden ärsyttämisenä. Tavoitteena oli koko ajan lisääntyvä yhteisvastuu veloista.

Puhtaasti taloudellisesti arvioiden jossakin täytyi kuitenkin olla raja, jonka jälkeen kriisimaiden ja kriisipankkien tukemiseen uhratut sadat miljardit eurot lopulta ylittivät euroalueen koossa pitämisestä syntyneet hyödyt ja joidenkin euroalueen jäsenten poistumisesta aiheutuvat tappiot. Euroskoisten kannattaman katastrofiteorian mukaan kuitenkin yhdenkin jäsenmaan eroamisen kustannukset koettiin niin suunnattomiksi, että mitkään veronmaksajien uhraukset sen torjumiseksi eivät olleet liian suuria.

Syylisiä velkakriisiin – oliko heitä?

Olin kirjoittanut finanssikriisin syyllisistä, mutta vain ohimennen viitannut Euroopan velkakriisin syyllisiin. Lokakuussa 2012 tartuin tähän aiheeseen *Talouselämässä*, vaikka EU:n velkakriisin syyllisten etsintä ei ollut suosittua puuhaa.

EU:lle oli suorastaan tyypillistä, että kukaan ei ollut syyllinen rikkeisiin, vaikka sääntöjä oli rikottu moneen otteeseen. Silti oli mielestäni hyödyllistä tarkastel-

la, keiden syytä nykyinen velkakriisi oli. Olihan ilmeistä, että syyllisyyden häivyttäminen keskustelusta heikensi moraalia ja aiheutti kasvavaa moraalikatoa.

Ylivelkaantuneet maat olivat tietenkin syyllistyneet virhearvioihin, ottaessaan holtittomasti lainaa. Lieventävänä asianhaarana voitiin ehkä pitää sitä, että pankit lainasivat valtioille ja näiden pankeille rahaa surutta. Myös pankkien riskiarviointi ja harkintakyky pettivät pahan kerran. Syyllisyyden taakkaa oli siten vieritettävä pankkienkin kontolle.

Velkaantuneiden maiden syyllisyyttä lievensi hieman myös se, että EU:ssa pidettiin pitkään yllä tasaista korkotasoa maakohtaisista riskeistä piittaamatta – raha oli joillekin liian halpaa. Myöskään EU-päätäjät eivät siten olleet syyttömiä. Mutta miksi pankit eivät kiinnittäneet huomiota korkotason epäsuhtaan? Pitihän niiden tajuta paremmin kuin EU-poliitikkojen, että eräät Etelä-Euroopan maat eivät olleet yhtä luottokelpoisia kuin muut. Arvasivatko pankit, että EU takasi hiljaisesti heikot euromaat ja tulisi tarvittaessa hätiin toisten maiden auttamisen kieltävästä no bailout -sopimuksesta huolimatta?

Neljäs syyllisten ryhmä olivat luottoluokituslaitokset. Ne eivät antaneet minäkäänlaista merkkiä maiden erilaisesta riskitasosta, ennen kuin kriisi oli käsissä. Siten ne tuudittivat muut osapuolet valheelliseen turvallisuuden tunteeseen.

Markkinatalouden periaatteiden mukaan huonon sijoituksen tehneet vastasivat itse virheistään. Kriisimaille lainanneet pankit olivat jo kärsineetkin luottotappioita muun muassa Kreikan lainojen osalta.

Kuitenkin euromaat olivat katsoneet olevansa romahduksen pelossa pakotettuja auttamaan kriisimaita – niiden velkojia. Näin EU-poliitikot ja -virkamiehistö olivat ottaneet vastuuta kontolleen. Todellisia maksajia olivat tietenkin veronmaksajat. Näiden ainoa virhe oli ollut se, että ne olivat valinneet taitamattomia edustajia itselleen ja tukeneet näiden toimia.

Pankkien "syyllisyydentunnosta" tai vastuullisuudesta kriisissä ei voinut puhua. Ne olivat enempiä tappioita välttääkseen lisänneet luokitusyhtiöiden avustuksella euromaiden paineita tukea kriisimaita – toisin sanoen pyrkineet saamaan ja saaneetkin maksajan virhesijoituksilleen.

Syyllisyydentaju oli tietenkin olemattominta kriisimaissa. Mielenosoitukset ja mellakat osoittivat, että kansalaiset halusivat jatkaa elämistään muiden maiden kustannuksella niin kuin ennenkin.

Oli jotenkin ymmärrettävää, että kansalaisten raivo kohdistui omiin poliitikoihin. Hämmästyttävää kuitenkin oli, että myös auttajia oltiin kiroamassa, kun nämä yrittivät apunsa ehtona vaatia ryhtiä kriisimaiden löysään taloudenpitoon.

Loppupäätelmäni oli pessimistinen: kun kriisin avainryhmissä vallitsivat kuvantunlaiset asenteet, kriisin onnelliseen ratkaisuun oli vaikea uskoa.

Kuten edellä totesin, vuoden 2013 loppupuolella ja seuraavan vuoden alussa näytti kuitenkin siltä, että kriisi oli sittenkin saatu hallintaan. Euroalueella oli nähtävissä orastavaa talouskasvua – jos tarkasti katsoi.

Kreikan mukanaolo eurossa tarkoitti ”ainaista kitinää”

Syyllystin varmasti monien mielestä populismiin, kun ehdotin taas kerran Kreikan euroalueesta eroamista. Tämän *Uuden Suomen* verkkolehdeissä lokakuussa 2012 ilmestyneen kirjoitukseni tyyli oli asian vakavuus huomioon ottaen ehkä liiankin kevyt. Lähdin näet Kreikan tilanteen tarkastelussa liikkeelle Susikoski - poliisiromaaneistaan tunnetun Mauri Sariolan viljelemästä sanonnasta: ”Parempi kertarutina kuin ainainen kitinä”. Toisin sanoen olisi parasta, että Kreikan saisi mennä.

Kreikan avuntarve kun näytti krooniselta. Lisäksi avun ehtona vaadittujen talouden tervehdyttämistoimenpiteiden verkkainen tahti ja suoranainen vitkuttelu osoittivat, että kreikkalaisilla ei ollut aikomustakaan irrottautua muiden euromaiden tuen varasta, ja ryhtyä itsenäiseen taloudenpitoon.

Siten järkevintä muiden euromaiden kannalta oli antaa Kreikalle lähtöpassit euroalueesta. Oman valuutan turvin eläessään maa joutuisi itse huolehtimaan taloudestaan ja kilpailukyvystään. Sen, että sääntöjä eroamisesta ei ollut, ei uskoisi muodostuvan esteeksi lakeja ja sopimuksia tarvittaessa hyvin luovasti soveltaville EU-päätäjille.

Sellaista sopimuspykälää ei myöskään ollut, jonka mukaan eurosta eroaminen tai erottaminen olisi ehdottomasti kielletty. Kun selvästi sovittuja periaatteitakin voitiin jättää huomioon ottamatta, ei ollut juridisesti ongelmallista luoda käytäntö tällaisen tapauksen osalta, josta ei ollut sovittu eikä säädetty mitään.

Euroalueesta eroamista koskevien sääntöjen puuttumiseen vetoaminen oli tietenkin vain tekosyy. Kreikka haluttiin pitää yhteisössä hinnalla millä hyvänsä arvovalta- ja poliittisista etulaskelmasyistä, mutta myös katastrofin pelosta. Kreikan mukana pitäminen tulisi kuitenkin kalliiksi – jos tulisi hintoihinsa myös eroamisen aiheuttama kertasokkikin. Mutta sen jälkeen tilanne rauhoittuisi.

Kävi yhä todennäköisemmäksi, että ”parempi kertarutina kuin jatkuva kitinä” edustaisi tässä viisasta europolitiikkaa. EU:lle tyypillinen viivyttely tärkeiden päätösten tekemisessä merkitsi jäsenmaille kalliiksi tulevaa ”ainaisen kitinän” sietämistä.

Silläkin uhalla, että aloin toistaa itseäni, otin pian taas Kreikan hampaisiini *Uuden Suomen* verkkolehden blogissani. Maa tarvitsi lähiaikoina kolmisenkymmentä miljardia lisää rahaa välttääkseen konkurssin. Kreikalta oli edellytetty tuen ehtona säästöjä ja uudistuksia, mutta niiden toteutuksessa ei ollut edistytty toivotulla tavalla.

Kreikan pääministeri ehti jo ilmoittaa, että maan neuvottelut tuen ehdoista EU:n kanssa olivat päättyneet sopimukseen, mutta tieto oli ennenaikainen. Oliko kysymyksessä väärinkäsitys vai Kreikan tietoinen pelaaminen kriittisessä tilan-

teessa? Jälkimmäinen vaikutti todennäköiseltä, vaikka oli vaikea ymmärtää, mitä hyötyä siitä olisi heille ollut.

Hämmästyttävä oli myös tieto, että syyte odotti niitä kreikkalaisia journalisteja, jotka julkistivat suurimpien veronkiertäjien listan. Miksi näitä haluttiin suojella? Kreikasta tuli jatkuvasti uutisia, jotka viittasivat siihen, että tuen ehtoihin ei suhtauduttu täydellä vakavuudella, vaan haluttiin lykkäyksiä ja lievennyksiä. Parin päivän yleislakko söi jälleen maan ennestään kurjaa taloutta.

Ei voinut välttyä ajatukselta, että Kreikan hallitus ja oppositio tiesivät, että EU:lla ei ollut varaa päästää maata konkurssiin, koska siitä voisi alkaa Euroopassa hallitsematon talouskaos. Siksi kreikkalaiset pelasivat omaa peliään ja koettivat lypsää lievennyksiä.

EU:n edustajat yrittivät pitää pokerinaamaa yllä, mutta kumpikin osapuoli tiesi, että rahaa oli lopulta annettava – tästä ”kauhun tasapainosta” olin kirjoittanut aikaisemminkin. Tällä menolla kriisi pitkittyisi ainakin Kreikan kohdalla hamaan ikuisuuteen, eli kitinä jatkuisi.

Helvetin logiikkaa: Talvivaaran katastrofista rahaliiton sotkuihin

Kirjoitin marraskuussa 2012 *Vakka-Suomen Sanomissa* samassa mielipiteessä sekä Talvivaaran kaivoksen ympäristökatastrofista että EU:n rahaliitosta. Kummankin tapauksen tulkitsin osoittavan maan hallituksen puutteellista kriisitietoisuutta.

Hallitus ja virkamiehet olivat levitelleet käsiään Talvivaaran katastrofin edessä. Vesistöihin oli levinnyt laajalti myrkyjä, mutta ympäristöministeri ei ollut löytänyt itselleen valtuuksia puuttua asiaan. Paikallinen ELY-keskus oli puolestaan seurannut tämän maamme ilmeisesti kaikkien aikojen pahimman ympäristökatastrofin etenemistä kutakuinkin toimeettomana.

Mistä johtui tällainen passiivisuus kriisin edessä? Eräs mahdollinen syy oli maamme hallintokulttuurille ominainen piirre, jota voisi kutsua ”hyvä hanke, antaa mennä vaan” -mentaliteetiksi. Kun jokin idea tai hanke oli lyönyt läpi ja hyväksytty, mikään mahti ei sitä enää pysäyttänyt eikä rajoittanut sitä, vaikka huolestuttavaa informaatiota kriisin puhkeamisesta olisi alkanut tulla näkyviin.

Talvivaara ja kaivosteollisuus yleensäkin olivat olleet nykyisen ja monen aikaisemman hallituksen erityissuojeluksessa, ja siksi niissä ei saanut nähdä mitään kielteistä. Vaikka huolestuttavia seikkoja oli alkanut tihkua esiin, niistä ei saanut puhua, tai ainakaan niiden perusteella ei ollut lupa suorittaa hankkeen uudelleen arviointia.

Periaatteessa samanlainen hanke näyttivät olevan EU ja erityisesti rahaliitto. Kun euroon oli menty tekemään päätöksiä ”kaikkiin pöytiin”, hankkeessa ilmenneistä selvistä ongelmista huolimatta hallituksen ja euroeliitin oli hyvin vaikea nähdä siinä mitään puutteita. Pienetkin korjausliikkeet (vakuusvaatimus ja vas-

tuiden rajoittamisyrietykset) koettiin sopimattomaksi veneen keikutteluksi. Kreikkaan ja mahdollisiin uusiin kriisimaihin oltiin edelleen valmiita panostamaan, käyttäen väärin positiivista sanaa ”talkoot”. Ainakaan julkisesti ei puhuttu siitä, miten kauan rahkeemme tätä menoa kestäisivät.

Päättäjien tulisivatkin seurata myös suosikkiprojektiansa kehittymistä ja tehdä ajoissa tarvittavat korjausliikkeet silloin kun niihin oli aihetta. Oli myös voitava lyödä jarrut pohjaan, jos oltiin lähestymässä katastrofia. Sellaisen ainekset olivat olemassa sekä Talvivaarassa että velkakriisin pelastushankkeessa. Viimeksi mainitusta saattoi kehkeytyä kaikkien aikojen taloudellinen ympäristökatastrofi.

Kirjoitin tähän teemaan pienen lisäkommentin *Uuden Suomen* blogi -kirjoituksessani, selventäen käsittelemäni ilmiötä polkuriippuvuuden käsitteellä. Eräs *Helsingin Sanomien* mielipidekirjoittaja luonnehti sitä sanomalla, että kun jokin toimintapolku on valittu, sillä edetään jääräpäisesti miettimättä muita vaihtoehtoja:

”Organisaatiotutkijat käyttävät polkuriippuvuuden äärimuodosta nimitystä *helvetin logiikka*: asiat menevät päin helvettiä, vaikka kukaan ei sitä halua. Valta, kateus, prestiisi, henkilökohtaiset intressit, väärässä olemisen myöntämisen häpeä ynnä muut raadolliset tekijät sotkevat vaihtoehtojen punninnan, ja organisaatio jatkaa vääjäämättä kohden tuhoa.”

Tällaista logiikkaa seurattiin sekä eurokriisissä että Talvivaaran ympäristökatastrofissa.

Kaikki talkoisiin reilussa yhteiskunnassa

Lopulta Euroopan velkakriisi alkoi näkyä meillä talouden tervehdyttämistarpeena. Alettiin puhua veronkorotuksista ja jopa palkanalennuksista. Kommentoin *Helsingin Sanomissa* joulukuussa 2012 päätoimittaja Mikael Pentikäinen peräänkuuluttamia kansakunnan talouden pelastavia toimenpiteitä. Yritystemme kilpailukykyä oli hänen mukaansa parannettava ja vältettävä palkkojen yleiskorotuksia. Menojen leikkauksilta ja veronkorotuksilta ei välttyttäisi.

Kaikki vyönkiristystoimenpiteet olisivat tarpeen, sillä Euroopan velkakriisi ja sen myötä syntynyt taantuma synkensivät talousnäkymiämme. Jos haluttiin tervehdyttämispaketin onnistuvan, työmarkkinoille ja talouteen yleensäkin oli luotava luottamuksen henki.

Pieni, mutta tärkeä tekijä tämän tavoitteen saavuttamiseksi olisivat johtajien maltilliset tulospalkkiot. Jos yritysten johtajat jatkaisivat runsaiden bonusten nostamista, yrityksen tuloksen sen salliessa, ei nollalinja onnistuisi työmarkkinoilla – miinuslinjasta puhumattakaan. Johtajien palkat ja palkkiot eivät tosin olleet kokonaisuuden kannalta kooltaan merkittäviä, mutta talous ei ollut koskaan pelkkää

aritmetiikkaa. Erityisesti vaikeina aikoina se oli myös suuressa määrin psykologiaa. Luottamus oli tunnetusti oleellinen tekijä finanssimarkkinoilla, mutta niin se oli työmarkkinoillakin.

Ammattiyhdistysjohtajien ja palkansaajien oli erittäin vaikea muuttaa tavoitteitaan mahdollisimman suurten palkankorotusten tavoittelusta palkanalennusten minimointiin. Vallitsevan taloustilanteen tulisi kuitenkin ratkaista, kumpaan suuntaan palkka-akselilla voitiin kulloinkin liikkua.

Mutta jos yhteiskunnassa oli vaikeassakin taloustilanteessa rälssisäätystä, joita talkoot eivät lainkaan koskeneet, suuret joukot kattava positiivinen yhteishenki jäisi syntymättä. Seurauksena olisi kaikille osapuolille vahingollinen silmitön kotiinpäin vetäminen, jota tuettaisiin myös yhteiskuntaa rapauttavien keinoin. Silloin taloutta ei kyettäisi tervehdyttämään, ja kierre pahenisi. Niinpä luottamuksen ja yhteishengen aikaansaamiseksi kaikkien oli osallistuttava talkoisiin.

Kirjoitin pian samasta aiheesta mutta hieman laajemmasta näkökulmasta *Turun Sanomiin* peräänkuuluttaen reilua yhteiskuntaa, jossa kaikki tahot osallistuisivat talkoisiin. Pitkään sotien jälkeen Suomessa vallitsi jonkinlainen yhteishenki kansalaisten ja yhteiskuntaluokkienkin välillä. Se näkyi lähes kaikessa. Ihmiset halusivat auttaa toisiaan, erityisesti vähäosaisia. Mesenaatteja ja pienempiä lahjoittajia löytyi. Varsinkin niin sanotut patruunat huolehtivat yritystensä työntekijöistä. Sumeilematonta oman edun tavoittelua pidettiin sopimattomana. Tänä päivänä yhteishenkeä kaivattaisiin jälleen, kun taantuma ja kestävyysvaje kurittivat kansakuntaa.

Eräs selitys aikaisemmalle yhteishengelle lienee vielä hyvässä muistissa ollut sota-aika, joka oli lähentänyt yhteiskuntaluokkia toisiinsa. Silloin oli tarvittu kaikkia kansalaisia, kun maa taisteli olemassaolostaan. Näiden aikojen ikäluokat olivat siirtyneet syrjään. Nyt taloudellisesti ennen näkemättömän hyvät ajat olivat etäännyttäneet kansalaisia toisistaan. Ihmiset olivat alkaneet kokea olevansa ensisijaisesti yksilöitä, eivätkä juurikaan muun yhteisön kuin perheen jäseniä. Yksilöllisyyden huomioon ottaminen oli sinänsä hyvä asia, mutta sen ylikorostaminen johti yksityisyyteen käpertymiseen.

Tämä näkyi kaikessa. Talouselämässä oman edun ajaminen muista piittaamatta oli käynyt tavanomaiseksi. Mitään häpeää yhteisvastuun puutteesta ei tunnettu. Yritysmaailman kellokkaat saarnasivat yksilön vaurastumisen autuudesta ja osakkeenomistajista yrityksen ainoana sidosryhmänä. Veroparatiiseja käytettiin hyväksi. Koulukiusattu oli yksin, sillä puolustajaa ei löytynyt. Vanhemmat hyökäsivät opettajien kimppuun, olipa jälkikasvu vaikka miten syyllinen koulutyön häirintään. Ennen vanhemmat menivät herkästi opettajan puolelle.

Tähän asenteiden muutokseen sisältyi omalaatuinen ristiriita. Talouselämän johtoporras esitti työurien pidentämistä, palkkamalttia ja jopa palkanalennuksia. Samaan aikaan yritysjohtajat kiiruhtivat ennätysnuorina eläkkeelle, korottivat palkkojaan ja nostivat bonuksia kun muun kansakunnan piti kiristää vyötään.

Taloustilanteeseen huonosti sopivia palkankorotuksia kuittasivat myös kuntien ja valtion korkeat virkamiehet. Ministerit saarnasivat solidaarisuudesta Kreikkaa kohtaan, mutta omat kansalaiset unohtuivat.

Reiluutta ja yhteishenkeä koettiin vain oman ryhmän sisällä, hyvä veli -verkostoissa, mutta ei suhteessa muihin ryhmiin. Nämä muistettiin vain silloin, kun kaivattiin maksumiehiä ja työntekijöitä. Ei pitänyt ihmetellä, jos tämä yhtälö ei toiminut yhteiskunnassa. Palkansaajat ja eläkeläiset tuskin suostuisivat talkoisiin, joihin kaikki eivät halunneet osallistua. Tämä koituisi luonnollisesti kaikkien vahingoksi.

Lopuksi totesin, että nykyistä reilumpi yhteiskunta olisikin eduksi jokaiselle, mutta siihen pääseminen edellytti hiukan psykologista silmää johtavissa asemissa toimivilta kansalaisilta.

Seuraava tukipaketti meni Kyprokselle

Maaliskuussa 2013 tuli ajankohtaiseksi pelastaa euromaiden vakuuksin Kyproksen pankit. Tukipaketin kooksi kaavailtiin ensin noin 17 miljardia euroa, mutta sitä pienennettiin myöhemmin kymmeneen miljardiin euroon tallettajien vastuuta lisäämällä. Siinä vaiheessa kun valtiovarainministerimme Jutta Urpilainen oli näyttänyt pakettiin osallistumisellemme vihreää valoa, kirjoitin aiheesta lukijan kolumnin *Turun Sanomiin*.

Suomi hyväksyi Kyproksen tukipaketin riippumatta siitä, paljastuisiko maan pankeissa rahanpesua. Harva asiantuntija uskoi, että Kypros jäisi viimeiseksi tuen saajaksi. Euromyönteiset tarjosivat vakioselityksensä, että EU oli pakkotilanteessa. Ilman Kyproksen tukipakettia alkaisi rahoitusmarkkinoilla dominoefekti, joka saattaisi euroalueen jopa vaakalaudalle. Päätäjät olivat kuin räjähdysaineliiveihin puetut panttivangit, jotka eivät uskaltaneet liikahtakaan muutoin kuin sieppajien vaatimusten – tässä markkinavoimien odotusten – mukaan.

Oliko pakkotilanneskenaario uskottava? Kypros oli pieni kansantalous, joten sen luulisi kelpaavan varoittavaksi esimerkiksi holtittomille taloudenpitäjille ilman katastrofivaaraa. Markkinavoimat kyllä aluksi hermostuisivat, jos Kypros – ja sen venäläinen raha – jätettäisiin omilleen, mutta ryhtiliikkeellä voisi olla tervehdyttäväkin vaikutuksensa. Tuhlaajapolitiikat joutuisivat muissakin maissa miettimään omaa vastuutaan. Saattaisivatpa venäläisetkin herätä pelastamaan rahojaan.

Vaihtoehtoja tunnustamattoman tukipolitiikan takana saattoi olla myös pyrkimys yhteisvastuulliseen liittovaltioon. Poliitiikan konkari ja pankkimies Seppo Lindblom torjui tuoreessa kirjassaan liittovaltion koska se oli uhka maamme riippumattomuudelle. Nykyisin meillä oli vielä periaatteessa mahdollisuus kieltäytyä tukipaketeista ja rahan syytämistä tukirahastoihin, mutta liittovaltiossa ei enää kysyttäisi. Sen päätöksentekoeilimissä äänemme hukkuisi isompien kuuroon.

Tosin jo nyt näytti siltä, että käytännössä meillä ei ollut enää mahdollisuutta kieltäytyä hyväksymästä uusia tukiratkaisuja. Vakuusvaatimuksillaan maan etua tavoitellut Jutta Urpilainen ja muut ministerimme olivat nyttemmin kuin aivopesetyt yhden vaihtoehdon linjalle. Olisi mielenkiintoista tietää, mitä tässä oli taustalla – tietämätöntä hyväuskoisuutta, isompien EU-maiden pelkoa vai jopa henkilökohtaisen edun tavoittelua.

Taloudellinen järki kuitenkin kertoi monille, että eräiden euromaiden itsekyydestä kumpuava tuen tarve tulisi nykypolitiikalla jatkumaan. Tien päässä häämötti pahimmassa tapauksessa tilanne, jossa myös asiansa hoitaneiden maiden rahat ja luotto olivat lopussa. Oliko silloin, todellisen kriisin oloissa muka parempi tilanne kuin nyt sanoa "meille riitti"?

Silloin saattoi olla ainoa vaihtoehto panna vähät hynttyyt yhteen ja perustaa konkurssipesä nimeltä Euroopan liittovaltio. Siinä meidän asioistamme ei enää päättäisi edes periaatteessa valtioneuvosto, vaan Euroopan neuvostovaltio.

Kunniatohtori kritisoi kriisinhoitoa ja tarjosi krapularyyppyä

Huhtikuussa 2013 oli jälleen aihetta tarttua EU:n piirissä vallitsevien kulttuurierojen vaikutuksiin velkakriisin yhteydessä. Kirjoitin *Turun Sanomiin* luettuani *Helsingin Sanomista* belgialaisen taloustieteen professorin ja Turun kauppakorkeakoulun kunniatohtorin Paul de Grauwen haastattelun. Hän oli siinä arvostellut europäättäjiä massiivisista virheistä eurokriisin hoidossa.

Hän ennusti, että kymmenen vuoden kuluttua rahaliittoa ei nyky muodossa enää olisi, vaan vähintään osa kriisimaista oli silloin jo jättänyt euron. Saksan johdolla kriisimailta oli vaadittu talouskasvua kuristavaa kuripolitiikkaa. Samaan aikaan Saksa ja kumppanit olivat itse noudattaneet itsestä tiukkaa finanssipolitiikkaa, mikä oli heikentänyt kriisimaiden asemaa entisestään.

De Grauwen mielestä olisi pitänyt elvyttää, eli tukea kasvua lisävelalla. Keneltä rahat, kysyi komissaari Olli Rehn, ja de Grauwe vastasi, että esimerkiksi Saksalta.

Kaikki kunnia tohtorille, mutta pohjoisen maiden veronmaksajat olivat jo alkaneet kyllästyä etelän maiden kulutuksen rahoittamiseen. Tässä kaikui demokratian ääni, jonka sivuuttamista kriisin hoidossa de Grauwe muilta osin oikeutetusti arvosteli.

Kulutuksen rahoittaminen uudella velalla tuntui uhkarohkealta. Voisiko se aiheuttaa sellaisen kasvusysäyksen kriisimaissa, että velat saataisiin hoidetuiksi? Kukaan ei tiennyt, mutta ylivelkaisuuteen liittyvä talouskriisi ei ollut krapula, joka parani samalla aineella kuin millä se syntyi.

De Grauwe sivuutti elvytyksen käyttäytymisvaikutukset kriisimaiden osalta. Jos pohjoisen maat tulisivat jälleen kukkarot avoimina avuksi, oli vaarana, että kriisimaissa unohdettaisiin talouden tervehdyttämistoimet, ja entinen meno jat-

kuisi. Kriisi oli jo osoittanut, että etelän kulttuureista puuttui sitä protestanttista etiikkaa, jonka mukaan oli tehtävä työtä ja tultava toimeen omillaan.

Professori totesikin, että pohjoisen ja etelän väliin kasvanut juopa uhkasi euroa ja koko EU:ta. Rahaliitto ei hänen mukaansa yhdistänyt euromaita, vaan asetti ne toisiaan vastaan ja synnytti vihaa.

Kysymys oli pitkälti kulttuurieroista, jotka kriisi ja sen hoito paljastivat. Mikään ei viitannut siihen, että kriisimaiden syvään juurtuneita toimintatapoja saataisiin muutetuksi uusilla säännöillä tai lisätuella. Juuri kulttuuripiirteet varottivat antamasta ylivelkaisille lisää velkaa.

Kulttuuritekijät ja euromaiden talouksien suuret rakenteelliset eroavuudet olisivat jatkossakin olemassa. Kriisit tulisivat todennäköisesti uusiutumaan, ja lopulta saattoi käydä juuri niin kuin de Grauwe ennusti: euroalue hajoaisi. Hajoamista oli syytä pyrkiä torjumaan, mutta myös varautua sen toteutumiseen.

Rakentavaakin EU-kriittisyyttä

Toukokuussa 2013 esitin *Uuden Suomen* verkkolehdessä hiukan rakentavaakin EU-kritiikkiä. Tosin vertasin aluksi virallista suhtautumista EU:hun Neuvostoliiton aikoihin. Silloin naapurimaasta ei meillä saanut sanoa pahaa sanaa, ja toisina ajattelijat leimattiin neuvostovastaisiksi. Tämä oli todella kohtalokas leima varsinkin poliitikon ja virkamiehen uran kannalta. Nykyisin EU:ta arvostelevat leimattiin samassa hengessä EU-kriittisiksi ja pahimmillaan populistiksi tai pöhlöpopulisteiksi.

Oli inhimillistä, että kun yksilö vakuuttui jonkin idean tai ideologian ylivoimaisuudesta, hän ei sietänyt sitä koskevia kielteisiä näkökohtia – ei aina edes tosiasiota. Silloin tunne alkoi korvata järjenkäyttöä, ja samalla ideologiaa koskevien huonojen päätösten todennäköisyys kasvoi.

Silmien ja korvien – tai suiden – sulkeminen EU:n ja euron ongelmilta voi johtaa siihen, että tarpeellisiin korjaaviin toimenpiteisiin ei ryhdytty ajoissa. Hyvässä ajoin suoritettavien korjausten teho oli yleensä parempi ja ne tulivat halvemmiksi, kuin myöhemmin, ehkä paniikissa toteutettavien. Jos ongelma yllätti vasta viime hetkellä, korjausliikkeet saattoivat tulla jopa liian myöhään.

Juuri siksi tarvittiin rakentavaa EU-kritiikkiä – ei lisää hymistelyä siitä, miten erinomaisesti asiat loppujen lopuksi olivat. Olihan ilmeistä, että hyödyistään huolimatta EU ja euro eivät olleet lopullisesti valmiita. Jos kritiikiton ylistäminen ja arvostelun tukahduttaminen loivat EU:sta ihannekuvan, joka oli liian kaukana kansalaisten arkikokemuksesta, seurauksena oli lisääntyvää uskon puutetta ja asenteellista EU-vastaisuutta.

EU-kriittisten leimaaminen oikopäätä ei siten ollut viisasta politiikkaa yhteisön ja euron kehittämisen kannalta. Yliampuva ja perustelematon mustamaalaus oli luonnollisesti syytä oikaista, mutta ainoastaan asiaperustein.

Vuoden 2014 alussa EU:n talousongelmat eivät olleet akuutissa vaiheessa. Kuten totesin edellä, mitään lopullista euroalueen pelastumista ei ollut vielä näkyvissä. Useat euromaat ovat edelleen raskaasti ylivelkaisia, ja monen velkaantuminen vain lisääntyi, muun muassa Suomen. Tarpeellisten menoleikkausten ja mahdollisten veronkorotusten toteuttamista suunniteltiin lykättävän – mitä arvoستettiin yleisesti, Tasavallan presidentti Sauli Niinistöä myöden.

Euroalueen talous oli siis edelleen heikossa jamassa, mutta hienoisia toipumisen merkkejä alkoi näkyä. Kuitenkin Ukrainan ja Krimin kriisi heitti Euroopan talouden ylle varjoja vuoden 2014 alussa, kun EU ja Yhdysvallat asettivat Venäjälle talouspakotteita – mihin tämä tietysti vastasi samalla mitalla.

Talusasiantuntijat olivat sitä mieltä, että Kreikka tarvitsisi keväällä uuden tukipaketin voidakseen maksaa erääntyvät velkansa. Moni veikkasi, että Kreikka saisi paketinsa vasta toukokuun Europarlamenttivaalien jälkeen, etteivät eurokriittiset pääsisi vauhdittamaan vaalikampanjaansa tällaisella valttikortilla.

8 PALAUTETTAKIN TULI – JA KOKEMUKSIA

Sanailua ministeri Jermu Laineen kanssa

On ehkä yllättävää, että olen saanut suhteellisen harvoin kirjallista palautetta lehtikirjoituksistani – tietenkin lukuun ottamatta verkkolehtiä, joihin palaute kuuluu luonnollisena piirteenä. Monet muut sanomalehtiin kirjoittaneet ovat sanoneet palautteen niukuudesta samaa. Esimerkiksi kommentoituani taas kerran *Helsingin Sanomien* pitkäaikaisen kolumnistin Olli Kivisen kirjoitusta, hän kiitteli palautteesta ja kertoi, että usein hänestä tuntui siltä kuin hän kirjoittaisi mustaan aukkoon – kun kukaan ei reagoinut. Samanlaiselta tuntui usein minustakin.

Edellä olen maininnut siellä täällä lehtikirjoitusteni kirvoittamia vastineita. Varsinkin tutut henkilöt kannustivat usein minua jatkamaan kirjoittelua. Erittäin ilahduttavaa palautetta antoi monesti historianopettajani Turun normaalilyseosta, lehtori Olli Miettinen. Hän soitti silloin tällöin minulle kotiin ja kiitti kirjoituksesta sekä kommentoi sitä, kun se oli häntä tavalla tai toisella koskettanut. Seuraavassa otan esille muutamia kiinnostavimpia saamistani kommentteista.

Eräs ensimmäisistä sanomalehden palstoilla kommentoiduista mielipidekirjoituksistani koski Suomen mahdollista Euroopan yhteisön jäsenyyttä. Käsittelevän *Turun Sanomissa* vuoden 1992 tammikuussa julkaistua pääjohtaja ja ministeri Jermu Laineen kirjoitusta, jossa hän suositteli poliittisen vaiston käyttämistä jäsenyyden arvioinnissa sekä kertoi sen perusteella itse tulleen varmuuteen hankkeen edullisuudesta. Tarkastelin kysymystä päätöksenteko-ongelmana ja totesin intuition suuren merkityksen tilanteessa, jossa laskelmat eivät voineet olla luotettavia.

Mainitsin myös päätöksentekokirjallisuudessa käsiteltyjä tendenssejä, joiden mukaan kuka tahansa päättäjä saattoi tahallisesti tai tahattomasti painottaa omaa ennakkokäsitystään tukevia näkökohtia ja sivuuttaa näkemykselleen vastakkaisia tekijöitä. Jermu Laine ilmeisesti hieman loukkaantui tästä ja katsoi kirjoitukseni kohdistuvan tältäkin osin häneen, vaikka kirjoitin tässä jo aivan yleisellä tasolla. Hän lähetti minulle sinänsä kohteliaan kirjeen, jossa ilmoitti toimittaneensa lehdellemme vastineen.

Lehti julkaisi paitsi Jermu Laineen myös minun vastineeni, jossa hälvensin Laineen väärinkäsityksiä ja totesin, että kantamme päätöstilanteen luonteesta olivat loppujen lopuksi varsin lähellä toisiaan. Parikymmentä vuotta tämän sanailun

jälkeen ministeri Laineen ja muidenkin intuition osuvuus Euroopan unioniin liittymisestä on alkanut näyttää vähemmän selvältä kuin silloin.

Toisen esimerkin ottaakseni panin tyydytyksellä merkille, että Helsingin yliopiston Suomen historian professori Juha Siltala katsoi aiheelliseksi viitata lähes yhdentoista vuoden takaiseen *Helsingin Sanomien* mielipidekirjoitukseeni suurta kohua herättäneessä työelämän huonontumista käsittelevässä tutkimuksessaan (Siltala 2004, 315). Kovin paljon näitä valopilkkuja ei kuitenkaan ole osunut silmiini. Tosin internetistä löytyi silloin tällöin näyttöjä siitä, että jotkut olivat vai-vautuneet sanomalehtikirjoituksiani lukemaan ja kommentoimaan.

Nato- jäsenyys, Karjalan palautus ja muita arkoja aiheita

Joitakin kiittäviä, mutta myös kriittisiä puheluja ja sähköpostiviestejä olen saanut. Erään Nato-jäsenyyttä puoltavan kirjoitukseni johdosta sain puhelimesta kuulla viisauden, että kyllä Natoon pääsee koska vain – kun hyppää New Yorkin koneeseen. Hiukan tuhtuneena tästä nokkeluudesta suosittelin puolestani soittajalle astumista Moskovan junaan.

Edellä jo mainitsinkin kesällä 2006 kirjoittamani Karjalan palautusta hyödyttömänä pitäneen mielipiteeni poikineen *Helsingin Sanomissa* kolme kantaani vastustavaa kommenttia. Niiden vastapainoksi eräs itseään ”petturikarjalaiseksi” luonnehtinut henkilö soitti minulle ja sanoi olevansa – toisin kuin monet sukulaisensa ja tuttavansa – täsmälleen samaa mieltä kanssani siitä, että Karjalan palautuksesta ei olisi meille hyötyä.

Lisäksi hän arveli, että Venäjä ei palautukseen suostuisikaan. Soittaja perusteli kantaansa henkilökohtaisilla kokemuksillaan, joita hän oli saanut juuri suorittamallaan Pietarin matkalla. Hän totesi muun muassa, että Leningradin piiritys seitseminesatoinetuhansine vainajineen oli iskostunut Venäjän kansan tajuntaan niin tiukasti, että vierasta valtiota ei tultais koskaan päästämään yhtään nykyistä lähemmäksi Pietaria.

Karjalan palautusta *Suomen Kuvalehdessä* vuonna 2007 haikailleen vuorineuvos Yrjö Pessin kommenttia kritisoin otsikolla ”Pessin illuusio” – toimitus oli pudottanut otsikosta sanan ”vuorineuvos”, mikä hiukan lisäsi otsikon purevuutta. Sainkin siihen vastakommentin eräältä tuhtuneelta kirjoittajalta otsikolla ”Pihlannon historiattomuus”.

Sattumalta havaitsin, että internetissä esiintyi erään iltapäivälehdessä nettipalstalla nimimerkin kritiikkiä Nato-kantaani kohtaan. Minut rinnastettiin useassa kirjoituksessa nimekkäisiin Nato-myönteisiin sosialidemokraatteihin, muun muassa Liisa Jaakonsaareen ja Paavo Lipposeen, ja samalla minut leimattiin sosialidemokraattisen ”intelligentsiaan” kuuluvaksi. Lähetin lehdelle oikaisun puoluekantaani koskevan virheellisen tiedon johdosta – kerroin olevani puolueisiin si-

toutumaton. Niinpä ainakin osa nimimerkin kirjoituksista, joissa tämä tieto esiintyi, poistettiin internetistä.

Kritiikkiä tuli kerran melko yllättävältäkin taholta. Ihmettelin kesällä 2008 *Uuden Suomen* verkkolehdeissä, eikö markkinatalous toiminut puukaupassa. Metsänomistajia patistettiin heidän isänmaallisuuteensa vedoten myymään puuta puupulasta kärsivälle teollisuudelle. Totesin, että tunnetusti kauppa kävi, jos hinta oli oikea, ja viittasin siihen, että samaan tapaan kuin yritysten tapauksessa, metsänomistajan oma taloudellinen etu oli hänen ainoa ohjenuoransa myyntipäätöstä tehtäessä. Neuvoni oli, että metsänomistajan kannatti nyt rauhassa odottaa puun hinnan nousua. Miksi hänen pitäisi tehdä lahjoitus metsäteollisuudelle?

Tätä kommentoi nimimerkki ”Ex-oppilaasi” myöntäen, että näkemyksessäni oli ”jonkinlainen pointti”, mutta hän siirtyi sitten arvostelemaan sitä, että keskityn lähinnä ”oman aatemaailmani edistämiseen tieteenteon sijasta”. Nimimerkki näytti kuvittelevan, että tällainen kirjoittelu ja tutkimustyö olisivat toisensa poisulkevia asioita. Minulle jäi hiukan hämäräksi, mitä aatemaailmaa kirjoitukseni mahtoi kirjoittajan mielestä edistää.

Kuten edellä on käynyt ilmi, verkkolehtiin kirjoitettaessa tulee välillä runsaastikin palautekommenteja. Kommentointihan on äärimmäisen helppoa, ja käytännössä kaikki kommentit julkaistaan, ja vieläpä aivan heti.

Suullista kritiikkiä mitä erilaisimmissa paikoissa

Kuten edellä viittasin, usein tutut henkilöt olivat tavatessamme esittäneet positiivisia yleiskommenteja kirjoituksistani. Poikkeuksiakin esiintyi. Eräs tuttava totesi konsertin jälkeen vaatenaulakolla, että sinä vaan jaksat kirjoittaa lehtiin – ja lisäsi, että hän ei kylläkään niitä luenut. Huomautus jätti minut pohdiskelemaan sen taustoja, ja osuvimman vastakommentin keksin vasta kotiin päästyäni.

Toinen, jo vuosien takaa työelämästä tuttu henkilö – hänkin korkeakoulumaailman ulkopuolelta – totesi lounasravintolassa viereisestä pöydästä, että olin viime aikoina kirjoitellut lehdessä siitä, ”miten meidän tulisi elää”. Epäilemättä kriittiset kirjoitukseni voitiin näinkin tulkita. Kyseisellä henkilöllä oli kuulemani mukaan suurehko osakesalkku, vaikka hän ei tämän alan miehiä ollutkaan. Näytti siltä, että rahoitusmaailman kritiikkini ei oikein herättänyt vastakaikua tässä kaiverissa.

Jonkinlaisena palautteena voidaan pitää myös parin tuttavan huomautusta siitä, että allekirjoitin mielipidekirjoitukseni tittelillä professori (emeritus). Tämä oli heidän mielestään harhaanjohtavaa silloin, kun en kirjoittanut oman tieteenalani asioista. Perustelin professorina esiintymistä sillä, että opillinen ja ammatillinen taustani epäilemättä heijastuivat mielipiteisiini.

Kuten mainitsin esipuheessa ja johdannossakin, liiketaloustieteilijän ote on kirjoituksissani taustalla vaikuttavana tekijänä – enemmän tai vähemmän näky-

västi. Olisi siis perusteltua, että mielipidekirjoittajat paljastaisivat taustansa. Silloin lukijan oli hieman helpompi arvioida ”millä eväillä” kirjoittaja oli liikkeellä.

Tarkoitukseni ei suinkaan ole kirjoittaessani hämätä lukijaa luulemaan, että olisin aina kulloinkin tarkastelun kohteena olevan alan professori. Silloin kun kirjoittaja oli kyseisen aiheen asiantuntija, tämä kyllä yleensä näkyikin kirjoituksen sisällöstä. Kun olihan kysymys mielipiteistä, ja asiantuntijuus ei tuonut välttämättä kirjoittajalle ylivertaista kykyä lausua ”totuus” asiasta.

Ihminen oli aina subjektiivinen, ja hänen sympatiansa sekä antipatiansa värittivät hänen tekstejään – niin minun kuin kaikkien muidenkin. Tämän olen voinut havaita esimerkiksi (poliittisen) historian asiantuntijoiden suhtautumisesta vaikkapa Nato-jäsenyyteen ja Karjalan palautukseen: eri asiantuntijat voivat olla näistä asioista aivan eri mieltä keskenään, ja lisäksi he saattoivat tukeutua varsin tunteenomaisiin argumentteihin.

Mielipidekirjoittajan kokemuksia

Kirjoituksiini kohdistuneesta kritiikistä huolimatta kirjoitteluni ”henkinen saldo” on ollut koko ajan positiivinen – enhän olisi sitä muussa tapauksessa jatkanutkaan. Tunnistin usein edellä mainitsemani ”musta aukko” -ilmiön, mutta sain sentään aika usein kokea tavalla tai toisella, että juttujani luettiin, vaikka konkreettista palautetta ei lehtijuttuihini kovin usein tullutkaan.

Kirjoittamisen etuja oli muun muassa, että se tarjosi mahdollisuuden puuttua yhteiskunnallisiin ongelmiin, jotka tavalla tai toisella ärsyttivät tai herättivät mielessäni vastakkaisia näkemyksiä. Kirjoittamalla tällaisesta aiheesta sain asian ikään kuin pois mielestäni: tunsin tehneeni jotakin, joka mahdollisesti saisi muitakin huomamaan esittämäni näkökohdan merkityksen.

Mielipiteen kirjoittamisen käynnistyminen vaatiikin emootioita nostattavan ärsyksen, joka ikään kuin pakottaa kirjoittamaan. Juuri tästä syystä en ole yleensä tarttunut aihe-ehdotuksiin, joita olen silloin tällöin saanut muilta. Kun henkilökohtainen tunneilyke kirjoittamiseen puuttuu, ei synny riittävää motivaatiota kirjoittaa. Jos tällaisessa tilanteessa pakottaa itsensä kirjoittamaan, jutusta tulee todennäköisesti huono.

Ahkerana kirjoittajana luen aina lehtien mielipidepalstat suurella mielenkiinnolla. Tauno Perälä, historian opettajani Turun normaalilyseossa, sanoi lehtien yleisönosastojen olevan lehden mielenkiintoisinta antia. Pian huomasin sen itsenkin. Parhaimmillaan mielipidekirjoituksissa pääsevät esille virallisesta näkemyksestä poikkeavat ja tuoreet kannat yhteiskunnassa puheena oleviin asioihin, mikä on tietenkin arvokasta tietoa kokonaiskuvan muodostamisen kannalta. Vain diktaattoreissa esiintyy ainoastaan yksi mielipide. Poikkeavat näkemykset kitketään niissä pois rangaistuksen uhalla.

Kaikki näkemykset eivät kuitenkaan pääse julkisuuteen, sillä varsin ilmeisesti lehdillä on omat periaatteensa, joilla mielipiteitä karsitaan. Näitä ei yleensä lausuta ääneen. Julkaisematta jättäminenhan voidaan perustella aina tilan puutteella: kaikki kirjoitukset eivät voisi millään mahtua lehteen. Kokemuksen kautta kirjoittaja oppii vähitellen arvioimaan suhteellisen luotettavasti, minkä tyylliset ja mistä aiheista kirjoitetut mielipiteet läpäisevät toimituksen seulan kussakin lehdessä – ja mitkä eivät. Selvyys ja ymmärrettävyys ovat tietenkin perusasioita. Kuten Turussa sanotaan, ”Littoisten muorin” on ymmärrettävä kirjoitus, jotta se kelpaisi lehteen. Lehdillä saattaa myös olla oma poliittinen tai muu agendansa, jonka vastaisia mielipiteitä ei kovin todennäköisesti julkaista.

Opin myös melko pian ymmärtämään, että lehdet haluavat julkaista ”yksinoikeudella”. Muissa lehdissä ilmestyneitä kirjoituksia ei siten julkaista – mikäli tämä on toimituksen tiedossa. Usein näkee kuitenkin saman kirjoituksen parissa lehdessä samana päivänä. Tietävästi eräät kirjoittajat lähettävätkin juttunsa samanaikaisesti useaan lehteen, jolloin toimittajien on yleensä mahdotonta huomata asianlaitaa.

Pidänkin kunnia-asiana, että lähetän lehdille vain originaaleja – kyseistä lehteä varten kirjoitettuja mielipiteitä. Joskus olen tosin kirjoittanut samasta aiheesta jutun kahteenkin lehteen, mutta silloin olen laatinut kummankin jutun alustalkaen, jolloin niistä on tullut riittävän erilaisia.

Kirjoittaminen lehtiin – ja nimenomaan jutun julkaistuksi tuleminen – palkitsee, joten aion jatkaa kirjoittamista niin kauan kuin julkaisukynnyksen ylittäviä juttuja syntyy. Voisin lopuksi todeta, että mielipidekirjoitusten laatiminen on minulle ja monelle muullekin elämäntapa – tapa reagoida yhä nopeammin muuttuvaan yhteiskuntaan ja sen ilmiöihin.

LÄHDELUETTELO

- Baars, B.J. (1997) *In the Theater of Consciousness. The Workspace of the Mind*. Oxford University Press: Oxford.
- Boxberg, K. – Heikka, T. (2009) *Lumedemokratia*. WSOY: Helsinki.
- Broughton, P.D. (2008) *Ahead of the Curve. Two Years at Harvard Business School*. Penguin Press: New York.
- Dennett, D. (1991) *Consciousness Explained*. Little Brown: Boston.
- Himanen, P. (2010) *Kukoistuksen käsikirjoitus*. WSOY: Jyväskylä.
- Kallio, K-M. (2014) *Ketä kiinnostaa tuottaa tutkintoja ja julkaisuja liukuhihnape-riiaatteella? Suoritusmittauksen vaikutukset tulosohjattujen yliopistojen tutkimus- ja opetushenkilökunnan työhön*. Turun kaup- pakorkeakoulun julkaisuja Sarja A-1:2014.
- Kay, J. (2010) *Obliquity. Why Our Goals Are Best Achieved Indirectly*. Profile Books: Suffolk.
- Nurmela, T. (1979) *Sanottu, mikä sanottu*. WSOY: Porvoo – Helsinki – Juva.
- Pihlanto, P. (1995) Talouspoliittinen toimija presidentti Koiviston mukaan. *Ka- nava* 1/1995, 29-30.
- Pihlanto, P. (1998) Ihminen verkossa – mitä merkitsee elää Internetissä? *Tiede- politiikka* 1/1998, 54-57.
- Pihlanto, P. (1999) Homo retis – verkkoihminen. *Helsingin Sanomat Tie- to&Kone*. 2. huhtikuuta 1999.
- Pihlanto, P. (2000) Nato-optio ja Karjalan kysymys. *Kanava* 4-5/2000.
- Pihlanto, P. (2004) Skandia ja muut skandaalit. Yritysjohdon etiikka hukassa? *Tilintarkastus-Revision* 1/2004. 31-36.
- Pihlanto, P. (2006) Hyvinvointivaltio neljännesvuositalouden puristuksessa. Jul- kaistu Kansalaisten maailmannäyttämön raportissa: Jaana Mark- kula, *Minne matka, Suomi?* 16.5.2006
- Pihlanto, P. (2009) Nykymuotoinen uusliberalismi tiensä päässä? *Liiketaloudelli- nen Aikakauskirja* 3-4/2009. 248-252.
- Pihlanto, P. (2011) *Tiedettä ja ihmisiä. Humanistisen laskentatoimen jäljillä*. Tu- run kauppakorkeakoulun julkaisuja. Sarja C-2:2011.
- Rauhala, L. (1986) *Ihmiskäsitys ihmistyössä*. Kolmas painos. Gaudeamus: Hel- sinki.
- Rauhala, L. (1998) *Ihmisen ainutlaatuisuus*. Yliopistopaino: Helsinki.
- Siltala, J. (2004) *Työelämän huonontumisen lyhyt historia. Muutokset hyvinvoin- tivaltioiden ajasta globaaliin hyperkilpailuun*. Otava: Helsinki.

Taleb, N. N. (2007) *The Black Swan: The Impact of the Highly Improbable*. Random House: New York. Suomennos: *Musta joutsen*. Terra Cognita: Helsinki.

Tässä teoksessa esitetyt tekstit perustuvat mielipidekirjoituksiini, jotka on julkaistu vuosina 1998-2014 pääasiassa *Turun Sanomissa*, *Helsingin Sanomissa*, *Vakka-Suomen Sanomissa*, *Uuden Suomen verkkolehdestä*, *Kauppalehdestä*, *Talouselämässä*, *Acatiimissa*, *Suomen Kuvalehdestä* ja *Yliopisto-lehdestä* – joskus myös *Kalevassa* ja *Kansan Uutisissa* – sekä lisäksi eräissä aikakauskirjoissa. Sanomalehti- ja verkkolehtikirjoituksia ei mainita lähdeluettelossa yhtä poikkeusta lukuun ottamatta.

**TURUN KAUPPAKORKEAKOULUN JULKAISUSARJASSA C OVAT
VUODESTA 2012 LÄHTIEN ILMESTYNEET SEURAAVAT JULKAISUT**

- C-1:2012 Tapani Kunttu
Kohti monialaista tiedeyliopistoa – Turun kauppakorkeakoulun kasvun ja muutoksen vuodet 2000–2010
- C-1:2013 Matti Urpilainen ja Veikko Vahtera (toim.)
Minne menet vero-oikeus? Juhlajulkaisu Raimo Immoselle
- C-1:2014 Pekka Pihlanto
Mielipiteen voimalla. Yliopistoja, yritysjohtajia ja poliitikkoja järjestykseen

Kaikkia edellä mainittuja sekä muita Turun kauppakorkeakoulun julkaisusarjoissa ilmestyneitä julkaisuja voi tilata osoitteella:

KY-Dealing Oy
Rehtorinpellonkatu 3
20500 Turku
Puh. (02) 333 9422
E-mail: info@ky-dealing.fi

All the publications can be ordered from

KY-Dealing Oy
Rehtorinpellonkatu 3
20500 Turku, Finland
Phone +358-2-333 9422
E-mail: info@ky-dealing.fi

